Juhan Lindström
Tšehhi põrgus

Saateks

Järgnevad leheküljed ei rõhuta eesti sõduri ennastsalgavat rindevõitlust viimases maailmasõjas ega kirjelda tema surmatrotsivaid kangelastegusid. Ka pole ma tahtnud esile tõsta sõda ennast, vaid peamiselt seda, kuidas ta osavõtjate saatust mõjutab väljaspool esimest kaevikujoont.

Selles teoses ei ole protokollitud kuupäevi ega kellaaegu - ja mis tähtsust neil ongi, kui sekundi murdosa või millimeeter kaugust määrab inimsaatuse järgnevateks eluaastateks.

Tegelaste nimede avaldamisel on arvestatud raudeesriide tagant luuravat NKVD silma, sel põhjusel esineb õigeid, varju- ja lihtsalt eesnimesid, sest lugejale on teoses orienteerumiseks tegelaste nimed vajalikud.

Kui keegi relvavend lugejatest leiab oma osa puudulikult valgustatud olevat, palun vabandust, sest paberile pandud märkmed hävisid Tšehhoslovakkias ja üksikasjade unustus on paratamatu.

Kahjuks palju lehekülgi selles teoses jääb osaliselt arusaamatuks neile, kes ise pole rindel viibinud ega relva kandnud ja ühe juhusliku õhurünnaku läbielamist juba sõjast osavõtmiseks nimetavad. Ka neile on teoses kirjeldatud pidev näljatunne tundmatu, kes tol ajal paari söögikorra puudumisel kannatasid nälga ja praegu lihapoti juures hooplevad, et nad on maailma suurima näljahäda üle elanud.

Ka naislugejatele - kas moraali karmist käepidemest kinnihoidjatele või liiderlikul ja libedal saatuseteel kõndijatele - pole ma sihilikult tahtnud teose naistegelaste kaudu liigset kiitust jagada ega süüdistavaid etteheiteid teha. Paratamatult peab puudutama naiselikke nõrkusi mõlemas suunas, tema õrna ja ülitundelist sisemaailma, ka ohvrimeelsust ja abistavat kätt ei tohi unustada. Lihtsalt kirjeldan naistegelasi inimestena - nagu neid kohtasin.

Olen peamiselt püüdnud oma kitsas silmaringis tõetruult kirjeldada seda ajajärku, kui eesti sõdur pärast kodumaalt lahkumist oli sunnitud võõrsil võitlema. Tema mured, äpardused, vembud ja rõõmud rindel kui ka tagalas, mis lõppesid kapitulatsiooniga ning algasid vangilaagrite julmustega, need ongi lähema vaatluse alla võetud. Ei saa ka sellest külmalt mööda minna, kuidas endine rindevõitleja elas, kui ta vabanes okastraatide vangistavast haardest. Peamiselt on see teos mõeldud väikeseks tähiseks neile sadadele eesti poegadele, kelle jäljetud hauad asuvad kusagil Tšehhi põrgu mullas. Neid sunniti relvi maha panema ülevõimu ees, ja alles siis langesid nad rahu ajal pimeda verejanu ohvriks, sageli enne metsikut piinamist kannatades. Ka neid relvavendi ei tohi me unustada, kes tšehhide äraandlikul vahendusel sattusid NKVD tapalavale või alustasid teekonda Siberi orjalaagreisse, kus enne lõplikku silmade sulgemist tuli palju kannatada.

Tšehhoslovakkias toodud ohvritest teame väga vähe, lähemalt peagu mitte midagi, ja kas me eesti rahva kaotuste kohta Tšehhoslovakkias täpsete andmetega üldkokkuvõtet iialgi saame - on küsitav...

Autor

MAA PAISTAB

Virgusin unest vist laevatreppidest üles-alla trampivate inimeste jalgade müdinast. Alla laeva lastiruumi langes .kusagilt hämarat valgust. Meri loksus ja kohises käeulatuses õhukese raudseina taga.

Peas tuikab, see pole terav valu, aga nii nagu ikka teisel päeval, kui enne uinumist on klaasi tõstetud. Sellest isegi suus veel varemtuntud lääge järelmaitse.

Tulistamise raginat pole kuulda, laevakruvi tuksub monotoonselt. Meid praegu ei rünnata, mida kogu sõidu aeg kardeti, ja kuigi rünnatakse, mis saan mina selle vastu teha? Ainult püstol tagataskus ja viiskümmend padrunit seljakotis - neist pole kasu ega kaitset allveelaeva või vastase lennuki rünnakul. Vähemalt see teadmine on hea, et sa tead, kus viibid, - mis edasi saab, see pole praegu tähtis...

Kasukate virnast, millel relvavennaga magame, tungib mõrkjat naftaliini lõhna ninna. Mõtlen sirutada käe külje ääres lebava seljakoti poole, aga see liigutus jääb tegemata, sest keegi saledate säärtega trepist allalaskuv põgenik-naine kilab: „Maa paistab!"

Ah juba paistab! Mulle, õigemini meile, relvakandjatele, tähendab maa ja tee alatist ühest kohast teise marssimist, asjatuid küsimusi ja teadmata olekut. Mõnikord võib sealjuures isegi surma saada...

Minu kõrval relvavend Ärni magab alles rahulikku und, nina surutud hoolega kasukavirna pikkadesse karvadesse. Tõukan talle rusikaga ribidesse: „Tõuse üles!“

Magaja kargab istuli, vaatab uniste silmadega mulle arusaamatult otsa ja küsib: „Mis siin lahti on, kas vanka juba kannul?"

„Ei, mitte see, aga rahvas räägib, et tulevane kodumaa juba paistab. Kas ronime laele vaatama? Esimene mulje uuest asjast olla sageli mõõduandev."

„Mis tast vaadata, oleks veel oma kodumaa, see ju puruks taotud ja nälginud Saksamaa. Ega me kuhugi hiljaks jää, ümberistumist pole loota ja see on siia alla tunda, kui laeva nina vastu kallast jookseb. Ole täitsamees ja tee parem üks pudel lahti, aga niisugune, mille sisu passib unise suuga võtta. Mul paarkümmend varblast ehitavad peas kibekiirelt pesal"

Rüüpame avatud pudelist mõlemad paar suutäit kanget, magusasti kurgust alla venivat likööri. Kõris on järelkipitus, aga sisemuses tekib peagi mõnus soojus. Isegi mõttekäik hakkab aegamööda uusi suundi otsima.

Kumbki ei räägi ja tegeleb oma mõtetega, ega me pole reisi kestelgi palju rääkinud, nagu tavaliselt pudeli juures tehakse. Ainult vahetevahel rüüpasime lonksu - nagu tahaks seda ussi uimasena hoida, kes kusagil su sisemuses närib.

Kohtasin Ärnit Tallinnas Narva maanteel. Vahetasime tänaval teadaolevaid uudiseid. Kuulda, et Pitka organiseerib Tallinna kaitset, staap pole siit kaugel. Siirdume staapi. Admirali ennast pole näha, kapten Laamann on kohapealne juht. Ühes tühjas ruumis loen lauapaberile kriidiga kirjutatud kutset: „Kõik politseipataljoni ja sõdurmehed, tulge sadamas „Lapplandile“!“

Linna kaitsjaid on vaja, eriti juhtkonda. Pakutakse meilegi kohti ja ülesandeid. Jagatakse mehi linna eluliste asutiste kaitseks, esialgu sakslaste õhkulaskmiste vastu. Üks salk saadetakse kusagilt relvi tooma, teine meeskond sakslastelt mootorveokeid võtma, vastuhakkamise korral tarvitada relva. Hoovivärava ette pannakse raskekuulipilduja laskevalmis. Linna väliskülje kaitseks ei näi kedagi üle jäävat. Lahkume staabist kesklinna suunas, - mis meiegi kahe kaitsetahe siin päästa suudab?

Merepuiesteelt tuleb naine, viinapudelid vahivad käekotist välja. „Kust kohast ostsid, ehk müüd meilegi ühe?“

„Ostke ise, EMLO vabrikust müüakse.“

Vabriku juures saame kuidagi väravavahilt loa kaubelda jalgväravast sissepääsemiseks. Büroos vastab aga lahke neitsik, et siit saavad viina ainult oma tööstuse teenistujad. Võõrastele võib ta ostuloa anda, mille ettenäitamisel müüakse Aia tänava laost „lehmaliiter“ nina peale. Saame paberilipaka number kahega, mille all märkus: „Valiku järgi“ ja lõpuks EMLO tempel.

Ärni laob pikki samme Aia tänava suunas, kasutan keppi haigele jalale toeks ja viskan jõudumööda järele. Kohale jõudes näitame ukse vahelt ostuluba ja pääseme laoruumi.

Juba kostab pudelite kõlinat ja müüjannade kiirustavaid hõikeid, ostjaid umbes paari tosina ümber. Keegi ei võta üht ega kaht pudelit, igamees laob vähemalt paarkümmend pudelit kotti või kasti. Ostuload ja raha võetakse eri laua juures

vastu ja sealt hüütakse väljaandjatele liitrite arv.

Ei tea isegi, kust korraga torkas kuri mõte pähe. Otsin taskust pliiatsi ja aknalaua serval teen loale kirjutatud number kahele kolme ette. Üks tundus võltsimiseks vähene olevat, kaks ei tule vahest sarnane loal olevaga - olgu siis juba kolm. Järele ei olnud ruumi kirjutada, sest seal asus tempel.

Luba ulatades lisan igaks juhuks täiendavalt juurde: „Kahele mehele!" Raha vastu võtnud, hõikab väljaandjatele: „Kolmkümmend kaks liitrit - valiku järgi!"

Valikuotsus tuleb kiiresti .teha, väljaandja juba ootab küsivalt.

„Kümme liitrit konjakit, kümme kürassood, viis kirsiliköori ja seitse väljaandja valikul - midagi head ja kanget."

Pudelite virn tassitakse lauale. Juba järgmise ostja järjekord, - katsu, kuidas omad saad kiiresti eest koristatud. Ärnil on imestusest suu iht vajunud ja ta vaatab mulle arusaamatuses otsa.

„Mis sa veel vahid, topime seljakottidesse, palju mahub, ja vahest müüja leiab tühja kasti lisaks." Kasti siiski ei leidu, pakkimist selles ruumis ei toimu ja kaugemalt pole aega otsida. Õnneks on Ärnil palitu kaasas, ja paigutame ülejäänud pudelid selle sisse.

Alles õue jõudes saab Ärni aega küsida: „Kuule, ütle, mis asi siin selle viinaga juhtus?"

„Midagi ei juhtunud, lihtsalt ostsime nagu teisedki."

„Seda on kole palju. Kas müüja eksis? Meie pidime ainult kaks liitrit saama ja mis me selle viinaga nüüd teeme?"

„Ära seda arva, et müüja sinu kasuks eksib, aga number kahele on võimalik kolm ette kirjutada. Ja mis palju see on, pole hobuse koormatki, pealegi saab viinast raha teha ja eks teda kõlba endalgi rüübata," rahustan Ärnit.

„Aga see oi ju võltsimine. Mis siis saab, kui välja tuleb?" on Ärni ikka veel mures.

„Midagi ei tule välja, karta on, et venelane võib varsti tänava nurga tagant välja tulla ja siis oled siruli, kas võltsijana või õige mehena, see enam asja ei muuda."

Kõnnime oma kandamiga lähedal asuvale Uuele tänavale, kus mõned päevad tagasi mul ajutine majutuspaik oli. Uksed seisavad avali, ruumid korratuses, nagu kiiresti lahkujad harilikult jätavad. Väeosast pole midagi jäänud - peale magamis- ja peaalusekottide.

Jagame pudelid liikide järgi pooleks, proovime ühest ainult lonksu, aga rohkemaks pole isu. Pakime korralikult seljakotid ja ülejäänud paigutame peaalusekottidesse.

Tühjades ja mahajäetud ruumides pole elamist ega olemist. Ärni kavatseb vennanaist külastada ja sealt läheksime õhtuks Nõmmele. Tallinn on määratud venelastele jätmiseks, see on ilmselt näha, aga kusagil peab ometi rinne peatuma - kas või ajutiseltki.

Lõunasöögiks oleme vennanaise pool. See ei oska linnast põgenemiseks midagi ette võtta. Kaks väikest last, mees mobiliseerituna Venemaal - kuhu mul minna on ja ega mul siingi midagi erilist karta pole. Vaja ainult kohe kiiresti sadamasse minna, tuttavaid jumalaga jätma, nad sõidavad täna laevaga Saksamaale.

Jätame mõned pudelid lauale mälesituseks ja lõunasöögi katteks ning läheme vennanaisega sadamasse kaasa. Vahest leiame mõne omagi tuttava, kellele lahkumis- valu vaigistuseks anda suutäis viina.

Sadamakai ääres seisab veel ainult kolm laeva. Ühe nime ei mäleta, teised kaks olid „Moero“ ja „RO2“. „Lappland“ oli juba sillast lahkunud, aga nime võis läheduse tõttu veel lugeda.

Korraga huugavad sireenid, õhutõrje tulistab ägedasti, sadamasuud ületavad madallennul punaseid viisnurki kandvad lennukid...

Niisama kiiresti see lõpeb, nagu algas. Kaotusi ei ole näha kummalgi poolel. Vennanaine kiirustab sadamast lahkuma, - kes teab, vahest lennukid tulevad tagasi...

Meie longime mööda sadamakai äärt, otsides laeva reelingule toetuvate inimeste hulgast tuttavaid nägusid.

„RO2-e“ lael mängib akordion isamaalisi meloodiaid. Märkan ka laevalt, allavaatavate inimeste huilgas paari tuttavat. Ka Ärni nime hõigatakse laevalolijate hulgast. Antakse kätega märku, et üles tuleksime. Sõdur, kes maandumissilda valvas, tõstab käe tervituseks ja me astume treppipidi laevale.

Pillimees on minu tuttavale tuttav. Lastiruumi luugi servale on luugil asuva seltskonna poolt laud kaetud. Pudeli põhjas veel piisk järel, mida meile pakutakse. Paneme uued pudelid seapeki, või ja kanamunade kõrvale. Isade maalt põgenev eesti rahvas uputab oma lahkumisvalu viinasse ja hammustab maa parimaid saadusi suupisteks peale...

Tuttav annab varsti nõu alla laevaruumi minekuks. Temal olevat puusepatöötoas vaikne nurgake, siin suures rahvamurrus on pudel nagu tilk vett kuumale kivile. Siirdume alla, tuleb teisigi kaasa, jutud jooksevad edasi ja seljakotid kergenevad. Laevalolijaist ei võta keegi seda reisi kodumaalt lahkumisena, vaid ajutiselt venelaste eest äraminekuna. Kui sõda lõpeb, tuleme kõik inglaste ja ameeriklaste abil tagasi, ei need venelasi meie maale jäta...

Nõmmele sõit mõlgub kangekaelselt meeles. Lõpuks saan Ärni niikaugele, et upitame kotid selga ja asume minekule.

Tuttav tuleb laevatrepini saatma. Üllatuseks loksub trepi asemel vesi ja laev seisab sadamasuu ees reidil...

Oleme Ärniga nõutud, viina ja endi peale ise ka pahased. Otsime üles laeva ametimehe, tüürimees või kes ta oli, ja nõuame maalesaatmist. Meie väeosa on alles maal ja tahame oma kodumaad kaitsta. Meie ei tahagi Saksamaale sõita, tulime ainult sõpru ja perekondi saatma ning jäime kogemata laeva.

Asjamees naerab meie maalekippumise põhjuste üle: „Ei teie kahekesi kaitse midagi, teine pealegi kepiga. Väeosa tuleb järele niikuinii ja ega rindele millalgi hiljaks jää." Kui isegi konjaki pakkumine maale ei aita, ei jää muud üle kui trepist alla ja tuttavasse ruumi, kotid seljast ja pudelil kork pealt...

Meie tujutu järelpidu ei saa kuigi kaua kesta, kui äkki kostavad lõhkemiste prahvatused. Läheme laevalaele vaatama. Tallinn põleb mitmest kohast, õhus lennukite müra ja heidetakse pomme, õnneks on pime,

põgenikega täidetud laevu ei märgata ja me võime öösel välja sõita.

Järgmise päeva lõuna ajal kuuleme raadiotelegrafistilt, et venelased on hommikul Tallinna sisse marssinud...

Sellest merereisist ei ole midagi mäletada peale laeva puusepatöötoa nurga ja mõrkja lõhnaga kasukahunniku.

Isegi lahkumisvalu oli siis veel täies ulatuses uskumatu, harjumatu ja kauge tunne. Alles hiljem tuli ta täie tõsidusega ja närib ühes kojuigatsusega praegugi hinge juurte kallal...

Mitte laeva nina, nagu Ärni arvas, ei jooksnud vastu kallast, vaid hoopis meiepoolne külg tonksas vastu sadamasilda. Inimesed tassivad juba pakke ja kompse alt lastiruumist tekile. Revideerime kasukahunniku otsas seljakottidesse järele jäänud sisu. Kümme pudelit on veel täis, jagame need vennalikult omavahel pooleks. Et kotid küllalt kergeks osutuvad ja talv tulemas, köidame kumbki hunnikust kasuka kotilaka vahele.

Laevalael ringi vaadates ei avane silmale midagi ilusat ega meeldivat. Mingite sadamaehituste ja linna kontuurid paistavad ähmaselt läbi hommikuse rõske udu. Laevaninas asuvad sidekomando koerad hauguvad ja uluvad üksteise võidu, ei tea, kas maalepääsemise või aiapostide nägemise rõõmust? Laev köidetakse kai külge, trepp lastakse alla, ja iga surmasuust või Siberi orjalaagrist pääsenu võib maale astuda. Ei mingit ülekuulamist ega sotsiaalse päritolu uurimist, isegi mingit paberit ega dokumenti ei küsitud!

Pika nimega on seda paika, kus maale astume, kord ristitud: Neufahrwasser.

Hoiame suurest inimeste sagimisest kõrvale, neil pakke iga sõrme jaoks, meil pole rohkem varandust kui kõhnad seljakotid.

Ärni seisatab kai äärel ja vahib tagasi merele.

„Kas ootad kedagi järele tulevat või jätad jäljed meelde, et oskaksid tagasi minna?" segan ta mõtisklust.

„Tagasi - tagasi saab mindud. Ainult keegi tulijaist praegu ei tea, kes läheb, millal ja millist teed, ega ka seda, kas üldse tagasi läheb. See pole meie jäädav kodu. See on võõras pind jä jääbki võõraks... Siia pole meid oodatud, ainult meie hakkame tagasiminekut ootama... Palju tuleb enne tööd teha ja vaeva näha, enne kui kodupind venelaste jälgedest on puhtaks pühitud. Kas üks inimpõlv seda jõuabki teha?... Ah, kurat! Pole siin vaikset nurgakest, kus selle tõusva viha kustutuseks käraka hinge alla viskaks," lõpetab Ärni ringi vaadates.

Ei, vaikset nurka siin meie jaoks ei leidu. Seguneme rahva hulka, erainimesi juhitakse rongidele ja kuhugi laagrisse. Isegi doktor Mäe kõnnib, muljutud kaabu peas, rahva hulgas ja annab küsijaiLe selgitusi.

Meil pole üksust ega ülemust, peame ise endi eest muretsema. Kuuleme kelleltki, et jaama lähedal on asutis, kust teateid saab varemini Saksamaale jõudnute kohta. Tahan andmeid saada, kas naine on kohale jõudnud. Ärni tuleb kaasa, temal küll kedagi otsida pole, pruut, teadagi, jäi Tapa lähedale tallu, - seal juba venelased...

Leian nimestikust saabunute nimed ja sihtkoha, kuhu nad sõitsid. On kergendav tunne, kui keegi su väga lähedane ja armas inimene on ka siin maal ja sul on veel võimalus teda kohata.

Sõidame Ärniga Danzigisse, seal olevat Frontstelle, saab toitu ja ööbida. Frontstelle võtab kõik vastu, kes sõjaväkke kuuluvad. Ta teab alati, kus kellegi väeosa asub, ja juhib mehe kohale, tihti saadab ka sinna, kuhu rindele tungivalt mehi nõutakse. Idast saabunutel tuleb täitappeasutisest läbi käia. Meil ei olnud küll ühtki hingelist kaasa tuua, aga enne ei antud voodikohta, kui näita täitappetunnistust.

Oli tõesti moodne ja suure läbilaskevõimega „tapamaja". Rida ümaraid riietekuumendusahje oli pidevalt töös. Päevase „normina" oli ahjude põhjale kogunenud poole jala paksune kord surnukehi. Tõesti hirmus oli mõtelda, kui palju neid inimese närijaid veel Venemaal sõduri särgis elusalt edasi pidutses...

Saame kuiva marsitoidu ja poeme teki alla puhkama.

Kell kuus - läbilõikav vile hommikumuusikaiks. Kohv joodud, järgneb käsk hoovile paigalevõtmiseks. Hoovi ühes servas seisab rida silte kõigi võimalike rin- delõikude nimetustega. Isegi Saare- ja Kuramaa on esindatud. Meil rindele mineku lusti pole ja tahame väravast välja minna. Tunnimees vastas, küsib luba. Siin pole mingi puhkekodu, magatakse öö ära ja üks kolmest: kas rindele, komandeerimise sihtkohta või tagalasse puhkusele. Meil pole mingit puhkuse- või

läkituspaberit. Juhatab ülemuse juurde, kes meie asja võiks otsustada.

Arutame omavahel, et see on juba ohtlik käik. Mine tunnistust otsima, mine tea, torkavad mingisse rindele minevasse gruppi ja oledki läinud. Parem otsime lihtsamaid teid väljapääsuks.

Õhtul täipõrgus käies märkasin, et selle juurest pääses jalgvärava kaudu tänavale. Longime majade vahelt tagahoovi, võib-olla pääseme sealtkaudu sekeldusteta välja.

Värav oli avatud, valvet ei olnud, astusime kui õiged mehed tänavale. Esimene öö oli Saksamaal magatud, kõht kuidagi täis ja kasu sellepoolest, et tapamajast saime puhtusetunnistused, ilma milleta raudteel lääne poole ei lubatud sõita.

Tol ajal võis Danzigi tänavail enamasti igal sammul eesti keelt kuulda. Tuttavad kohtasid ja ka võõrad peatasid üksteist, et informatsiooni vahetada.

Meid peatas tänaval Nõmme restorani omanik - oma ütluse järgi. Palus tema ostmargad riigimarkade vastu ümber vahetada, sest eraisikud võisid ainult viiskümmend marka vahetada, kuna sõjameestel oli summa piiramata. Mehel oli raha kümne tuhande marga ümber, aga kasutada ei saanud. Pistis varjulises eeskoja nurgas rahapataka pihku, nimetas summa ja ise jäi tänavale meie tagasitulekut ootama.

Raha vahetamine läks libedasti, pärast seda kutsus rikas mees enda poole külla - lähedal asuvasse hotelli.

Kena tütar puhkas möödunud reisi väsimust, sellele anti kohe käsk üht-teist söödavat lauale panna. Omalt poolt asetasime pudeli lauanurgale, ja ega üks kõva lõunasöök olnud laita asi. Tütar tähendas küll, et kõrtsmikul veidi piinlik külaliste viina juua, aga praegu pole vaesus häbiasi, sest kõrts jäi salaviinadega Nõmmele. Lõpuks maksti kõva vahetusprotsent, ja ega meil selle vastu palju vaidlemist olnud, maksjal oli raha ja meil peaaegu mitte sugugi, isegi sissetulekuallikad olid sogased.

Kõnnime jällegi linna tänavail. Proovime paaris restoranis siitmaa õlut, aga see tundub kanguse kraadi poolest veega võrdne olevat.

Sihitult tänavail kõndides kohtame korraga varemtuntud sõdalast Rõivast. Kuidas kellelgi läheb jne. Igaüks teab, kuidas need juhusliku kohtamise jutud käivad.

Temale olla paar päeva agasi mõne mehega kuhugi võimlemissaali elukoht antud, nüüd olla mehi juurde tilkunud ja juba annab rühma mõõdu välja. Suppi ja leiba saab mingist toitluspunktist, magamisase on küll põrandal, aga võimlemismatte allapanemiseks ja tekke pealevõtmiseks veel jätkub. Isegi paar-kolm soome lotat on nende juures peavarju leidnud. Rõivas soovitab meil vaatama tulla, vahest passib ööbimiseks, kui paremat kohta pole teada. Läksime kaasa. Meist saiid võimla elanikud, peavarju- ja kõhumure oli selleks korraks kadunud.

Võimlas veedetud mõningad päevad möödusid kiiresti. Hommikul anti papitükike supi ja leiva saamiseks, päevad möödusid linnas jalutades, õhtud, kinos käies ja ööd magades. Keegi meid ei tülitanud ega oldud meist huvitatud.

Lõppes see kerge elukene niimoodi, et ühel hommikul anti supipasside asemel käsk: rongile minekuks hoovile paigale võtta. Korraldav sakslane teatas, et linna lähedal külas asub eesti väeosa ja meil on korraldus sellega liituda.

Käsk jääb käsuks, asume rongile ja pooletunnilise sõidu järele astume Schönwarlingi jaamas ja samanimelises külas rongilt maha. Eesti väeosa asus tõesti külas. Kandis vist pataljoni nimetust, aga mehi oli vahest kompanil jaoks. Leidus isegi tuttavaid ees ja kohtasin seal oma head sõpra Eedut, kellest pärastpoole juttu on. Mehed käisid taludes tööl - peamiselt vilja peksmas ja koristamas, ja ega sellekski tööks eriti ranget käsku antud. Mehed töötasid meeleldi, sest norm :oidule sai tööl olles taludest lisa, ja aeg möödus kiiremini.

Pataljoni isikuline koosseis oli võrdlemisi kirju. Vanu ja noori mehi, paranevaid haavatuid ja isegi invaliide. Väljaõppelt ja väeliikide mitmekesiduselt niisama kirju, relvastuselt ei maksa rääkida - kellel oli, siis peamiselt taskus kandmiseks ja isiklikuks omandiks kuulutatud.

Paar-kolm nädalat veetsime esimeses külas rahulikke päevi. Ei tea, millest tingituna hakati meid ühest külast teise huigutama. Magasime heinaküünides, tallipealsetel ja talulakkades. Külaelanikud ei olnud kuigi sõbralikud meie kui välismaalaste vastu. Peamiselt kardeti heintes hooletult su setamist, millest küla võiks põlema süttida.

Taluteenijad poolakad mõistsid meie kodumaatust ja põgenike olukorda paremini, ja tihti libises piimatopsik või kartulikorv peremehe teadmata „ausländerite“ küüni.

Meie rühmas oli Kirsi-niimeline mees eriti leidlik lisatoidu hankimisel. Ta oli üldiselt erand oma ellusuhtumise poolest, aga siiski abivalmis ja hea iseloomuga inimene.

Lamasime paar vihmast päeva kõrvuti tallilakas heinahunnikul. Ajaviiteks rääkis ta hea jutumehena oma põnevusromaanitaolist elukäiku. Oli kord sõbraga koos Alaskas kulda otsinud - ja ka leidnud. Kuld oli läinud inimeste hulka jõudes nende tasku, kuhu ta elu maitstes harilikult kergekäeliselt visatakse. Siis rännatud ilma kullata jalgsi Lõuna-Ameerika kõige lõunapoolsemasse tippu ja sealt laevamehena lõpuks kodumaale.. Nüüd oli Kirss vabatahtlik

sõdur kommunismivastases võitluses ja magas Saksamaal heinahunnikul...

Et ta õigust kõneles oma eksirännakute juhtumustest, selgus mõned aastad hiljem Kanadas, kui ta rännaku-kaaslast kohtasin, kes täpselt samu seiklusi jutustas. Sel korral seisis kahel jalal, aastaid hiljem teda kohates oli järel ainult üks jalg, - teine oli Saksamaal Falkenbergi juures rindele jäänud, nagu ise muretult tähendas... Veel mõni aasta edasi, siis lugesin lühikest ajaleheteadet, et Kirss oli kusagil Põhja-Saksamaa sadamalinnas kailt merre kukkunud - ja uppunud. Üks rahutu ja seiklusrikas inimsaatus oli lõppenud sadama sogases vees.

NEUHAMMMER

Saatuse teed lõpevad, õigemini muudavad ootamatult oma kulgu. Sel korral lõppes meie pataljoni külast külla hulkumine sel moel, et tegime pikema jalamarsi lähemasse raudtee sõlmjaama, astusime rongile ja sõit läks sisemaa poole.

Sõidusuunda saladuses ei hoitud ja anti teada, et lõppjaamaks on Neuhammer. Ega selline teade meile mingit head meelt valmistanud, sest oli teada ja varemalt kuuldud, et seal asub Saksamaa suurimaid väljaõppelaagrid - koos tagala range distsipliiniga ja õppustega. Öösel sihtjaama jõudes paljud ettenägelikud mehed peits i oma isiklikud relvad jaama lähedusse metsa puujuurikate alla või majade alusmüüri aukudesse. Seda relvade peitmist harrastasime juba Narva rindel, kui sakslased nuhkisid otsida sõjasaagiks saadud relvi ja võõrandasid meilt - kui koosseisu „mittekuuluvad".

Esimese öö magasime tühjas hobustetallis. Teise päeva ja alatiseks asukohaks määrati laagri lõpus asuv „Allemanni tsirkus". Millistel põhjustel ja kelle poolt esimesena seda laagriosa nii hakati nimetama - ei tea tänaseni. Küllap vist isemeelne ülemus oma janditaoliste korraldustega selleks põhjust andis, et temale alluvat laagriosa hakati tsirkuseks kutsuma.

Meie, uustulnukad, saime seda tsirkust esimesel päeval näha ja tunda. Käsutati kõige kiiremas tempos supisappa, lõdisesime seal poolteist tundi, mitu korda aeti saba nöörsirgeks, mis külmaga kippus kõveraks kiskuma, ja siis alles teatati, et suppi ei ole! Alles õhtuks lubati keeta...

Väljaõpet me peaaegu ei teinud, välja arvatud mõned rivitunnid barakkide vahelisel üle labajala ulatuval pehmel liivasel platsil, kus alaline häda seisis selles, et samm ei kostnud raksudes välja, vaid kuuldus mingit pehmet matsumist. Peamine rõhk päevakavas oli supisabas seismisel, ülevaatustel ja läbiotsimistel. Isegi barakid tuhniti põhjalikult läbi, meid selleks ajaks välja rivvi käsutades. Eriline rõhk pandi isiklikkude relvade omamisele ja ka iga teine, just otseselt sõdurile mittevajalik ese võeti ära. Meil oli suuremal osal panipaigaks ainult seljakott, kus mõningaid kodumaalt kaasatoodud esemeid hoidsime. Keegi velsker oli kaasa toonud väärtusliku mikroskoobi, mis rekvireeriti esimesel ülevaatusel. Ei päästnud ka tunnistajate tõendused, et mees oli selle juba Eestis ostnud. Mul võeti Eestist kaasatoodud hõbekannused ära - olgugi et need olid minu kui suurtükiväelase tarbeasjad. Laevast kaasatoodud kasukas oleks muidugi lä nud sama teed, aga andsime Ärniga nad tuttava varahoidja juurde hoiule, kes varjas neid ajutiselt oma aida nurgas, kuni saime laagrist välja viia.

Mehed hädaga leiutasid oma isiklikkude asjakeste varjamiseks haruldasi peidukohti. Barakkidesse ja nende ümbrusesse ei võinud peita, sest korraga võis tulla üleminek teise kohta, siis oleks kõik maha jäänud. Plekist veepudelid lõigati lõhki ja lahtivõetud püstol pakiti sisse, pudel pandi riidest ümbrikku tagasi ja näis väliselt täiesti süütuna. Vabadusristi kavaler Moissaar õmbles endale keha ümber seadeldise, nii et kaks püstolit rippusid vastu ihu - reite sisekülgedel. Oma peidukoha mõtte olevat laenanud ameerika ajakirjast, kus lehmakarjused kannavad püstoleid väljaspool riietust reite välisküljel. Olid selgi peidukohal omad vead, rivitunnis hõõrdusid kintsude siseküljed kärna ja tarbe korral püksiaugust püstoli väljavõtmine pole sobiv.

Ühel päeval tehti järjekordselt jälle mingit meeste jaotust väeliikide järgi. Suurtüki- ja sidemehed kutsuti eri rivisse. Nimekiri on lõpul, kuid minu nime pole veel hüütud. Lõpuks selgub, et polegi selles nimekirjas, olgugi et mitu korda on kahurväelasena registreeritud. Küsin luba kantseleisse minekuks, kus oma väeliigi asja saaks klaarida. Seal selgub, et olen juba nädal tagasi lahkunud ja suurtükiväkke üle viidud. Paberid ei kannata kaks korda ühte meest üle viia, aga ära ma siit laagrist minema pean, sest kahurimeeste järele on nõudmine suur. Ei tea, millise paberi või käsu põhjal kolin samal õhtul laagri värava lähedusse kahurväe kasarmusse.

Erilisi vanu tuttavaid ega sõpru ees ei leidnud. Ärniga läksid meie teed nüüd lahku, sest ta oli side kutseliigist. Uues kohas muutus elu korrapärasemaks. Anti uus riidevarustus, eluruumid korralikud ja väljaõpe toimus kava järgi.

Ühel hommikul tehakse Berliinist antud käskkiri teatavaks. Kõik Baltikun st saabunud sõdurid, kellel perekonnad Saksamaale tulnud, saavad kakskümmend üks päeva puhkust, millest sõiduaeg maha arvatakse. Sain Schönwarlingis

naiselt kirja - sellega tõend olemas - ja läksin staapi puhkuseasja ajama.

Kasarmu ees kohtan noorsõdurina mulle allunud leitnant Rahet. Nad olid õieti kaksikvennad, Paul ja Nikolai, alati oli raskusi nende eraldamisega - nii üllatavalt sarnased üksteisele, et pükse ja saapaid välistunnusena appi võttes sai neid eesnimeliselt eraldada.

Mõlemad vennad lõpetasid Eesti Sõjakooli, olid ohvitserina idarindel võidelnud ja nüüd siin Neuhammeris.

Seekord kohtasin Nikolaid (ega praegu selleski päris kindel pole), tema kohe küsima: kuhu üksusesse kuulun, kuidas läheb ja mida teen?

Temale antud ülesandeks organiseerida suurtükiülemate kooli või kursust ja ma oleksin seal paras mees tunniandjaks, kui selleks endal soovi ja tahtmist on. Selgitan oma puhkuse saamise võimalust, mida ei tahaks kasutamata jätta, mis aga kursuse koosseisu määramisel kaotsi võib minna. Rahe arvas, et sellega pole nii kiiret, arvatavasti saab see asjandus paari nädala pärast jalad alla ja ta mu nime enne sisse ei anna, kui olen juba puhkusele välja sõitnud.

Kolm nädalat puhkuseaega nagu sulas käest. Veetsin selle aja Saksimaal Zittau linnakeses, kus naine oli suurimas kohvikus ettekandjaks. Tädi õiendas kohviku köögis ja tema tütar käis lennukiosadetööstuse büroos ametis. Enam-vähem olid käesoleva eluga rahul. Olime koos õnnelikud kodumaalt eluga pääsemise ja jällenägemise üle. Veel lahkudes kinnitasime naisega üksteisele, et rinde edasitulekul milgi tingimusel venelastele jalgu ei jää ja püüame lääneliitlaste poolele pääseda.

Neuhammerisse tagasi jõudnud, olin järgmisel päeval juba õppetoas tulevastele kahuriülematele tundi andmas.

Kavas oli kuuajaline kiirkursus ja selle ajaga jõudis ainult pealiskaudseid teadmisi omandada. Selle poolest oli kursuse väljaõpe iseäralik, et käsklused ja sihtriistade nimetused õpiti saksa keeles, kuna ülejäänu toimus eesti keeles.

Suurem osa mehi oli vähese saksa keele oskusega, käsklusi pidi siiski selles keeles mõistma. Õpiti käsklused ja tähtsamate osade nimetused pähe ja ülejäänud selgitus toimus oma keeles. Poisid olid lahtise taibuga ja õppetagajärjed võrdlemisi edukad. Kahuri materjalosa õpetas algul paar tundi saksa selle ala allohvitser. Mehed kaebasid, et midagi aru ei saa, ühtki osa oma kätte katsuda ei anta, kaugel pingis istudes ei näe midagi ja tund on igav. Teatasin sellest Rahele, kes mulle korralduse tegi seda eriala õpetada. Kasutasin eesti meetodit, kus igamees pidi saama iga osa oma käega katsuda, osade gruppe koostada ja küsimusi esitada, kui midagi jäi arusaamatuks.

Sel moel said kahuriosad mõne tunniga selgeks ja sakslased aina imestasid meeste oskust.

Üldiselt oli saksa sõjaaegne laskeväljaõpe ja tulejuhtimine lihtsam eesti omast, sest mürske täpsuse tagaajamise arvel kokku ei hoitud, nagu meil Eestis.

Kursuse kestel pühitsesime esimesi kodumaata jõule. Paljud uskusid, et need jäävad ka viimasteks, sest sõja lõpp saabub kindlasti enne järgmisi jõule ja ameeriklased inglastega nõuavad Atlandi deklaratsiooni täitmist.

Marketender oli pühade puhul veidi rikkalikum, niisama söögilaud, viina anti neljandik pudelit konjakit mehe kohta.

Söök oli õppelaagris äärmiselt vilets, nagu harilikuks nähteks saksa neis asutistes. Köögist sai lahjat supivett või mingit kastet koorimata kartulitega. Aga millised kartulid? Suuruselt nagu jänese silmamunad, maitselt kibedad ja vesised. Kuivtoiduna leiba, kild margariini, vahel jupp hobuseLihavorsti või kõige haisvamat ussitanud saksa juustu. Mehed olid alaliselt näljased, sest laagrist välja ei lubatud, ja ega väljastki midagi söögipoolist saada olnud. Mehed rõõmustasid hobuste puhas tustoimkonna saabumisel, sealt sai hobustele määratud kuivi suhkrunaerilõikeid närimiseks tasku toppida ja isegi kasarmus olevale sõbrale anda.

Kursus lõppes jaanuarikuu keskpaiku, korraldati katsed ja sakslased kiitsid kõik teadmised väga heaks. Mind kutsuti staapi ja annetati eriala hea väljaõppe eest teenistusuur.

Juba uuel aastal hakkasid kuuldused liikuma, et meil on oodata rindele sõitu. Saabus uusi kahureid ja sidevarustust. Kahurid olid mõeldud mootorveoks, et aga mootorveokid ja bensiin olid sakslastel lõpukorral, siis kohandati torud hobuveole. Jagati täiendavalt varustust, saime sooja voodriga palitud, pesu ja ülespoole pööratud ninadega soome suusasaapa taolised jalatsid. Viimasel minutil saabusid hobused ja sõit võis lahti minna. Juhtkonda paigutab ühest üksusest teise. Läks patareiülem ees, püüdis ta alljuhte kaasa viia. Nii kõndisin minagi kahe patarei nimekirjadest enne läbi, kui üheksandas patareis püsima jäin, mille koosseisus varemgi olin. Muidugi ei olnud niisugune juhtkonna ringi-rändamine väljasõidu ettevalmistustele kasuks, aga kes staabis sellest küsis.

OPPELNI RINDELÕIGUS

Lõpuks ühel ööl jaanuari teisel poolel laadisime endid hobuste ja kahuritega rongile. Jalaväerügement eri osadega oli

juba varem lahkunud. Vedur juhiti idasse suunduvatele rööbastele ja peagi jõudsime Breslausse. Peatust ei olnud, veel mõned jaamavahed edasi - ja Briegis anti käsk mahalaadimiseks.

Linnake oli elanikest tühjendatud, venelane istus laskeulatuses. Korraldasime endid aguli tänavate äärde rännakuvalmis, sest meile määratud rindelõik pidi kusagil Oppelni kandis asuma.

Rännakukäsk viibis, õhtuvidevikus läks tühjades majades ja keldrites toiduotsimise jaht lahti. Kõhud olid tühjad, sest kasin marsitoit oli juba hommikul otsas. Keldrites leidus üht-teist söödavat, peamiselt keedisepurke, siirupit ja kuivatatud puuvilja.

Kusagilt kuurist tuli sõdalane välja, habemik kits nööripidi järel. Sellest saab värsket liha, ja lihapuudus oli meil juba pikemat aega suur. Algul oli veel kahtlejäid, kuuldavasti pidavat kitseliha mõnel aastaajal haisema, kas kõlbabki söögiks? On hobuseliha söödud isuga, siis kõlbab ka kits, arvas keegi, ja sellega oli otsus tehtud. Kits pidi oma elu Saksamaa kaitseks ohverdama...

Vaevalt oli kits jalgupidi pesuköögi lakke riputatud, kui tuli järgmine poiss lambaga. Lambaliha maitseb kindlasti paremini, sellepärast võeti kits maha ja lammas riputati asemele, ainult lamba elu oli kahjuks võimatu kitsele sisse panna.

Öösel õnnistas venelane paari granaadiga meie asukohta, õnneks kahju tegemata, aga siis algas ka meie rännak, mis kestis lühikeste peatustega kolm ööd-päeva. Teed kattis paras lumekord ja kahurirattad veeresid vaevaliselt. Rännaku algul organiseeriti teeäärsetest tühjadest taludest söögipoolist, pärastpoole asusid elanikud sees ja toidu saamine olenes nende heatahtlikkusest.

Paaril korral tüütasid meid vene lennukid, aga õnneks need heitsid valesti ja väikesi pomme, mis meile kahju ei tekitanud.

Rännak lõppes Tamrau külas. Selles ees oli meie jalaväerügement venelaste pealetungi seisma pannud ja isegi tublisti tagasi surunud. Kibekiiresti seadsime kahurid küla äärele üles, vaatluspunkt jalaväelaste joonele, mis sealt kolme-nelja kilomeetri kaugusel asus. Laskemoon jõudis kohale ja tuleandmine võis alata.

Juba esimesel päeval selgus, et kahe rinde vahel eikellegi maa-alal asus pooleldi põlenud saksa sõjaväe toiduladu. Keldrites olevat kõlbulikke toiduaineid ja isegi viina. Ainult see on halb, et päeval ei pääse ligi, lattu viiv tee on venelaste otsetule all. Öösel aga käisid ka venelased laos endid varustamas, kusjuures neil meie meestega arusaamatusi võis juhtuda...

Rindesõduril on kõht väga tähtis organ, ja kellel ta pole seda, kui tühjus sees näpistab. Eks meil ole meeles üle mere Saksamaale saabuvad esimeste väljarändajate kirjad. Need enamasti kirjeldasid lehekülgede kaupa, mida juba laeval söödi, mida uuel maal vaateakendel toidupoolist näha, mida ja kui palju seda ostetakse ja süüakse. Praegu oleks selline kiri naeruväärne, esikohal seisavad nüüd automudelid, külmutuskapid, pesumasinad, majad ja suvilad. Tühi kõht on ununenud ja rikkalik toidulaud on loomulik nähtus.

Rindesõdurit nimetatakse tihti suureks lõhkujaks, raiskajaks ja „soomuse‘‘ tegijaks. See jutt ei vasta alati otseselt tõele. Sõdur ei viitsi rohkem lõhkuda kui tal endal hädasti vaja või kui selleks käsk antakse. Nagu näiteks Narva rindel tõime öise tulistamise all tühjast majast peegelustega pähklipuust riietekapi. Sellest meisterdati meile punkri taha võssa mugav väi ikä jukoht. Kapp oleks hiljem niikuinii hävinud, kui maja põlema tulistati. Ega ka see otseselt raiskamine ole, kui paar tühja kõhuga meest hulkuva seakesiku veristavad, kõhud täis söövad ja ülejääk samasse paika jääb. Palju jõuab alaliselt rändav inimene endaga kaasas kanda? Pealegi on kaasaskandmisel relvadel ja laskemoonal esmajärguline tähtsus.

Oppelni rindel kasutasime saksa naiste pesukorvide sisu kahuritorude puhastamiseks, aga kas pidid meie kahurid roostetama ja tuli vaikima pitsist öösärkide ja kenasti väljaõmmeldud laudlinade säästmisel?... Need kõik jäid paratamatult hiljem venelaste kätte.

„Soomuse“ tegemiseks võiks nimetada väärtasjade otsimist - aga palju seda kraami laokil leidub? Narva rindel tehti Skamja kirik enne õhkulaskmist hõbeasjadest puhtaks. Üks mees leidis teiste märkamata kullast armulauakarika. See tegi mehe nii araks, et luurekäikudest kõrvale puikles ja iga kiunuva kuuli ees pikali viskus, lõpuks teeskles haiget ja saadetigi Tallinna haiglasse. Hiljem tagalas näitas mulle karikat ja kirus: „Näed, see kullaraasuke seLjakotis tegi elu armsaks, tahtsin tingimata karikat koju tuua, sellepärast hakkasin suima kartma."

Sõdurile alati tarvilikud esemed on puhas pesu, sukad ja külmal aastaajal kindad. Aja jooksul määrdub pesu mustaks, imbub higiga läbi, sukad ja kindad ei pea kuigi kaua vastu ja muutuvad närudeks. Sageli üürivad parasiidid pesu õmblusevahed endale pesapaikadeks, pesemisvõimalust juhtub harva. Võimaluse korral tühjast majast pesu leides vahetatakse see oma musta ja katkise vastu ümber. Mõnd meeldivat mälestuseset kantakse vahel kaasas, taganemise korral visatakse ta suurest väsimusest jälle teeäärele...

Tamrau külla asudes sai meie esimeseks soomusetegemise kohaks sõjaväe pooleldipõlenud toiduladu. Hobuse vankriga toimetasime varakult lähtekohale ja pimeduse saabumisel hiilisime lao poole. Väravani jõudes silmasime istuvat meest posti najal, püss püsti põlvede vahel. Ligi minnes selgus, et keegi naljahammas oli surnud venelase posti najale laovalvuriks seadnud...

Aega oli vähe, paar meest pidasid venelaste suunas vahti, teised kandsid kraami vankrile - nagu muiste aidavargad. Suurt valikut ei olnud ja kellel oli aega pimeduses põhjalikku ülevaatust teha? Mis keldrist varjatud taskulampide valgel kätte puutus - oli hea küllalt. Vankrile ka rohkem ei mahtunud, aitas esialgu paarist saiajahukotist, norra sprotikastidest, taani kondenspiima, marmelaadiämbreid ja mõned kastid vermutit. Veini oli küllalt laos, aga proovimisel osutus see väga hapuks, mis meile ei meeldinud.

Tagasi tulles hakkas vankriklõbina peale üksikuid vene kuule pimeduses pirisema. Mure oli hobuse kui suurema märgi pärast, - kui ta kalli koorma ees tabamuse saab, tuleb minna uut veolooma tooma. Jõudsime koormaga siiski õnnelikult patarei juurde tagasi.

Külas olid elanikud evakueerimata. Vahetasime perenaise käest jahu vastu rasvaineid ja pannkoogimeistrid alustasid tööd. Marmelaadiämber seisis alaliselt laual, vahetati kohe täie vastu, kui endine tühjaks sai, piim ja sprotid passisid ka mingil moel sellesse isevärki toidusedelisse. Vermutist keegi purju ei jäänud, peale velskri, kes paar päeva selget ilma ei näinud. Mehi takistas kohusetunne ja alaline tulistamisvalmidus, sest tuld nõuti nii päeval kui öösel. Tihti istusime tundide viisi kahurite juures ootevalmis, ja kui tuli lahti läks - kärkisid enamasti kõik meie lõigu patareid.

Öösel magasime loomulikult täies riietuses. Nii kui valvur telefoni juures tulekäsu sai, kargasime torude juurde.

Lisatoidu tagajärjed ei lasknud ennast kaua oodata. Vähesega harjunud kõhud ei pidanud vägevale toidule vastu ja tihti tulistasime poole meeskonnaga, ülemad kaasa arvatud, - teine pool seadis nurga taga oma isiklikke patareisid üles...

Neist esialgseist rindehädadest saime peagi üle, koostööks harjumata meeskond kasvas lahingutervikuks. Jalavägi parandas vähemate pealetungidega oma rindejoont ja ka meie vahetasime vaatluspunkti soodsamasse asukohta. Uueks asukohaks sobis suurepäraselt viinavabriku juures asuv kõrgem ehitis. Sidemehed vedasid sidet ja me kolasime tulejuhi, ltn. Nataga vabrikus ringi. Siin peaks kuski viina leiduma, isegi lõhnab piirituse järgi, aga lõhnavat ennast ei leidu. Minu teada jääb jahutusaparaadi põhja alati veidi piiritust, aga meil pole kahjuks võtmeid aparaadi kruvide avamiseks.

Siirdume seina taga asuvasse laotacvlisse ruumi. See on vankreid, põllutööriistu ja põhku täis. Poeme kolu vahelt tahapoole vabriku külgmist seina uurima. Sealt leiame laeni ulatuva rauast .tsisterni, millele koputades selgub, et ta peaks poolest saadik mingit vedelikku sisaldama. Avastame ühel küljel kraani, see on plommitud ja seda saab ainult mutrivõtmega avada. Vankri kastist leiame võtme, hobuserauda vahele sobitades annab mutter lahti keerata. Kraanist hakkab vedelikku tilkuma! Peo on paras nõu allapanemiseks ja keel koostise kindlakstegija. Puhas selge piiritus - on meie ühine otsus.

Mis nüüd teha? Võtaks endale veidi, ainult veepudelitega, aga kuidas sa mehi ilma jätad ja kes keelab neil endil selle allika avastamise? Õues aiateivaste otsas kuivavad pestud piimanõud, nagu nad elanike kiirel põgenemisel jäänud. Laseme kraanist kaks nõu täis, neist peaks hulgaks ajaks jätkuma - üks vaatluspunkti ja- teime patarei jaoks.

Side hobusega tõime väärtuslikud nõud kohale, asetasime toanurka, kust igamees võis soovi korral võtta kõhurohuks. Loomulikult käis sinna juurde hoiatus, et meeskond peab alati tulistamisvõimeline olema ja häda sellele, kelle pärast venelase vemmeldamine nõrgemaks jääb. Ega jäänudki, võeti suutäis söögi alla kõhurohuks, aga rohkemaks ei olnud kellelgi isu. Isegi naaberpatareide saadikud juhiti allikale, ja ei kuulnud, et neilgi oleks sellest pahandust tulnud.

Rindel saabub asukoha vahetuse käsk harilikult ootamata. Saime õhtu eel korralduse: „Patarei rännakukorda, liikuda paar kilomeetrit Falkenbergi linnast läbi. Neisse maantee ääres asuva üksiku talu juurde asuda positsioonile ja olla aovalgeks tulistamisvalmis!"

Kaarti vaadates selgus, et peame öö jooksul paarkümmend kilomeetrit teed katma. Kiiremas korras side üles keritud, laskemoon ja koli kokku, ettevalmistused tehtud - oleme videvikus rännakuvalmis. Kahju oli karjakööki tehtud saunast, mis pidi paratamata meist maha jääma.

Kui öösel teel peatust tegime, jõudis naaberpatarei meile järele, kellel ülesandeks oli meie asukohast veel neli-viis kilomeetrit edasi positsioonile asuda. Naaberpatarei kahuriülemal Arel juhtus sel ööl parajasti sünnipäev olema, pühitsesime seda keset maanteed, kahuri lafetil ja läbi pudelipõhja kaugeid kahjutule kumasid silmitsedes. Soovisime õnne, niipalju kui seda rindel leidub, ja sõit läks edasi.

Kohale jõudes olime määratud kohaga ülimalt rahul. Maastik soodne kahurite asetamiseks, ruumikas tühi talu

meeskonna paigutamiseks ja kivist tall hobuste asukohaks. Lähedalolevaisse taludesse paiknes köök ja voor.

Jõudsime määratud ajaks lahinguvalmis, aga sel päeval veel tuld ei nõutud. Meeskond oli kehaliselt kui ka rindekogemustelt tublisti kosunud ja iga närv täis tegutsemislusti. Kasutasime seda energiat patarei heaoluks põhjalikke töid tehes, nagu oleks see asukoht alaliselt kuni sõja lõpuni meile määratud.

Naaberküla kanaaia võrkudega moondasime kahurid õhuvaatluse eest. öise laskmise hõlbustamiseks ühendasime talu juhtmetest elektri kahurite juurde, kus karpidesse peidetud lampide valgus ainult sihturitele nähtav oli. Ehitasime palkidest rindkaitsed, kattes neid mullamätastega, kae väsime endile ja laskemoonale varjuni isaugud.

Vaba aega oli külluses, sest tulis-tamisperioodid jäid harvemaks, laskemoona nappus andis juba märgatavalt tunda, kuid sellegi vähesega pidi alaliselt tuleandmiseks valmis olema. Sideruumist kostev käsisireeni undamine käsutas mehed välgukiirusel kahu ite juurde. See võis juhtuda kõige magusama uinaku ajal, söögilaua ääres või ükskõik millise hädalise toimingu momendil - aga kõik tuli sinna paika jätta ja kohale tormata.

Nii päevast päeva väikeste õnnestumiste ja äpardumistega tavalist rindeelu elades lähenes Vabariigi aastapäev.

Sõjasaagi sõdurina, võõral pinnal, „peremehe" armust elades, ei olnud kodumaatul mingit lootust hüvitusele kas toidu, suitsukraami või napsi näol. Marketendri, varustuse ja toidu nappust põhjendati alati sõja kuuenda aastaga, nagu see oleks asja parandanud.

Hakkasime isevarustamine korras aastapäevaks ettevalmistusi tegema. Jahiharrastajad raiskasid mõne ivanile määratud kuuli metsas hulkuvatele sokkudele. Kalamehed vedasid kanaaia võrgust tehtud noota linna kalakasvatusetiikides. Saagiks oli vankrivahe täis maitsvat kala ja sokusingid rippusid korstna suitsus. Talu kartuliauk asus otse toa taga, nii et piduliku toidulaua küsimus oli lahendatud.

Raskemaks osutus tervisjoogi küsimus, sest endised tagavarad olid jäägitult hävitatud. Kavatsesime juba omatööstuse asutamist, aga pärmipuudus ja tähtpäeva lähedus tõmbasid sellest mõttest kriipsu läbi. Tegime virgatsiga plaani, kes oli sõjasaagi mootorratta omanik, - kui õige sõidaks kahurimäärdeõli otsimise ettekäändel meie endisesse asukohta luurele - vahest on sealt veel võimalik midagi saada?...

Rattur sõitis varakult välja ja oli õhtupoolikul aegsasti tagasi, kõik kaasavõetud pudelid ja purgid korgini kangemat kraami täis. Meie õnneks oli see ka viimne aeg, sest virgatsi kohalejõudmisel vedasid sakslased ametlikult piiritust tagalasse - kuna rinne oli vahepeal tagasi surutud. Veo korraldaja, kuuldes, et meie mees varemini vabrikut kaitsnud ja nüüd suureks rahvuspühaks jooki tarvis, oli lahkesti lasknud nõud täis kallata. Arvan, et lahkuse peapõhjus seisis selles, et sakslane oli sõjaajal pikemat aega Eestis viibinud ja veel nüüdki eestlasi kiitvalt mäletas.

Piiritusest algas suupärasema joogi ümbertegemine. Mesinduse asjatundjad revideerisid küla mesipuid, maitseaineid ja kirsikeedise purke leiti talu panipaikadest, eriteadlaste keedukunstina ilmusid lauale päris esmaklassilised likööri d.

Kõik põhielemendid rindeolukorras aastapäeva pühitsemiseks olid olemas. Puudus küll aktusesaal, kõned ja orkester, aga meil oli avar, valge ja puhas talutuba, kõlasid kodumaa laulud ja jooksis muhe humoorikas rindemehe jutt. Enamasti kaldus see ikka kodumaa rinnetele, kulgedes üle sealsete mälestusradade. Soovisime ainult, et ivan meid sel ööl rahule jätaks, sest tulekomando lõppes harilikult tüütava kahurite juures istumisega.

Patareiülem kapten Mast võttis mõned pudelid kaasa ja läks kaevikute joonele vaatluspunkti aastapäevatervitust viima. Kellaosutid lähenesid kesköölle. Siirdusin telefoniruumi, kus sideohvitser Kikas aparaadi juures valvet pidas. Rääkisime kokku, et mõni minut enne kesköödd väntab ta sireeni, ja mis edasi sünnib, pole tema asi. Juhul, kui kustki küsitakse, siis vastaku, et kõik on korras ja rahulik.

Jõudsin meeskonnaruumis vaevalt klaasid täis valar da, kui sireen juba hüürgas. Mugav olemine katkes, klaasid, jäid täidetult lauale. Mõni hetk hiljem teatasid kahuriülemad tulevalmisolekust.

Kuna minu käes olid kõik varemini sisselastud märkide andmed, valisin neist ühe suurema küla, kus vankadel arvati lõigu juhtimise keskus olevat. Vastavad siht- riistade arvud antud ja sihturitel korratud, järgnes käsklus:

„Patareiga, aupaukudeks Eesti Vabariigile, kolm seeriat tuld!..." See tähendas, et iga kahur tulistas kolm korda kolm granaati nii kiiresti välja kui suutis, öövaikuses haukusid kahurid, sekka kostsid laadimise kolksatused ja väljuvate granaatide vihin. Veidi hiljem kostsid kaugusest lõhkemiste tumedad mürtsud.

Järgnes käsklus: „Tule lõpp! Meeskond ruumi!"

Ruumis tähendasin, et see laskmine jääb meie teada, keegi pole kuulnud ega näinud sellest midagi, sest tulekäsk on oma vastutusel antud. Laulsime hümni ja tõstsime aastapäeva tervituseks klaase. Telefon heliseb. Sidemees teatab, et grupi staabist leitnant Känd kutsub kedagi patarei juhtkonnast telefoni juurde. Lähen vaatama.

„Hallo, üheksas patarei kuulebl"

„Mis seal lahti on, kas vankad leidsid teid üles?" kostis küsimus teiselt poolt traadi otsast.

„Meil pole lahti midagi, vankad pole meid otsinudki. Pühitseme tasapisi Vabariigi aastapäeva, soovin patarei nimel teilegi sel puhul palju õnnel"

„Tänan väga, aga umbes teie suunast kuuldus veidi aja eest kõva laskmise mürinat?" kostis juba kahtleval toonil telefonist.

Vastasin, et rindel kostab pidevalt siit ja sealt mürinat, võib-olla tegi saksa pikaraualine õhutõrje kärinat, nad seisavad meile kõige lähemal.

Vastan parajasti grupi staabile ja saan need rahule, kui vaatluspunktist nõuab omakorda patareiülem m id teise aparaadi juurde.

„Mis sa, Juhan, müristad, kas grupi staabist anti üldine tulekäsklus ja miks sa teadet meile edasi ei andnud?" kostab päris käre küsimus mikrofonist.

„Ei ma mürista midagi ja grupp pole mingit käsklust andnud, nad otsivad isegi müristajaid taga."

„Aga granaadid vuhisesid otse üle vaatluspunkti, vankad vannuvad oma raadiosse kuuma kurja, nende staabis olla kõik segamini ja traatside katkenud, nõuavad raadio kaudu kiiresti ambulantsi vankreid."

„Siis on ju sealpool asi korras, meil pole häda midagi. Kuidas teil pudelitega on, kas saadan sidepatrulliga veidi lisa?"

„Tänan vaga! Las tulla, kui endal liialt on, ega ma enne koitu patarei juurde jõua."

Hommikul saabus grupi juurest laskemoona kontroll isiklikult kohale. Varemini teostati seda kontrolli küll iga päev, aga ainult telefoni kaudu. Laskemoon loeti üle ja oli arvuliselt kohal, nagu paberil ette nähtud, selle poolest oli asi korras ja rohkem uurimist ei tulnud.

Laskemoon „kasvas“ harilikult üle normi, sest pealaest toodi tihti sigaretipaki eest koorem rohkem, mida saatekirjale ei märgitud. Patareiülemale rääkisin loomulikult aastapäeva aupaukudest. Oli kõigiti arusaaja mees, ütles ainult: „Hästi tehtud! Mina pole neist midagi kuulnud, kui aga sakslased neist haisu ninna saavad ja uurima hakkavad või see lugu ette lobisetakse - siis tuleb sul sõjakohtuga kindlasti tegemist teha...“

See oli esimeseks aastapäevaks võõral pinnal ja jäi viimaseks, kui meil veel relvad käes olid.

Tavalises rindeelus juhtub ka omal poolel ootamata juhtumeid, mis annavad lõbusat ajaviitekõneainet, aga vahel võivad ka päris kurvalt lõppeda. Meil oli patareis ühe kahuri sihturiks Nautrase-nimeline mees. Teenistuskohuseid kõigiti korralikult täitev sõdur, aga kaaslastega läbisaamine räbal. Mõnikord päris tühise põhjuse pärast valas nõrgemale rusikaga kuklasse, eriti veel siis, kui vägijook mehe tugevaks tegi. Patareiülem määras tülika mehe vaatluspunkti-seal väiksem meeskond ja tegevust rohkem, pealegi istub ivan alaliselt nina all, - las harrastab sellega Petseri kombeid. Paar päeva jõudis Nautras vaatluspunktis vastu pidada, kui oli ei tea kust pudeli kangemat jooki organiseerinud. Peagi leidus kaasavõtja ja liini kontrolliv sidevanem kutsuti külaliseks.

Kui pudel sai tühjaks, oli meeste tuju parajal kõrgusel. Nautras tegi ettepaneku, et selle julgusega on paras minna venelasi hirmutama. Laskemoona ja käsigranaate võeti rohkesti kaasa ja suunduti vanka käes oleva küla poole. Muidugi toimus ettevalmistus ja minek meeskonna ülema ja kainete kaaslaste teadmata.

Külaeelsed vene tunnimehed kas langesid või põgenesid - kes seda teab, aga kolm kanget meest tungisid külla sisse. Käsigranaatide plahvatused ja laskmise müra oli kõva, magamast äratatud venelased põgenesid kabuhirmus. Pool küla oli juba kolmel mehel tühjaks löödud, kui märgati vastu panna. Õnnetuseks tabas vanka kuul Nautrase küljel rippuvat käsigranaati, see muidugi lõhkes ja kiskus mehe peaaegu pooleks. Ka teine kaaslane sai raskesti haavata ja sidevanem Kikasel sattus mingi kild silma. Sellega oli võitlus otsustatud. Langenu jäi venelaste poolele, Kikas jõudis raskesti haavatut seljas kandes ühe silmaga tagasi...

Ametlikus ettekandes nimetati seda juhtumit rindeeelseks luureks.

Pudeli pärast tuli veel teinegi pahandus. Paar voori koosseisu kuuluvat meest leidsid küla keldreid revideerides liitrise pudeli kanget vedelikku. Prooviti keelega, nuusutati lõhna, isegi põletati tulega - kõik analüüsid tõendasid, et pudeli sisu peab olema puhas piiritus. Kõva viina juurde kuulub ka tugev suupiste. Metsast lasti sokk, suitsutati singid ja ühel vaiksel õhtul hakati toanurgas leitud pudeli sisu proovima.

Esimene kärakas olnud visatud ja sokusinki peale hammustatud, kui üks meestest kiitnud: „Pagana kõva kraam, keres laseb kui tulise vankriga ringi!“

„Pane veel teine sähmakas järele, ühel igav olla, sellest see ringilaskmine tulebki,“ õpetanud teine mees, kes loomu poolest väiksema isuga oli. Esimene tegigi teise nõuande järgi. Toast läbiminevale voorivanemale pakutud ka lonks suusoojaks, tema aga ajapuudusel pikemaks ei peatunud ja tegi pakutud klaasist vaid hambad märjaks. Korraga tekkisid ahnemal võtjal valud sisemuses, nii et mehe kui siili kerra kiskusid. Ei aidanud kohale- kutsutud velskri oksendusrohud ega valuvõtjad süstid - mees jäi paari tunni pärast igavesti vaikseks. Teine jõudis veel ühes pudeli ja eluga rindehaiglasse, aga siis oli temalgi lõpp...

Voorivanemal ei olnud algul häda midagi, ütles, et pole õieti seda vedelikku alla lasknudki, aga hommikul kaebas temagi nägemise kahanemist. Haiglas tehti vereülekanne ja mees sai nägemise tagasi, kuid oma uue aaria verega sattus siiski hiljem venelaste kätte.

Hiljem jõudis ka meeste lahkamise protokoll patareisse ja selles seisis, et nii suure metüülalkoholi hulgaga, mis maos leidus, oleks võinud paarkümmend inimest tappa.

Alati ei lõpe leiud õnnetult, vahel puutub ka õnn pihku. Nagu tavaks, nuhitakse rinde läheduses tühjades külaelamutes ringi. Otsitakse söögipoolist, suitsukraami, mõnd tööriista või tarvisminevat eset. Igas keldris pole mürgipudelit, leidub ka keedisepurke, puuvilja ja vahel isegi kuuri õrrele mahaunustatud kanapoeg.

Ühel õhtul läksime kahekesi niisugust küla revideerima. Olime vist paar maja läbi käinud, kui kohtasime venelastega, kes vist samal asjatoimetusel väljas olid. Sel õhtul ei tulnud kummagi poole tööst midagi välja. Teisel õhtul võtsime kolmanda mehe lisaks ja läksime varakult külla. Peamiselt jäi eelmisest õhtust süda valutama sellepärast, et ühe suure maja keldri uks oli suletud tugeva raudlatiga ja lisaks tabalukk, nagu neid vanasti lossiväravate sulgemiseks tarvitati. Mis selles keldris küll võiks olla?...

Üks mees läks venelastepoolsele küla otsale rinnet pidama ja kahekesi suundusime keldri poole. Käsigranaat pandi luku vahele ja uks oli paugupealt lahti. Ruumikas keldris seisid pakk-kastide riidad, nähtavasti mõne ühiskaupluse kraam. Kaste põrutades kostis seest lauanõude ja klaasriistade kolinat. Mõne väiksema kasti kangutasime lahti, neis oli valmisriideid, pesu, laua- ja seinakelli. Ühest kastist leidsime kolm nahkjakki - igamees sai jaki ja õnneks parajasti kasvu järgi. Kastide vahel oli paar reisikohvrit, neist saime paki sigarette ja paar vana uuriloksu - ja see oligi kõik, mis meile kaasavõtmiseks kõlbas.

Suitsunälg oli igapäevane häda, - leiaks vähemalt sigareid või nende otsigi. Nurgas seisis ämbritaoline marmelaadinõu, paberit sisse topitud, vist pühkmete jaoks, ja neid oligi paberi peale puistatud. Kallan pühkmed põrandale, leian prahi seest paar sigarijuppi. Tõmban paberi välja, vahest selle all leidub veel midagi, sest ämber tundus millegagi täidetud olevat. Esiti ei osanud hinnata, mis paberi alt paistis, näis, nagu oleks raamatuid serviti ämbrisse laotud. Tõmban ühe välja, - raha!!... Kahekümne-, viiekümne-, aga enamasti sajamargased pakkideks köidetud. Raha nägemine äratab inimeses selle omamise iha, olgugi et sellega rindel midagi osta ei olnud. Hakkan rahapakke tasku toppima, aga kuhu tasku sa ajad ämbritäie raha? Taskud ennegi kolu täis. Teine mees tuleb krabina peale ligi, see ka rohkem ei lausu kui ainukese sõna: - Raha!... Topin paberit rahale katteks, haaran ämbri kaenla alla, teine saab nahkjakid endale kanda, vilistame väljas valvuri ja minek kiiresti kodu poole.

Kodus raha üle lugedes selgus, et ämber sisaldas veidi üle viiekümne nelja tuhande riigimarga. See oli juba väike varandus - aga rindel täiesti kasutu.

Raha leid sai patareis muidugi teatavaks ja ilmselt äratas meestes väikest kadedust. Ega endal sellest leiust küll mingit erilist rõõmu ega muret ei olnud, sest võibolla pole homme teda mulle vaja ega saa temast markagi kasutada...

Hasartmängust pole millalgi lõbu tundnud, aga seekord kutsusin mehi raha peale kaarte mängima, et ka teised võiksid ausalt rahameesteks saada. Lubasin iga kaardiga panga peale mängida, ja aluskapitaliks laenan teatud summa, mis mulle pärast tuleb tagasi maksta.

Mäng läks lahti ja oli päris mõnus ajaviide, kui seda tõsiselt ei võtnud. Raha käis käest kätte, mõned uusrikkad jäid üleöö vaeseks ja võitjad lugesid hoolega võidetud summat. Ega minagi alati kaotanud, isegi pigistasin vahel ühe silma kinni, kui mängus enda suhtes väikest valet märkasin.

Palju huvitavam oli mängijate iseloomu jälgida, nende ahastust kaotuse ja rõõmu võidu korral, nagu oleks selle võiduga midagi teha olnud. Umbes paar nädalat saime mängida, siis algas teine mäng venelastega ega olnud aega kaartidele mõteldagi... Lõpupoole mind enam nii väga mängima ei kutsutud, meestel oli endalgi juba võidetud raha ja mind põlati tuimaks, oskamatuks mängijaks.

Kaotustele ja võitudele vaatamata jäi mul järele kolmkümmend viis tuhat marka, millega hiljem tagalas sai tarbekorral nalja tehtud kuni sõja lõpuni.

*

Sõja käigushoidmine muutus sakslasel iga päevaga raskemaks. Laskemoona valmistamise kuupäevad olid kastidel nii värsked, et otse ime, kuidas see nii ruttu rindele jõudis. Tulistada lubati äärmiselt tähtsa märgi ilmumisel ja võimalikult väheste mürskude arvuga. Venelaste petmiseks sõitsime ühe kahuriga patareist paar kilomeetrit eemale, andsime mõne lasu - ja jälle uuele kohale, et suurest patareide arvust muljet anda. öösiti sõitis üksik tank edasi-tagasi kaevikute joone taga kulgevatel teedel, et venelasi hirmutada arvukate tankiüksuste liikumisega. Ükskord korjati meilt püssi laskemoon,

- arvatavasti olid esijärgu kaevikutes püssid tühjad.

Ega venelane nii rumal ka olnud, et meie üksikut ringihulkuvat kahurit või tankikolinat tulistama oleks hakanud. Ta ei ilmutanud üldse erilist aktiivsust, nõrk luuretegevus ja kohati üksikud kahurilasud tõendasid, et vastane seisis ees. Õhus nagu rippus eelaimus, et nii ei või olukord kaua püsida ja midagi suurejoonelist on tulemas. Meil ei olnud pealetungiks jõudu kusagilt võtta - kuna vastane vajas ainult aega oma p amata jõudude koondamiseks.

Rindeteadete järgi kaardilt võitlusjoonit silm tsedes paistis, et meie asukoht tungis suure teravikuna vastase sisse ja tagalast äralõikamise oht oli silmanähtav.

Lahendus ei lasknud end kaua oodata. 15-nda märtsi varahommikul anti naaberpatarei lõiku täpselt tunniajaline turmtule löök. Tulelööki on raske sõnadega kirjeldada. Seda peab ise kuulma, nägema ja tundma. Kõrvale 'tundub lõhkemiste tihedus, nagu sajaks mitmesuguse jämedusega rahet plekk-katusele, jämedust arvestades herneterast kuni kerisekivini. Lumine maakamar muutub mõne minutiga segan: ni küntud poriks ja haljast metsatukast jääb murdunud tiivikuid püsti hoidev risune plats. Muidugi on sealjuures õhk tiine lõhkemiste suitsust ja mitmes helitoonis ringihulkuvate kildude vihinast...

Tulelöögile järgneb harilikult jalaväe rünnak, tihti tankide saatel, ja käsirelvade tulel ja täägil on omakorda otsustav sõna ütelda.

Sel korral rünnakut ei järgnenud ja tulelöök lõppes nagu noaga lõigatult. Vist tahtis venelane ainult oma tulevõimsust demonstreerida, et meie pingul närve veelgi pingumale tõmmata.

Järgmisel hommikul algas sama mäng täpselt samal ajal, kuid juba laial rindel ja järgneva jalaväe rünnakuga - ühes tankide toetusega, kus maastik seda võimaldas. Selletõttu nad õnneks meie patarei silmapiirile ei jõudnud, aga naaberpatarei lõigus jõudsid kahuriteni välja. Üks kahur langes tankimürsu tabatuna kohe rivist välja, meeskonna julgus lõi kõikuma, otsiti aukudes varju ja patarei oli ilmselt venelaste saagiks langemas. Viimasel minutil asus külma rahuga kahuriülem Are ise sihturi kohale, laadija lükkas soomustläbistava granaadi rauda ja käis esimene kärakas. Selle järel oli lähemast vene tankist saanud suitsev Tusuhunnik, sest õnneks tabati laskemoonaruumi, millest tekkis plahvatus. Esimesele järgnes teine, ja kui järjekordselt hävines üheksas - musta suitsusammast üles paisates - siis põgenesid teised tankid täiskäiguga tagasi.

10,5-sm terasmürsk tegi tõhusa töö, olgugi et meie kahurid otseselt tamkidevastaseks võitluseks kohased ei olnud.

Sakslased olid sunnitud hindama eestlase harukordselt põhjalikku tööd ja järgmisel päeval riputati esimese klassi raudrist Arele kuue nööpauku.

Üksikute meeste vahvus ei suuda siiski kogu rinnet pidada. Isegi surmapõlgavalt võitlev rügement või diviis ei püsi positsioonil, kui tal puudub tarvilisel määral laskemoon, kuna vastasel on tohutu inimmassi ja materiaalne ülekaal või taanduvad naaberlõikude üksused suurema vastupanuta.

Sama saatus tabas ka meie diviisi lõiku esimesel vastase tugeva pealetungi päevad. Tiibadelt taandusid sakslased ja sellega suurenes surve meie lõigu külgedele. Tõhusad raskerelvad, niisama lennuväe toetus puudus täielikult. Juba lõuna paiku valgus üksikuid jalamehi patarei joonele. Traatside vaatluspunktiga katkes juba tulelöögi alguses ja lõpuks vaikis ka raadio. Patareiülem sõitis uut patarei asukohta valima. Mulle jäi ülesandeks kahurid vastase tule all tagasi tõmmata, mis ka meeste rahulikul ja kiirel koostööl kaotusteta õnnestus. Kalkenbergi linnast taandusime läbi, asusime järvekese, õigemini suure veelombi äärde positsioonile, andsime huupi tuld, kuni venelaste miini- ja kuulipildujate tuli jälle patareini ulatas. Sakslaste i nnakkahurite toetusel püsisime veel kuidagi õhtuni, siis saabus käsk ööpimeduse kattel tagasi tõmbuda, ja päris tubli tükk maad tagalasse.

Raadiomehed ja telefonistid jõudsid õhtuks järele, kuna traatside aparaatidega jäi venelastele.

Rändasime kogu öö ja pool järgmist päeva, kuni meile määratud külla jõudsime. Edasipääs oli vaevaline, teedel liikus põgenikke loomakarjade ja oma varanatukesega edasi-tagasi. Vastutulijad kinnitasid, et ka tagalas olla vastane ees, ja parem juba kodudesse tagasi pöörata kui otse kahe „tule vahele joosta. Räägiti kolme diviisi ümberpiiramisest ja kotist väljapääsemist peeti lootusetuks püüdeks. Asusime patareiga küla äärele positsioonile ja tulistasime pimesi kaardi järgi. Eesmärgid saime raadio kaudu ja nendeks olid öösel läbitud teedesõlmed. Kas keegi venelaste edasitungi takistab ja kus kohal, ei olnud kellelgi teada...

Saabus õbtupimedus järgneva öövaikusega, olles üldolukorrast täielikus teadmatuses. Ainult kauged kahjutule kumad tõendasid, et sõja häving meile järele tulles tallas oma verist rada.

Tukkusime täies riietuses talutoa põrandal, küla läbival teel vooris sõdalasi tahapoole jalgsi ja veokitega. Kesköö paiku saabus meilegi teade:

„Kahurid teha laskekõlbmatuks, sihtriistad, lasketabelid ja märkandmed hävitada. Selleks lõhkeaine kasutamine on keelatud, sest vastane asub ligidal. Kahurilukud, laskemoon ja sihtvahendid uputada veekogudesse või matta maasse.

Hobused tühjade eelikutega esialgu rännaku kergendamiseks kaasa võtta - mahajätmisel nad talumeestele anda. Asume ajutises piiramisrõngas, millest väljamurd kiiresti teostada, Väljamurru üldsuund - Neustadti ja Ziegenhalsi linna vaheline mäeahelik."

Nõupidamiseks ja plaanitegemiseks ei olnud aega raisata, kaardilt mõõtes selgus, et lõppsiht asus meist pealegi poolesaja kilomeetri kaugusel. Selles olukorras oli esimeseks nõudeks seljatagant pealesuruvast vastasest ööpimeduse katte all võimalikult kaugele jõuda ja läbimurd teostada enne, kui vastane sinna jõuab tugevaid jõude koondada.

Paari tunni jooksul edenes meie taandumissõk päris jõudsalt, siis aga sattusime ühel külavahel, ummikusse, kus tee oli mahajäetud veokite, kahurite ja surnud hobustega nii blokeeritud, et edasipääs ainult jalgsi võimalik oli. Uurime jälle kaarti, millelt selgub, et samale maanteele jõuame välja, kui põlluvaheteid ja heinamaid kasutame otseteeks, mis isegi meie rännakut mõne hea kilomeetri lühendab. Hobused eelikutega jätame külavahele, haarame seljakotid ja käsirelvad laskemoonaga ning põgenemine suundub otseteele.

Peagi on porine väijavahetee ööpimeduses jalge alt kadunud, pole vajagi kaarti ega kompassi kontrollida, sest sajad mehed rühivad samas suunas - üle jala ulatuvas savisitkes künniporis.

Meeskonna kokkuhoidmisest pole juttugi, hea, kui paari-kolme tuttavaga koos edasi pääsed. Poolparemal põleb mingi ehitus, kostab laskmise raginat ja lõhkemiste mürtse. Õhus pole siiski kuulda tuttavat metalli vihinat, võib-olla põleb laskemoonaladu, - kes seda venelastki võib uskuda, ehk on juba vastu jõudnud? Keegi pole sellest huvitatud, mis seal tule juures sünnib, edasirühkijad kalduvad suunas kahjutule paigast veidi kaugemalt mööda.

Ületame poriseid põlde ja Vesiseid heinamaalappe, ronime läbi kevadise veega täidetud kraavide ja nende kallastel kasvavate põõsaribade, aovalguses ulatab juba jala eest veidi kaugemale vaatama. Meie otsetee ei tohiks enam pikk olla, varsti peaks maanteele välja jõudma. Ületame parajasti vesise pinnaga lagedat heinamaad, kaugemal ees on näha küla katuste kontuure. Äkki kostab seljatagant lähenev lennukite müra! Mehed sibavad kui laadaplatsil, otsides kuivemat mätast pikaliheitmiseks. Kas pardarelvade tuli Või pommid? Kolmas võimalus ei jõua veel mõttesse tekkida, kui ülal avanevad langevarjud!... Vabastan relva päästiku kaitsest, - kas ivan on nii ülbe, et tahab juba taevast kaela karata? Ei - nii hull see asi veel pole, õnneks on sel korral omad, kes heidavad alla laskemoona, tankirusikaid ja toitu.

Jõuame lõpuks maanteele välja. Ka siin on tee äärest ääreni mahajäetud veokeid ja relvi täis. Jala edasirühkijate vool on nii tugev, et teeäärsed põllud aina kihavad meestest. Ratsanik tuleb vastu, soovitab tankirusikaid, käsigranaate ja kergeid automaatrelvi alal hoida, üksikud vene tankid patrulleerivat külade vahel - meie liikumissuuna põikteedel. Eesti diviisi sakslasest ülem Augsberger olla vene tanki granaadist tabatuna langenud...

Nagu teate kinnituseks plaksatab tanki mürsk teel seisvasse voori, suits ja veoki osad tiirlevad õhus...

Teekäänakuid vältides valgub välihall mass otse üle poriste põldude, otsides madalamaid nõgusid, mis vene relvade tulele surnud aladeks osutuvad. Kõrgemailt küngastelt näib mitme kilomeetri laiune lausik metsata maastik nagu pessa viiv sipelgate tee enne äikese tulekut. Tuhanded inimesed rühivad ühes ja samas suunas, ilma et keegi neid selleks käsutaks või juhataks. Külgedelt õigesse suunda juhtijateks on venelaste harvad kuulipildujavalangud ja tankikahuri granaadid' juhul, kui koti servale liiga lähedale kaldume.

Nähtavasti ei jõua venelane tarvilisel määral inimmassi ja laskemoona järele vedada, ka takistab tankide liikumist ebasoodne maastik, lisaks on veel meie kaitseks madal pilvitus ja udu, mis lennutegevuse välja lülitab. Kui need juhuslikud soodustused oleksid puudunud, siis võib-olla paljud edasirühkijad oleksid leidnud oma teekonna lõpu porisel väljal või alustanud seda tagasi orjalaagritesse.

Teele sattuvat küla järjekordselt läbides juhtun kaupluse õue, kus külarahvale tasuta kaupa jagatakse. Rahvas kannab kodudesse neile tarvilikku. Sõdurit muidugi ei huvita keedupotid, pannid, kaabud ja seelikud. Saan endale pudeli veini ja purgikese ploomikeedist. Otsin parajasti kivi pudelikaela purustamiseks, sest mõttetu on korgivinna otsida, sel ajal roomab vene tank otse õuele!... Kellelgi juhtub tankirusikas käepärast olema, pikalivise - kõrvulukustav plahvatus... pudel jääbki avamatult pihku, ruttan kiiresti edasi...

Jõuame raudteeliinile, kõrgustik võimaldab avara vaate ümbrusele: poolvasakul linnakese katuste kontuurid, eespool metsaga kaetud mägedeahelik, mille jalamil valendavate majadega kogukas küla. Pilk kaardile tõendab, et oleme lõppeesmärgi lähistele jõudnud.

Istume raudteevallile jalgu puhkama, oma patarei meestest on kaasas ainult heatujuline kahuriülem Pütsepp, kes sellel rännakul sammugi maha ei jäänud. Löön vastu rööbast veinipudeli kaela puruks, kastame kuivanud keelt ja uurin binokliga külaeelset maastikku, kus inimkogud joostes edasi-tagasi sagivad.

Pütsepp pärib minu arvamist mägedesse pääsu kohta, kas peaks veel kotisuu lahti olema või on selle pärast võitlus juba lõppenud?... Midagi ei tea praegu arvata, ka binokkel ei selgita, on need jooksjad omad või võõrad. Mägedesse pääs oleneb sellest, kui kõva tuli meid neist lahutab...

Trobikond eestlasi jõuab järele, ka nemad istuvad jalgu puhkama ja kaardi andmeid küsima. Niiske tuul poeb läbi riietuse higise ihuni. Eraisikuist koosnev põgenike laviin läheneb loomakarjaga raudteetammile.

Hei, poisid! - Vajume edasi, siin puhub kõle tuul enne vasja kuuli südame külmaks, näete, rahvast koguneb paraja märklaua jaoks kokku.

Laskume raudteelt alla heinamaale. Meie teed takistab vihaselt vahutav oja, mille pehmes kaldas kõhuni seesolev hobune asjatult rabeleb väljapääsuks. Otsime soodsamat ülepääsu, kui korraga kõrv tabab tuntud heli: plõn, plõn-plõn... ja ikka edasi. Poisid! Jossi orel, kurat! Pikali! Heinamaa vappub kärgatustest, „pastlad“ vuhisevad õhus ja meie endisesse puhkekohta raudteetammile tekib pigimust suitsupiilv... Pasteldeks kutsusime idarindel oreli mürsukilde, sest nad on tihti suure pastla kujulised ja tekitavad õhku läbides võigast heli.

Kas oli see tol korral meie saatus või olime temast paari minuti võrra ees, aga loomakarjale ja neile inimestele, kes parajasti raudteetammil olid, oli ta viimseks saatuseks...

Selle takkasundimise tõttu jätsime ülepääsu otsimise ja sumasime kõhuni ulatuvast ojast läbi.

Metsaga kaetud mägedeahelik eelasuva külaga läheneb käegakatsutavasse kaugusse. Võitluskära pole eespool kuulda. Rühime kiiresti edasi - jõuaks kord metsa ja mägedesse, vahest pääseb seekord elunatukesega rõngast välja?...

Lootus osutub seekord tõeks, külaeelsel väljal märkame vastkaevatud moondamata auke, milles kükitavad üksikud Volkssturmi vanakesed, relvastuseks ainuk augukaldale asetatud püss.

Kas peab see hõre aukude rida tõesti kujutama positsiooni järelevalguva venelaste laviini vastu?

Jõuame külavahelisele asfaltteele. Sellel sagib edäsi-tagasi rohkearvuline välisandarmeeria, kes püstoleid viibutades sunnivad kotist pääsenud mehi külaeelsetesse kaevikutesse tagasi pöörduma.

Eestlastel oli päästerõngas suus: „Ich bin Ausländer, nicht verstehen." Kui sealjuures haarasid relva õlalt kaenla alla - siis mindi edasi järgmist jooksikut peatama.

Teega rööbiti kulgeb mägestikuoja. Ronime Pütsepaga üle libeda purde vastaskaldale, ammutame peoga vett kuivanud kurku, puhkame veidi jalgu ja jälgime rindelappimise käiku.

Sandarmid vehkisid ja ähvardasid küll püstolitega meeste nina all, aga pauku välja ei lasknud. Kui ühte rivi otsa koguti mehi paigale, siis teisest otsast pudenes niisama palju metsa ja mägede suunas laiali. Mõned väikesed grupid, kel käsutäitjad saksa ülemused kaasas, saadeti kaevikute suunas, - kas nad sinna läksid või neisse kauaks püsima jäid, kes seda teab?...

Meist pole siin mingit abi, liigume mägede poole, üle võsa paistva talu suunas. Mehi longib tosina ümber järele. Ega neid keegi käsutanud, ei usu, et ka õlaku tärnid kedagi kogusid. Seekord oli tähtis kaart, kompass ja kaelas rippuv binokkel, arvati, et loomulikult nende tundja ja omaja peaks kuhugi õigesse palka välja jõudma, ja sellepärast marsiti järele.

Tallu jõudes soe tuba ees ootamas, isegi söed hõõguvad alles ahjus. Viskame puid peale, otsime ja hõikame elanikke - kuid asjata. Kui teisi pole, oleme ise peremehed, otsime söögipoolist, kuid tagajärjeta. Paar meest juba lüpsavad laudas lehmadelt ämbritäie sooja piima, see kosutab päris hästi. Peseme veriseks hõõrdunud jalgu ja lapime neid voodilinadest kistud ribadega. Kummutisahtlist leiame igale mehele paari puhtaid sokke ja jääb veel ülegi. Ja see ongi kogu pahandus, mida sõjapaos olevale perele teeme...

Un ja väsimus murravad sõjas isegi tugeva mehe maha. Meeste arvates ülemusel ei tohi neid nõrkusi olla. Samuti mitte 'teisi vigu, näiteks käraka viskamisel võib mees purju jääda, kuna ülemus peab poole rohkem jooma - ja ikkagi kaineks jääma, sest ta on ülemus.

Ainult tagala rohumaadel tahab isegi köögi hobusemees olla julge kangelane ja kukub kiruma, kui ülemus liblikapüügil temast ette jõuab...

Seinaäärtest kostab muretu norin, poisid on vajunud põrandale, sinna paika, kuhu väsimus ja uni nad parajasti murdis. Siirdun välja, et sõda „kuulata", sest näha ei ole siit võsa tagant vähematki.

Vasakult Ziegenhalsi suunast kostab raske turmtuli, paremal, peaaegu meiega ühel joonel Neustadti suunas ei ole see palju nõrgem. Otse ees, meie tuleku suunast kuuldub rünnaku kisa ja antakse huupi kusagilt kahuri- tuld, üksikuid mürske lõhkeb meie õuetaguses võsas. Ei, meil pole siin midagi head loota.

TAGALA VABADUS

Oppelni Lott ja sellest väljatulek ei nõudnud eestlaste perest eriti raskeid märkimisväärseid ohvreid, võrreldes teiste meile palavate kohtadega. Kaotusi oli nagu ikka sõjas, eluga vastase kätte jäämisi harva, kuna rünnaku alguse haavatuid

õnnestus kotisuust läbi tagalasse toimetada. Diviisi võitlusvõime hävis peamiselt raskerelvade ja varustuse kaotuse tõttu. Saksa kõrgemais staapides valitses peata olek ja intriigid. Meil, kõik kaotanud sõduritel, oli nüüd ka võitlustahe kadunud. Idarinde tagasilöömine ja meiepoolne võit uute imerelvadega, millest käskkirjad ja propaganda pasundasid, oli isegi lihtsale kaevikumehele arusaadav vale. Keegi ei uskunud venelaste pealetungi seismapanekusse - ka sakslased kaasa arvatud.

Meie siht oli enne Saksamaa lõplikku kokkuvarisemist pääseda võimalikult kaugele tagalasse ja läänerindele lähemale, kus arvati veel endal sõpru olevat, sest meie võitlesime ainult diktatuuri vastu.

Talu õues püüan kaardi abil kohalikust olukorrast loogilist kokkuvõtet teha. Neustadtist ja Ziegenhalsist väljuvad maanteed ühinevad meie selja taga mäerinnakul. Tõenäoliselt rühivad venelased mööda teed kas täna õhtul, öösel või homme vara edasi, sellega oleks siinpoolsel mägestiku küljel vastupanu hävitatud, ühe sõnaga koti suu kinni tõmmatud ja meie oleksime tallu jäädes jälle kotis.

Ei - siin pole õige ööbimise paik. Aga kuhu marssida vastu ööd? Kõht tühi, jalad valusad ja veriseks hõõrutud. Lähem meile soodne küla asub üle mägede kuueseitsme kilomeetri kaugusel, aga kahjuks ei vii sinna üle mägede mingit kaardile märgitud teed... Aga milleks on meil kaart ja kompass? Küll nende abil külla välja jõuame, hädakorral võib ka metsas magada - olgugi et ööd veel külmad ja lund mägedes.

Äratan Pütsepa ja selgitan edasimineku vajadust. Ta on muidugi kohe nõus kaasa tulema. Raputame ka teised mehed ärkvele ja teatan oma edasimineku-plaani. Kes tahab, võib kaasa tulla; kes arvab siin hea küllalt olevat, võib edasi puhata. Keegi ei heida magama, kõik tulevad kaasa. Jalgu aietades ajame end püsti, ületame maantee ja suundume kompassi järgi otse mägedele.

Esmakordselt mägestikus marssimine on lausmaaga harjunud inimesele lausa nuhtluseks. Kord roni neljakäpukil rinnakutest üles - samas libised hooga kallakutest alla, puid ja põõsaid piduriteks kasutades, mis käed ja silmnäo veriseks kisuvad. Rasket matka kirudes jõuame lõpuks pilkases pimeduses külla. Õnn, et vähemalt suund on õige võetud.

Kui esimese maja uksele koputame ja ulualust palume, vastab ukse vahelt väljatorgatud sasipea, et siin mingit öömaja ei saa, selleks on küla keskel koolimaja, kus välihallid juba sees põõnavad.

Koolimaja võimla põrand on norskava inimmassiga kaetud. Keegi tukub sissekäigu kõrval laua ääres, vist valvur, kalmuküünal valgustab ähmaselt ruumi. Kuhu võib siin magama heita? Küsitu viipab käega põrandale, lisades selgituseks juurde: teisel korral magavad naised ja lapsed, sinna on sisseminek keelatud. Kiilume end magajate vahele porisele põrandale. Enne veel kui jõuame väsinud 'keha korralikult välja sirutada, suleb uni silmad.

Päike vaatab juba üle küla ümbritseva mäeaheliku, kui silmad avan. Pütsepp astub uksest sisse. Ta käinud külas ringkäigul.

„Mis külas uudist kuulda, kas kõhutäidet silma puutus?"

„Uudist on niipaljukest, et hamba alla ei saa siit ivagi. Ametlikku supipotti pole ja eratuppa ei lasta sissegi. Abteilungi ülem kõnnib morni näoga külavahel ja paar sulle tuttavat leitnanti asuvad kõrvaltalu küünis. Paar meie patarei meest on öösel külla jõudnud, kuulu järgi olla juba eile õhtul eestlasi siit läbi tahapoole liikunud. Keegi ei tea midagi kindlat kottijäänute ja pääsenute kohta ütelda."

Hõõrun une silmist, lähen vaatama, milliseid plaane ja andmeid härradel leitnantidel on.

Mehed on juba küünist tuppa jõudnud asuda ja parajasti töötavad karvakombainid pikas habemevõsas. Olukorra suhtes pole nad palju targemad, kuulda olla kõmu, et oleme veelgi ümber piiratud, aga see rõngas olevat nii suur, et raudteerongid liiguvad vabalt sees ringi. Meie kohalolev kõrgem ülemus major Esko kavatseb siin kotist pääsenud kahurväelased kokku korjata ja käsirelvadega rindel vastu panna.

Ltn. Siru on kõige selle segase supi peale maruvihane. Ei - tema ennast praegu kellelegi korjata ei jäta, isegi kogunud vaevalt kümmekond oma meest kokku ja nendega põrutavat tagalasse - niikaugele kui pääseb. Olen selle kavaga nõus, kuid ltn. Kärg omab meist rohkem Tölzi vaimu ja ei taha seda mängu kaasa teha, põhjendades sellega, et major on teda siin kohanud ja sellest tagalasse hiilimisest võib pärast pahandus tulla.

Uurime Siruga kaarti, arvan, et paarikümne kilomeetri kaugusel mägede taga asuv Tomasdorfi linnake on esialgne sobiv rännaku eesmärk. Tee valikul tuleb lahkarvamine, ltn. Siru soovitab kasutada suuremat, kuid kõveramat teed. Minu arvates möödub see liiga rindejoone lähedalt ja ohutum on üle mägede väikesi teid kasutada.

Eks igaüks lähe, kustkaudu tahab, parem veel, kui laialihajutatud väiksemad grupid sakslastele silma ei puutu. Sellega on omal käel külast lahkumine otsustatud. Mõõdan huvi pärast meie rännaku teed - ainult kuuskümmend viis kilomeetrit poris tampimist ja vaevalt kahekümne nelja tunnigal

Koolimajja tagasi minnes ja Pütsepaga kava arutades on kohe tosin meest valmis kaasa tulema. Soovitan meestel

tähelepanu äratamata külavahel toitu otsides paarikaupa liikuda, kokkuräägitult koguneme külast väljaspool metsa vahel.

Tee veeres sooja päikese paistel viimaseid tulijaid oodates püüan meeste meeleolu tabada. Kõigil on üldine soov rindest võimalikult kaugemale pääseda, mõned lihtsameelsed arvavad isegi, et võiks mägestikku elama asuda, toidaks end jahipidamisest ja kalapüügist, rööviks vene järelvedu ja ootaks vaikselt sõja lõppu.

Omalt poolt tähendan, et minulgi pole mingit rindele trügimise lusti, kuid esialgne eesmärk on Tomasdorf, - eks näe, mis edasi saab. Kes tahab kaasa tulla - selle vastu pole midagi, aga siis peab igamees igal juhul käsku täitma, sest ma ei soovi, kui esimest raskust kohates virisev bande sabas sörgib. Ei - seda ei juhtu, sellepärast just tuleme kaasa, et vajaduse korral käsutad, seletavad kõik kooris.

Ega siis midagi, vahekorrad klaarid - liigume edasi.

Tee, mida palistab võimas kuusik, tõuseb pidevalt mäkke. Päike soojendab selga, õhk kevadiselt värske, linnud siristavad metsas, isegi esimesed sinililled on jõudnud puhkeda varjulisel teepervel, torkame kui peiupoisid neid endale kuue nööpauku.

Teel meiega ühes suunas liigub teisigi meeste salku. Ltn. Siru on lõpuks sama tee valinud ja mingit otserada kasutades meist ette jõudnud. Puhkab meestega jalgu mäenõlval, endal pikk kõver hõbeilustustega ehitud kaukaasia puss vöö vahel.

Jalgrajad kulgevad otse üle mäeseljandike ja neid kasutades jõuame esimesse mägikülla. Saksa voorivankrid väliköögiga valmistuvad lahkuma ei tea kuhu. Pigistame neilt nälja-nutuga paar leivapätsi, supp on kahjuks juba otsas. Külas ühinevad meie salgaga mõned eestlased, kes teisi teid pidi kotist pääsenud. Üksikus mägitalus kasutan esimest korda kotist päästetud raha võimu. Kõvera piibuga vanamees ei suuda kahekümnemargasele vastu panna ja toob pätsi leiba. Rohkem pole vaesel mägielanikul söödavat ära anda - paku kasvõi sajamargast.

Meie täpne kaart on lõpul, on järel suuremõõduline. Sellel puuduvad väiksemad teed ja rajad, üksiktalud ja külad. Suuremad asulad, linnad ja teed on märgitud, kaugusi saab arvestada ja suunapidajaks on kompass.

Peale lõunat jõuame teederistile. Otse edasi minna pole meie sihile soodne. Paremale lookleb tee alla orgu, kus valendab saeveski lauariitadega, vasakpoolset teed pole jälgede järgi otsustades paar päeva kasutatud. Otsustan vasakule pöörata, sest see suund on meie eesmärgile soodne.

Rännakuväsimus annab tunda, tee tõuseb pidevalt. Oleme juba nii kõrgele jõudnud, et lumi metsa all poolde säärde ki tiib ja tee pind on kohati libeda jääga kaetud kui liuväli.

Vahelduseks avardub vaade kenadele maastikupiltidele, puhkame, närime võrdselt jagatud leivatükke ja rüüpame mägiojast külma vett kõrvaseks. Ikka edasi ja kõrgemale, ei leia veel sobivat lõkke- ja ööbimispaika.

Päike on kauge mäeseljandiku taha vajumas, kui ümber mäenurga sammudes äkki tahtmatult peatume. Mäeseljandik moodustab kääru ja selles on avar tasapinnaline maa-ala, mida piirab kõrge okastraataed. Ühel pool tüüpilised barakkide read ja teisel pool eraldi aias mahukas palkelamu. Meie jalgealune tee suundub suurest väravast sisse - otse palkelamu ette.

Vangilaager!... No seda pahandust poleks oma teele küll teadnud oodata ega tahta...

Ringiminekuks pole teed, tagasiminek oleks mõttetu, ja eks meid ole juba muidugi laagrist märgatud. Hoiatan poisse: Mitte lobiseda meie plaanidest, täna hommikul murdsime kotist välja, venelased jälitasid mägedesse, eksisime teelt, side üksusega kadunud, ja see on kõik.

Väravast sisenedes näib laager surnud olevat - ei valvurit vastas ega õuedel liikumist. Palkmaja ees lumi punaselaiguline. On siin viimaks massmõrvarid töötanud?... Lähemal vaatlusel selgub, et lumele kallatud süütut peedivett vereks pidasime.

Astume majja. Uksed lukustamata. Eesruum, selle järel avar meeskonnaruum vooditega, pikk laud ja nurgas mingi büroolaud - raamatute ja telefoniga. Järgmise ukse taga köök, mõned väiksemad ruumid ja kelder. Kogu see värk on puhas ja korras, isegi toolid ja tekitriibud joondus nagu preisi sõjakoolis. Mehed vahivad nõutult ruumis nagu korraldust oodates.

„Siia jääme öökorterisse. Kaks meest relvadega välja, eriliselt valvata meie tuldud teed ja iga läheneja peatada. Paar meest kontrollivad, kas siiski mõnes laagriruumis elanikke ei leidu, ja paari mehe ülesandeks jääb toidu panipaiku otsida. Ülejäänud meestel relvad laetult käepärast asetada, akendel pimenduskatted alla lasta. Kes oskab - gaasilambid süüdata ja tuli ahju!" Korraldus läks raginal käiku.

Laagriluure jõuab tagasi, pole ühtki hingelist kohanud - peale barakkides jooksvate hiirte. Toiduotsijad tulevad tühjade kätega, keldri nurgas olla ainult mõned poolmädanenud kapsa- ja naerijuurikad. Eesruumis olevat ühel uksel taba ees - seda ei tea, mis võiks küll selle ukse taga olla? .

Keegi tõstab telefonitoru hargilt ja kuulab, paneb aga kohe üllatunud näoga tagasi.

„Mida kuulsid?...“

„Naisterahva hääl vastas hallo!"

Keelan üldse telefoni puutumise ja uurime, kuhu traat väljub. Kahjuks selgub, et siin laagris siiski naisi ei asu. Traat suundub teibaidpidi meie tulekutee äärt mööda tagasi. Seda märkasime juba tulles ja lähem asula on saeveski, sealt vist vastati, kui siin toru tõstes seal kõlises või number lahti kukkus. Karta pole midagi, veski on siit mitme tunni matka kaugusel ja ei ole usutav, et öösel keegi kolistamise põhjust tuleb otsima. Ja kui tuleb - milleks meil relvad kaasas on?...

Võtame esiti lambi ja vaatame, kuidas see lukustatud uks välja näeb. Ega midagi, päris korralik taba valvab ust. Lukk on ainult loomale varjuks - ütleb vanasõna. Tooge ahju äärest kirves, vaatame, kas see vastab tõele...

Paari tugeva ropsuga on takistus ukselt kõrvaldatud ja astume ruumi. Ukse lähedal seina ääres paar pappkasti, edasi mõned kotid ja mahukas vitstest punutud kaanega korv. Taganurgas hunnik kaste, milledest pudelikaelad välja vahivad. Vastasnurgas tekkide virn ja seina ääres rida käsikohvreid.

Kergitan pappkasti kaant - šokolaaditahvlid, teises rosinad. Pistan käe kotti - suhkur, teises riis, kolmandas pruunistatud kohvioad ja kõige viimases kompvekid. Korvi kaant kergitades selgub, et see on ääreni täis suitsuribi, mille lõhn ninna tungides paneb juba suu vett jooksma. Pudelikastides saksa, prantsuse ja itaalia viinasordid, enamuses liköör, mõni kast veini ja šampanjat. Käsikohvrid sisaldavad pesu, lisaks tühist kribu-krabu, lõhnaõli ja naiste siidsukki. Suitsukraami poolest on ladu täiesti tühi. Ulatan meestele šokolaadikasti, paar tükki ribi ja mõned pudelid - käsuga need tuppa lauale kanda. Väljume laost, poisid kogunevad ootevalmilt laua ümber.

„Nagu näete, on meist saanud olude sunnil mägiröövlid. Sellegipärast ei maksa kellelgi võlla ees hirmu tunda, sest olete käsutäitjad ja mulle jääb kõigi tegude eest vastutus kanda," lausun sissejuhatuseks. „Šokolaad, kompvekid, kohvioad ja suitsuribi jagatakse kõigile võrdseteks osadeks, teisi aineid on küllalt niipalju, et iga mees võib oma käega võtta, palju soovib. Köögis pada tulele ja riisipuder keema! Soola ei näi olevat, aga suhkur ja rosinad annavad kah makset. Viina võib juua, aga igaüks peab enda eest vastutama. Kui ta seda ei suuda - siis parem ärgu joogu. Kaasa võtame teda muidugi niipalju kui keegi soovib ja jaksab kanda.

Paar meest mulle abiks, kes korjavad patjadelt püürid ja aitavad kraami püüridesse jagada. Kellel tarvidus, vahetagu pesu, mille kohvritest välja valime, aga vana pesu põletage ahjus, ja üldse ei tohi endast siia mingit tunnust maha jätta. Kell kümme on öörahu ja hommikul kell viis äratus, võib-olla peame isegi öösel lahkuma. Igaks juhuks seljakotid valmis panna. Minu asetäitjaks jääb Pütsepp ja temal tunnimeeste vahel valveaeg jagada. On kellelgi küsimusi, siis küsigu kohe. Teisiti mõtlemist ei tohiks olla, sest ise olete vabatahtlikult lubanud käske ja korraldusi täita."

„Ei siin ole nuriseda ega teisiti mõtelda midagi. Kõik on tehtud, nagu teha annab, ja asi klaar," kostab ümberseisjailt.

„Noh, siis, poisid, selle pääle - kõigi aegade ja kõigi maade mägipoegade terviseks!" - ja tõstan pudeli suule.

Kõik toimingud said antud kellaajaks valmis ja mõnel isegi varem. Magus liköör sampusega, magus riisipuder šokolaadi ja searibiga ei ole just sobiv rindemehe toidulauale. Hapukapsas, kartul ja rukkileib valge viinaga oleks paremini passinud, aga...

Likööri rüübati niipalju, et rännakuväsimus kontidest kadus. Keelamise vajadust ei olnud, sest kohusetunde uhkus, väsimus ja uni olid kõige tugevamad pidurid...

Lähen hommikul enne äratust viimase vahetusena postile. Võtan laualt benediktiinipudeli ja istume kaaslasega välistrepile. Kuulatame teraselt ümbrust, rüüpame aeg-ajalt väikese sõõmu pudelist - see peletab une silmist ja teritab meeli. Vaikime, kumbki mõtleb oma mõtteid teisele avaldamata.

On vaikne ilus varakevadine öö, mägestiku lumigi tundub soojana. Tähed säravad ülal, mets seisab musta müürina ümbruse mäeharjadel, mille üle idakaarest vahetevahel välgatab valguskuma - kahuri suudmest tulev väljalaske helk. Veidi aja pärast järgneb sellele tume kõmin - nagu oleks piksepilv lähenemas. Seal elab ja mõmiseb rinne, siia mägede keskele kostab ta muusika nõrgalt. Nagu ei usuks, et kõigest paar päeva tagasi olid ise selles mängus, kus veeretati uluvaid granaattäringuid – kas elu või surm?...

Keha tegevuseta olekus liiguvad seda kiiremini mõtted. Rindemehe mõtted on täiesti erinevad hariliku inimese omadest. Ei tema muretse homse eest ega loe taskus leiduva raha numbreid kokku, pole karta tööpuudust ega tasumata arvet. Kodus istujal tükivad mõtted välja, kodutul nad mujal ei tahagi seista kui kodus. Küsimus järgneb küs musele, keegi ei suuda neile vastata – ise ammugi mitte...

Trepil istudes silmitsen pimeduses konutavaid tühje vangibarakke. Kui palju need seinad on endasse imenud inimeste igatsusi, valu ja viha. Kuhu, miks ja kelle vastu?

Kas mu kodumaa teab, palju on langenud mehepoegi ta eest? Palju on veerenud veriseid pärle nende haavadest - küll Volhovi sohu ja Narva alla, küll Sinimägedele ja Dünaburgi küngastele? Isegi Ukraina steppidesse ja Oderi äärde on

ulatanud meeste viimased ohked. Kes vastab, milles oled süüdi, sa väikese vaba rahva liige, et ivana veered Marsi suurveski kivide vahel? Kaua sa veered, sedagi ei tea.

Miks olime meie sunnitud valima - kas pruun lääs või metsik veripunane ida? Nad mõlemad taotlevad ühist sihti - vabaduse hävitamist, ainult põhimõtetes on väikesi erinevusi. Kas Buchenwald ja Dachau olid metsikuste tipud või lööb Katyn ja Siber nad üle - kas seda keegi kord vaagib?...

Küsimused jäid rippuma vabadust piiravasse okastraati või haihtusid üle metsa paistvas suudmeleegi kumas. Nad põgenesid mõttest, kui suur sundija Aeg käskis mehi äratada.

Lühikesest ööst ei jätku suure väsimuse väljamagamiseks. Tõustes aietati hõõrdunud jalgu ja sirutati kangestunud liikmeid.

Soovitan pudelist paar sõõmu rüübata, mis vere soontes kiiremini tuikama paneb. Käsin kotid ja kandamid edasiminekuks valmis panna. Söögi keetmisel pole mõtet, ei aega ega õieti aineidki, millest sooja toitu valmistada. Õhtust riisiputru isegi pool potti järel.

Enne väljaastumist püüab kõrv mõned naabrile öeldud laused: „Ega selle minekuga kiiret ole... Kus meid parem paik ootab?... Siin võiks vähemalt paar päeva puhata...” Näha ja kuulda, et edasiminek osale meestest pole meeltmööda.

Viskan seljakoti õlale, Pütsepp teeb samuti ja osa mehi. Enne toast väljumist pöördun meeste poole: „Tänan kõiki, kes seni on kaasa tulnud, sest kedagi pole sunnitud ega kellelegi halba soovitud. Toidumoon on võrdselt jagatud, viina jääb lattu isegi nädalaks. Ainult pidage meeles, et keegi meist pole üksteist siin mägedes näinud, see on igaühe tervisele kasulik. Mina astun praegu igal juhul edasi, kas tuleb keegi kaasa või ei." Sellega väljun õue. Kõik poisid järgnevad hanereas, mingit nurinat pole enam kuulda.

Suundume veekandmise-rada mööda ojanireni, selle veest väljaulatuvaid kive mööda liigume paarsada sammu ja pöördume metsa. Sellega on meie majast lahkumise jäljed esialgu kaotatud.

Metsa all ulatub lumi põlvini. Astume nagu hundid oessammuja jälgedesse. Maastik tõuseb pidevalt, rasked kandamid ja relvad rõhuvad õlgu, aega on küllalt, peatume tihti puhkuseks ja suunakontrolliks. Päike tõuseb kõrgemale, poisid lasevad sektipudelitelt korke õhku lennata - nii et mets vastu kajab ja linnud hetkeks vaikivad. Meeleolu on üldiselt kõigil hea, sõda nagu poleks meie jaoks olemas...

Lõuna paiku ületame mägestiku harja. Korraga oleme nagu teise maailmajakku jõudnud. Lund on näha ainult mõned üksikud laigud ja allapoole laskudes kaovad needki. Selle asemel puhub vastu nägu vinge tuul, mis silmad vesiseks kisub ja puhkepausidel ihu lõdisema paneb.

Kohati on puid raiutud ja mäest alla lohistatud. Seda rada mööda sammudes jõuame tuleasemeni. Kändudesse löödud kirved ja puude okstele riputatud saed tõendavad, et siin paar päeva tagasi on metsatööd tehtud ja pooleli jäetud. Tuleaseme paik on paksude põõsastega tuule eest kaitstud. Teeme tule vanale asemele, raiume oksi küljealuseks ja kavatseme pikemat puhkust pidada.

Rüüpame likööri ja hammustame ribi peale. Suurem osa mehi suigub kohe tule ääres magama. Õigest magamisest ei tule midagi välja, tulepoolne külg kõrbeb, aga tagumine lõdiseb külmast. Poisid karglevad sooja saamiseks ringi, raiuvad tulepuid, aga mägede romantikat ei kiida keegi ega alusta isegi juttu sellest. Paar poissi saabuvad tulepuudega ja teatavad, et ühest kohast üle metsalatvade paistab majakatuseid. Võtan binokli ja lähen vaatama, et neist katustest selgemat pilti saada. Tõsi, majad ja katused paistavad, isegi mingid valged kuhjad, milledele nime ei oska anda. Kaugus meist vähemalt kümme kilomeetrit ja niipalju peaks umbes Tomasdorfini maad olema, aga kaart ja kompass kinnitavad, et selle asukoht hoiab rohkem vasakule. Katuste nägemine ei häiri meie puhkust, ennemini loob kindlustunde, et me polegi ei tea kus ääretus laanes.

Katuste avastajad küsivad luba luurele minekuks, lubades päikese ja mäetippude järgi suunda pidada. Kõigile oleks kasulik teada, kes külas peremees, sest terve salgaga venelastele sülle joosta oleks selge rumalus. Lubatakse paari tunni jooksul tagasi olla ja olukorrast täielikud andmed tuua. Luurele kippujad on mulle võõrad mehed, pealegi hommikul esimesed virisejad. Andmete toomise itt on liiga läbipaistev, sest paari tunniga ei jõua katusteni, ammugi veel tagasi, sellepärast - las lähevad!...

Pärast luure väljaminekut rahustan teisi, et meil pole vaja nende tagasitulekut siin oodata, sest nad ei tule iialgi. Meie võime siin veel puhata, edasi minna või uue suuna valida, nagu soovime ja olukord meilt nõuab.

Tukkusime pärast luure lahkumist veel tunnivõrra tule ääres. Midagi oli nagu õhus, mis kõiki rahutuks tegi. Mis võis see olla? Kas paari mehe lahkumine, läbilõikav tuul, teadmatus tuleviku suhtes või usaldamatus? Arvan just usaldamatus, sest eestlane ei usalda mõnikord iseennastki. Kui aga mees meest tunneb, siis tõmbavad tiigri sabale ka sõlme sisse. Tule ääres oli meid ainult kolm, kes seda oleksid võinud teha, - Pütsepp, Olberg ja nende ridade kirjapanija. Teised olid võõrad, ja kõlavad komandosõnad ega õlaku tärnid ei sulata mehi ühiseks ülesandeks kokku, pealegi meie

olukorras, kus igamees võis endale „härra“ ütelda. Meie kokkukuuluvus toimus ainult häda ja olukorra sunnil - pealegi ajutise nähtena.

Kuidas usaldamatus võib rindemeeste vahel tekkida, pealegi oma rahvusest kaaslastega, sellest näide, mida võiks ette tuua:

Sain juhuslikult Dünaburgi all kriimustada. Saksamaa haiglasse saatmise eest hüppasin sanitaarautost välja ja pagesin Riiga mineva rongi lahtisele platvormile. Keerasin end telkmantlisse, pugesin platvormil vedeleva põhuhunniku alla, sest palavik tõusis külmavärinateni, ja ärkasin alles Riias, kui rong kusagil tagavarateel seisis. Samas lähedal õiendas laternaga pöörangumees oma töökohustusi. Et ta vana mees oli ja mina läti keeles ainult mõned rumalad sõnad oskan, siis küsisin vene keeles: millise rongiga pääseb siit Valka? Küll ta vist Eesti värve tundis, ega muidu tõstnud laternat käise vaatamiseks, nagu märkasin, ja näitas näpuga: „Näed, poja, seda punast tuld? See on tühja kaubarongi saba ja väljub paari minuti pärast Valka." Hea, et vanamees vene keelt oskas. Komberdasin mööda rongi külge ja otsisin lahtist ust, millest sisse pugeda. Korraga kuulen ühest vagunist sõna „kurat“. Püüan kohe selle vaguni ust avada, sest selles on kindlasti omad mehed sees. Uks on kinni, taon rusikaga vastu vaguni seina ja palun ust avada. „Ets, tee vagaseks ja lükka vaguni alla - kui mõni jälgede ajaja on," kuulen seestpoolt.

„Poisid, ärge nalja tehke, jälgedest ja nende ajamisest pole juttu, sain pihta - ja Saksamaa asemel tahan Eestisse sõita."

„Tule sisse, aga kuula mu käske."

Vaguni uks avaneb, tugev kämmal lüüakse turja - ja olengi rongis. Saan veel kuivanud keelele kellegi veepudelist vett ja uinun vaguni põrandal...

Ärgates on juba suur valge väljas. Ajan seina najale istukile ja silmitsen vaguni sisemust. Laskevalmis kuulipilduja seisab põrandal, meestel relvad peos ja uurivad vaguniseina pilude vahelt ümbrust. Kaprali tunnuseid kandev vaguni ülem tuleb minu juurde ja selgitab olukorda: „Meie lätlaste eest ei sõdi, terve kompanii vajus laiali. Kompül määras Eestisse kogunemise. Nii kui ivan meie maale jala tõstab - otsekohe tuld silmade vahele! Lätlaste eest on rumal surra, kui meil endal kodus elusaid mehi vaja on," lisab nagu vabanduseks juurde.

Rong jõuab Valga jaama, peatub, ja õnnetuseks meie vagun jääb seisma otse jaama ette. Vahin vaguni pilude vahelt välja nagu teisedki. Kapral on närviline... Välisandarmeid jalutab ohtralt perroonil. Teeb sosinal oma korralduse: „Hais on vist ninas, et rongis oleme. Poisid! Nii kui uks avatakse - kohe tuli peale, ja kui ees on segamini, kõik tagantuksest väljal"

Haaran kaprali õlast ja sosistan kõrva: „Mitte üks liigutus, seiske ometi vait kui haud!" Meeste poole raputan rusikat rahulesundimiseks, sest vähemgi häälitsus kostab läbi vaguni seina.

„Oled nuhk või?" sisiseb kapral, ja näen, kuis käsi haarab tugevamini püstolkuulipilduja pära...

Hetk on täis põnevust, mehed põrnitsevad mulle otsa. Perroonilt kostab juttu ja rautatud saabaste klobir nat, isegi kõndijate varjud vilksatavad läbi uksepragude.

Paari minuti möödudes kuuldub rongi eestpoolt meile lähenevat vagunite kolinat - ja meiegi oma alustab järsu nõksuga veeremist. Möödub perroon ja nüüd võib juba kuuldavalt rääkida.

„Kas te, poisid, ei tea, et kaubarong peatub jaama ees, niikaua kui saatepaberid ära antakse ja sakslasest rongisaatja - kui see olemas - saab maha minna? Pärast seda sõidab rong jagamissilla alla ja seal õiendavad juba pärismaalased."

„Kes kurat neid Saksa raudtee seadusi teab, ja sa nagu meile võõras - usaldus puudub, rindelt jooksik peab kõigega riskima," oli kaprali vabandus.

Valga jaama rongide gamissild mäletatavasti asus Petseri suunas ja ligi kilomeeter jaamahoonest. Kui rong seal lõplikult peatus, olime keset kõrvalrööbastel seisvat vagunite rägastikku. Soovitasin poistel paarika-upa vagunist lahkuda ja pärast kusagil koguneda. Ise pugesin pöörangumehe putkasse ja see täitsamees korraldas sidet mu sõbraga, kes kaubaaidas töötas. Tunni aja pärast istusin kaubakastide riida varjul, viinapudel arstirohuks ees ja neitsik, kutseline õde, mu hapuks läinud kriimustusi ümber sidumas.

Mitu aastat hiljem olen juhuslikult kohanud neist vagunikaaslasist üht, kes teadis, et pooled neist langesid kodumaad kaitstes, kuid kange kapral olla veel elavate kirjas. Seda juhtun t meenutades ütleski see sõidukaaslane: „Meil ei olnud usaldust sinu vastu..."

Rindeolukorras, kus kaaslase usaldusest oleneb elamine või mitteelamine, on see küsimus teravalt piiritletud, rahuajal, tutvusringis, isegi perekonnas ja parlamendis võib usaldusküsimust „venitada“, rindel seda ei saa teha, sest siis räägivad relvad... Võidab võitluse alati see üksus, kes usaldab juhti, ja võidab see võitluse juht, kes usaldab oma üksust, isegi tohutu ülekaalu vastu, nagu ajalugu näitab.

Tule äärest jutuga veidi kaugemale minnes ei muuda see karvavõrd sealset olukorda. Küsin muuseas, palju neid mehi

on, kes kavatsevad pikemaks ajaks mägedesse peatuma jääda, nagu algul plaanitseti. Tule ümber soojendajad vaikivad... Kui nii - siis kotid selga ja astume edasi. Teist korda pole seda vaja ütelda, poistel on nägu nalja täis, kotid juba seljas ja astuvad hanereas järele.

Mäest allalaskumine ei lähe sugugi kergema vaevaga kui ülestulek. Kriibitud näo ja kätega jõuame jalgrajale, seda mööda mägionni juurde, kust korralikum tee viib asulani.

Õhtuhämaruses jõuame puruväsinult küla äärele. Peatume kõrge puitvillapallide kuhja juures, ja need ongi need valged ehitused, millele binoklist ei osanud nime anda. Külas on elav liikumine, arvestades mootorsõidukite urinat, sellepärast jätan poisid kuhja varju ja lähen virgatsiga külla öömaja-luurele.

Küsin taluväravas tütarlast kiusavalt välihallilt: kus siin rühmaga võiks öömaja saada ja kus siin staap ja toitluspunkt asuvad? Soldat ei tea midagi vastata, ajab ainult teretamise „riista" püsti ja viriseb vastumeelselt: „Heil Hitler!" Tüdruk on küla eluga paremini kursis, seletab õhinal:

„Ei meie külas rühmale magamispaika leidu, sõdureid kõik majad maast laeni täis. Eks minge kapteni juurde, tema staap siit paar maja edasi - paremat kätt barakis."

„Tänan väga, kena preili!" Kas ta just kena oli, kes seda pimedas nägi, aga igaks juhuks öelda ju võis selle lahkuse eest.

Leiame juhatatud baraki. Soe tuba, kirjutusmasinad klõbisevad, käskjalgu siseneb ja väljub. Staap töötab täie auruga...

Tuleku põhjuse küsijale vastan, et tahan kapteni jutule, mul on eriolukorra ülesanded ja neid võin ainult isiklikult edasi anda.

Kapten kutsutakse teisest ruumist, hallipäine meeldiv härra. Esinen - kes olen, kust üksusest, palju mehi, kust tulen ja mida soovin. Lisan juurde, et ma poleks nende tühiste asjadega härraseid tülitanud, kuid kahjuks kusagilt ei saa andmeid, kus rindejoon asub ja kuidas sinna otsemat teed pääseda, teiseks on mehed paar ööd magamata, toidu ja suitsukraami saime ametlikult nädala päevad tagasi. Vastust andmata kutsub kapten mind seinale riputatud suure kaardi alla, torkab kepi pihku nagu koolijütsile ja küsib:

„Kas sa mõistad näidata kaardilt, kus algas taandumine, kuhu kahurid maha jäid, kust kohalt rõngast läbi murdsite ja millist teed kaudu siia jõudsite?"

Juhin kepiosta Falkenbergi juurde, vean külani, kuhu kahurid jäid, edasi läbi külade ja üle väljade kuni Ziegenhalsi lähistele - mägede äärde. Mägedes vean umbmäärast rada, sest mul puudus täpne kaart, näitan paari kohta, kus umbkaudselt viimased ööd lumme kraabitud aukudes magasime. Käsukohaselt pidi meie üksuse kotist pääsenute kogunemine toimuma Tomasdorfis, aga sinna on arvatavasti väsinud meeskonnale üle jõu käiv öine matk.

„Hm, hm, hästi olete välja tulnud. Tomasdorfi on siit ligi kolm kilomeetrit, aga miks teil rindele minekuga nii kiire taga on?“

„Ega muu pärast, aga me oleme eestlased, kuulume oma rahusväeossa ja meil on venelastega omad verearved õiendada."

„Hm, hm, jah, jah, olen eestlastest varemgi kuulnud, aga ma ei saa teid praegu aidata. Aeg on hiline, toitu pole endalgi tarbeks, sigarette vahest saaks mehe peale paar tükki, öökorterit... Oota, oota veidi ma kõlistan."

Kapten tuleb kõlistamast tagasi - paberileht näpuvahel. Järgneb sakslasele omane põhjalik selgitus: „Virgats tuleb selle käsuga teiega kaasa, öövaht laseb teid meestega puuvillavabrikusse sisse, magada võite „büünel" ja villa võtke küljealuseks. Varem oli seal teatrisaal, aga nüüd kasutame tööliste sööklaks. Hoidke puhtust ja korda, hommikul peate tingimata edasi marssima, varem kui töölised einele tulevad. Siinjuures on kokale käsk, töölistest ülejäänud õhtusöök teie meeskonnale jagada, kohvi võib lisaks .keeta, kui ülejäänust peaks puudu tulema, õieti ei ole see korraldus ametlik, aga rinne on lähedal ja ma olen eriõigustega Führer külas - mis teiega ikka teha."

Tänan kaptenit ja soovin võitu välgumeeste kombe kohaselt.

Laisk virgats kõnnib käsuga ees ja nii jõuame puuvillavabrikusse. Öövaht saab käsuga paberi ja virgats läheb tagasi. Oma käskjala saadan alles meeste järele, kes kuhja taga külmetavad.

Ruumi ööbimiseks on laialt. Köögis koorib parajasti koka naisarmee homseks kartuleid. Ilmselt näha, et öövaht ja kokk on ühel nõul pahased ootamatute külaliste üle. Katsun selgust saada toidu ülejääkide kohta, mis meile kapteni poolt lubatud. Koka teada pole muud üle jäänud kui kausitäis külmi koorega kartuleid, kulbitäis jahukastet, ja kui kohvi tahame, peame ise puid lõhkuma, vett tooma ja keetma. Tänan sellegi lahkuse eest ja võtan oma trumbid taskust välja. Küsin muu seas, kas saaks neilt kohviveskit tarvitada, meil kohvioad kaasas - ei saa peeneks, ja panni paluks ka - peki praadimiseks.

Kartulikoorijate noad seisatavad, kokk kargab istmelt püsti. „Kas teil on endil eht Bohnenkaffee ja Speck kaasas - ma

mõtlen, kogu rühmal?"

„No muidugi kõigile, ja kes keeta ja praadida aitab, ega sellegi suu kuivaks jää."

Poisid jõuavad parajasti robinal ruumi, selgitan ööbimise ja söögi võimalusi, samas panen kõigile südamele, mis ajal siit peame hommikul kadunud olema, sest meie sihtkohta tuleb veel paar tundi astuda.

Et meile abilisi saaks, aitame neid kartulikoorimises. Kellel parajasti tegevust ei leidu, see kangutab pudeli korki ja kruus hakkab suult suule liikuma. Ikka „zum Wohl" ja „zum Wohl!"

Öövahi ja koka võtan enda hoolele. Kokk teeb selgeks, et tema on siin kõrgem võim, ja hakkab käsutama:

„Anne-Liis ja Hildegard, tooge puitvilla büünele meeste küljealuseks. Margot, lõhu puid, Gretchen, pane kohvivesi tulele ja Liisbet jahvatab Bohnenkaffee peeneks!..."

Kes seda täpselt ja järjekorras mäletab või kirjeldada oskab, aga paari tunni möödudes olid pekid-kartulid praetud, kohvid joodud ja isegi leiba otsiti kusagilt kõrvaseks.

öövaht magas ukse ääres põrandal, kontrollkell tiksus kõhu peal. Oleks talle puitvilla pea alla pannud, aga abiline, suur hundikoera mait, ei lasknud peremeest puudutada.

Kokk armastas ranget sõjaaegset korda, tegi paar tundi enne keskööd sellele lõbusale olemisele lõpu. Suurem osa poisse norises juba puitvillas. Tüdrukud käsutati koju - käsuga, hommikul õigel ajal köögis olla. Tüdrukutel äkki virin lahti, nemad ei julge nii hilja koju minna, ei tea, mis võib veel külavahel sõjaajal juhtuda!... Kas ma lubaks poisse neile saatjaks ja teekaitseks?...

Nii ohtlikule ülesandele mehi sunniviisil ei määrata, kui vabatahtlikke leidub - las minna! Õnneks vabatahtlikke leidus. Rünnakrühm väljus ja kokk lukustas hoovivärava.

Kisun parajasti „büüne‘‘ serval saapaid jalast, kui kokk tuleb tagasi. Keerab öövalgustuse ja sõnab rahul olles:

„Nüüd on vaikus majas, eks koer haugu, kui keegi väravas kolistab. Aga te pole sugugi purjus?" jääb mulle otsa vahtima. „Küll oli teil hea viin, mul võttis pea naljakalt kihisema. Oleme kaks ülemust nagu öövahid. Ega te väga unine pole, tohin ma enne magama heitmist üks Speck und Eier valmistada? Ega see kaua aega võta!..."

„Jawohl, Specki mul on, aga Eier nix...”

„Sellest pole muret, mul endal kanad."

Leidsime, et köögis on ebamugav praadi maitsta, ja kolisime koka tuppa. Tõin seljakotist pikakaelalise pudeli söögialuseks, mida ainult mina võtsin, sest kokk lubas saksa kombe kohaselt söögipealist võtta.

Laud oli koristatud ja sigaretid põlema pandud (muidugi koka omad), kui ta istub mulle külje äärde ja küsib salapäraselt:

„Kas tead, kust su poisid siidsukki on saanud? Anne-Liis juba näitas mulle, tema poiss oli kinkinud, et kojusaatmisluba saada."

„Tean küll, sealtsamast, kust minagi sain.“

„Kas sinul ka on? Seda ma arvasin, ole pai, kingi mulle üks paar mälestuseks. Ma annan sulle oma pildi ja aadressi, me võime tulevikus veel kirjutada."

Midagi polnud parata, läksin seljakotist kingitust otsima. Kui tagasi tulin, oli kokk juba hommikmantlis ja voodi lahtitegemine käsil. Sakslane ei häbene, vaatab isegi kingitud hobusele suhu. Sukad prooviti jalga. Õnneks istusid hästi, muidu mine kas või ümber vahetama. Veidi pikaks osutusid, aga see ei tee viga, on isegi soojem, arvas kingisaaja.

„Aeg on puhkama heita, varahommikul algab jälle köögiorjus. Kas viinast raske peaga kuulebki äratuskella kõlinat?" oli kokal mure homse päeva eest.

„Olen erksa unega, võin valvamisel abiks olla," soovitasin omalt poolt.

„Küll oleks hirmus skandaal, ei tea, mis siis saaks, kui vabrik jääks minu süü pärast ilma kohvita? Sinu abi oleks küll vaja, siin lai voodi ja ruumi mõlemal," oli kokk abivalvuriga nõus.

Ega minagi soovinud, et puuvillavabriku töölised oleksid hommikul kohvita jäänud...

Poisid tõid hommikul käsukohaselt köögiarmee Õigel ajal tagasi. Et mitte töölistele ega kõrgemale võimule jalgu jääda, viskasime kergemaks jäänud kotid selga ja astusime teele.

Tomasdorfi suunduval teel oli liiklus võrdlemisi elav, kuid vastutulijaid näis rohkem olevat kui rinde poole ruttajaid.

Jõuame Tomasdorfi. Linnake näib ääreni sõjaväge täis olevat, mehed lesivad sooja hommikuse päikese paistel, lahtise taeva all aedade ääres maas. Sini-must-valgeid vappe näha kaunis sageli. On nad mingi käsu kohaselt või omal algatusel siia tulnud, on esialgu selguseta.

Selgitan poistele, et minu sihtkohta oleme hästi jõudnud; kes tahab, otsigu omal käel tuttavaid ja oma üksust, sest ise kavatsen sama teha. Ainult sellest viina ja singi saagist pidagu suu igaüks oma huvides kinni.

Poisid hajuvad tänavaile, jääme jälle kolmekesi - nagu kotist välja tulles.

Saame linnas veidi ringi vaadata, kui kohtan ltn. Rahet (sama mees, kellega kahuriülemate kursusel koos olin).

Temal samuti kaks meest kaasas. Otsime vaikse aianurgakese, maitseme veidi pudelist ja teeme tulevikuplaane. Rahel on olukorrast märksa paremad teadmised, mis ka loomulik, sest ta oli varemalt idapataljoni adjutant. Tema arvates on rinne laias ulatuses peaaegu kokku varisenud, nähtavasti pole sakslastel varusid vastu panna. Ivan ei jõua lihtsalt oma järelveo tõttu kiiremini edasi, muidu oleks ta juba siin. Praegu on meile kasulikum, kui väikeste gruppidena märkamatult rindest võimalikult kaugemale nihkume, sest Berliinist antud käskkirja põhjal ei saa eestlasi enam laialipillatult sakslaste hulka rindele rakendada. Olen seda juttu meeste päästmiseks tasapisi levitanud ja küll poisid isegi sõja mõttetust märkavad.

„Tule kaasa, enne linnas kõndides märkasin, et ühe maja küljes oli tähis, mis eestlaste staabiosa märkis, vaatame, vahest õnnestub marsikäsku hankida ja püüame veel täna sellest supist ametlikult pääseda."

Leiame suurema vaevata staabi asukoha. Peale kirjutajate pole suuremaid aukraade kohal. Üks kirjutajatest mulle varemalt tuttav ja see muretseb täitmata, allkirjadeta, kuid pitseriga varustatud marsikäsu blanketi. Aianurgas täidame paberi, allkirjad muidugi võltsime, meeste arvu jätame lahtiseks ja sõidusihiks määrame Königgrazi linna. Käsu vastuvõtjana ja omanikuna kirjutan alla, sest Rahe ei riski vist võltsimist oma vastutusele võtta.

Rahe omas hea ülevaatliku kaardi, kuid kahjuks sellelt selgus, et meile sobiva raudteejaamani tuleb paar päeva astuda. Peab leppima olukorraga, vahest ongi nii parem, peaeesmärk - ainult tagasi.

Kinnitame keha ja hakkame kuuekesi liikuma. Jõuame vaevalt paarist majast mööda, kui ühest hooviväravast väljub ltn. Pruus.

„Kuhu minek? Pidin just praegu üksinda selles suunas hakkama astuma. Kas võtate kampa - seltsis segasem käia."

„Praegusel ajal on tee kõigile käimiseks vaba. Tee, kuidas arvad, astu kaasa, kui meie seltskond meeldib," vastab Rahe.

Linnast välja jõudes teeme puhkuse. Seljakott on raske, võtan pudeli välja, et seda veidi kergendada. Pruus teeb pudelit nähes suured silmad: „Kust kohast niisugust kraami jagati? Täna juba pakuti niisugust marki, andjad teadsid rääkida, et üks eestlaste rühm leidnud mägedest Aadu enese või kindrali lossi ja mitte üks inimese hing sees. Laod viina ja suitsupekki laeni täis, lauahõbedat, karusmantleid ja siidseelikuid jalaga segada. Kas sa ehk sealt saidki oma noosi?"

„Ei ma tea kindrali lossist midagi, Falkenbergi juures oli küll üks sihuke, mida vist isegi nägid, aga selles ei leidunud viinatilkagi, pekist rääkimata."

„Ära salga, kui kohta tead, lähme kohe tagasi ja toome head seljatäied teemoonaks. Mul kavatsus naist külastada, viiks puntra seelikuid ja kasuka kingituseks."

Rahustan lossi vallutajat, kes juba pudelist tublisti võtnud, ja alustame edasimarssi.

Sellest pudelist pidi peaaegu pahandus tulema. Kas mõjus selleks kaasa soe päike, tühi kõht või punnsuutäied, aga edasi minnes jorises Pruus omaette väikest laulu ja marsitakt ei olnud ohvitseri kohaselt kindel. Kui küla läbisime, seisis välisandarm teel, temale vist niisugune marss ei meeldinud - pani leitnandile kämbla kraesse. Andis tükk aega selgitada ja tõendada, et mees laulab lihtsalt heast meeleolust kotist pääsemise puhul, jalgade nõrkus meil kõigil, see tühjast kõhust tingitud, sest Saksa riik pole meid nädal aega toiduga varustanud. Mees lasti Rahe vastutusel vabaks, isegi kasu oli sellest pahandusest: juhatati toitluspunkti, kust marsitoitu saime. Ega see õnnelik lahendus veel Pruusi tuju parandanud. Kirus „ketikoeri“ ja sajatas sõda kogu Saksamaaga põrgupõhja. Kahju seljakotist, mis juba vankade käes, isegi raha penni pole taskus, iga külakoer võib su peale jala üles tõsta...

Andsin taskust peotäie kahekümnemargaseid, et mees vähemalt koerahirmust pääseks, ja raha tarvidus tagalas on loomulik. Pruusi tuju muutus kohe paremaks, lubas kõike hiljem meeles pidada, ja pidaski.

Esimese ri inakuöö magasime küla koolimajas. Teise sihtjaama juures kasarmus, ja kui varahommikul rongile astusime, oli meeskonna suurus jälle kasvanud paarile tosinale. Kuidas sa ütled sel juhul relvavennale, et ära käi mu järel, ma isegi ei tea, kuhu lähen. Ega ta koer ole, keda koju ajad, ja meiesugustel polegi kodu. Mees ei usu sind, kui ütled, et isegi ei tea, kuhu lähed. Ta arvab alati, et sa ei taha õigust ütelda ja mine tea, missuguse hea otsa poole tüürid.

Isegi selle vangilaagri kohta arvasid pärast mõned, et see koht oli mul varemalt teada, kuid üksi ei tahtnud või ei julgenud saagile minna!...

Königgrazis ööbisime sõdurite kodus. Hommikul käik Frontstellesse - uue ja õige marsikäsu ning toidu saamiseks.

Frontstelles kurtsime, et siia on meid saadetud ja siin pidi meie staap asuma, kes väeosa kokku kogub. Kuulu järgi olla see Prahasse kolinud, - mis nüüd teha? Kas soovite oma väeosa juurde Prahasse sõita? No muidugi, ega me välismaalased ilma keeleta ja peotäie meestega saa rindele minna - ikka koos terve diviisiga.

Marsikäsk ja toit kirjutati välja, ainult sigarette anti pool normi, see kitsendus maksis kõigi tagalasse suundujate kohta.

Ühel keskpäevasel ajal maabume Praha jaamas rongilt. Mehi on jaama peatustel veelgi juurde kogunenud - arvuliselt täis rühm käes.

Otsime parajasti jaamataguselt tahvlilt ööbimispaiga aadressi, kui meile käratab hambaharjavuntsi kandev ooberst:

„Mispärast niisugune korratu ja määrdinud mundrites meeskond suurlinnas tänaval tolgendab, ja osa mehi pealegi jalutuskeppidega!"

Selgitame, kes oleme, kust tuleme, kuidas Oppelni juures laskemoona puuduse tõttu räbalasti läks ja keppe kannavad mehed tarbe pärast - kergemini haavatud ja hõõrdunud jalgadele toeks, mis ka seadusega on lubatud. Eestlane ei taha tühise vea pärast haiglasse minna, rindel sõprade juures palju lõbusam...

„Hm, imelikud mehed, kes kepi majal rindele kipuvad! Näidake marsikäsku!“ Lasknud silmad kord käsust üle käia, ulatab selle lahkesti tagasi, isegi juhatab öömaja, kus olla valvevelsker, avarad ruumid ja head pesemisvõimalused.

Oligi nii, puhtad tekid ja voodikohad jagati kätte. Kraapisime habemeid ja harisime mundrit linna minekuks. Kohtasime teisigi eestlasi, samasugused öömajalised nagu meiegi. Need olid varemini Prahasse jõudnud ja kiitsid linna elu ilusaks. Eriti väärt paradiis, mille Saksa väejuhatus sõjameeste jaoks sisse seadnud, asuvat Ameerika tän. nr. 2.

Endised rindesõbrad ajavad mulle peale, et kui läheks seda eedeniaeda vaatama. Peamine põhjus kaasakutsumiseks seisis selles, et mul rohkesti raha oli - ja kus seda mujal parem raisata kui suurlinnas...

„Hea küll, tulen kaasa ja maksan kõigi arved, aga esineme väärikalt, nagu eesti rindemehele kohane."

Linna plaanilt võtame suuna, siirdume trammile, mis meid Ameerika tänava lähedusse viib. Pakun sõidu eest trammijuhile kahekümnemargalist, see vehib kätega - temal pole nii palju tagasi anda. Sõiduta siis inimesi niikaua tasuta, kuni raha tasa saab, aga vaata, et õigust teed, me tuleme varsti tagasi - soovitame juhile.

Küsime vastutulijalt naisterahvalt teejuhatust. See aadressi ära kuulanud - läheb vuhinal edasi. Järgmine on meesterahvas, see näitab irvitades õiget suunda.

Majja sisenedes puutub esimesena silma suures kirjas hoiatus: „Relvad, laskemoon, üleriided ja soovi korral väärtasjad ära anda. Külastuse aeg kaks tundi, millest täpselt kinni pidadal"

Anname riietehoidjale, nagu kirjas kästud, vastu saame pääsme sissemineku kellaajaga.

Astume avarasse saali, võtame laua ääres istet. Välihalle, vahest tosina ümber, istub laudade ääres pooltühjade õllekannude taga, paar paarikest keerutab grammofonimuusika taktis põrandal. Tütarlapsi näikse rohkem olevat, nende ülejääk uudistab meid ja itsitab lähedase laua ääres. Ettekandja ootab tellimist ja küsib soove jookide suhtes. Ega suurt valikut olnud: kannuõlu, viljakohv ja Karlsbadi terviseallikate vesi.

„Lauale tooge õllekanne niipalju kui mahub ja kõigile saalis viibijatele kann õlut." Pidin tellimist veel kordama, sest ettekandja ei olnud vist niisuguse jutuga harjunud.

Kannud kanti lauale ja arve oli kõigest mõned margad. Kui kahekümnelise ettekandjale ulatasin, andis tänusõnu mitu suutäit vastu.

Paar tütarlast leidsid põhjuse meie laua juurde tulekuks, et õlle eest tänada. Teine neist esitles end nii umbes siitmaja peaingli ametikohal seisvana ja küsis, kuidas tema alluvad meile meeldivad. Muidugi kiitsime, ja nad olid rindelt tulnud mehe silmale tõesti kenad, eriti univorm, mis koosnes kolmest esemest: baleriini kleidike, mummukahoidja ja mustad sametkingad...

Nagu tavaliselt kõikjal, kraamib inimene esmalt oma mured ja hädad teise ees lagedale - kui ainult kuulajat on. Ülemingel kaebas asutise olukorda, elu olla vaikseks ja vaeseks jäänud. Rinded taanduvad pidevalt, mehed ei saa korralikult palka ja „soomus“ jääb põgenedes maha. Kõik on tusased ja väsinud, ei enam loobita sigaretipakke ega šokolaaditahvlid nagu vanasti. Isegi viiemargasest tantsukutse normihinnast tingitakse alla, ja et me seda ei tohi teha, siis konutab mees paar tundi niisama pooliku õllekannu taga ja soojendab silma...

Saime veel teada, et sakslannad nende asutise koosseisu ei kõlba, ainult prantsuse, tšehhi, itaalia ja jugoslaavia naistel on õigus sõduri igatsushaavu parandada ja nende lõbuhetkede eest hoolt kanda. Kõik välismaalased, isegi üks vabatahtlik hispaanlanna olla teenistuses, ka meessoost komandant olla välismaalane ja tore mees.

Meie omalt poolt kiidame, muidugi valega pooleks, oma maad ja rahvast. Kaugel põhjas, lumes ja jääs on veri nii külmaks muutunud, et palav lahing ja kuum nainegi seda ei suuda soojendada. Ainult kodumaa piiritus ja kange õlu, mis kärna ihule jätab, kui tilk peale kukub, see paneb veidi meeste meeled mühama. Ja seda raha ja rikkust, parem ära küsigi, ega muidu sakslased ja venelased pole meie maa pärast ligi tuhat aastat sõdu pidanud! Pange grammofonile Straussi ja Lehäri valsse, täna õhtul on eestlaste tantsuhinnaks viiskümmend marka - ja ma loodan, et meil teie oskuste üle nuriseda ei tarvitse.

Muidugi kuulus tantsu juurde partneri lõbustamine, võis kõrvalruumides jalutada ja kuuma keha jahutada...

Tüdrukuid hakkab meie laua juurde kogunema, poisid loobivad omas keeles ja on tagasihoidlikud, nagu eestlane

harilikult ilma napsita ikka on. Grammofon hüürgab valssi - aga tantsumeest pole ühestki.

Korraga ilmub laua juurde lonkav staabiveltveebel, kuuehõlm riste, medaleid ja pandlaid mitmelt realt täis. Esitleb end kui selle asutise komandant.

„Väga rõõmustav, et ülemus meid vaatama tuleb. Oleme eestlased, endi teada pole asutise korra vastu eksinud ega mingit pahandust teinud," ja pakun istet õllekannu juurde.

„Ei, pahandust pole mingisugust. Kuulsin tüdrukutelt, et meil on isesorti külalised, kes kõnelevad tundmata keelt, ostavad rahvale õlut ja on hinnad tõstnud kümnekordseks. Tulin lihtsalt huvi pärast vaatama. Või siis eestlased. Mina olen taanlane, enne sõda käisin paar korda ja sõja ajal korra Tallinnas. Eesti keelt rohkem ei oska kui „musi“ ja „kuurrat“!“

Mees tühjendab õllekannu ja nagu mälestusi otsides sõnab: „Teil on blondid ja väga ilusad naised."

„Kui nii, siis peaks täna mälestuste elustamist ja jällenägemist pühitsema. Kas komandandil ei leidu õllest midagi kangemat selle jaoks?" Torkan sealjuures mehele sajalise pihku.

„Seda puhast vett on tõesti patt õlleks nimetada ja kõvem suutäis sel juhul pole paha mõte," on komandant nõus. „Aga mul endal pole tilkagi, tüdrukutel vahest leidub natuuras teenitud konjakit, aga need nõuavad mustaturu hinda. Ega siin sakslaste nina all saa seda kangemat rüübata, oota veidi, meil on üks eraruum, vaatan, vahest saab seda asjandust seal korraldada."

Tütarlaps tulebki teatega, sosistab kõrva, et viina võib saada, aga hind on kaheksakümmend marka pudel.

„Las tulla! Igale mehele vähemalt pudel esialgu, ja näidake, kus see komandandi korraldatud eraruum asub."

„Tuba on teisel korral, aga viina pole võimalik rohkem saada kui kaks pudelit."

„Tooge seegi, ega selle paari tunniga rohkem jõuagi tühjaks teha." Annan raha viinapakkujale pihku.

Eraruumis istub komandant juba laua ääres ja käsib toole lisaks tuua. Tellitud pudelid ja õllekannud tuuakse kohale. Komandant käsib poiste pääsmed kokku korjata ja märgib külastusaja kuni lõpuni - siis pole ametlikult kellelgi midagi ütlemist ja me oleme nagu tema külalised...

Palju vintsutatud rindemehele vaja, tuju tõuseb suutäiestki. Jagan juba poistele viiekümnelisi, mõni agaram ingel ronib neile juba põlvele, et esimesena raha kätte saada...

Komandant toob omalt poolt pudeli veini, - ainult meie kahe jaoks, tähendab sealjuures. Võtnud suutäie, jutustab oma elulugu:

„Sündisin Venemaal, perekond oli jõukas, isa juhatas seal suurt juustutööstust. Tuli revolutsioon, punased tõusid võimule, need piinasid isa, et pursuilt raha kätte saada, kuid seda meil polnudki, saatsime varemalt Taani. Lõpuks vägistasid nad ema - ja tapsid mõlemad. Olin kuueaastane, nägin kõike seda koledust pealt ja seisab veel praegugi silme ees. Pääsesin imekombel eluga, põgenikud viisid mind Krimmi ja sealt Wrangelli väeriismetega Istanbuli. Taani konsuli abiga sain lõpuks kodumaale. Onu hooldas ja koolitas mind, isalt pärisin kinnisvara, puudust ei tundnud. Algas Saksa-Vene sõda, läksin vabatahtlikult selle tingimusega Saksa armeesse, et ainult kommunismi vastu võitlen. Olin Sevastoopoli vallutamise juures ja ronisin Kaukaasia mägedes. Käisin Ukrainas oma sünnikohas, seal olid kõik uued inimesed, keegi ei teadnud minu vanemate haudugi...

Leningradi torne olen kaugelt näinud ja seal kohtasin eestlastega. Siis käisin ka Tallinnas. Neil rünnakutel ja rännakutel korjasin vene roostes rauda niipalju kehasse, et rindemeheks enam ei kõlba, olen nüüd siin armurinde valvur... Ega siin elu üle nuriseda või, tüdrukutega saan hästi läbi, ka nende olukorda peab mõistma. Tahaksin kodumaale minna, aga enne sõja võidukat lõppu vabaks ei lasta. Lollid sakslased. Ma ei nurise läbielatud raskuste ja kannatatud valude üle, mu süda on vähemalt rahul, et oma vanemate mõrvamise olen mitmekordselt tasunud...

Sõjas olen õppinud inimest tundma, seal kooruvad paljaks sisemaailma äärmused. Vihkan kommunismi veel rohkem kui varemini, sest arvati, et see kord on palju muutunud, aga nagu nägin, on see valitsuskord venelase veel barbaarsemaks ja reetlikumaks muutnud kui ta varemini oligi," lõpetab vana sõdur oma jutu taani vandesõnaga.

Pudelid on tühjad, uued „leitakse“ asemele. Jutt kaldub Tallinna asutamisele ja sealt Taani põllumajandusele. See teema on meie kõrval kannatlikult istuvale tüdrukule igav ja ta kutsub mind oma eluruumi vaatama. Lähen huvi pärast kaasa. Kena, mugav ja puhas tuba. Päevatekiga kaetud voodi, diivan, akna all laud, vaip põrandal, pildid seintel ja naisterahva asendamata abiline - peegel maast kuni laeni.

Ühes nurgas äratab tähelepanu valge linaga kaetud lauake, sellel kaks süütamata küünalt, nende vahel ristilöödu kuju, taustaks Neitsi Maarja pilt ja ees mustade kaantega piibel. Põrandal kirikumustriline vaibake põlvitamiseks. Altar mis altar, ainult veenõu puudub, hakka kas või last ristima...

Küsin tüdrukult: milleks ta niisugust püha nurka vajab?

„Aga ma olen ju katoliiklane, igal õhtul enne magamaheitmist palun Jumalalt kõik päeva jooksul tehtud patud andeks

ja hommikul üles tõustes palun Neitsi Maarjalt õnnistust saabuva päeva jaoks... Kas sina ei palu?..."

„Ei, sedamoodi küll mitte, ma pole katoliiklane. Loe siit piiblist Salomoni Ülemlaulu neljandat peatükki - seda usun ma rohkem..."

Sageli on inimene oma usus jäänud mulle mõistatuseks, seekord aga eriti. Ühes toanurgas altar armastusele - teises Jumalale, ja mõlemaid teenib ustavalt üks ja sama preestrinna... Vahest ongi see õige tee, ja inimesed omakasu sihil ning moraali nimel ehitavad tõkkeid ette? Ka meie pühakiri käsib oma ligimest armastada nagu iseennast, aga kui paljud seda teevad?...

Paradiisi väravate sulgemise aeg on kätte jõudnud. Soovime jällenägemist, relvastume ja astume rautatud saabaste klõbina saatel mööda pimendatud linna tänavaid öömaja poole.

Hommikul olin hiline ärkaja. Poisid tulid juba teatega, et kaks lennuväelast värbavad vabatahtlikke Neuerni langevarjuritekooli. Mis mina sellest asjast arvan? Ega see viimaks mõni matside püüdmise nõks pole?... Mingi ümberpiiratud linna või tugipunkti kaitseks varesena alla lennata oleks praegu lausa lollus.

Lähen maad kuulama, millised kavad ja ülesanded neil värbajatel on, sest meil nii suure hulgaga oleks liikumisel raskusi.

Teine neist - oli vist kapteni auastmes, kui mälu ei peta, - selgitas oma plaani avameelselt:

„See aktsioon on kaubeldud välja saksa väejuhatuselt, omavahel ütelda, eesti meeste rindelt päästmiseks. Kõiki ei saa loomulikult tagalasse toimetada, aga kui diviis on killustatud, ei saa sakslased meid suuremasse lõiku rakendada. Päeva ei tea keegi, millal sõda lõpeb; kui nii edasi läheb - on see nädalate küsimus. Neuern on idarindest küllalt kaugel ja läänerindele lähemal, lõpu ajal pole meile soodne venelaste nina all istuda. Kursuse kava näeb ette kuuajalist teoreetilist õppust ja selle järele veel praktilised hüpped. Tõenäoliselt on enne sellel naljal lõpp või langeme juba varem läänerindele saagiks. Poistele võite ütelda, et karta pole midagi."

Selgitasin meestele värbamise eesmärgi üldjoontes ja soovitasin registreerida, sest see vargsi paigast teise hulkumine ja elu laguneval rindel pole kuigi mugav ega saa kaua kesta.

Ei tea, milleks see hea oli, aga ltn. Rahe, Pruus, Pütsepp ja nende ridade kirjutaja - otsustasime edasi hulkuda ja Ausigg'i sõita. Seal lähedal pidi asuma Pruusil naine, keda ta tahtis külastada, ja arvasime, et Neuerni leiame tarbe korral igal ajal üles.

Meiega liitus veel keegi arst velskriga, kes samas suunas sõitsid. Rindele sõiduks anti marsikäsk libedasti. Sigaretinormi ja toidu võtsime endisele meeste arvule. Õhtul trügisime rongi ja sõit läks Ausigg'i poole.

Rong oli saksa põgenikke kohutavalt täis, tukkusime pead-jalad segamini vaguni kojas. Hommikul, kui väikesed lapsed väljakäiku nõudsid, anti nad lihtsalt käest kätte kuni vastava asutiseni. Õnnetuseks oli meie arst seal mugava tukkumisekohakese leidnud ja temal tuli nööpide ja paelakeste avamisel ning kinnipanekul lastele abiks olla. Korra käratas üle ukse: „Andke edasi laste saatjatele, et vähemalt paber lastele kaasa antaks, mu arstipaun on sellest varsti tühi."

Sõda oli isegi lapsed tuimaks ja kuulekaks teinud, kisa ega nuttu ei olnud üldse kuulda, kui võõras onu neid intiimsel asjatoimetusel abistas...

Ausigg oli veel suurpommitamisest puutumata. Peatusime jaama lähedal hotellis, kus kohtasime mitmeid eraisikuist eestlasi, kes tegid plaane venelaste eest lääne poole põgenemiseks.

Veel enam rinde lähedal asuv linn Görliz oli kuulutatud kinniseks linnaks, selles suunas puudus meil isu sõita - mis muud kui Praha poole tagasi.

Ltn. Rahe oli meister igasugu usutavaid põhjusi meie sõiduks alati välja mõtlema ja ega me ütelnud kusagil, et juba enne viimast peatuskohta sõidul olime.

Ausiggis lahkus meist ltn. Pruus, kes meilegi soovitas õigel ajal...mundrist välja pugeda". Ta ise lubas seda teha, kui abikaasa üles leiab. Seekord olime vist oma tuleviku suhtes liiga hooletud...

Uuendasime marsikäsu, endine seltskond ja paar sihitult hulkuvat meest tulid kaasa. Et aega pikendada, valisime kõverama tee üle Bruxi ja Launi Prahasse tagasi. Astusime tuttavast öömaja uksest sisse, kust alles mõne päeva eest lahkusime.

Sakslased olid kavalasti need öömajad korraldanud. Rohkem kui öö-päev ei lubanud marsikäsk paigal püsida. Oleks omal käel öökorteri muretsenud - siis oled toidust ilma ja väejooksiku lõhn man.

Arutasime omavahel, et nüüd oleks vist paras aeg hakata diviisile lähemale liikuma. Sellest hulkumisest hakkas juba isu täis saama. Marsikäsule lasksime märkida pikema otsa - kuni Glatz'ini välja, milline linn asus rinde vahetus läheduses, peaaegu hobuseraua sees.

Prahast väljudes oli esimene pikem peatus Kolini sõlmjaamas. Jalutame jaama perroonil, lõkerdame tšehhi

tüdrukutega, kes meile paarkümmend sooja saiakuklit organiseerisid. „Ärasõit!“ Maha jäävad lehvitavad taskurätikud. Ilm kevadiselt ilus ja soe, meeleolu kõigil hea, eriti sellepärast, et rinde poole sõitvas rongis on lahedasti ruumi.

Istun aknaäärses pingi nurgas, vastasistmel asub Pütsepp, kõrval velsker oma Ausigg'ist leitud sõbraga, teised asuvad vaguni teises otsas. Silmitsen parajasti aknast raudteeäärset raagus metsatukka, kui korraga läbistab vagunit iseäraline ragin. Järgnevad tugevad tõuked, pakid ja kotid kukuvad riiulitelt alla, millegipärast viskuvad kõik vaguni põrandale pikali. Silman pingi all jämedat pardarelva kuuli, - siis alles taipan segaduse ja ragina põhjust: õhurünnak!

Rong peatub, hüppame vagunist välja ja varjume raagus puude all. Kaks hävitajat tulevad ringiga tagasi, madallennul ületavad rongi, kuid tulistamata kaovad õnneks silmapiiri taha. Kuulide läbipuuritud vedurist väljub aur pahinal. Oleme jalamehed...

Märkan korraga, et midagi sooja valgub selga mööda alla, katsudes tundub kaelal kriimustus olevat, vist aknaklaasi kildudest. Puu all istub üks meie meestest. „Sain vist pihta, reis valutab ja verd ajab läbi pükstel..." Hüüan arsti, see tuleb ja asub haava siduma. Jäme pardarelva kuul on läbistanud reielihase, luu on õnneks terve.

Omad mehed on kõik haavatu juurde kogunenud. Keegi märkab, et velsker puudub, arst muretseb oma abilise eest - kuhu ta võis minna?

Lähme rongist seljakotte välja tooma. Reisijad liiguvad juba raudtee äärt mööda järgmise jaama poole. Vagunisse jõudes näeme selle kojas oigavat velskrit lamavat. Kanname ta teise haavatu juurde. Arst leiab järele vaadates, et kuul on pihast sisse ja rinnust välja tunginud. Arvab elulootust vähe olevat... Seome haavad vähese sidumismaterjaliga kuidagi kinni ja ega neist väga palju verd tulegi, ainult suust nõrgub seda pidevalt. Ltn. Rahe telefoneerib lähedasest raudtee vahimajast Kolini haiglasse, sealt lubatakse auto poole tunni pärast vastu saata. Aega pole kaotada. Raskesti haavatu paigutame raudteevahi üherattalisele kärule, reiehaavaga mees komberdab kepi najal järele, nii hakkame tasapisi linna poole liikuma.

Auto jõuab vastu. Kui haavatuid sellele paigutatakse, vaikib velskri oigamine, niisama pulss ja hingamine... Üks eesti ema poeg on võõra maa mulda minekuks valmis...

Rahe sõidab vastavate andmete andmiseks autoga kaasa, meie pöördume tühja käruga tagasi ja marsime järgmisse jaama Rahet ja uut rongi ootama.

Saatus mängib juhuslikule kaardile. Rongi tulistati ainult kaks valangut - üks vedurisse ja teine sattus õnnetuseks meie vagunisse, aga kellegi tabamiseks oli ta määratud...

Marsikäsule tehti jaamas juhtumi kohta märkus, et olime sunnitud teetakistuse ja haavatute pärast selleks päevaks sõidu katkestama.

Otsustasime edaspidi ainult öösel sõita ja päeval külades puhata. Oli kuulda, et viimasel ajal jahilennukid kõikjal eriti agarasti veduritele jahti peavad, et Saksa raudtee liiklust täielikult halvata.

Külades peatumistel oli veel see paremus, et saime raha eest üht-teist sooja toitu osta, ja rahapuudust me ei tundnud. Ühes küla Gasthausis ajasime oma rikkusega saksa vanameestele prügi silma.

Pika laua otsal tagusid vanamehed raha peale kaarte, tohutud piibukõverikud hambais ja õllekannud ees. Penn või kaks oli sissemaks, ja kui kümmet penni löödi, värisesid käed, habemest pole rääkidagi. Kaotuse või võidu puhul oli lärmi marga eest...

Rääkisime omavahel kokku, andsin sakslaste märkamata kolmele mehele tuhat marka, küsisin peremehelt kaardid ja alustasime mängu. Kui mängu alustaja viiekümnelise panka viskas ja teine selle kohe kinni lõi, jäi pennide klõbin teisel laua otsal vaikseks ja piibud kogunesid meie mängu jälgima. Kui mees külma näoga lõi pangast viissada ja kaotas, oli ümberseisjailt oigamist kuulda...

Paaril mehel lõppes raha ja nad lahkusid mängust. Sakslased kohe hädaldamas, miks nad niisuguse nõrga kaardiga nii kõrgelt mängisid?

„See mõni kõrge mäng, oleks aega, tooks seljakotist raha lisaks, siis alles näeksite mängu - aga pole aega, peame edasi liikuma,” rahustas üks kaotaja vanamehi.

Üks hallpea sõnas pead raputades: „Ei ole mina oma pikal eluajal oma silmaga nii kõrget mängu veel näinud!..."

Kasu oli sellest naljast niipalju, et saime Gasthausi peremehelt paarikümne marga eest priske vorstirõnga välja kaubelda, ja eestlaste kuulsus rikka rahvgma jäi külla maha...

Glatz’i lähedale jõudes kuulsime pahu uudiseid. Linn olla kinniseks kuulutatud: kes sisse sõidab, see välja enam ei pääse, sest tugipunkti kaitseks on iga meest vaja.

Paberitel märgitud sihtkohta peame sõitma, aga küll me välja tuleme, kui juba rõngas hakkab kokku tõmbuma. Pidage meeles, et keegi peale minu saksa keelt ei mõista, õpetas ltn. Rahe.

Olukord lahenes paremini kui arvasime. Glatz’i Frontstelles teadsid härrad täpselt Eesti diviisi asukohta, kirjutati

marsikäsk lõppjaamani - ühes suulise hoiatusega, et esimese linnast väljuva rongiga kohe lahkume.

öösel jõudsime sihtkohta. Et pimeduses külateedel on halb asukohta otsida, siis sõitsime „kogemata" mõne jaamavahe edasi ja hommikul väljusime tagasitulevast rongist õiges jaamas.

Paar kilomeetrit marssi mudasel teel, kui juba märkan oma patarei nimelauda külaäärsel aiapostil. Meie Pütsepaga oleme nagu ärakadunud pojad pikalt reisilt koju jõudnud... Kakskümmend üks päeva oli kestnud selle kodu pahatahtlik otsimine. Ega sellepärast keegi meile etteheiteid teinud, sest selline otsimine oli moes ja üksus võis jälle omakorda logelda, sest kogus laialipillatud mehi.

Külas peale söömise ja magamise muud ülesannet ei antud, räbalaiks kulunud riietusesemete asemele muretseti vähesel määral uusi, relvastus ja laskemoon jäid samaks, millega kotist pääsesime.

õhtuti kuulasime pererahvaga koos vastase keelatud raadiosaateid ja ka Göbbelsi propaganda udujuttu imerelvadest ja peatsest võidust. Nädala pärast kolisime sellest külast üle mägede teise. Ega sealgi peale uue pererahva muud muudatust olnud - välja arvatud üks juhtum:

Sel päeval käsutati mehed tuulutamise eesmärgil metsaäärsele põllule sihtimisharjutustele. Mis asjaga sa sihid, kui kõigil ei olnudki püsse?

Eemalt lähenes jahilennuk, arvasime, et oma. Alles siis märkasime punaseid viisnurki, kui ta nina allapoole pööras ja vist meid tulistada tahtis, aga hiljaks jäi. Kõrge mets oli lähedal, lennuki kõrgus liiga madal, tuli jäi avamata. Kõrgust võttes puutusid lennuki tiivad või põhi puude latvu, järgnes mõni sekund tugevat mootorimüra, mis äkki vaikis...

„Vasja tuli alla!" arvas keegi.

Lähen paari mehega lennu suunas otsima. Peagi leiame lennuki katuskatte ja umbes kilomeeter edasi paistab lennuk küntud põllulapil ninapidi maa sees püsti. Langevari lennuki juures lahti, lendur istmelt välja paisatud, natuke veel eluõhku sees, mis aga peagi kustub.

Soomuseks saime: vene püstoli, saksa uuri ja head saapad, sest ühel tagaajajal olid omadest varbad väljas. Saapaid jalast tõmmates ilmnes, et lendur kandis naissoo siidsukki.

Viisin paberid ja kaarditasku patareisse, kust need ühes lennuki asukoha kirjeldusega edasi saadeti.

Käisime veel kord lennuki juures. Bensiini oli vaja patarei motorrattale, langevarju siid kõlbas vahetuskaubaks küla naistele, ujuvkompassi monteerisin selle mõttega maha, et lootsin selle sisust vähemalt pool liitrit piiritust saada. Külas kompassi vedelikku välja lastes oli pettumus suur, sest puhast tärpentiini ei olnud meil tarvis. Oli seda asjatut tööd ja vandumist vaja - kõik muidugi venelaste viinavaesuse pärast.

Selles külas lõppes olemine äkki nagu alati. Käsk anti pikemaks jalamarsiks valmis panna. Marssisime jalad väsinuks, vist päeva ja öö, kuni linna tornid paistma hakkasid, kus pidi meie uus kodu asuma.

Jõuame suurte raudväravate ette, kahel pool sissekäiku võimsad graniitalused ja neil magavad elusuuruses pronksist hirved. Edasi avar asfaldiga kaetud õppeplats, selle taga kasarmublokkide rida ühes vajalike kõrvalehitustega, mis omaette kobaras seisavad.

See on Hirschberg...

Kasarmud, kuhu asume, on uued ja moodsad, välisuste pealseid ehib skulptuur, sees aina kahhel ja graniit, seinu ehivad väliselt maitsekad ja sisult tabavad loosungid. Ruumi antakse avaralt, tunned end hulga aja takka kindla katuse all olevat.

Ümbruse maastik haruldaselt kena, silmapiir lõpeb ümberkaudsete mägedega, nende kõrgem tipp - Schneekopf oma lumest mütsiga paistab kiviviske kaugusel. Peaaegu kasarmute tagant algab metsaga kaetud mäekülg, millest kristallselge veega ojakesed alla ruttavad. Enamasti seal löömegi surnuks oma mõttetuid õppetunde.

Rinne asub linnast küllalt kaugel ja ei avalda erilist survet. Kuuldavasti asuvat rüütliristi kandja Rebane oma meestega tulejoonel.

LIPUD LANGEVAD

Kui hommikul kohvile läksime, seisis haakristilipp kasarmuesisel platsil pooles vardas. „Aadu“ surnud, levis teade suust suhu.

Pärast hommikueinet järgnes ametlik teadaanne kokkukäsutatud üksustele: Juht on langenud raskes võitluses Berliini barrikaadidel. Riigi valitsemine on uutes kätes ja sõda kestab edasi kuni võidurikka lõpuni. Näis, nagu oleks kõnes eriti toonitatud sitket vastupanu idarindele, ja läänerinnet, mille edasitulek meid huvitas, ei nimetatudki.

Selge oli, et meie võitlus laenatud relvadega idast pealesuruva punataudi vastu oli juba kodumaalt lahkumisega

mõttetuks muutunud, võitlustahe püsis vaid kättemaksus kaotatud kodu ja orjatööle veetud omaste eest. Olime kindlad, et nüüd diktaatori surmaga olukord muutub, ja loomulikult arvasime - meie kasuks...

Sel ajal ei osanud uneski näha Jalta ega Potsdami kokkuleppeid. Kes võis teada, et inglane, vana sõber Vabadussõja päevilt, on nüüd punatääkide helgist pimestatud ja Kremli trummide valede põrinast kurdiks muutunud. Meil oli veel usku õiglusesse ja arvasime, et teised, välja arvatud venelane, ka sellest aru saavad.

Teoreetiliselt on õigus jagamatu, kuna praktiliselt on ta jõu mängukann ja seisab püssirauas, mis ka teatavasti õige on, ja õigust mõistab, kelle sõrm triki il seisab ja kellel jõudu on trikli tõmbamiseks. Kogu aeg Saksamaal rindel olles jälgisime kaardilt läänerinde lähenemist, et sõja lõpul oma vaba demokraatia eest võitlejatena läänedemokraatia jalge ette laenatud relvad maha panna või tarbe korral läänega koos viimase ja kõige ohtlikuma diktatuuri hävitamisele asuda. Praegu tagasi vaadates näib see mõte naiivsena, aga tol korral seda loodeti. Rida aastaid hiljem teame, et lääne silmad veidi avanevad ja Moskva mõõgatärinat varjava halleluuja sekka kuuleb mõni vene saapa marsirütmi, mis üle Pariisi Lissaboni suunas tahab sammuda...

Inglased, meie seekordne lootus, - ja on veel teisi niisama rumalaid - püüavad isegi vägisi järjekordsele Kremli despoodile Nobeli rahuauhinda kaela riputada lootuses, vahest suigub kuhugi Katyni ühishaua kaldale magama ja laseb ka neil pärast väsitavat rebasejahti kamina ees rahulikult suikuda...

Lippude poolde masti langemise päevast edasi ei toimunud mingit märkimisväärset muudatust. Lakkusime päevast päeva Oppelni kotis saadud haavu edasi.

Ootasime kusagilt saadetavaid uusi kahureid ja sidevarustust. Hobused ja voorivankrid saabusid juba osaliselt, mõnele patareile isegi kahurid.

Rinnet surus venelane mõlemalt tiivalt pikkamöö-. da tagasi. Meile see erilist muret ei valmistanud, sest mägestik asus seljataga ja kottijäämise oht puudus. Mitmed autoriteetsed juhtkonna liikmed käisid varustuse toomise ülesandel Tšehhoslovakkias ja tagasi tulles levitasid rahustavaid teateid. Oli isegi kohatud nende põrandaaluseid tegelasi, kes kinnitanud, et tšehhid on mittesakslasist väeosade vastu sõbralikud, olevat isegi võimalik, et meid nende omariikluse taastamisel koguni appi kutsutakse. Praha raadiot kuulasime ise, see levitas teadet, et tšehhi partisanid ei tohi Vlassovi armee tagasiliikumist takistada. Kokkuvõetult jäi mulje, et Tšehhimaad ei okupeerita kellegi poolt ja endine demokraatlik kord hakkab maksma nii pea, kui sakslased on lahkunud või sõjal lõpp tuleb.

Mida oligi meil sel juhul eriti karta, - Tšehhimaa sõbralik piir asus vaevalt päevase rännakutee kaugusel. Ootamatu tugeva vene rünnaku korral oleks mägise ja metsiku maastiku soodustusel igal juhul Tšehhisse pääsemine kindel. Ka oli varemalt ettevaatuse mõttes kirjutajate poolt staabist tühje marsikäsu blankette näpatud, et tarbe korral neid soovitud meestearvu ja sihtkohaga täita. Kas oli see hirmutamiseks või ka tõsijutt, aga liikus kuuldusi, et tagalas agarasti väejooksikuid püütakse ja olla üles kleebitud teateid arvukatest surmaotsuste täidesaatmistest.

Sellest hoolimata kadusid meiltki mitmed mehed teadmata suunas, ja mis nende saatus oli - ei tea tänaseni. Kavu tehti omavahel mitmesuguseid, kuidas kergemini läände pääseda, ja erariideid muretses mõnigi mees seljakotti.

Eraviisilisel jutuajamisel laitis vanem juhtkond need omaalgatusega sõjalõpetajad ära ja soovitas üheskoos õndsat otsa oodata, mis tõenäoliselt varsti pidi saabuma. Pikka aega ei tarvitsenud oodata, mõne päeva pärast käsutati ühel hommikul kasarmu ette rännakuvalmis, et pealesuruva venelase eest pääseda. Kahjuks ei olnud meil sel korral võimalust omal käel raadiot kuulata, kasarmu valjuhääldaja andis ainult rünnakute tagasilöömise teateid, allaandmisest ja sõja lõpust mitte piuksugi. Olime välismaailma sündmustest pimedad. Jutud liikusid küll mingist sõja lõpu kellaajast, mis ajal pidime Moldau sillast üle jõudma, kui tahtsime vene rünnakukiilu eest läbi lääneliitlaste poolele jõuda.

Kaardilt kaugust uurides selgus selle püüdluse mõttetus, sest mootorveokite puudumisel ei jõudnud seda pikka maad jalamarsil läbida ja venelaste kätte jäämine näis päris kindel olevat.

Kuhugi aga minema pidi, niisiis asume õnnele lootes teele... Kohapealsetel suurema auastmega kahurväe juhtidel ei olnud kahjuks alluvate kooshoidmiseks ega päästmiseks mingit kava. Istusid nende käsutuses olevasse autosse ja kadusid mahajääjate silmist... Juba linna peatänavale jõudes kadus meil juhtimine ja omavaheline side. Tänav oli täis põgenikke, sõjaväägi erarahvaga segamini, kauplustest jagati kraami, lisaks veini ja viina, millist lahkust asuti kasutama. Kiiremaks edasijõudmiseks klammerduti võõraste mootorveokite külge, et mingil moel tähtajaks üle silla jõuda.

Inimestega täiskiilutud veokitel kestis kihutamine selle päeva ja järgmise öö kaunis libedalt. Eestlasi võis kohata veel paari- ja mõnemehelistes gruppides. Teele tekkisid ummistused veokite riknemisel ja bensiini puudusel, kohati liikusime jala ja ühes linnas isegi trammiga edasi. Mingil teeristil tuli juba põgenikke vastu, kes hirmunult teatasid, et vene tankid on vaevalt nelja kilomeetri kaugusel! Pöördusime ühele kõrvalteele ja pääsesime seekord venelasi nägemata edasi. Kui Reichenbergist läbi kaugemale Tšehhimaa sisse jõudsime, tekkis tee äärde erariides, kuid relvastatud tšehhe, punased kaltsud R. G. tähtedega käisel - Revolutsionnaja Garda. Meil kästi relvad tee äärde maha

loopida ja valged lipud sõidukitele üles panna. Sakslased lahkusid relvadest hea meelega, ja mis oli meil paaril eestlasel vastu vaielda? Nähtavasti oli enne meid palju sõjaväge seda teed kasutanud, sest relvi oli pikad riidad tee äärde kogutud.

Kui Jungbunzlau linnale lähenesime, ületas seda lennukite laine, mis rohkesti pomme pillasid. Tekkisid kahjutuled suurte suitsusammastega.

Jõudsime parajasti linna südamikus mingile platsile, kui saabus järgmine pommituslaine. Ringi lõhkemiskärgatused, majad varisevad, tuli ja suits kõikjal. Varjusime, kuhu keegi sai, kas trepikotta või lihtsalt seina äärde kõhuli. Sõja lõpp oli minutite küsimus, vist sellepärast kerkis elutahe tugevamini esile...

Pommisaju möödumisel olime jälle jalamehed, sest juhil ei olnud võimalust kuhugi masinaga varjule pugeda ja juhuslik kild oli selle kummi lõhkunud. Jätkasime paari eestlasega jalgsi edasiliikumist. Põgenike vool jäi hõredamaks. Rühiti mitmes suunas, ja kes teadis või juhatas, milline tee kõige sirgemini sihile viib?

Mul õnnestus teise kaaslasega hüpata saksa põgenike auto järelvankrile, mis alaliselt kohutavas tolmupilves veeres, aga kes sellest hoolis, peaasi, et kiiremini edasi pääseks. Sakslastele ei meeldinud meie kaasasõit ja nad näitasid algul rusikaid, aga lõpuks leppisid kui paratamatusega.

Linnast väljuv tee oli pommide poolt üles küntud. Laipu vedeles teel ja tee ääres, silmasin mitmel Eesti värve käisel, aga kes neid enam tundis või kel aega oli neid kindlaks teha, pealegi olid nad sõiduki rataste all tundmatuseni laiaks litsutud. Nii hävib sõjas sadu ja tuhandeid mehi - ja nad arvatakse teadmata kadunute hulka...

Meie sõidutajad olid sunnitud peatuma. Puugaasi jõul liikuval autol lõppesid kütteklotsid. Sõitjad - eraisikud, mehed ja naised, arvult vist tosina ümber - ronisid autolt maha ja hakati rahulikult einestama. Anti meilegi võileibu ja lepiti loata kaasasõiduga. Veidi ringi vaadates leidsime tee äärde mahajäetud autost kütteklotse ja sõit jätkus. Sakslastelt sõidusihti küsides selgus, et neil on kavatsus rohkem lõunasse sõita, kus kindlam oleks venelaste kiilu eest läbi läände pääseda. Nende teada olla venelased juba Komotaus sees. Ega meilgi paremat plaani olnud.

Juba peatusel soovitasid sakslased meil sõjaväe tunnused kõrvaldada. Viskasime mütsid ja kuued kõigi tunnustega teekraavi, kohutavat tolmu arvestades olime väliselt eraisikute sarnased.

Teetähised olid viimseni kõrvaldatud, ääred muutusid vaenulikuks, uudishimulikud vahtijad loopisid meid sageli kividega.

Sakslaste sõidusuund muutus tähiste puudumisel ebakindlaks. Kord kusagilt teed küsides juhatati meid irvitades isegi tulnud teed tagasi ja kõikjal oli ilmselt näha, et meie läände pääsemist taheti takistada.

Samal teel liikus veel teisi põgenikke, ja et suund üldiselt lõunasse püsis, kavatsesime enne Prahat läände pöörata, kus kindlasti enam venelasi ees ei leidu.

Õhtu eel mingi linnakese majadeni jõudes märkame tee ääres suunanäitajat ja sellel: Praha, 7 km.

Liikluse seisaku tõttu edasi ei pääsenud, läände pöörduvat kõrvalteed ei olnud ja tagasi juba lihtsalt tee ummistuse tõttu ei pääsenud.

Teelt lahkus vormis sakslasi, kes hakkasid üle väljade ja mööda põllupeenraid marssima. Nad jõudsid vaevalt sada sammu edasi, kui väljalt tuli avati. Alles siis märkasime, et meid piiras tšehhide ahelik. Sakslased olid. relvadeta. Kes pääses, tuli roomates ja hüpetega teele tagasi.

Ehituste ja kinnise maastiku tõttu ettepoole midagi ei näinud. Järk-järgult lasti veokid edasi liikuda, kuni märkasime nende ümber askeldavaid khakivormis, säravate mütsimärkidega käsutajaid. Vist juba ameeriklasedl vilksas õnnelik mõte läbi aju...

Samas see lootusesäde kustus, sest püssipära löökide saatel aeti inimesi veokitelt maha. Ega ameeriklased ometi nii toorelt talita?

TŠEHHI PÕRGUS

Juba enne meie auto kadalippu jõudmist kobisid sakslased sellelt maha, võttes endale jõukohaselt käsipakke kaasa. Kui meie järjekord jõudis püssimeeste kohale, selgus, et lootus ameeriklastest osutus silmapetteks, vormikandjad olid tšehhid, ja mis veel kõige hullem - venelastega pooleks!....

Pakid kästi autosse tagasi visata, taskud tuli pahupidi pöörata ja sisu tee äärde laotatud tekkidele puistata. Päevapildid ja dokumendid võis kaasa võtta, mis tulevastel ülekuulamistel isikule kas õnnetuseks või päästjaks võisid olla. Sõrmused kisti sõrmest, ja kui nad palavusest tursunud käest ära ei tulnud - pigistati tangidega lihtsalt katki. Eriti suur nõudmine oli „uurade“ järele, ja kui sul seda ei olnud, said nõudjalt ropult sõimata või löögi näkku.

Seal saingi esimese löögi ribide vahele, sest kella ega mingit väärtuslikku varandust ei leitud. Eestis laskeauhinnaks saadud Omega kella kinnitasin varem aluspükste külge ja laulatussõrmuse pistsin põske - sellega oli kallim vara päästetud. Niisama jäi lohakate läbiotsi-jate silmapaari vahele pükste tagataskus mõni tuhat Saksa marka, millel küll väärtus puudus, nagu pärast selgus, sest käibele läks ainult Tšehhi ja Vene raha.

Käed püsti, pahupidi taskud lipendamas, juhiti vangistatud põgenikud, naised-lapsed, era- ja sõdurmehed majatagusele platsile. Kõik rivistati nelja sirgesse ritta ja räpase välimusega, püstolit viibutav naine pidas kolmes keeles krõbeda kõne. Rivist kästi välja astuda: SS, Vlassovi armee ja Baltikumi sõduritel, kõigil sakslaste sõjavangis olnud liitlaste sõduritel ja KZ-lastel. Neile töötati äravõetud varandus tagasi anda, kohe vabaks lasta, lisaks toidu ja kehakatte eest tasuta hoolitseda. Sellele liiga labasele meelitusele järgnes kohe ähvardus: Kes praegu rivist välja ei astu ja pärast avastatakse - lastakse otsekohe kohapeal maha!... Keegi välja ei astunud. Vist see ähvardus, mis meelitusele lisati, sundis mõnegi naiivse meelituse uskuja rivvi jääma, kellel ehk oligi algul mõte välja astuda.

Venelased sõelusid rivi ridade vahel ja uurisid inimeste nägusid, sealjuures vene keeles süütuid küsimusi esitades, peamiselt keeleoskajaid otsides. Sel moel leitigi üks venelane, kes vist lihtsameelsuses oma keeleoskusega uhkeldas. Mees viidi rivi ette, vaadati dokumendid läbi, millised muidugi venelasele head ei tähendanud, sest mees viidi seina äärde ja lasti samas rivi silme ees maha...

Paukudele järgnesid naiste kiljatused ja laste nutt, mis timukaid näis ainult lõbustavat.

Uus vangide salk oli vist kogutud, uus draama võis alata, meid viidi läheduses asuvasse koolimajja, kus kästi öö magada.

Ruumid tüübiti inimesi otseses mõttes täis, uksi ega aknaid ei tohtinud avada, ja kui seda tehakse, lubati hoiatamata kogu majale tuli avada. Koridoris seisis püssimees, kes lubas õhtul ruumide kaupa korra väljakäigus käia.

Järgmisel hommikul algas jalamarss Praha südalinna poole. Meid võis umbes neli-viissada inimest kolonnis olla ja seda piiras tihe relvastatud valvurite ring.

Südalinna tänavad olid juubeldava rahvamassiga äärestatud, kes vist venelaste toodud vabadust pühitsesid. Meile karjuti kõigis keeltes sõimusõnu, sülitati näkku ja loobiti kõige kättepuutuvaga. Isegi mõni hästi hoolitsetud seltskonnadaam väljus majast ööpoti või solgiämbriga ja kallas selle sisu vangidele kaela. Ka hallpäised tudikesed püüdsid kepi või vihmavarjuga äärmisele sammujale pähe koputada. Karjuti pilkavalt „Heil Hitler!“ ja valvuritele soovitati vangid rahva kätte anda omakohtu teostamiseks... Valvurite pealik oli mees omal kohal, vähemalt saksa keel oli soravalt suus. Kas publiku lõbustuseks või oma oskuste näitamiseks kamandas meid käpuli. Kolm sammu liikusime nii ja pidime keelega tänava kive lakkuma, siis jälle kolm sammu harilikku käiku. Rahvas lihtsalt möirgas heastmeelest seda kahekümnenda sajandi peent nalja vaadates!...

Eriolukorras kulgevad inimese mõtted tihti koha pealt kaugele. Sel korral kerkis mul mälestuses esile üks kevadine õhtu kodumaal. See oli alles kuus aastat tagasi, kui raadio valjuhääldajast kostsid Praha lainel „Heil Hitler'id“ ja võimsad rõõmuhõisked, et ometi on kord Tšehhoslovakkia võetud võimsa kotka tiiva alla varjule. Kus on need hõiskajad nüüd? Nüüd hõiskab ta vene karule ja kisub hirmsas vihas kotka kõrbenud sabasulgi. Millal ja kes teda muutis verejanuliseks massiks, kes tuulelipuna tänava ääres iga sissemarssija võitja järgi keerab?... Ei tea, mida karjuksid nad praegu nende ridade kirjutamise ajal, kui venelasi tänaval vangidena veetaks ja need vedajad oleksid sakslased?... Küllap langeksid varemalt täissülitatud sakslasele kaela...

Meie Kolgata-teekond lõppes Praha südalinnas Moldau silla lähedase maja hoovis. Kuulu järgi oli tšehhide ajal asunud selles hoones riigi politsei peavalitsus, samaks otstarbeks olid kasutanud maja ka viimased okupandid - sakslased, ja nüüd oli järjekord kommunistide käes.

Asutise moodustas suur hobuserauakujuline seitsmekordne ehitus. Vaba külge piiras teise majakorrani küündiv müür, millel laskevalmis relvadega valvurid jalutasid. Avarasse hoovi mahtusid hobusetallid, nende peale kasarmud, ühte külge tohutu ratsutamismaneež ja vabale platsile mahtus veel seitse-kaheksa tuhat põgenik-vangi - sorteerimiseks ja sõelumiseks.

Vangide valdav enamik olid eraisikud, naised ja lapsed, kuid ka mitut liiki vormirõivast paistis teiste hulgas üsna rohkesti silma. Rahvused olid esindatud vist kogu Euroopa ja Aasia ulatuses, isegi paar neegrit kõndis valgete seas. Eestlasi selles massis ei juhtunud kohtama. Mees, kellega koos sõitsin, kadus juba koolimajja paigutamisel silmist. Kaugelt nägin paari vormikandjat Eesti vapiga käisel, aga need võisid ka Eesti diviisi koosseisu kuuluvad sakslased olla, kes samuti sini-must-valgeid vappe kandsid.

Tuulevaikset hoovi kõrvetas päike halastamatult, viibisime nagu kuuma katla põhjas. Janu piinas, ühtki veekraani ei olnud. Isegi väljakäigukoht puudus ja selleks lasti vangidel müüri äärde kraav kaevata, mõlemale soole ühine. Sööki ei tasunud oodata, ja kellel seda oligi varem kaasas, see oli ära võetud. Kõhus näpistas juba teist päeva tühjusetunne.

Venelased hulkusid vangide seas ja otsisid, mida veel oleks röövida. Naistel kisti kleidisabad üles, et nende alla peidetud väärtasju leida.

Esialgne vangide sorteerimine toimus nii, et maa-alaliselt eraldati umbes kolm-nelisada inimest üldmassist, naised ja lapsed saadeti maneeži ja mehed rivistati õueteele paigale. Särgid käsutati seljast ja käed üles. Uuriti hoolikalt käsivarrealuseid ja vasakut külge, kus pidi veregrupimärk asuma, mis tähendas nende arvates SS-i ja parteisse kuulumist. Oli ka juhtumeid, kus massi hulgast kisti paremini riietatud daamil jalad paljaks ja uuriti tallaaluseid. Otsijad ei teadnud vist isegi, kus see märk peab õieti asuma, või oli sakslastel tõesti mitmesuguseid asukohti märkide tätoveerimisel?

Igast teele paigalevõetud ja ülevaadatud grupist eraldati püssipäralöökide saatel mõni mees ja anti ootavale erikomandole üle, kes nad maja keldrikorra uksest sisse viis.

Keldri akende klaasid olid purunenud ja sealtkaudu kostis püstolkuulipilduja tulistamise valanguid, inimeste viimseid surmaeelseid kiljuvaid röögatusi ja kisa. Inimesed hoovil jäid sugestiivselt vaikseks, mitmed palvetasid käsi kokku pannes... Siin tapeti inimesi ilma kohtuotsuseta, täiesti NKVD mustri järgi - võisin nähtu ja kuuldu järgi otsustada...

Nihutasin end vähehaaval hoovi kaugemasse nurka, sest näis kindel olevat, et minulgi tuleb mõne tunni jooksul elu anda selle tühise B-tähe pärast, mis käsivarrele tätoveeritud.

Mõte kaalus iga pääsemisvõimalust, silm kontrollis iga ust ja auku, kust tee viiks tõenäoliseltki vabadusse. Ei midagi, hoov oli kõikjal relvadega suletud. Päästev maneež seisis küll hüppe ulatuses, aga sellestki lahutas tihe relvastatud tšehhide rida.

Päästvat lahendust leidmata istusin lõpuks väsinult päikesevarju müüri äärde kivile. Erilist hirmu või surmamineja tunnet veel ei olnud. Võib-olla tuleb see hiljem, kui juba kuulid ihhu puurivad, sest öeldakse, et inimese läbielatud minevik jooksvat enne surma kinolin-dina mõttest läbi. Ajus ringles mingi paratamatuse ja uskumatuse segu, - ega nii lihtsalt ikka veel lõpp ei või olla... Inimene ei usu surma, olgugi et ta teab teda millalgi kindlasti tulevat...

Pilku jalge ette suunates ei uskunud äkki oma silmi! Mis see siis on, oma naise pilt lebas jalge ees maasl... Nägin ma vaimu või kummitust, mida seni veel pole uskunud? Sirutasin käe ja pilt oli reaalsena näppude vahel. Vaatasin ringi ja leidsin samast teisegi, ainult võtte pool allapidi. Selles juhtumis ei olnud mingit viirastust, ainult kokkusattuvus.

Eelmisel päeval enne läbiotsimist lasksin rahatasku kogu sisuga maha libiseda, sest venelaste kätte vangi-sattumisel oli teada, mis ees ootab. Keegi kaasvangidest oli selle üles tõstnud ja siin müüri ääres tarbeta sisu maha visanud, nii võis see tõenäoliselt olla. Aga nüüd oli mul sellest äraviskamisest isegi kahju, vahest oleks E. V. isikutunnistus kuuli asemel Siberi pileti võimaldanud?

Päästa ei olnud enam midagi, peale fotode maast teisi dokumente ei leidnud. Suurema pildi Tartu üles-võtja nimetempliga kiskusin tükkideks, sest tempel võis tõendada päritolu, teise, väiksema pistsin tasku ja see on tänaseni alles.

Sellest naise piltide leidmisest sain mingit sisemist tõuget või julgust ja otsustasin ettepoole minna, kus oli võimalus paigale mineku kohta valida. Arvestasin külmavereliselt, et kui vasaku tiiva märkidega mehed jäävad keldrisse viies viimasteks, siis tagant lastes on neil lõpp kiirem ja kindlam. Palju selles naiivses arvestuses tõde oli, kes seda teab, aga inimene tahab isegi surmas enesemääramise õigust leida...

Meeste paigalevõtmine toimus aeglaselt, sageli klammerdusid naised meeste külge, nii et neid pidid valvurid tooreste löökidega lahutama. Parajasti saadi mehed paigale ja mul õnnestus saada soovitud vasaku tiiva koht, naised-lapsed saadeti maneeži, särkide mahavõtmine võis alata. Samal ajal toodi kisa, kära ja löökide saatel uus vangide kolonn väravast sisse. Et meie rivi ees vaba ruumi oli, siis jäeti ta sinna seisma. Meie valvurite ja uusi vange saatvate vahel tekkis vaidlus, nähtavasti ei tahtnud meie omad, et kolonn niigi kitsale hoovile tüliks toodi, ja teistele oli vist see paik ohvrite üleandmiseks määratud. Kes seda tüli põhjust täpselt teab, aga meie ja uustulnukad seisime sel ajal oma saatust oodates kuumas päikeses, näljas ja janus, higised ja tolmunud...

Meie rivi vastas, sammu kaugusel seisis teises rivis saksa naine, väike laps käsivarrel ja teine pakkidega lapsevankris. Ma ei märganud teda enne, kui ta minesta-nult kokku varises. Kõrvalseisja võttis lapse oma hoolde ja keegi sõdur kallutas puusal rippuvast pudelist vett minestanu näole. Jälgin seda toimingut tuimalt, aga samas tekib hirm, naine võib ju lämbuda, kui avatud suhu vett kallatakse. Mõtlematult astun sammu edasi, tõstan naise pea püsti, tõmban pluusi eest lahti ja palun sõdurit vett rinnale tilgutada.

Selle tegevuse ajal märkan, et minu seljatagused kaaslased on särkideta. Jään uustulnukate hulka, tekkis esimene mõte... Naine avas silmad ja püüdis istukile tõusta. Kaua ma sellega elu pikendan, eks uued vangid käi samuti kontrollist läbi - hoiatas järgmine mõte. Kaaslased ajasid juba särke selga, aga ma seisin veel ikka ilma otsuseta naise juures.

Valvurit ei olnud lähedal. Kiire samm tagasi ja surusin end särki kohendades jälle endisele kohale.

Meile käsutati parem pool ja suunaga maneeži avatud uksest sisse - edasi, marssi... Astudes maneeži poole nägin, kuidas mõned särkideta kogud peksti toorelt keldri ukse poole...

Esiti ei mõistnud sellest Suure Tundmatu käest pääsemisest eriti suurt rõõmu tunda, sest oli teadmata, mis ootab alles maneežis ees... Kas maksab selle pääsemise üle veel tagantjärele rõõmu tunda - on niisama küsitav.

Maneeži pääsenud inimesed olid vähemalt põletavate päikesekiirte eest varjatud. Eks veekraan andis vett, mille juures janunejad pikas sabas järjekorda ootasid. Avar ruum oli rahvast tulvil täis, kõik vaiksed ja rõhutud. Rõõmsakõlalist hüüatust võisid kuulda, kui naine oma meest või lapsed isa nägid tagasi tulevat. Väikeste laste nutt kostis lakkamatult, sest nende tühjad kõhud ja väikesed ajud ei mõistnud ajaraskusi ega ähvardavate ohtude suurust.

Siingi liikusid venelased inimeste hulgas ja otsisid, mis oleks veel kõlvuline röövimiseks. Sageli hüüti nimesid, isegi eestipäraseid oli kuulda, eriti on meelde jäänud Rebase nimi, mida mitmel korral korrati. Relvastatud ja mõned ainult käesidemega varustatud tšehhid silmitsesid ringi liikudes tähelepanelikult vangide nägusid, ilmselt otsides tuttavaid vihavaenlasi. Inimesi viidi maneežist välja, harva küll inimlikult - enamasti ikka löökide saatel. Tšehhi keeles, mida ma ei mõistnud, tehti korraldusi ja siis lahkus vange juba grupiviisi. Juhuslikult sain sel moel uue sooja palitu omanikuks. Minu kõrval põrandal istuv sakslane viidi välja, ta viskas palitu mulle hoida kuni tagasitulekuni - aga mees jäi tulemata ja palituga tulin Saksamaale.

Päevale järgneb alati öö. Väsinud vangid langesid unerammestuses tolmusele maale, sinna kus keegi parajasti juhtus istuma, öö oli jahe, kõrge maneež pakkus ainult tuulevarju. Küljealune niiske, saepurusegane muld ei pakkunud mugavat magamist. Sakslase palitust oli palju abi, kiskusin selle üle pea ja uinusin hommikuni.

Kahe öö ja ühe päeva möödumisel jagati esimene toidupala - viiskümmend grammi leiba. Ega kõik sedagi saanud, leib lõppes enne otsa. See leivaportsjoni kaal jäigi päevanormiks järgnevaks paariks kuuks.

Maneežis ringi vaadates märkasin ühes nurgas kobara vormis ungari sõdureid, keegi erariides ülem või vanem jagas neile sigarette ja leivakõrvast. Nihutan ennast ülemuse lähedale ja küsin, millised väljavaated neil on siit põrgust pääsemiseks? Madjar küsib kahtlevalt, mis mul sellega tegemist või asja on, ja siis pean selgitama, kes ja kust ja mis rahvusest mees ise olen. Kapten, nagu mehed teda nimetasid, osutus abivalmis meheks, andis sigarette ja avas konservikarbi. Meestele selgitas vist omas keeles, kes olen, ja ka need pakkusid endi hulgas isteplatsi.

Kapten arvas, et tema pääseb oma meeskonnaga varsti vangistusest. Ta käinud tšehhi ülemuse juures ja see lubanud asja nii korraldada, et võib veel täna kogu meeskonnaga Ungari konsuli juurde minna. Kahjuks olen hiljaks jäänud, nimekiri on esitatud ja üht meest lisaks esitada oleks kahtlane, tšehhid vahest kontrollivad, ungari keelt ma ei mõista, ja siis tuleks pettus välja, mis nendegi väljapääsu takistaks.

Lõpuks arvas kapten, et loodame tšehhide hooletusele ja heale õnnele. Kui vabaks lastakse, asun ma meeskonna hulka. Läheb kontrollist läbi - olen vabaduses; ei lähe, astun kui eksikombel rivisse tulnu sellest välja. Konsuli ees ei olnud muretki, seal lubas kapten Ungarisse sõidu korda ajada, sest Eestisse sõit on silmusesse jooks. Ja kui juba kord Ungaris oleme, siis ei peaks mul eluga mingit muret olema. Kahjuks ei teadnud kumbki, et ka seal jäi valitsema venelaste terror nagu mu oma kodumaal.

Ootasime hilise õhtuni, siis alles sai kapten käsu meeskond konsulaati minekuks paigale võtta.

Madjarid olid lühikesekasvulised mehed, tegin end rivi keskmises reas võimalikult väikeseks. Tšehh luges mehed arvuliselt üle ja see klappis nimekirjaga, sest rivist väljas olevat kaptenit ta ei arvestanud. Nii pääsesin ungarlastega seltsis väravast välja vabadusse... Tšehhi püssimees saatis meid teejuhina kuni konsulaadini ja jättis sinna omapead asju ajama. Maja oli juba öörahus, kolistamisele avas teenija ukse ja teatas, et konsul juba puhkab pärast pingutavat päevatööd. Äratada pole lubatud, oodake hommikuni, kui vastuvõtt algab. Majas pole ööbimiseruumi, teha pole midagi, minna pole kuhugi.

Õnneks asus konsulaat kõrvalises tänavas, öö ei olnud ka väga külm, tõmbasime siruli samasse maja seina äärde kõnniteele, ja nii möödus üks öö Praha linna tänaval.

Hommikul võttis konsul kapteni jutule ja lõpuks kutsuti mindki sisse. Vanapoolne madjari härra oli rahutu, soravas saksa keeles selgitas omapoolset olukorda. Ungaris trambivad asiaadid, mingit korda ei tunnusta, sest nemad on võitjad. Praegu pole venelaste poolt isegi luba antud oma rahvast koju saata, enne tahetakse koha peal sõjasüüdlasi ja kaasajooksikuid otsida. Meeleldi aitaks suguvenda - aga kahjuks pole tükki leibagi anda. Soovitas lääne poole rännata, kus omamaalasi ees ja kuuldavasti kohtlevad ameeriklased põgenikke hästi. Raudteedel olevat juba mingi sõiduplaanita liiklus, sõjavangid, KZ-lased ja saksa sunnitöölised sõidavad ilma piletita koju, katsugu ma rongile saada. Peajaamast pole soovitav peale minna, seal tehakse kontrolli ja ka piirijaamas, aga enne võiks maha tulla, sest jala üle piiri pääsemine on praegusel ajal võrdlemisi lihtne.

Selle tarkusega väljusin konsulaadist ja suunasin sammud läände. Mõnevõrra tundsin juba varem linna; et tee õige oli, kinnitas jõe jooks, kui silda ületasin.

Linn oli ikka veel lipuehtes, õigemini punastesse kangastesse mässitud, mis rippusid mitmendalt majakorralt alla. Ameerika ja Inglise lippu silmasid kui haruldust ja seegi oli vihikulehe suurusele paberile värvitud. Rahvas kandis punaseid viisnurki, sirbi ja vasara märki riietusel või mütsi ees. Vana Jossi habemikkude pildipood ta enesega eesotsas oli kohale jõudnud ja neid riputati rahvale kummardamiseks välja. Tšehhi rahvusvärvid oli päris tagaplaanile jäetud.

Enesele miilitsate tähelepanu juhtimata rühkisin kiiresti linna ääre poole, lõuna paiku jõudsin sellest välja ja peatusin väikeses raudteejaamas. Oli teisigi rongiootäjaid, kes murul päikesepaistel pikutasid. Ronge liikus mõlemas suunas - kuid ükski ei peatunud. Lõpuks õhtu eel peatus Pilsenisse suunduv segarong, lahtised platvormid inimesi täis kuhjatud. Sain kuidagi vaguni servale ja pikaldane sõit veeres peatusi tehes kogu öö lääne poole. Hommikul enne Pilsenit lahkusin väikeses jaamas rongilt ja varemini mällujäänud kaardi järgi teadsin, et idast tulles on vasakul pool Pilsenit Saksa piir umbkaudu päevateekonna kaugusel.

Astusin külavaheteel lääne poole. Ümbrus tihedasti asustatud, küla paistab külani, lagedad põllud ainult vahel. Soe kevadine päike sünnib higistama. Janu kustutuseks saab vett tee äärest ojadest, ainult tükk leiba oleks vaja, mis rinna alla kindlama tunde tooks, sest nõrkus kisub juba sammu lühikeseks. Võõrkeelega ei taha taludest küsida, ehk suudab veel kannatada. Saaks kusagil magada! Pole aga varjavat metsa ega võsa, aina lagedad põllud ja külad. Õnneks ei küsi keegi, kust tuled või kuhu lähed...

Ühe küla lõpus seisab eraldi üksik majatorbik. Vaene ehk mõistab paremini vaest, sellepärast astun sisse. Ust avades oleks tahtnud selle kohe sulgeda - laua ääres lõunastab hallipäine eit noormehega, kellel punetav side RG tähtedega käisel!...

Palun vene keeles süüa või tükk leiba. RG silmitseb mind kurjalt, emake tõuseb lauast, toob kruusiga piima ja lõikab tüki leiba, pakkudes oma platsi mulle istumiseks. Saan söögiga lõpule, tänan, tõusen istmelt ja tahan lahkuda. RG näitab, et tal sigaret pooleli, ma istugu edasi. Püüan haledat nägu tehes vene ja saksa keeles edasimineku tarvet selgitada, aga sellest ei tehta väljagi.

RG viskab priske sigaretiotsa põrandale, võtab nurgast püssi ja kutsub peaviipega kaasa. Ülevõimu vastu ei saa, sammume seltsis küla poole. Teel märkan, et püssil on padrun rauda lükkamata või see täiesti tühi, sest vinn seisab allalastuna. Oleks mets tee ääres, viskaks palitu saatjale pähe, lööks tee äärde uppi ja hüppaks võssa. Sel ajal kui ta relva laadib, olen kadunud. Paremal juhul ehk õnnestuks relva kätte saada, kui kõik lähivõitluse võtted meelde tuletada, ja siis on osad vahetatud. Lagedal väljal, küla külje all on see mõttetus, tee ääres ainult raagus metsroosipõõsad, mis varblastki ei varja.

Küla keskel mingi staap või ametiasutis, RG-d ruttavad uksest sisse ja välja. Minult küsitakse dokumente ja kus poolel olen sõdinud? Paberid kaduma läinud ja sõjas pole üldse olnud. Kes oled ja kuhu lähed? Rootslane olen ja Saksamaale lähen. Rootsi keelt keegi ei mõista, aga et sa saksa keelest aru saad - sellest aitab, oled areteeritud. Lükatakse õuepealsesse kuuri, kus mõnikümmend samasugust õnnetut seesolijat juba ees.

Saan vaevalt seina ääres istet võtta, kui kõik välja aetakse. Õuel seisab suur autobus ja see tuubitakse inimesi täis. Relvastatud RG istub juhi kõrvale ja sõiduk veereb maanteele.

„Kuhu?“ küsin kõrvalistuvalt sakslannalt.

„Pole aimugi, aga see tee suundub Prahasse. Võibolla sõidame ülekuulamisele või mõnesse vangilaagrisse."

Ainult ööpäeva kestis vabadus ja juba jälle vang. Kirun end, et läksin kergemeelselt leiba otsima, aga mis see enam aitab - see oli minu saatus...

Ülekuulamised... hakkas bussis istudes mõte vaevama. Kui nad toimetatakse vene mustri järgi, siis muidugi põhjalikult, korduvalt, peksu ja piinamiste saatel. Selleks peab süütu ja lühikese eluloo valmis mõtlema, kõik muidugi otsast otsani puhas vale. Tõe rääkimisest pole mingit tulu, sellega jõuab nimetu haua kaldale või Siberi orjalaagrisse, ja sellest oleks ainult venelasel tulu.

Niisiis: nimi rootsipärane, vanust kuus aastat juurde, sünnikoht sadamalinnas, millist nime ligikaudu ka üks Taani saar kannab. Vanemad ammugi surnud, ise elatanud end meresõidust - juba varasest meheeast alates. Sõja puhkemisel olin tööta ja ootasin Kielis laevale otsa. Seal hävisid õhurünnakul kõik meremehe paberid ja tunnistused, sakslaste poolt antud ajutised tõendid jäid tööjuhataja kätte, kes neid ülejooksu kartusel oma käes hoidis. Töötasin sunniviisil mitmel pool sisemaal transporttöölisena, ametlikult määrati alaliseks asukohaks Ulmi linn Baieris, kuhu tahan ka oma riiete ja kraami järele minna, et sealt edasi Rootsi sõita. Arvasin, et neist andmetest esialgu aitab. Mida lühemalt - seda parem, täpselt alati üht ja sama rääkida, on kasulik end isegi võimalikult rumalaks teha. Rootsi keele mitteoskus oli raskuseks, aga ka selle vea jaoks oli vale valmis. Madrus ei vaja suurt tarkust, nime kirjutada oskan ja tähti ajan kah vaevaliselt

kokku - sellest on seni jätkunud.

TUTTAV VÄRAV

Kesköö jõudsime Prahasse. Samast väravast, kust madjaritega välja tulin, sõitsime sisse. Siit ei ole mingit head loota, ohkasin endamisi. Kas võtavad esmalt särgi seljast või lasevad niisama maneeži magama? Ei juhtunud üht ega teist, olukord oli vahepeal teiseks kujunenud. Hoovist oli autode ja relvade risud kõrvaldatud, valgus postide otsa pandud, maneež inimestest tühjendatud ja nad hobusetalli pealsesse kasarmusse paigutatud. Meid jaotati kolme-neljakaupa lisaks ruumidesse, kus juba varem neli-viiskümmend inimest põrandal üksteise külje ääres lamas...

Aknaklaasid olid purunenud, aga külma ei tarvitsenud nii tihedas inimmassis tunda. Meie, uustulnukad, pugesime samasse ukse alla teiste vahele ja uni võttis tühja kõhu kõigi päevaste muredega oma hoolele...

Järgneva päikesetõusuga algas eriilmeline elu tšehhi „põrgu eeskojas". Inimene muudeti tähtsuseta olendiks, olid nagu sõmer liiva selles suures õnnetusehunnikus. Arvestamist ja hoolitsust tundus ainult niipalju, et vangide hulgast määratud ruumivanem märkis nime paberilehele, mis osutus viiekümne grammi leiva saamisel tarvilikuks.

Selles laagris, vanglas või kasarmus - ei oska talle õiget nime anda - valitses äärmiselt masendav olukord. Seinast seinani täiskiilutud ruumides asusid naised, lapsed ja mehed koos, vaevalt jätkus ruumi öösel põrandal lamamiseks. Meie majatiivale kasutamiseks määratud kaheistmeline väljakäik ei suutnud tarvitajaid rahuldada. Kõhuriketest tingituna seisis hädaliste saba kogu aeg ukse taga. Et enne järjekorra kättejõudmist ebameeldivat ootamatust ei tekiks, olid sabas seisjatel topsikud või karbid kaasas, mis vajaliku otstarbe täitsid enne järjekorra kättejõudmist. Lihtsam toiming ei tekitanud mingit muret, seda võis õiendada seinaäärsesse renni - mehed, naised ja lapsed ühises reas... Puhtuse ja korra nõue oli äärmiselt range, kuid selles osas sihilikult inimesi alandav. Tšehhid toonitasid irooniliselt, et sakslased on neilt korda nõudnud, eks katsugu nüüd ise seda eeskujulikult täita. Üksmeelselt täideti kõik korraldused nurinata - kokkusurutud hammastega.

Meie ruumi oli tuubitud nelikümmend viis hinge, tagumisse, vaheuksega tuppa niisama palju. Neid ruume võis olla umbes paar tosinat, lisaks söekeldrid ja teises kasarmutiivas asuv hobuste tall. Kui palju asus vange suure maja kongides, on teadmata, kuid ega needki tühjad seisnud...

Sel ajal, kui mina seal viibisin, sündis meie kahte ruumi kolm uut vangi lisaks. Naised kombineerisid teistelt laenatud tekkidest nurka ruumi, et sünnitajat vähemalt üldmassist eraldada. Tšehhid olid nii julmad, et isegi sooja vett ei lubanud köögist tuua imiku pesemiseks. Värsked emad olid olukorra raskustest hoolimata õnnelikud ja meile teistelegi mõjus looduse seaduse lähedalolu kuidagi pühalikult. Sündides avab inimene suu söömiseks ja häälitsemiseks, - surm suleb selle millalgi ja lõpeb vajadus mõlemaks...

Hilisõhtutel korraldati vahel ruumide kaupa koridoris ülevaatust või loendust. Mehed-naised rivistati vastamisi seinte äärde, mehed käsutati pikali ja nende kehadel rautatud saabastega tallates jagati õpetust naistele puhtusepidamises. Inimesi koheldi halvemini kui loomi. Kõik RG-d olid varustatud püstoli ja mingi löögiriistaga, oli see kumminui, saksa tekkidekloppimise mitmeharuline nahkpiits või auto ventilaatori veorihm, mis kõigist kõige valusamaks osutus. Selle teravad kandid jätsid veriseid vorpe ihule - isegi särgi või pluusi peale antud löögist. Tavaline, alaliselt valmis löögiriist oli valvuri rautatud saabas, sellega virutati igal võimalikul juhul sinna, kuhu juhtus ja ulatas, kas oli löögisaaja mees või naine.

Ohtlik koht oli koridor, seda võis kasutada ainult pesuruumis ja väljakäigus käimiseks, aga vaevalt sealt ilma hoopideta läbi pääses. Kord tuli valvuritel tuju vange koridoris jalutada. Jalutamiseks ei saa seda õieti nimetada, sest liikuma pidid jooksusammul ja naistel pealegi sülelapsed kaasas. Vangid olid näljast nõrgad, lisaks suvisest kuumusest õhkuv koridor, mille tõttu inimesed minestanult kiirel jooksul maha langesid. Karastamiseks viidi meid alumisele korrale, valvurite duširuumi. Eesruumis toimus lahtiriietumine, mehed, naised ja lapsed, paljad kui progandid, kõndisime käsukohaselt ülestõstetud kätega duššide all ringi. Külm vesi oli meeldivalt karastav, umbes sada inimest mahutav ruum avar ja puhas. Oleks soovinud iga päev seda karastust, aga rohkem ei lubatud ja sellepoolest oli ta vastik, et valvurid tegid möödakõndivate naisvangide kohta rõvedaid märkusi, torkisid kumminuiadega nende rindu ja teisi kehaosi. Mul oli eriline hirm käealuse B-tähe pärast, - äkki valvurid märkavad. Õnneks siiski ei märganud.

Paaril ööl käisid meid ka venelased tüütamas. Purjus lällutuse ja venekeelse sõimu saatel ust lahti lükates lasti paar pauku püstolist lakke. Taskulampide valgel otsiti üksikult magavaid noori naisi, sellejuures hoolimatult tallates magajate kehadel. Leides sobiva ohvri, toimus samas selle vägistamine. Loomulikult endakaitseks tekkis rabelemine ja vastuhakk, kuid toored löögid ja ähvardus püstoliga sundisid selle peatselt vaikima. Kõik toas magajad olid ärkvel, kuid

vaikisid nagu haud, keegi ei tahtnud oma elu kaalule panna. Alles pärast venelaste lahkumist ruumist saadi julgust ja algas kirumine kättemaksu ähvardusel.

Järgnevatel öödel pugesid tütarlapsed meeste külje äärde magama ja venelased pidid saagita lahkuma, sest mehe kaisust naise ärakiskumine oli vist isegi asiaadile liiga julm...

Paljudelt sakslastelt kuulsin hiljem, et mujal käituti vangidega veel hullemini. Eriti kuulsad olid Brno vangilaagrid. Seal rivistatud mehed ja naised vastamisi viirgudesse, ja milline naine sulle juhtus rivis vastu seisma, selle pidid vägistama, vastasel korral said samas kuuli pähe. Varem olid venelased seda julmust kasutanud Sudeedimaal, peamiselt maantee ääres, möödasõitvate sõjaväekoionnide lõbustamiseks. Taboris olid tšehhid mässinud SS meestele bensiinis immutatud nöörid ümber keha ja pistnud põlema. Okastraat keeratud ümber kumminuia, et valusama löögi annaks, ja kiirjooksul valatud kõrvetavat vedelikku tagumikku, et paremaid jooksutagajärgi saada. Eriti maiad olnud nais-sadistid meeste suguosasi kinni siduma või ära lõikama. Kõik inimese piinamisviisid võeti tarvitusele nagu vanal pimedal keskajal või nagu praegusel NKVD Venemaal...

Neid kirjeldusi kuulsin teistelt nägijatelt, meid siiski Prahas nii julmalt ei koheldud, vähemalt ei juhtunud seda nägema.

Praegu Tšehhis veedetud vangipõlve meenutades ja mälestuste veriseid kilde reastades ei suuda veelgi aru saada nende nooruk-valvurite toorusest. Mida võisid nad oma sisemuses tunda kaitsetuid inimesi pekstes ja piinates? Mida tunnevad nad nüüd oma mälestusi sirvides, on nad oma julmust kahetsenud või ootavad endise kordamist?... Niisama raske on ka mõista põgenik-vange, kes kannatasid nurisemata mõnekümne valvuri toorust ja häbistamist. Miks muutus inimmass, kelle hulgas isegi suur osa sõjasangareid, nende võitluskogemusteta poisikeste ees lambakarjaks? Need valvurid oleks võidud jalge alla trampida ja oma teed minna. Tšehhi oli tol korral oma sõjaväelise jõu poolest täiesti paljaste kätega. Võib-olla oleks mõni agaram enda ja õnnetute kaaslaste päästmiseks midagi ette võtnud, kuid venelaste halastamatud täägid, mis löögivalmis piinajate seljataga seisid - need hävitasid selle mõtte juba idus. Need täägid hoiavad veel praegugi miljoneid inimesi vangistuses ja palja rinnaga nende otsa jooksmine on asjatu verekaotus...

Ühel päeval käsutati mehed koridori paigale. Küsiti, kes oskab hobust hooldada, puhastada ja saduldada? Et sellest õudsest ruumist välja pääseda, tõstsin käe püsti, seda tegid peagu kõik. Valiti välja kuusteist vangi, peamiselt lennuväe abiteenistuse poisid, vanemaks määrati tšehhi keelt valdav vanem sakslane. Ka minul oli õnn selle meeskonna hulka kuuluda.

Meie päevaseks elupaigaks sai kasarmu all asuv hobustetall. Iga mehe hooldada anti kaks hobust. Kästi piinlikult puhtad hoida, tallimehe poolt väljajagatav toit ette anda, nõudmise korral sadulasse panna ja pabula kukkumisel see kohe koristada.

Meie tööpäev algas hommikul kell kuus ja lõppes õhtul kell üheksa. Lisakohustuseks määrati hommikul kohvi ja lõuna ajal supi toomine köögist. Kohv oli ainult soe vesi, millele tumedama värvuse andmiseks kõrvetatud jahu sisse kallatud. Supp oli heledamat värvi, selles ujusid mõned nuudlid või koorega kartuli-, mõnikord naerilõigud.

Sageli vajati mõnd meest lisatööks ja kasutasin neid juhuseid ümbrusega tutvumiseks. Tihti käsutati laipu autosse kandma, kes puldankatte all viidi ei tea kuhu. Vähe oli loomuliku välimusega surnuid. Enamasti tundmatuseni puruks pekstud näod, mõnikord suurde kotti topitud, et ei näinud - oli ta mees või naine. Maja alt söekeldritest toodutel paistsid kuuliaugud peas - ilmselt vene kombe kohased kuklalasu ohvrid.

Paaril korral lõikasime maha keldri veetoru külge riideribadega ülesriputatud enesetapja.

Ruumis viibivate kaasvangidega oli vähe kokkupuutumist. Päeva ajal valvas tunnimees trepil ja ei lubanud üles minna, õhtul, kui ruumi pääsesime, olid teised vangid juba magama käsutatud. Niipalju kuulsime, et ka nemad käivad osaliselt linnas tööl, on tehtud ülekuulamisi, mõned on viidud teadmatusse ja vähesel arvul uusi juurde toodud.

Tallitöö osutus suurte võimalustega vabaduseks ruumis istumisega võrreldes. Saime vett piiramatult enda pesemiseks ja hobusekünast kaeru salaja närimiseks. Hobused aitasid tihti toidulisa muretseda. Ratsanikud tõid neile meelituseks leivakoorukesi, kartulikoori ja aedviljajäätmeid. Kes söötis toodu peo pealt viimse raasuni ja siis ratsu kaela patsutades ära läks, see loomaarmastaja oli meie poolt vihatud. Suurem osa toojaid tühjendas jäätmekoti sisu künasse ja kadus tallist. Kohe olime meie kui kaarnad jaol, halastust looma vastu ei tuntud, kahejalgsel olid taskud ja neljajalgse küna sisu rändas neisse...

Teine suurte võimalustega abistamispaik oli hoovi nurgas asuv ametkonnamaja prahihunnik. Selle ristisime „varaaidaks“ ja käisime pidevalt kordamööda tuhnimas, sest ülal müüril kõndiv tunnimees ei lubanud suuremal arvul „äri“ puistata. Mida seal kõik leidusi Peamiselt läbiotsimistel vangidelt äravõetud asju, mis otsijatele ei kõlvanud ja meile hädatarvilikud olid. Taskupeeglid, habemeajamistarbed, pesu ja riietusesemeid, suures valikus peakatteid kuni kuulsa saksa kõvakübarani, sigariotsi ja sigaretikonisid mitmesuguses pikkuses. Kord leidsin endakõrguse villasest

riidest haakristi. Sellest sai sooje kaelasalle ja jalarätikuid. Nähtavasti oli haakrist lipust välja lõigatud ja sirp vasaraga virutati asemele. Las lehvida edasi, lipu veripunast tagapõhja kummardas seegi türannia...

Teine kord silmasin prahi hulgas sületäie tühje sametvoodriga väärtasjadekarpe ja väikesi siidist kotikesi, kõigil kuldkirjas maailmakuulsad firmanimetused. Panin paar kotikest esemete hoidmiseks tasku. Imet võib ka vahel sündida. Teine kord soola kotti pannes leidsin selle soppidest kaks kullast, vääriskividega ehitud naisterahvasõrmust! Oli koti tühjendajal eriti kiire, oli ta purjus või lihtsalt hooletu? Muidugi aitas kaasa asjaolu, et sõrmused olid koti hargnenud niitidesse takerdunud. Ega mulle sellest mingit tulu tulnud, sõrmused varastati veel enne, kui isegi nende väärtust teada sain.

Maitsva toidulisa poolest oli meie „varaait“ vaene. Leidsime siiski küllaldaselt leivakoorukesi ja isegi hallitanud poolikuid, riknenud puuvilja ja aedvilja koori, sageli ka lihakonte, mille ümbert sai veel midagi kõhutäiteks närida. Kes teab, kas oleks ilma selle lisatoiduta suutnud tervis neile raskustele vastu panna ja elunatukest sees hoida?...

Tallitööle pääsedes hakkasin kohe võimalust otsima käealuse B-tähe hävitamiseks. Habemeajamisteraga tükk liha välja lõigata näis esialgu kerge ettevõttena. Proovisin hobuste varjus seda päästvat lõiget teha, aga võta näpust! Käsi tegi teisele ainult kerge veristamise, sügavamale ihu sisse ei lähe isegi sundides.

Meenus lapsepõlves isalt kuuldud jutustus, kuidas vanasti mõisas jääradest oinaid tehti... Kisun selleks katseks hobusesabast jõhvi, ühe käega tõstan küüntega B-tähe lihast eemale ja püüan seda jõhviga kinni siduda. Mitmekordsel katsel ei lähe see ühe käe ja hammaste abil korda. Olen täiesti nõutu, küll vajaks ustavat inimest või kaasmaalast, kes aitaks kindlat sõlme siduda...

Talli ette hoovi on toodud rikkes autosid. Sakslastest vangid on pandud neid parandama. Silman nende tööriistade hulgas naelatange. Kui tangidega on võimalik nael pooleks pigistada, siis lõikavad nad inimliha ammugi, mõtlen endamisi. Kurdan sakslasele, et saapanael hõõrub jalga, kas ta lubaks selle kõrvaldamiseks tange kasutada? Muidugi lubatakse ja ma ruttan tangidega talli, hobuselatri varjulisse nurka, et ometi kord sellest vastikust tähest vabaneda...

Võtan paraja „suutä'ie“ liha tangide nürivõitu terade vahele ja kavatsen pärad järsku kokku suruda. Sõrmed teevad pigistusnõksu, torkav valu tundub käsivarres, aga tagajärgi pole rohkem kui punased laigud nahal. Proovin teisiti. Asetan tangid kohale ja alustan survet pikkamööda. Tahtejõud on valust tugevam, see moodus annab tagajärgi, lõpuks plõksatavad tangiterad kokku. Verine liharaasuke B-tähega oli käes, viskasin selle vihatud tähe sõnnikusse... Haavale panin prahihunnikust leitud kleepplaastri peale ja suurim murekoorem oli südamelt veeretatud...

Pikemalt järele mõeldes leidsin, et see haav on veel küllalt äraandlik, parem on, kui ta halvaks läheb - siis võib paise või mõne teise vigastuse süüks ajada. Juba poisikesena hoiatas isa hobuse higi eest, seda hoia haavast eemale nagu mürki, - pidi mädanikku tekitama. Nüüd kraapisin puhastusharja küljest halli higisegust kõõmapuru ja toppisin lõikekoha täis. Las mädaneb... Kolmandal päeval olin tagajärgedest huvitatud, sest haav kiheles ja plaastri serva kergitades ei paistnud oodatud mädaniku tunnuseid. Tõmban plaastri täielikult lahti, ja selle alt vahib vastu õrna nahakorraga kaetud haavake... Mädanikust polnud juttugi, sel korral oli kõõmapuru arstirohuks. Nüüd aastate möödumisel arsti poolt tehtud samasuguseid operatsioone võrreldes on minu oma isegi „asjatundlikum“ töö...

Minu parempoolne naaber oli tööhobuste hooldaja, vang nagu meiegi ja rahvuselt rumeenlane. Vahekord oli heanaaberlik, ta oskas mõned sõnad vene keelt ja hobustele toodud jäätmeid jagasime omavahel või vahetasime mõne teise tarvilisema eseme vastu. Kord tuleb rumeenlane soola laenama ja kutsub mind välja talli nurga taha. Seal podiseb kivide vahel tulelõkkel sõdurikatlake - isuäratavat tailiha ääreni täis! Rumeenlane lisab soola ja ulatab mulle orgi, et selle otsa liha õngitseksin. Sülg valgub varem suhu, kui liha jõuan hammustada. Me sööme teda peaaegu paljalt, sest kuivanud koorukesed pole kuigi sobiv kõrvane. Oleks ometi kuumi kartuleid!...

Söögi järel lesime tallis põhkudel ja süütame sigaretikonid, mida varjatult peo sees tõmbame. Äkki paljastab rumeenlane hambad, uriseb kurjalt ja klähvib tigeda penina mu peale haukuda, ise sõrmega tühja lihatopsi poole sihtides. Kas tähendas see koeraliha söömist? Nii see oli, nagu täiendavalt seletas. Ühe vangiga kaasajooksnud koera oli tšehh maha lasknud ja temal käskinud sõnnikuhunnikusse matta. Ta oli aga enne seda koera tagumised kintsud matuseroaks võtnud... Näljasele kõhule passis päris hästi, aga teistkordsel söömisel poleks ta enam nii libedasti suust alla läinud.

Tallipoisi amet kestis umbes paar nädalat, siis lõppes see ratsameeste ja ratsude mujale kolimisega. Tšehhid olid juba õppinud vange orjatööle rakendama ja vaevalt päeval töövõimelist meest ruumis leidus.

Hommikul käsutati kõik koridori paigale. Töövõimelised mehed jaotati tarviduse järgi gruppidesse, tunnimees kaasa ja linna mitmesugustele töödele. Nooremad lasteta naised, paar tosinat, valis laagrist venelane ja viis asiaatidele lõbustuseks... Õhtul tagasi tulles olid neil juuksed masinaga lühikeseks lõigatud ja kleidi esining tagaküljele suured haakristid värvitud, selleks et järgmise valiku ajal tunda oleksid - kui kõlbmatud. Sageli toodi õhtul naisi hommikusest

arvust vähem tagasi. Kes seda teadis, kuhu nad jäid, või kes julgeski küsida. Terariistade omamine oli surmanuhtluse ähvardusel keelatud, siiski tõime tallist habemeajamisteri kaasa ja mõnigi naine sai nende abil oma juuksed lühikeseks.

Selle vägistamisvärbamise lõpetas imikute seas puhkenud surmataud. Muidugi ulatusid jutud sellest venelaste kõrvu ja nad kartsid naistelt endale nakkust. Millest see taud tuli või mis ta nimi oli, kes seda teab, arvatavasti oli see näljast tingitud, sest emadelgi ei olnud süüa - kust pidid seda imikud saama? Meie kahest ruumist viidi paari päeva jooksul viis laipa välja. Imelikul kombel jäid vangina sündinud seekord ellu. Matmine toimus jõhkralt. Valvur kiskus nutva ema käte vahelt laiba, kinnastatud käega jalust hoides viis koridori kasti, kus teisi ennegi ees, ja mehed kandsid surnud veoautole, mis väravast välja vuras. Leinavate emade nuttu võis tagantjärele veel ööselgi kuulda.

Linnatöödel täitsime enamasti vastikuid ülesandeid. Eriti ropp oli saksa ja vene sõjaväe poolt reostatud kasarmute koristamine. Nad olid seekord tühjalt maha jäetud, kuid uute väeosade tulekut oodati. Riknenud toit haises köögi kateldes, ussid ujusid sees, loomulikke tarbeid oli toa nurkadesse õiendatud ja väljakäigukohtades leidus puruksrebitud, verega koos naisterahva aluspesu. Meie pidime kõik nurgad ja katlad puhtaks küürima - ega see just lõbus ülesanne olnud... Lisatoitu õnnestus harva saada, ja kui - siis oli see juba riknenud. Paaril korral käisime söögimajades kartuleid koorimas, seal kallati lõunastajatest lauale jäänud toidujätted solgitünni, ja selle sisu lubati armulikult meil kasutada. Tühjendasime koolimaju, kus varem saksa haiglad sees asusid. Seal laoti kord Hitleri pildid koridori põrandale, et neil jalgadega üle käies trambiksime. Arvasid vist, et see meile raske on. Ega me venelaste taolised pildikummardajad olnud. Mitu päeva korjasime linna mööda laiali asuvaist sakslaste erakorteritest sisustust kokku. Selleks oli varutud kolm tohutut ladu, kuhu paigutati mööbel, riietusesemed ja toiduained eraldi. Toiduaineid leidus vähe, aga küllaldaselt selleks, et taskud täis saime varuda. Eriti rohkesti leidus sahhariini, mida mitmeks ajaks jätkus kohvi magusaks tegemiseks. Väärtuslikku mööblit, kasukaid, pesu ja serviise andis autodele tassida, pealegi ülemistelt majakordadelt, mis nälginud vangid õhtuks surmani väsinuks tegi. Õmblusmasinaid võis isegi mõni hea sada olla.

Korterite uksed olid varem pitseeritud, osa sisemuselt korras, teistes voodid korratuses - nagu magamast tõustud. Mõned ruumid kandsid raskeid võitlusjälgi, kuivanud vereloigud põrandal, kuuliaugud ustes ja seintel, mööbel uste taha barrikaadiks laotud. Üks tuba on eriti meelde jäänud, kus vedeles padrunikesti hulgana põrandal, mööbel kõik läbi lastud ja nurka visatud ohvitserimundrist oli järel täägiauke täis verine kalts. Kohvrit välja kandes lugesin selle nimesildilt - Oberst Eberhard...

Paljudes alumise korra korterites olid magamistoa aknad eesriiete tagant tihedasti okastraadiga põimitud. Nähtavasti kartsid sakslased juba varem öist kallaletungi või granaadi sisseviset.

Juba vedamise ajal tülitses lao hoovis karjakaupa räpaseid alevinaisi, kes vedasid käsivankritel laost jagatavaid viletsamaid esemeid ja mööblitükke endale koju. Kus saaki - seal kaarnaid...

Ühel hommikul tulid paar püssidega varustatud venelast laagrisse, käisid ruumid läbi ja saatsid tugevama kondiga mehed hoovile. Meid kogunes nelikümmend meest, paar vanemat naist ja kolm-neli tüdrukut. Häda oli, et ükski ei mõistnud vanka keelt. Arvestasin, et sellest erilist ohtu töö juures pole, vaid isegi kasu, ja teatasin, et oskan veidi temast aru saada. Kutsus rivist välja ja käskis meeskonnale ütelda, et see jääb alaliselt marssal Konjevi töökomandoks ja iga päev peavad samad vangid olema. Naised keedavad meile lõunat ja tüdrukud on venelaste toakoristajad. Toitu lubas anda tugevasti, ja mis üle jääb - isegi laagrisse tuua, aga selle eest peab kõvasti tööd tegema ja laisklemisest pole juttugi. Eks näe, kuidas läheb. Peamine töölesundija oli nälg...

Marssisime lähema trammipeatuseni, kus tühjendati üks vagun sõitjaist. Asusime sisse ja sõit viis linna äärde kasarmute ja ladude rajooni.

Kohale jõudes näis, et marssali sulased, mingi transporti korraldav üksus, olid osanud end mugavasti sisse seada. Õuel aedades sea-, lamba-, lehma- ja kanakarjad, kust meilegi kohe rasvane lammas toiduvalmistamiseks anti. Lisaks kott riisi, herneid, tangu ja makarone, millest naised õuele ülesseatud pajas hakkasid meile lõunat valmistama. Samas jagati igale vangile päts leiba ja laos vedelevad purunenud leivad lubati üldtarvituseks. Vanka pidas toidu suhtes sõna - nii kordus see igal hommikul, ja mis tal võõra varaga viga laiutada?

Esimene rikkalik lõuna värske lambalihaga lõi meie nälginud sisikonnad nii segi, et õhtu eel püksinööbid lausa tulised olid avamisest ja sulgemisest! Ega venelased sellepärast pahandanud, et töö juurest tihti nurga taha jooksime, ütlesid, et neil olnud see sõja ajal harilik nähtus, kui viletsalt toidult paremale sattunud. Küllap teiegi pidama hakkate!...

Töö seisnes mitmesuguse varustuse autodele ja sealt rongidele laadimises. Isegi tühjad limonaadipudelid, auklikud bensiinivaadid, vanad katkised saksa sõrurite riidekapid ja taburetid tassisime vagunitesse - rikkale Venemaale saatmiseks.

Venelaste käitumisega võis rahule jääda. Tavalist kolmejärgulist sõimu oli alati, ilma milleta venelane ei oskagi

rääkida, aga käsi külge ei aetud ega tööga eriliselt kiirustatud. Põhiliselt on venelane ise laisk ja laseb ka teisel laiselda. Vanasõna: tasa sõidad, kaugemale jõuad - on praegugi maksev.

Õhtul toodi sama teed kaudu laagrisse tagasi, igal vangil paras komps leiba ja üht-teist söödavat kaasas. Väravas kinnitas saatja, et vangid on läbi otsitud ja nende poolt antud toiduaineid ära ei tohi võtta. Ruumi jõudes jagasin kaasatoodu oma ruumi rahvale, mida ka sakslased tegid, kes samast tööl käisid. Olime neljakesi igal õhtul kojuoodatud onud...

Juba esimesel päeval hakkas venelasest tööjuhataja minu keeleoskuse vastu huvi tundma. Ta oli vana, lihtsameelne ja rumal „staršina“ ehk meie keeles veebel, kusagilt Kaukaasia ääremailt. Tööle mind ei sundinud, kõndisin kaasas, et korraldusi sakslastele edasi anda ja ajaviiteks temaga juttu puhuda, õigemini kuulata, sest ta ise oli peamine jutustaja. Laia suuga praalis oma sõjaaegsetest vägitegudest, ja kui medaleid näha küsisin, siis kirus ülemusi, kes tema vahvust pole osanud hinnata. Teisel päeval tõi oma kokkuröövitud „uurade“ tagavara töö juurde kaasa ja küsis minu arvamist igaühe väärtuse kohta. Et kellade väärtust enam-vähem tunnen, panin nad paremuse järjekorras lauale ritta. Sellest ei tahtnud ta aru saada, miks saksa must, aga täpse käiguga teenistusuur läikivast „toobikellast“ parem on. „Kes seda täpset käiku näeb ja seda pole vajagi, aga vot, hiilgus paistab kohe teisele silma, kui taskust välja võtad!“ oli ta põhjendus. Seletasin siis, et välismaal hinnatakse esmalt sisu ja selle järel välishiilgust, isegi seda tuntakse ära, kas on ehtne hiilgus või särab kassikuld. Lõpuks jäi rahule, ainult imestas, et „kultura“ on maailmas mitut moodi.

Teisel hommikul oli kari vankasid oma „uuradega“ asjatundja juures. Küll mõni imestas, kui tema kallihinnalise hiilgava „toobiuuri“ esmaklassilisest, kuid lihtsa välimusega „Omega’st“ odavamaks määrasin. Õpetasin neile kellakäigu kuulamist niimoodi, et kui kell hammaste vahele võtta ja kõrvad sõrmedega kinni hoida, siis tundub, nagu tiksuks see elukas sul pealuu sees. Seda õpetust võeti tõsiselt ja see näis neid huvitavat. Mõni mees istus tundide kaupa seina ääres, näpud kõrvu topitud ja kell hammaste vahel...

Ühel päeval kõnnib mulle mingi asiaat hulk aega luurates järele. Arvan juba, et mulle on valve sappa pandud ja kahtlustatakse mingis süüteos. Ei seda ega teist, vankal on endal mure südamel. Kutsub lõpuks mind nurga taha, koogib põuest nartsupuntra välja, harutab lahti, torkab mulle nina alla ja küsib: mis need on? Esiti ei mõistnud arvata, oli mingit punast ja kollast läikivat puru paras lusikatäis nartsu sees. Need puha „uura“ kalliskivid, seletab ise. Tema väärtuseta prahti ja kellarattaid koju ei vea, pealegi on need tülikad varaste eest varjata. Targem on „uurad“ puruks taguda, kalliskivid välja võtta, sellega jääb väärtuseta praht maha. Nüüd aga häda, ei tea, mis nad maksavad, ei oska hinda küsida. Kuulnud, et ma asjatundja, kas ma ei võiks ütelda, aga kellelegi ei tohi sellest sõnagi lausuda... No mida, kurat, sa oskad lollile vastata? Panin siis imestades käed kokku, ohkasin ja ütlesin, et seda ei oska täpselt hinnata, selleks peavad apteegikaalud olema. Arvan, et sa, mees, selle varandusega vist pool Moskvat võid ära ostal Kartis, et selleks on liiga vähe ja väikesed, oli küll laua- ja seinakelli lõhkunud, aga neis polnud kive leidnud. Kinnitasin omalt poolt, et neile kive sisse ei panda, tuleks liiga kallis, aga linna tornikelladel on isegi rusikasuurusi sees! Küll on kahju, varem ei teadnud, ja nüüd on sõda lõppenud, ohkas ivan. Andis suupidamise ja hindamise tasuks peotäie sigareid ja lonkis õnneliku näoga minema. Olin minagi õnnelik sigarite üle, las lõhub „uurasid“ edasi, saab „paradiis“ niigi palju oma lollidest alamatest kahju...

Töövanemaga juttu puhudes sai ta teada minu meremehe-elukutse. Kohe hakkas Venemaale kutsuma. Neil merd kõik kohad täis, laevastikku lugematu arv, aga meremehi vähe. Merel saab head palka, välismaa sadamatest kõiksugu häid asju, võin Katjuša naiseks võtta ja elu nagu Eedeni aias. Lubas politrukile seda asja rääkida. Keelasin küll, aga mis see aitas. Ühel päeval oligi politruk kohal, päris mu elulugu ja arvas, et Venemaale minekut saab korraldada, vaja ainult suuremale ülemusele rääkida ja tema toetab minu asja. Lihtsalt ühel päeval laagrisse tagasi ei lähe, valvur ütleb, et surma said, ja sõidad Venemaale. Punnisin vastu, et ma nii suuri ja vägevaid laevu, nagu neil on, pole varemalt tüürinud, keeleoskus kah kesine ja teadmised kommunismist tumedad. (Sihilikult rääkisin jutuajamisel keelt valesti.) Küll Moskvas õpid kõike juurde, kui kohale jõuad, lohutas politruk.

Sel õhtul pääsesin tulema, juba teel kaebasin saatvale venelasele sisemisi valusid, õhtul kauplesin järgmiseks päevaks Poolast päritoleva sakslase enda asemele tööle. Ta mõistis veidi vene keelt ja oli õnnelik, et hea tööotsa sai. Käskisin ütelda, et mind viidi haiglasse. Lubas mind leivaga meeles pidada ja venelastele teatada, et minu ellujäämiseks on lootusi vähe...

Järgmisel hommikul oigasin töölemineku ajal põrandal. Mis oli vange viival vankal asja, kes meeskonda kuulus - peaasi, et arv oli täis.

Olgu tähendatud, et rööbiti töölkäimisega algasid õhtul ja isegi öösel esimesed ülekuulamised.

Ruumist kutsuti paarkümmend inimest välja, viidi suure maja koridori, asetati käeulatuse vahedega ja nimetähestiku järjekorras ritta - saapaninadega vastu seina. Käsk oli kogu aeg vaikselt valvel seista ja vähemagi liigutuse puhul valas

selja taga liikuv valvur sulle nuudiga kuklasse. Nõrkemise korral toodi ämber külma vett, kallati krae vahele ja toibumisel peksti ruumi tagasi.

Ülekuulamistel küsiti peamiselt elulugu ja mida sõja ajal Saksamaal tegid? Vanemate tegevus ja elukohad kuni kolm põlve tagasi. Kus asuvad praegu teised lähemad omaksed? Eriti taheti ristküsimuste varal välja pressida saksa sõjaväes teenimist ja kas see toimus vabatahtlikult, kas kehal tätoveeringuid ei leidu? Õnneks mul riideid maha ei võetud, usuti eitamist niisama. Võibolla aitas vanus ja habeme kasv kaasa, et mind vabatahtliku ega SS vääriliseks ei arvatud. Ülekuulajal oli Rootslasega" alati raskusi. Saksa ja vene keele oskuse tegin meelega konarlikuks, kuna rootsi keele mõistjaid õnneks küsitlejate hulgas ei leidunud. Kui oleks leidunud, kavatsesin lapi keele emakeeleks tunnistada, selle mõistjaid oleks veel raskem olnud leida. Ülekuulajad vahetusid, kuid endised kirjapanekud olid kaasas, millelt võrdlesid su varemalt antud andmeid. Mõni küsitleja oli laiemate huvidega, küsis, palju Rootsis rahvast elab, pealinna nime ja elanike arvu; mida toodetakse maapõue varadest ja millist vilja põllul kasvatatakse? Käskis hümni laulda, ja kui vabandasin, et laulda ei oska, siis põrutas, et vilistada ikka oskad. Panin vilele „Eestimaa, mu isamaa" noodid peale, tulgu, mis tuleb. Kuulas ja tähendas, et väga kena...

„Räägi midagi rootsi keeles."

Kasutasin varem valmis mõeldud lauset: „Üle kuldkollakate viljaväljade lendab lumivalgeid luigepaare lõuna poole." Laskis veel kord aegamööda korrata ja käskis tõlkida. „Sakslase rautatud saabas ei rõhu enam võõraid rahvaid," oli mul lause valmis.

„See on tõsi, enam ei rõhu," oli tšehh nõus, „aga kuidas te üksteisega ometi rääkida saate, kui keeles pole ühtki susinat ega põrinat sees, nagu meil," oli ta imestunud.

„Eks ta ole nagu linnanimedegagi, teil on: Praha, Brno, Bratislava ja Porsitzani, aga meil: Luleä, Oulu, Umeä ja Tömelilla," lisasin keelenäiteid juurde.

Kaldusin juba arvama, et ta mind lihtsalt narrib ja pettusest aru saab, aga ei midagi, andis veel sigarette ja avaldas lootust, et peatselt oma konsuli jutule pääsen, kes kodumaale sõitu korraldab.

Ülekuulamistel arvestati vist ka erapooletut rahvust. Kõigil ei läinud nii valuta ja libedasti. Sakslased tulid tihti veriste nägudega tagasi, koridori kostis ruumist karjeid ja kisa, sageli ei väljunud uksest sissemineja - nähtavasti oli ruumil teine väljapääs, kustkaudu viidi inimesed teadmatusse...

Vist ülekuulamiste põhjal kutsuti ühel ööl inimesi nimeliselt ruumidest hoovile. Kõigil kästi oma asjad kaasa võtta, sest olla teise laagrisse kolimine.

Hoovile kogunes paar-kolmsada inimest, olin ka lahkujate nimekirjas. Kaugele minekut ei olnud, mõni tänav edasi sisenesime neljakordsesse koolimajja. Meid anti uutele valvuritele üle, naised-lapsed eraldati meestest, mehed said neljandale, naised-lapsed kolmandale majakorrale. Kaks alumist korda olid enne vange täis. Määrati ruumivanemad ja võisime põrandale magama heita.

Selle laagri poisikeseeas valvurid olid eriti toored. Juba järgmisel hommikul ruumi karates karjusid: Kes lubas akna avada? Tšehhi keelt valdav ruumivanem, hallipäine vanahärra, seletas midagi vastu. See vist valvuritele ei meeldinud, nad haarasid mehel kraest kinni ja viskasid ta neljandalt majakorralt avatud aknast alla!... Pärast arvasid teised vangid, kes ruumivanemat tundsid, et see allaviskamine toimus sihilikult, sest vanahärral olevat Prahas suur kullasepääri ja seda võis nüüd omaniku surma järel segamatult rüüstata.

Aknast väljavaatamine keelati isegi läbi klaaside ja iga ukse taga seisis valvur, kes seda sageli kontrollis. Valvuri ruumi tulles pidime püsti 'kargama ja tema ruumisoleku ajaks valvelseisangusse jääma. Pikaldane püstitõus või väiksemgi liigutus seismisel oli küllaldane põhjus peksmiseks.

Toitu jagati hoovil. Käisime majakordade kaupa seda sealt toomas. Iga kord peksid valvurid nuutidega koridoris ja treppidel toidutoojaid, kui liikumine nende arvates küllalt kiirel jooksul ei toimunud. Lisaks kõigele toimetati päevas paar korda läbiotsimist ja kõik esemed peale lusika võeti ära. Väärtuslikku enam midagi ei olnud, aga ka taskupeeglid, kammid, pliiatsi-ja nöörijupid ei leidnud valvurite silmis armu. Oma taskukella hävitasin juba eelmises laagris ja laulatussõrmuse vajutasin kokku, seda hoidsin läbiotsimiste ajal keele all. Saksa raha peitsin palituvoodri vahele ja see jäi ka valvuri näppudest puutumata, mis mulle pärast kasuks tuli.

PRAHA STAADIONIL

Õnneks ei kestnud raske elu koolimajas pikka aega. Umbes nädala möödumisel peksti südaöösel kogu maja vangid tänavale paigale. Hambuni relvastatud tihe vaivurite ring piiras õnnetuid, 'kes alustasid marssi teadmata suunas...

Umbes paaritunnise, enamasti vastumäge ülesrühkimise järel jõudsime suure värava ette, millel pealkiri: „Praha uus staadion." Väraval lugesid vastuvõtjad vangid arvuliselt üle ja kogu staadion sai meie asupaigaks. Ruumi ja õhku oli külluses. Varemtulnud olid tribüüni istmed ja katusealuse peaaegu okupeerinud, meile jäi üle endid keset jalgpalliplatsi siruli tõmmata. Kogu asutist piiras kõrge aed ja selle postide otsas oli tugev valgustus. Aia taga kõndisid relvastatud valvurid.

Hommikul öökülmast kangestunud liikmetega lõdisedes üles tõustes näis, et vange käib suurel arvul linnas tööl. Valjuhääldaja kaudu tehti korraldusi mitmesuguste nais- ja meeskondade kogunemiseks. Meid, uustulnukaid ja välismaalasi, kästi büroos registreerida. Läksin büroosse ja panin „rootslase“ kirja. Nähtavasti meie juurdlused kaasa ei tulnud, sest küsiti uuesti elulugu ja kuidas vangi sattusin? Vastustega jäädi rahule ja lubati konsuli kaudu lähemal ajal kodumaale sõitu korraldada.

Büroos oodates tutvusin itaallannaga, kes juba mõnd nädalat kodumaale pääsemist ootas. Lahkusime koos büroost ja platsile jõudes küsis ta, kus mu asukoht on?

„Mul pole mingit kohta, eilse öö magasin siin keset muru," näitasin käega ümbrusele.

„See pole hea, siin maa peal magades võib külmetada ja haigeks jääda. Tule vaata minu „korterit“, selles vähemalt tuule- ja vihmavari."

Läksin kaasa, et seda mugavat korterit näha. Oli endale rõdunurka pappkastidest ja lauajuppidest „pesa“ valmistanud, kuhu parajasti magamiseks mahtus sisse pugema. Kaebas öise külma üle, ei saa magada, sest suuremat riiet pole kui kleit seljas ja mis sooja see annab, ega aita ka pealevõetud papitükk. Silmas mul käe peal sooja palitut ja tegi samas ettepaneku: kas ma tuleksin tema juurde magama ja annaksin poole palitut katteks, pealegi saaks üks kehapool juba teise vastas olekust sooja. Ega minulgi selle sooja lepingu vastu midagi olnud. Asusime pesa laiendama ja täiendama...

Õhtu pimenedes istusime vaikides rõdu serval ja vaatasime üle madalamal asuva Kuldse linna, nagu Praha ülistajad teda kutsuvad. Linn lamas meie jalge ees nagu hõõguvate sütega tulease, liikluse kärast kostis meieni kauge kohin, millest läbi lõikasid kaasakutsuvad vedurivile huiked...

„Oleks see ometi Napoli ja veel meri - milles tõusev kuu vastu peegeldub, üle selle paistavad kaugusest Sorrento ja Capri ähmased kontuurid," unistas igatsevalt Marzella, nii oli ta ristinimi, mu kõrval.

„Mina tahaksin praegu olla Tallinnas või Stokholmis, ka seal on meri ja sellel läigib põhjamaa valgete ööde helk," avaldasin oma igatsuse.

„Kas sinu kodumaal on tüdrukud pikad ja blondid, oli sul ka tüdruk ja kuhu ta jäi?"

„Enamasti on nad sinisilmalised ja blondid, aga seda ei või ütelda, et nad kõik pikad oleksid - leidub ka hapraid ja lühikesi. Minu tüdrukust sai naine, ja kuhu ta jäi, sellele ei tea praegu keegi vastust anda."

„Ma ei ole abielus olnud, aga ma abiellun, kui koju jõuan, ja ma tahaksin endale pikka ja blondi meest," tegi Marzella oma tulevase mehe ideaalkuju mulle teatavaks.

Olime eimillestki väsinud, pugesime külg külje kõrvale pessa, minu palitu alla magama... Vabaduse ja elumugavuse kaotanud inimene muutub tuimaks kehaks, kelle mõtet toidab ainult priius ja söök. Teises olukorras ja samal juhusel, soojas toas ja pehmes voodis, lõunamaalanna juuksekiharate kõdi oma põsel tundes - oleks vahest erilise ununemata mulje jätnud... Siin vangistuses vajasime teineteise nälginud kehade lähedust vaid öökülma peletamiseks... Pöörasime öö jooksul paar korda külmast kangestunud külgi vastamisi ja hommikul võttis juba päike soojendusmure enda kanda.

Öösel magades olid õnnelik väljaspool viletsust. Hommikul silmi avades koormas kohe su sisetunnet enda ja staadioni mitme tuhande saatuskaaslase häda ja viletsus. Tahtmata kerkis küsimus, kas me enam inimesed olemegi või kunagi veel inimesteks saame?...

Staadioni laager oli selle poolest märksa parem, et anti sada grammi leiba päevas ja valvurid oma nuutidega ei seganud vangide siseellu. Sellegipärast näpistas nälg kõhtu ja otsustasin järgmisel hommikul tööotsa vaadata, kus võis juhuslikult midagi hamba alla saada.

Hommikul töömeeskondade moodustamisel vajati kuhugi viit meest. Õnnestus sinna gruppi pääseda, sest väikeses meeskonnas võis kergemat tööd ja suuremat toidusaaki loota. Kästi soojemad riided, kui neid on, kaasa võtta ja valvuri juurde koguneda. Läksin palitu järele, teatasin Marzellale tööle pääsemisest, kritseldasin naelaga oma nime igaks juhuks pesa katusele ja ruttasin valvuri juurde tagasi.

Büroos pandi nimed kirja ja anti meid eraisiku käsutusse. Astusime trammile ja sellega sõitsime raudteejaama. Jaamas istusime rongile ja sõit läks Prahast välja. Siit-sealt tõrva taha kogutud tšehhi keele tagavaraga püüdsin saatjalt teada saada, kuhu viiakse ja mis tööle? Saatja lahke mehena pakkus meile sigarette, ja niipalju taipasin, et sõidame mõne jaamavahe linnast välja tallu tööle. Omavahel arvasime, et nüüd on vähemalt toidumure kadunud. Sakslased tegid

isegi juba põgenemisplaane.

Astume rongilt, pooletunnise käigu järele jõuame külla. Kaks vangi määratakse ühte tallu, meid kolmekesi viiakse edasi teise.

Õuel seisab hobustepaar vankriga, otslauale on kirjutatud: „F. Soukup. Dolni Micholupy“ - nähtavasti peremehe ja küla nimi.

Koerte haukumise peale väljub majast peremees. Olles vahetanud mõne sõna meie toojaga, käsib meil suuremad riided seina äärde maha visata ja vankrile ronida. Sõidame põllule, kus parajasti kiire viljakoristamine käsil. Varemtöötajatega kokku puutudes selgub, et nemadki on paar päeva varem staadionilt orjama toodud. Taluelu ja toidu üle andmeid pärides vastas üks vangidest kokkuvõetult üksiku ropu sõnaga, mis pidi eriti halba tähendama.

Talu valitsevasse klassi kuulusid: peremees naisega ja paarikümne-aastane poeg. Tööjõu moodustasid viis mees- ja sama arv nälginud naisvangi, viimastest oli üks alaliselt majaemanda käsutuses. Lisaks oli sulase ametikohal kidur vanamehenäss - see käis aga hobusega lähedal-asuvas keemiatööstuses peremehele raha teenimas ja talu tööst osa ei võtnud.

Meie loodetud talutoit jäi nägemata. Igal hommikul ja õhtul anti kruus musta, mõru viljakohvi, sajagrammine leivatükk kõrvaseks. Lõunaks liitriosa rasvaineta juurviljasuppi, mida kõik ühiskausist lõrpisime. Söögilauaks oli kuuris sõnnikune vankri põhilaud ja toimingu sooritasime püstijalu, tihti peremehe kiirustussõnade saatel.

Loomulikult näpistas nälg alaliselt kõhus ja püüdsime teda vaigistada viljaterade, herneste, mooniseemnete ja porgandite salajase närimisega. Põhukuuris asusid kanade pesakastid, vahel õnnestus sealtki toidulisa näpata.

Töö algas aovalgest, kui peremees kaikaga vastu ust lõi ja meie äratuseks midagi haugatas. Õhtule lubati alles siis, kui pimedus tööd takistas. Kohv ja leivatükk kõhtu neelatud, järgnes tühjas, kivist sealaudas põhu peal surmauni... Ööseks sulges peremees meie põgenemise kartusel laudaukse väljastpoolt tugeva puuga, teisi põhjusi väljakippumiseks ei olnud, sest tühi ämber asetses nurgas... Vajusime puruväsinult kogu riietuses põhkudele, mehed-naised segamini, kuhu keegi parajasti juhtus. Kui perenaise abilisel õnnestus rasva või lihakamarat varastada, siis määrisime lõhkenud ja veriseks hõõrdunud käsi. Kaevuküna oli pesuruumiks ja seep vangidele tabu...

Peremehel oli meie vastu kerge ja kõva käsi. Sain seda tunda, kui noor hobune päitseid peast rebides ta käest õuel lahti pääses. Ka mina ei suutnud alasti hobust kinni püüda ja see ajas piimanõu ümber. Härra äigas kättejäänud päitsetega mulle mööda turja - aga see oli arusaadav, hobuse ligi ei pääsenud ja vang oli lähedal. Teine kord kiskusin väljal sõnnikut koormast maha, ei saanud ta pikast tšehhikeelsest juhatusest aru, kui suuri hunnikuid peremees soovis. Sellest vihastas ja tegi konksu varrega selle mu turjal selgeks.

Paar päeva sain kergemat elu tunda. Sulane jäi haigeks ja mind saadeti, vist sellepärast, et rootslane olin, teda keemiatehasesse asendama. Töö oli kerge, tõstsin mõned pudelid-pakid vankrile ja vedasin ühe lao juurest teise juurde. Suurema osa päevast vedelesin vankril ja vahtisin ümbruse askeldust. Tehase söögisaalist anti kolm kõva kõhutäit - ja selles seisis päeva suurim väärtus...

Tihti mõtlesin sellele, kuidas meil kodumaa taludes vene vange söödeti ja poputati, ja kes olid nad meile? Laisad töötegijad ja Siberi-sõiduks pileti toojad.

Ühel õhtul tõmbasin naelaga parajasti sealauda uksepiidale kaheksateistkümnendat kriipsu. Kalendrit ei olnud ja nii arvestasin päevi. Peremees tuli teatega, et hommikul söödan ainult hobused ja tööle ei lähe, sest tuleb laagrisse tagasisõit.

Majaabiline selgitas pärast lähemalt, et miilits oli talus käinud ja minu nime mingilt paberilt ette lugenud. Pärast seda oli peremees naisega nõu pidanud ja rasvane hani tapetud - eks see vist antakse sulle töötasuks kaasa. Imestas küll, et pakiti toorelt paberisse, aga mine tea neid tšehhi kombeid. Eks sa laagris ikka kuidagi saa teda tulelõkkel küpsetada.

Sain hommikuste töödega valmis, tavaline mõru kohv joodud ja teised vangid tööle läinud, kui perenaine väljus toast - värskelt värvituna ja kirevas kübaras, hanepakk kinnastatud käe otsas. Viipas mind kaasa tulema ja hakkasime jaama poole kõndima. Peagi väsis käekene ja pakk anti mulle kanda. Vagunisse jõudes võttis hane jälle oma hoolele. Sellest juba järeldasin, et hani pole üldse mulle määratud. Emand õngitses käekotist õunu ja hakkas sööma. Üht pooleks lõigates selgus, et selle sisemus oli täiesti ussitanud. Vaatas õunapooli igat kanti, aga söömiseks ei kõlvanud midagi, ulatas siis need minule.

Taipasin küll, et ussitanud poolikud anti mulle söömiseks, aga selle asemel viskasin nad vaguni prahikasti.

„Kas sa õuna ei söö?“ päris emand.

„Söön küll, aga mitte usse, mis teile endalegi ei kõlba," vastasin hooletult.

Emand suunas värvitud kulmude alt niisuguse pilgu, mis kohe oleks pidanud tapma, kui tal see võime oleks olnud.

Selles kõneluses sain ka kuulda, et ta saksa keelt mõistis, mida kodu millalgi ei juhtunud.

Sellele juhtumile tagasi mõeldes sooviksin nüüd heameelega näha seda taluperet töötamas kolhoosipõllul, tasuks vilets kõhutäis ja sundijaks kommunistlik nagaika, et nad õpiksid kord ka teisi inimesi inimeseks pidama.

Laagri büroosse jõudes seletas emand mesimagusal näol ametimeestega, kes vastuseks ainult päid noogutasid, ja peagi „lendas“ hani emanda käest ametniku kaenla alla. Veidi aja pärast tuli valvur priske sakslasega, kes emandale üle anti. Niisiis oli hani määratud uue orja hinnaks...

Minult küsiti nime, kontrolliti nimekirjas, anti templiga varustatud papitükk, mis andis õiguse päevasele leiva- ja supiportsjonile. Laagrist välja tööle ei tohi minna, ja kui aetakse, siis papitükk ette näidata, selle eriline värv lubas laagris laiselda.

Siirdusin üle platsi vana tuttava korteri poole. Marzella kükitas parajasti pesa äärel päikesepaistes. Minu juurdejõudmisel pühkis uskmatult silmi, ära tundes kargas lõunamaise energiaga kaela ja juttu tuli kui kuulipildujast, itaalia ja saksa keelega segamini.

Aegapidi selgus, et minu nime oli paar päeva tagasi valjuhääldajast hüütud. Punase Risti autos sõitnud uhkes mundris daamid laagriplatsile, paar inimest võetud kaasa ja sõidetud minema. Tema läinud selle järele büroose ja teatanud, et tagaotsitav rootslane viidi paar nädalat tagasi kuhugi tööle. Büroos lubatud seda asja klaarida ja vist selle tagajärjel toodi laagrisse tagasi. Olime juba vanad tuttavad ja arusaadavalt jätkasime „küljesoojendamist“.

Kuulsin veel, et laagris oli mingi kiirülekuulamine tehtud. Palju inimesi oli tööle saadetud, kes kivisütt kaevama, telliskivitehastesse, sildade ehitusele, varemete koristamisele või põllutööle. Sellega tabati kaks eesmärki: riik sai maksuta tööjõudu ja nälginud ning räbalates liikuvad vangide salgad kõrvaldati pealinnast - välismaalaste silma alt.

Vange võis veel staadionil umbes paari tuhande ümber olla. Suppi oli veidi parandatud ja vett piisas juba näo pesemiseks. Möödunud taluorjus oli niivõrd pingutav, et magasin kaks ööd-päeva pesas. Marzella hoolitses toiduportsjoni toomise eest ja määris purgipõhjas säilinud kreemiga minu lõhkenud peopesade haavu.

Tööta olles hakkas mõttelõng hargnema ja tuleviku muret saatuse kerilaudadele kerima. Kas viiakse enne konsuli juurde või saadetakse otse Rootsi? Kui lõpuks tuleb avalikuks, et rootslane pole, mis siis sellele järgneb? Kas uuritakse käealust, kus arm ikka veel muret tegi? Kas kõik vangid saadetakse sunniviisil oma päritolumaale tagasi? Kas lääneriikide poolsel alal olukord parem on kui siin? Need põhilised ja rida kõrvalküsimusi ei leidnud kusagilt umbkaudset, liiatigi tõelist vastust.

Eriline juhus viis mõttele käealusele armile tõenäolise saamisloo luuletamiseks. Talus olles tekkis käsivarrele, paar tolli armist allapoole, koeranael või vistrik. Pigistasin selle puruks, järgnes väike mädanik, mis nüüd oli paranenud märgatavat armi järele jättes.

Korra talus põhukuhja tehes torkas sakslane kogemata hangu harudega mulle kintsu, seda veidi kriimustades. Miks ei või sarnane asi käega juhtuda? Märkisin täpselt pluusi käisel armi kohad, torkasin naelaga parajad augud läbi ja nõelusin valge niidiga silmatorkavalt uuesti kinni. Ettevaatus on tarkuse ema, õpetas vanaisa juba lapsepõlves ja ka sel korral oli see õige.

ROOTSI KONSULAADIS

Rootsi pääsemise lootus ja hirm peksu ees tabamisel summutasid talust põgenemise mõtted, mida oleks saanud teostada, kui asja agaramalt võtta. Raske töö kurnas tahtejõu, ja nagu eelaimuses seisis - mingi muudatus paremusele peab tulema.

Laagris püüdsin igaks juhuks oma välimust parandada. Iga päev kraapisin puupulga külge köidetud žiletiteraga habet, kätelt hõõrusin külma vee ja liiva abil mustusekorda maha, Marzella kärpis kõrvaäärseid pikki juukseid, kasutades selleks oma kõverate teradega maniküürkääre. Meelituseks sõnas, et ma minevat iga päevaga nooremaks.

Oli vist umbes nädal talust tulekust möödas, kui ühel päeval sanitaarauto staadionile sõitis. Peagi hüüti valjuhääldajast kaht nime, üks neist kuulus mulle. Surüsin Marzella kätt, isegi suudlesime esimest ja viimast korda... „Kui vabaks saad, mine Itaalia saatkonda ja ütle, et ma siin vaevlen," olid ta viimased sõnad...

Auto juures seisis kaks uhkes mundris daami, rinnakesed raskelt medalitega ehitud. Kolmas, naiselikus erariides daam küsis, kas ma olengi rootslane? Saanud jaatava vastuse, tutvustas end Rootsi saatkonna sekretärtõlgina. Ravitud ja hästilõhnavad käekesed värvitud küüntega torgati mulle järjekorras kõigi poolt pihku ja küsiti, kas ma olen rõõmus vabanemise üle? Miks ei pidanud ma rõõmus olema nii kenade vabastajate saabumisel? Manasin nälginud näole võluvaima naeratuse, tehes sealjuures tööst kangestunud seljaga oma parima kummarduse ja tänasin daame vaeva eest,

mis nad minu vabastamiseks olid näinud...

Veidikese ootamise järele toodi teine väljahüütu kanderaamil, keegi haige norra tütarlaps, nagu minu vastuvõtja selgitas, ja auto sõitis väravasse.

Valvurid olid aupaklikud, nagu oleks kindral ise väravast välja sõitnud, küsiti nime ja paluti viisakalt toidukaardid ära anda, ja selle toimingu järele vurasime Praha tänavaile. Auto peatus Rootsi saatkonna ees, sisenesime majja, siirdusime teisele korrale, kus avaras ooteruumis paluti oodata, kuni nimi hüütakse.

Silmitsesin ooteruumis edasi-tagasi sagivaid ja muretult istuvaid inimesi. Daamid säravate sõrmustega, kähisevas siidis ja kaelakeedes, härradel jämedad sigarid hambais, frakid ja tsilindrid... Olin nagu kitkutud, vares paabulindude karja hulgas! Ümber jookseb vaikse sorinaga rootsi keel, millest sõnagi aru ei saa.

Pikkamööda venis aeg oodates. Inimesi hüüti saadiku kabinetti ja ka büroosse. Palju on ootajaid, minuni pole järjekord veel jõudnud.

Minu tähelepanu köitis istmete puudusel aknalauale toetuv noormees. Näojoontes oleks nagu midagi tuttavlikku, suu ümber ja kulmudel needsamad pingekurrud, mida sõda igale noorele rindevõitlejale näkku vajutab... Riietus tagasihoidlik, kuid korralik, kellegagi ei vestle, mõtleb ainult omaette. Tahan oma eelarvamuses selgusele jõuda, nihutan end akna juurde, vaatan välja ja pomisen omaette: „Küll tuleb kuradi kaua oodata." Nagu ussist nõelatud, pöörab mees pea minu poole:

„Oled ka eestlane? Mida sa siin ootad?"

„Eestlane neh, ega ma muidu maakeeles vanduda oskaks ja eks ma oota vist sama, mida sinagi - härrade juurde jutule pääsu."

Selgitame lühidalt teineteisele lähemat minevikku. Temal vanemad Rootsis, saanud Neuhammeris neilt juba kirja, selles laidetud mõttetu rindele minek. Ta karanud Prahas väeosast, leidnud lähedases külas peremehe, kelle juurde tööle asunud. Palka ja süüa antud hästi, peremehele tuttav politseinik muretsenud rootsi nimega peatusloa ja tööraamatu. Olnud tšehhi vastupanuliikumise meestega isegi kokkupuutes sakslaste ajal. Nüüd tal vesi ahjus, kõmmud ja venelased hakkavad maad mööda välismaalasi tuhnima ja kodumaale saatma. Vanematele ei saa kirjutada, ja kust nemadki mulle rootsi paberid muretsevad? Kui vähemalt rootsi keelt oskaks - saaks saadikuga asjad joonde, aga nüüd olen juba kolmandat korda siin ja ei tea, kas sellestki käigust midagi tuleb? Oli end saadiku ees Eesti rootslaseks aistinud", aga tegelikult oli Tartumaa poiss T..., näitas oma eesti isikutunnistust. Arvas, et kui seekord asi ei nihku Rootsi poole, siis peab vist peremehe käest rammusa hane tooma - vahest selle rasv määrib rattad libedaks... Annab mulle taskurahaks sada korunit ja ma soovitan tal saadiku posti hulgas kiri vanematele saata, milles tsensori kartuseta võib kõike eesti keeles kirjutada.

Minust jäigi teadmata, kuidas tal Tšehhist pääsemisega jäi, sest mind hüüti kabinetti ja temal tuli veel oodata.

Minu sisenedes jalutab saadik ruumis ja küsib midagi või teretab rootsi keeles. Vahin kui vasikas uut väravat ja tervitan saksa keeles vastu, kõik tiitlid ja härrad korralikult juurde lisades.

„Miks rootsi keelt ei räägi, kui rootslane oled, ja kus dokumendid on?“ küsib minult juba saksa keelele üle minnes.

„Paberid kõik õhurünnakul hävinud, aga rahvuselt olen puhas rootslane, lapsest saati välismaal elanud, enamasti merel, pole võimalust olnud emakeelt õppida."

„Mis keelt sa harilikult räägid?"

„Mõistan saksa, eesti, vene ja veidi soome keelt,"

Ei sellest saanud härra targemaks midagi, mõtleb veidi ja küsib:

„Kas koolis oled käinud ja kus kohal?"

„Muidugi olen käinud, sel ajal elasin Eestis ja koolis käisin Tallinnas." Selle peale läks saadiku nägu laia naeru täis, et ometi kord õige otsa pihku sai.

„Ah sool Niisiis eestlane, vabatahtlik SS saksa sõjaväes ja nüüd tahab Rootsi puhkusele sõita. On see nii?"

„Ei seda ole, sõda üldse pelgan, kes sinna vabatahtlikult läheb. Olen tõesti Eesti rootslane, sõja ajal põlatud idatööline ja sakste poolt alati piitsaga tagaaetav. Ega ma tingimata Rootsi tahagi minna, saaks siit välja Baierisse, kus mul töökoht, riidehilbud ja tuttavad ootavad."

„Olgu kuidas on, aga keha hoiakust paistab veel praegu sõjaväe drill välja. Kui paberi kirjutan, millega Baierisse pääsed, siis hakkad sellega edasi kombineerima, ja mis mulle öeldakse valitsuse poolt, kui sinusuguseid hakkan Rootsi soetama?..."

Saadik ulatas armulikult lõdva käe, mis isegi minusugusele närule pidi selgeks tegema, et jutt on lõppenud.

Ega midagi, head tervist ja kabinetist välja. Siirdun büroosse, enda vangist päästja neitsiku juurde ja kurdan sellele saadiku kurja otsust. Vahest oleks võimalik mingi paber saada, et minu toimik on pooleli ja olen sellepärast siin käinud,

või andku vähemalt nõu, mida peaksin edasi tegema.

Tüdruk lubab teha, mis vähegi annab, ja saadikuga veel selle üle rääkida. Tunnise ootamise järele antakse paber kätte, selle ülalnurgas kolm kuninga krooni ja sellest alamal rootsi ja tšehhi keeles, et see ja see mees on käinud saatkonnas, ta võib küll rahvuselt rootslane olla, aga dokumendid puuduvad ja sellepärast ei saa tema heaks midagi teha.

Neitsik ulatab veel teise paberitüki, millel kohalikud aadressid, esiteks USA saatkond, kust pidi Baierisse sõiduks lubasid saama, järgmisest kohast pidi Tšehhi maa-alale liikluslubasid antama, ja viimane on, kus antakse ajutisi dokumente kadumaläinute asemele.

Tänan sellegi abi eest ja väljun asutiste otsimisele. Raha trammisõiduks on, jõuan peagi USA saatkonna ette. Väraval seisavad kaks sigaretti imevat sõdalast. Näitan neile kuningakroonidega paberit, ise inglise keele sõnagi ei mõista ega saa oma sissetükkimise põhjust selgitada. Nemad ei mõista muidugi seda keelt, mis paberil seisab, ega luba mind väravast siseneda, üks näitab tõrjuvalt käega, mis tähendab, et kohe väravalt kaoksin.

Järgmises kohas ulatub ootajate saba juba tänavale. Kõigil paberid, pildid ja passid ootevalmis peos. Longin ootajatest mööda, et näha, mis toimub saba juurepoolses otsas. Avatud uksest sisse vaadates jään tardunult seisma, nagu oleks äkki püstoli toru nina alla pistetud! Pika laua ääres istub rida laiade õlakutega NKVD mehi ja politrukke, kostab kuri „raudteekeelne“ sõim ja loataotlejate pinnimine. Uksepealselt sildilt loen: „Kõigil välismaalastel registreerida vene komandantuuris kolme päeva jooksul, vastasel korral järgneb karistus kuni surmanuhtluseni.“

Hiilisin tagasi vaatamata sellest ussipesast välja...

Jäi järele viimane aadress. Sisenen tohutu suurde majja, ühel uksel pealkiri: „Informatsioon". Ootesaalis tähestiku järjekorras luugiaugud, kust küsijatele vastuseid antakse, seinad täis päevapilte ja teadaandeid vist otsitavate või tagaaetavate andmetega. Astun oma nimetähe luugi alla, teatan neitsikule oma soovist dokumentide suhtes ja näitan ka kuningriigi paberit. Lubatakse lahkesti kohe asi korraldada, ma oodaku ja võtku niikaua istet. Neitsik kutsub mingi mehe abiks otsustama, kõlistatakse kuhugi ja umbes aiman, et minu asju aetakse. Umbes pooletunnise ootamise järele astub RG ruumi, neitsik .näitab näpuga minule, mõistan, et valvur kutsuti minu tarvis. Tõusen istmelt ja tahan kiiresti ruumist lahkuda, RG tõstab püstolkuulipilduja laskevalmis - põgeneda pole kuhugi... Valvur viipab käega, ma astugu ees, tema järel, sõrm triklil - nii väljume tänavale.

SAATUSLIK VÄRAV

Oleme paar tänavavahet kõndinud, ületame Moldau silla, mööduvad varem nähtud ärisildid ja juba paistabki tuttav värav... Kas tõesti kolmandat korda viiakse sellest sisse? Pole enam kahtlust, valvur juba suunab mind relvatoruga värava poole, öeldakse, et kolm on igale asjale hea, aga tol korral see minu juures küll paika ei pidanud.

RG juhib mind suure maja keldrikorra trepile, laskume veel paar majakorda allapoole ja jõuame pikka õudsesse koridori, mille külgedel kongiuste read. Peatub ühe ukse ees, otsib mu pealiskaudselt läbi, peale trammisõidust ülejäänud korunite midagi ei leia, paneb raha endale tasku, avab ukse ja lükkab mind kongi. Küsin äravõetud raha eest vähemalt sigarette, annab lõpuks ühe, paneb tule otsa ja lukustab ukse...

Seisan üksi pilkases pimeduses, ainukeseks valgusallikaks hõõguv sigaret. Kauaks sedagi jätkub?... Koban ahta kongi kiviseid seinu ja põrandat, ei ainsat eset ruumis peale vastikult haiseva ämbri nurgas. Kuulatan... kõikjal hauavaikus, selles kuulen vaevalt iseenda südametukseid. Suu kuivab, tahan juua, taon rusikaga vastu rauast ust - ei mingit vastust peale oma kongi kumina. Oled nagu raudkaanega kivikirstus maapõhja maetud...

Päevane askeldus, pingelised ootamised ja tühi kõht mõjuvad väsitavalt. Mingi tuim lootus trotsiga pooleks tõstab sisemuses pead. Ei, selles kongis ei lõpe veel sõdalase tee, siit pääseb kord kindlasti vabaksl... Mässin end palitusse ja heidan kivipõrandale pikali. Jõuan veel päeva juhtumused mõttes üle kõndida. Kas tegin ise kuski vea? Kas oli vaja mööda ametiasutusi hulkuda, või vahest oleks õigem olnud kohe kuningapaberiga piiri poole rühkida? Aga see võimalus on möödas. Marzella ootab asjata oma saatkonnast päästjaid, teate viija lamab kivikirstus, üheksa majakorda lasuvad ta peal. Kas on siin majas üldse inimest, kes minust aru saaks ja mõistaks põhjust, miks ma siin olen?... Silmad sulguvad, sellega kaovad mured, lootused ja isegi kõhus näpistav nälg...

Virgun unest, on veidi jahe ja liikmed kivipõrandal kangestunud. Ajamõiste on kadunud, ei oska algul olukorras orienteeruda, siis aga rullub mõttes pikkamööda lahti kõik eilne sündmustik.

Selgub, et ma polegi üksi selles kongis maganud. Täid teevad nobedasti pükstes hommikust jalutuskäiku. On seda nuhtlust veel lisaks vaja! Seni õnnestus neist end puhas hoida. Ei tea, mis patu pärast nemad pidid kongis istuma, kas

ukse prao vahelt tõesti välja ei pääsenud? Vahest põlgasid endise söödamaa lahjaks ja ootasid paremat? Sel juhul eksisid nad küll rängasti...

Põrutan uksele - ei mingit vastust. „Ämbrikella“ järgi arvestan, et peaks juba hommik olema. Istun põrandale ja ajaviiteks ajan täisid ühest „karjakoplist" teise, mõnd õnnestub isegi pimedas tabada ja küünesurve surmaotsus kuulutada. Selle asjaliku tegevuse lõpetab ukseriivi ragin, uks avatakse ja valvur kutsub mind välja. Tõuseme treppe mööda maapinnale, hele hommikune päike paistab silmipimestavalt akendest sisse. Läbime n tmeid majakordi ja koridore, kuni mingisse ruumi siseneme. Ruumi mööbliks ainult laud ja tool, millel istub erariides tegelane. Ühel pool kümmekond habetunud ja haavasidemeis saksa sõdurvangi, nende vastas pool tosinat haletsusväärset halastajaõde.

Teistel on vist ülekuulamine möödas, tegelane suunab pilgu minule jä küsib: „Soldaat?"

„Netu, ja tsivilist."

„Russki soldaat? Vlassov armee?"

„Netu, ja svede," ja panen kuningapaberi lauale.

Tegelane loeb paberi põhjalikult läbi, paneb neljaks kokku, tõmbab puruks ja sõnalausumata viskab paberikorvi. Viipab peaga, et sakslaste juurde astuksin. Surub laual olevale kellanupule, mille peale kari RG-sid siseneb, kes meid treppidest alla ja väravast välja juhivad.

Tänavad on peaaegu tühjad, olgugi et päike on juba ligemale keskhommikuses kõrguses. Vist pühapäev, sest kuski helisevad kirikukellad ja mõni üksik vanake, mustade kaantega lauluraamat käes, liigub selles suunas. Halastajaõed viidi teisale ja meie, meesvangid, liigume pikaldases tempos edasi, sest mitmed jalust haavatud komberdavad keppide najal rivis ja terved näikse näljast nõrgad olevat.

Kuhu jälle?... Niipalju taipan, et meie teekond ei suundu staadionile. Rännak on kaunis pikk, peaaegu jõuame juba linnast välja, kui silman traataeda tüübiliste vahitornidega. Teisel pool teed laagri vastas mingi tööstuse või tehase hooned, samuti okastraadiga piiratud.

Väraval pealkiri: „Zajatetzkij tabor MOTOL."

Vahitornid ja värava sissekäik kubiseb hambuni relvastatud valvuritest. Meie siseneme hoonetegrupi poolsest väravast ja meid juhitakse otse hoovil asuvasse büroosse.

Meie vastuvõtjaks tuleb toore lihuniku välimusega RG ja tema abiline on nagu timuka ametiks sündinud. Punased harjasjuuksed, tedretähnidega kaetud nägu, altkulmu luurav kiskjapilk ja sigaretti imev, irvituseks kõverasse tõmbunud suu ei lase midagi head oodata.

Esiteks põhjalik läbiotsimine, lõpuks särgid maha ja käed üles. Hoian end viimaste hulka, et eelmistest tähelepanekuid koguda. Algul läheb järelevaatus libedasti. Minuni jõudes ja käealust silmitsedes saan korraga ootamatult rusikahoobi näkkul

„SS!“ sisiseb näkkulööja punapea.

„Ma pole sakslane ega mingi SS,“ saan vere pühkimise vahele lausuda.

Ülemus annab punapeale märku, et ta mind rahule jätaks, teistel lõpetatakse ülevaatus ja viiakse ruumist välja, jään üksinda röövlite kätte. Lihunik esitab mulle mõned küsimused väeosa, SS-i ja vabatahtliku teenistuse kohta, eitan sõjaväes teenimist ja see vist ülekuulajale ei meeldi, annab punapeale märku, et ta mind teise ruumi viiks. Uks on vaevalt meie järel suletud, kui saan seljatagant kumminuiaga hoobi pähe, nii et põrandaga tutvust teen. Kui end püsti ajan, sajavad uued hoobid, kogu aeg SS sisina saatel. Püüan end loomusunnil käsi ette ajades kaitsta, haarates kehal tantsivast nuiast kinni. Lõust tõmbab vöölt püstoli, lubades mind silmapilk maha lasta, kui talle kallale kipun. Parem andku pauk, aga nuia otsast lahti ei lase. Kuuli asemel virutab mulle püstoli otsaga suhu - nii et ühelt suupoolelt hambad purunevad. Kollased rõngad tekivad silme ette, istun põrandale ja sülitan verd hammastega koos suust välja. Lõust on vist väsinud, süütab sigareti ja luurab mind altkulmu. Et uuest hoopide valangust hoiduda, küsin:

„Miks sa mind peksad, ma pole SS ega sakslane. Kui Rootsi konsul teada saab, kuidas välismaalasi Tšehhis pekstakse, siis ei lõpe see lugu lihtsalt...“

„Aga sul on SS-i märk käe all, sinu järele ei haugu koergi,“ raevutseb lõust ja võtab nuia löögivalmis.

„Loll oled või, kas sa SS märki ei tunne või pole sa seda elus näinudki? Minu märk on sakslase torgatud, näed - siin on selgesti kaks hanguharu jälge."

Punapea uurib arme lähemalt ja küsib juba kahtlevalt:

„Kuidas võis sakslane hanguga just samasse kohta torgata?"

Vastust ootamata viib mind ette ruumi lihuniku juurde tagasi. Seletavad midagi omavahel ja siis lastakse mul kogu elulugu põhjalikult jutustada. Armide tõendiks annan üles küla ja talu nime, kust nad sain, kuulaku järele, kui muidu ei usu. Talust tulin Rootsi saatkonda oma sõidu asju korraldama, sealt anti isegi selle tõendiks paber, aga see kisti

vangistajate poolt puruks. Varasemad vangistused jätsin ettevaatlikult nimetamata. Lõust lubab istuda, jälle seletatakse omavahel ja telefoneeritakse kuhugi, selle jutu sees kuulen sõna doktor mitu korda nimetatavat. Kas viimaks minu jaoks?...

„Olid sul samad riided seljas, kui hanguga torgata said?“ küsib korraga lõust.

„Ikka needsamad, mul polegi teisi."

Võetakse pingilt pluus ja hakatakse seda uurima, vasakul käisel leitakse kohe kinninõelutud augud. Kästakse pluus selga panna ja võrreldakse nõelutud kohti armi asupaikadega, need näikse hästi passivat.

„Las tuleb doktor ja teeb su armid kindlaks, võibolla tuleb sind siiski maha lasta," ähvardab punapea.

Doktor?... ei tea, mis uus nõks see on, ei suuda taibata. Ruumi ilmub punaseristi-põllega tegelane, suurendusklaas peos. Ah soo, tohter peab kindlaks tegema, kas armides ei leidu tätoveerimise värvi? Uurib, pöörab ja pigistab kätt igat kanti, aga niipalju kui pominast aru saan, midagi kahtlast ei leidu. Mõtlen tänutundes tangidele, mis „operatsiooni“ olid põhjalikult sooritanud.

„Võta oma riidekodinad ja lähme keldrisse," käratab punapea.

„Küll me veel vaatame, mis mees sa oled," lisab lihunik täienduseks.

SS KELDER

Suundume üle õue pooleldi maa sees asuva madala ehituse juurde. Valvur avab ukse ja mind tõugatakse sisse. Ruum kujutab endast pikka kitsast tunnelitaolist ehitust. Lae all kitsad trellitatud pilud, kust hämarat valgust sisse immitseb. Väljast tulles lööb uksel otse hingamist lämmatav õhk vastu. Mehi on kelder seinast seinani täis tuubitud. Pooled lamavad mudasel ja märjal .kivipõrandal, teised tukuvad seina najal istudes. Nagu hiljem kuulsin, asus varematel aegadel majablokis õlletehas ja keldrit kasutati vaatide hoiukohana. Nüüd oli see tšehhide poolt inimestele piinapõrguks muudetud...

Mind kui uustulnukat puistati küsimustega üle. Muidugi huvitas sakslasi oma rahva saatus. Kas rahvusvaheline Punase Risti delegatsioon asub Prahas? Kas venelane on Saksamaa jagamise pärast tülis lääneliitlastega? Kas on loota sõja võimalusi nende vahel, siis saaks kindlasti siit Tšehhi põrgust välja. Kõik need küsimused ja soovid jäid seekord vastamata ega ole tänaseni vastatud - olgugi et näiliselt kipub sõja poole nihkuma, aga millal see tegelikkuseni jõuab, seda ei tea keegi...

Keldri sisu moodustasid enamasti sakslased. Paar meest kõnelesid omavahel ungari keelt, keegi nimetas ennast taanlaseks, mina rootslaseks ja üks arvas end belglase olevat - sellega ongi rahvused loetletud. Arvuliselt pidi keldris sada kakskümmend meest olema, sest kuus kilolist leiba anti uksest sisse ja viiskümmend grammi oli igale hingele päevanormiks.

Leiva jagamine oli igapäevane püha toiming. Pätsi ümber kogunes kahekümnemeheline grupp, keegi võttis seljast tervema riietuseseme ja selle peal murti leib ühesuurusteks osadeks. Loomulikult jagati murenenud leivapuru hoolikalt osade juurde. Mingit terariista meil ei olnud - ega tohtinudki olla. Võrdne saatus teeb inimesed õiglaseks, kunagi ei olnud kuulda, et keegi oleks leivata jäänud või nurisenud ebaõiglase jagamise üle.

Venelased küll niimoodi toitu jagada ei oska. Nende olukorras oleks iga päev paar surnut keldrist välja kantud. Olen vene vangide toidujagamist näinud, seal pidi alati valvur laetud relvadega juures olema, et omavahelist tapmist ära hoida.

Keldri päevakord algas vee väljakandmisega. Igal õhtul enne öörahu pandi vooliku ots aknapilust sisse ja keerati vesi jooksma. Hakkasime muidugi kohe karjuma, et juba aitab, aga nad võllanäod tegid seda nalja vist kella järgi, sest veeandmine lõpetati harilikult siis, kui ta juba poole sääreni ulatus.

Varasemail aegadel, kui veevastane kisa liiga suureks paisus, oli püstolkuulipilduja raua ots ukseaugust sisse pistetud ja valang keldrisse tulistatud. Selle julmuse tõendiks olid veel kuulimärgid ja verepritsmed tagaseinal. Minu keldris viibimise ajal enam seda vaigistamisvahendit ei kasutatud, võibolla olime ise viisakamaks hirmutatud.

öösel toetasime pimedas keldris seina najale, külmas vees kord üht, kord teist jalga veest välja tõstes. Paar korda öö jooksul vahetasime seinaäärt keskel seisjatega, sest kõik ei mahtunud sellele eelistatud seisukohale...

Varahommikul „pumpasime“ vee, söögitopsikuid käest kätte andes, keldrist välja. Sealjuures olid ka suureks abiks intiimseks otstarbeks kasutatavad ämbrid.

Keldri põranda vee alt vabanemise järele vajusime samasse märjale asemele paariks tunniks unehõlma. Ununesid maapealsed mured ja oli näha, et loodus on tugevam oma kuningast...

Keskhommikul jagati mõru kohvinimelist musta vett ja saime head leiba viiskümmend grammi. Õhtu

eel anti mingit sooja vedelikku, mida supiks nimetati, selles ujusid harvad koorega kartuli või naerilõigud, kuid sedagi vedelikku anti ainult mõni lusikatäis.

Kohv ja supp jagati keldriuksest paarikümne sammu kaugusele asetatud nõust. Selle teekonna pidime sooritama joostes, kahel pool nuutidega varustatud valvurite rida, ja ega need mehed ei maganud. Mida .kiiremini jõudsid joosta, seda vähem said hoope...

Sageli langes toidutoojaid löökide all maha, eluhoidev vedelik valgus topsist välja - ega sellepärast uut antud, said oma osa lööke kätte, nagu oleksid need nälgivat kõhtu täitnud...

Igatsesime päevast rahu öösise vee all olemise järele, aga seda ei antud. Iga päev aeti kord hoovile, kus lasti joosta kuni mahalangemiseni või roomata seni, kuni isegi valvuri nuut mehi liikuma ei saanud. Ülekuulamistel ei käidud keldrist kordagi.

Surmajuhtumeid minu keldrisoleku ajal ei olnud, küll aga viidi mõni mees välja, kes enam tagasi ei tulnud. Valvurid hooplesid tihti peategelaste leidmisega ja nende mahalaskmisega. Kuulutasid kogu keldrile samasugust saatust ette. Elamistahe oli endale õnnetuseks, aga surma ei olnud kustki võtta!... Korra viskus noor sakslane, vist meelesegaduses, keldri põrandale vette kõhuli ja surus pea vee alla. Keegi enesetappu ei takistanud, aga mees kargas ise puristades püsti ja kurb nali lõppes tšehhide ja saatuse sajatamisega...

KLUCOV

Seitse päeva sai mul keldri vaheldusrikast elu täis. Kaheksanda hommikul aeti kõik „veealused“ hoovile paigale. Keegi erariides isand tuli vormikandjate saatel rivi ette ja käskis põllumeestel käe püsti ajada. Käte mets tõusis rivi kohale, üks püüdis ikka teisest kõrgemale ajada. Ka minu käsi oli täies pikkuses üleval, tõstsin sihilikult vasaku - kui on armid keldrisse toonud, vahest aitavad välja. Tšehhi põllutööst olid küll kurvad kogemused, aga vähemalt põgenemisevõimaluste poolest näis see parem olevat.

Esiti valiti välja kehaehituselt tugevamad ja väliselt korras tervisega mehed. Sattusin juba nende hulka. Siis võeti särgid maha, ja kellel oli veregrupi märk - läks keldrisse tagasi. Ka sellest pääsesin. Uuriti nimekirju, kontrolliti nimesid, teenistuskraade ja kodukoha aadresse, kuni neliteist meest vastasid nõuetele ja jäid hoovile. Põllutööoskusi ega ametit ei küsinud enam keegi.

Meid viidi ühte tühja kööni, anti igale mehele pool leiba ja lõust pidas ähvardava kõne, et kui me keldri või üldse laagri elust kellelegi sõnakese lausume - siis tuuakse jalamaid keldrisse tagasi. Põgenemiskatse korral ootab seesama või isegi mahalaskmine...

Peagi nõuti viis meest välja. Järgnes kolme mehe väljanõudmine. Sattusin viimaste hulka.

Hoovil ronisime veoautole ja sõit läks Masaryki jaama, kus rongile istusime. Meie saatjaks oli saksa keelt hästi valdav, umbes keskkooli-ealine noormees. Ta nimetas ennast Irka’ks ja olevat tööjuhataja või valitseja selles talus, kuhu meid tööle määratud. Umbes tunniajalise sõidu järele maabusime rongilt. Jaama seina küljes nimesilt: „Klucovi jaam, Klucovi küla. Praha 30 km."

Jaamast suundume üle oja silla, möödume Gasthausist ja jõudes küla kesksele platsile pöördume suurest hooviväravast sisse.

Talu suurus ja jõukus paistab juba õuelt silma sõnnikuhunniku kõrgusest, arvukast veokite pargist ja rammusast koerast. Meie saatja käsib murule istuda ja ise siseneb majja peremeest kutsuma. Veidi aja möödudes väljub peremees valgeis pükstes ja pererahvas tema kannul - tallu toodud imeloomi vaatama. Naised hoiduvad tahapoole ja peenike pere julgeb vaevalt nende selja tagant piiluda.

Nagu Irka pärastpoole meile jutustas, oli laagris teda kõvasti hoiatatud, et need mehed on need kõige julmemad SS mõrvarid ja röövlid, neid tuleb kohelda väga ettevaatlikult ja karmilt. Sellega oli mõistetav pererahva huvi ja kartlikkus meie vastu, sest enamasti tahaks igaüks oma ihusilmaga lähedalt näha üht ehtsat röövlit ja mõrvarit...

Et järgnevate lehekülgede sündmustik ja tegevus selgema pildi annaks, pole vist üleliigne talu elanikkonnale ülevaatust teha.

Peremees - pan Zidlicky, umbes neljakümne aasta vanuses. Tema naine, parajalt mehest noorem. Ja lapsed: üks tütar üheteistkümnene, terane kui nirk, teine viisteist - juba oskab peretütre uhkusega edvistada. Poeg olevat kahe tütre vahemine, aga see oli enamasti kodunt väljas - käis Prahas koolis. Peremehe ema kõlbavat veel ainult miniale köögiabiliseks. Irka oli kaugelt sugulane ja täitis talus põllutöökooli suvist praktikaaega.

Pideva tööjõu moodustasid neli sulast, slovakid, kolm neist abielus ja ka nende naised olid tarbe korral peremehe käsutada. Sulastest oli üks läbi ja läbi punane - „Svaboda mees“, nagu neid nimetati, kes kindral Svaboda poolt tšehhidest moodustatud armees venelaste poolel vabatahtlikult sakslaste vastu võitlesid.

Neil meestel olid mitmed eriõigused, isegi Sudeedimaalt pakuti tasuta tühje sakslaste talusid. Ka meie punane käis sealt talu vaatamas, aga arvas, et sulane on kergem olla - pole talupidamise muret kaelas. Sealsed talud olla pealegi korratuses ja küllap tuleb siingi talude jagamine, eks ä is võta juba parem korrashoitud majapidamine üle.

Ajuti hooajatöödel kasutati küla kehvikuid päevatöölistena, aga need varastasid rohkem kui head tegid, sel põhjusel katsuti nendeta läbi saada.

Lehmalauta valitses tšehhi sõjaväe kapten, kes olevat sakslastega varemalt koos töötanud ja kahetses siin lehmasõnnikut kärutades oma patte. Teda kutsusid teised põlgavalt kollaboraatoriks.

Välimuselt koledaim naistegelane oli talus sigade „pani“ ehk meie keeles proua. Tema hoolde kuulus ka pool tuhat kana, saja ringis parte ja hanesid, tema lisasissetulekuks oli kuldiga õiendamine, kui küla rahvas emise tõi armuasju ajama.

Lisaks endisele tööjõule tulime nüüd meie - kolm nälginud vangi. Üks meist, Emiliks ristitu, elukutselt klaaspärlite treial, kõrvalainet kelner, valdas täiesti tšehhi keelt ja oli põline Sudeedimaa elanik. Teine, Ottonimeline, rahuaegne Berliini sepaõpipoiss, ja viimasena vana rootsi „merekaru", käesolevate ridade kirjutaja.

Nagu ametid näitavad, ei võinud peremees oma uute põllumeeste üle just väga rõõmustada...

Tallu jõudsime parajasti lõunaajaks. Perenaine andis seebi ja käterätiku ning käskis enne lõunalauda istumist laagritolmu maha pesta. Laud oli kaetud eeskotta, kuhu see jäi meie ja poissmehest sulase jaoks kogu talus viibimise ajaks. Toit põhiliselt sama, mis pererahval, ainult meile oli määratud portsjon ja lisa ei toodud. Lihakraami oli kasinalt, võid, piima ja järeltoitu meie lauale üldse ei ilmunud, olgugi et neid perelaual alati näha oli. Hommikul ja õhtul saime kolmveerandliitrise kruusi magusat piimaga kohvi ja värsket poolvalget leiba - oma käega lõigata!...

Üldiselt toidu üle nuriseda ei võinud. Puhtalt valmistatud ja alati maitsev, pühapäeval oli ikka midagi paremat, kas hane-, pardi-, või jahihooajal jänese- ja ka põldpüüpraadi. Vangidele tundusid portsjonid sellepärast napid olevat, et talus tegime kõva tööd ja varemalt läbitehtud näljaperiood andis end kaua tunda, söögiajad olid alati tühja kõhuga oodatavad. Võimaluse piires organiseeriti ka omal käel toidulisa.

Esimene lõuna söödud, teatas valitseja Irka, et meie tööks jääb õhtupoolikul oma eluasemete kordaseadmine.

Irka viis meid sulaste elumaja juures asuvasse viljapuuaeda. Selle tagumises nurgas ilutses esikuga ühetoaline aiamajake, mis oli meile suviseks residentsiks määratud. Pesime põranda, aknad ja uksed puhtaks, riisusime ümbruse prahi kokku, ladusime kividest kõnnitee ukse alt aiateeni ja kinnitasime lukuaasad uksele, et keegi meie „varanduse” ligi ei pääseks. Lõpuks tõime laudu ja iga mees valmistas endale magamiskoiku. Põhukoti ja tekid muretses perenaine.

Õhtu eel käis peremees meie kodukaunistust vaatamas, kiitis meremehe voodimudeli kõige paremaks ja jäi üldiselt meie tööga rahule. Ühtlasi tegi teatavaks, et tema meie järele valvama ei hakka. Kes mõtleb jooksu pista - mingu, küll miilits juba selle eest hoolitseb, et jooksik tabatakse. Varguse kohta tähendas, et seda tema meist ei usu, kui aga slovakke viljavargusel märkame - siis temale teatada.

Pärast õhtusööki oma „villa” ukse ees istudes näis lähem tulevik keldris vee all seismise asemel lausa luksuslik olevat. Pirni-, õuna- ja ploomipuud ägasid umbes viiesajatüvelises aias viljakoorma raskuse all. Mõned varajasemad sordid olid juba söögikõlvulised ja vahtisid meie aknast sisse. Irka teatas täiendavalt, et mahalangenud vilju võime võtta kuipalju soovime, aga selle eest on meie kohus peremehele teatada, kui sulaste naised või lapsed aias vargil käivad.

Üldiselt olid tööd tšehhi põllumajanduses, kaevandustes ja tööstustes lohakile jäänud. Palju päevi raisati pühade pidamiseks, neid tuli üksteise järel. Esiteks nädalapühad, siis kirikupühad nädala sees, okupatsiooni lõpp ja vabastajate - kõmmude tuleku pühad, Jaapani alistumine kui sõja lõpupüha. Sel puhul lehvisid lipud kümme päeva järjest vardas ja rahvas juubeldas tänavail. Tihti käis rahvas tööajast valitsuse soovitusel paradiisist tulnud „karmoška" mehi ja nende poolt näidatavaid külluse ning mureta elu filme vaatamas. Prahas tšehhi kindralkomissari avaliku võllatõmbamise puhul jäid koju ainult vangid, sülelapsed ja vanad raugad!...

Et Tšehhi on katoliiklik maa ja rahvas tugevasti kirikuga seoses, siis vange nädalapühal ja kirikupühadel tööle ei sunnitud. Teistel pidupäevadel olid vangid ainsad töötegijad.

Järgmisel hommikul tööle asudes anti igale mehele hobusepaar kätte. Mulle sattusid noored, esimest aastat töötavad loomad. Irka õpetas tšehhi rakendamiskunsti ja hoiatas hobuste eest, üks pidi lööma tagumise jalaga ja teine kargavat eest hammastega turja. Nii hull see asi ei olnud - teisel õhtul kaeru andes prooviti jala osavust, aga kui ketiga nelja silma all selgeks tegin, et inimene on looduse kuningas, jäi see kord viimaseks.

Vangide esimese päeva tööks anti sõnnikuvedu. Teised sulased olid künnitöödel ja naised ädalheina koristamisel.

Töötempo kiire ei tundunud olevat, vahest olenedes ka sellest, et suvi põllutööks on pikk, märtsikuust kuni jõuluni.

Otsese ülemuse Irkaga sobisime juba esimesest päevast alates. Jutustasin talle oma meremeheseiklustest, teenistusest salapiirituselaevadel, salakaubaveost ja võitlustest tormiga maailma ookeanidel... Võõramaa sadamate kirjeldus eksootiliste naistega, raha kerge tulek ja minek, need olid noorukile nagu Nahksuka jutud - vahetult tegelase suust kuulduna. Allikmaterjaliks kasutasin varemloetud reisikirjeldusi, seiklusromaane ja filme, kusjuures omapoolsed lisandid olid loomulikud.

Vastutasuks õpetas Irka mulle tšehhi keelt, sest keeleoskuseta tekkis töö juures raskusi ja põgenemisplaane ei tasunud tehagi. Sellest sõprusest oli kõhulegi kasu. Kõigil peale vangide olid keskhommikuks võileivad kaasas, ja kui kedagi nägemas polnud - libises valitseja võileib meremehe tasku.

Irka unistas kuuldavalt ka oma tulevikuplaanidest. Lubas kooli lõpetamisel rännata Ameerikasse või Kanadasse, kus asutab karusloomade farmi, siirdub ürgmetsa küttima või maapõuevarasid otsima, millega pidi ruttu kole rikkaks saama - nagu keegi oli sealt kirjutanud. Kodumaal tuleviku väljavaateid pole, Masaryk asutas vabariigi, aga nüüd müüb Benesh selle venelastele maha - oli Irka arvamine, ja nii mõtles tol korral iga õige tšehhi rahvuslane.

Kahju oli näha, kui pime võis olla tšehhi lihtrahva enamik kommunismi suhtes. Vabandatav on see ainult sellega, et nad seni sellist türanniat oma kukil polnud kandnud. Kõmmude propaganda väljaspool oma haarde piirkonda on rajatud inimese rumalusele, naiivsusele, kadedusele ja saagiahnusele. Suured lubadused kergest äraelamisest, mugavusest, võrdsusest ja kõigile punase usu kummardajaile majanduslik rikastumine riigi toetusel, mis lahkesti lubatakse rahva omanduseks. Kõik need soovid on varjatud kujul varemalt igas inimeses olemas, eriti tugevasti vaesema klassi juures, ja eks jõukaski igatse veel kkamaks saada. Need sisemised tungid ja soovid paisusid vene propagandat kuulates, mida enamiku kuulajaskonna poolt võeti puhta tõena.

Näiteks meie naaber talu peremees. Tal oli küll talu kolm korda vi ksem kui meil, pindalalt kolmkümmend hektaari parimat põllumaad, puhast tõugu kari tallis, tugevad hobused ja traktor maa harimiseks ja endal uus sõiduauto väljas liikumiseks, aga kogu oma jõukusest hoolimata oli peremees läbi ja läbi kommunist. Kahtlane, kas sellist truualamlikku punast Venemaa kolhoosis leidubki.

Meile tuntud mustri järgi korraldati ka Tšehhis valimised. Valijate kohalevedamisel oli naaber kõige energiliseni, ainult oma hääle pidid lubama kõmmudele, ja selleks olid auto, traktor ja hobused kogu valimiste aja hingede püüdmise sõidus.

Sellel talunikul oli omamoodi arusaamine kommunismist, ega ta Vene režiimi kogu ulatuses omaks võtnud, ja seda tõotas ka Tšehhi valitsus rahvale. Pidi loodama kõigile suupärane kommunism ja sellega olid ka venelased - okupandid kavalalt nõus. Kui naabrimehelt küsisin, miks ta kui kapitalist kommunismi pooldab, siis sai ta ägedaks ja ajas vastu, et tema pole mingi kapitalist. õige kapitalist olevat minu peremees, kellel maad ja varandust kolm korda rohkem kui temal. Nüüd jagatakse talud võrdseks ja siis on ka peremehed võrdselt rikkad. Arvasin, et slovakid, kes praegu taludes sulasteks, tahavad endale ka maad saada ja nende rahuldamiseks tuleks sinugi talu küljest tükk lõigata... Sellele arvamisele käratas vastu:

„Mis jutt see on? Slovakkidele maad, ei, seda ei saa, nemad jäävad sulasteks edasil Kes siis taludes tööd teeb?"

„Aga Venes on kõik riigi ja partei sulased, eratalunikke pole üldse ega lubatagi," vaidlesin vastu.

„Olgu Venemaal kuidas on, aga meie teeme kommunismi endale nii, nagu õiglasem näib ja paremini sobib," jäi ta oma pimeda arvamise juurde kindlaks.

„Venelased ei luba teil kommunismi solkida, nad tahavad kogu maailmas sama režiimi luua nagu neil. Seda võid lugeda nende partei ajaloost, kui mind ei usu."

„Seda ei juhtu, Venemaal endal maad, varandust ja ruumi küllalt. Ajalehes seisab selge sõnaga marssal Konjevi lubadus: tema meie siseasjadesse ei sega, selleks tuli sõjavägi sisse, et vabastada töötav rahvas Hitleri käpa alt ja me ise saaksime oma riigikorra luua. Benesh on ju praegu presidenti" lisas tulevikulootustele kinnituseks.

Meeleldi tahaksin teada, mida ta nüüd kõneleb? Kes teab, on ehk juba „aus" üle piiri põgenik, kaevab sütt kaevanduses või paremal juhul orjab viletsa kõhutäie eest kolhoosi põllul...

Küla vaesem noorus astus massiliselt komnoorteks ja isegi paljud talutütred uhkeldasid selle rinnamärgiga. Kui selle poliitilise „ärkamise“ põhjusi küsisin, siis oli kõigil ühetaoline vastus:

„Ilma liikmekaardita ei saa „Sokolite“ saalis tantsimas käia, ei lasta sisse, sest saal on nüüd komnoorte omandus."

„Kas „Sokolite“ ajal oli sama kord, et võõrad ei pääsenud tantsima?"

„Ei, seda siis ei takistatud, aga nüüd on teine kord ja ega see komnooreks olemine midagi maksa. Kuski tahame õhtuid veeta, seal peetakse vahel huvitavaid kõnesid ja näidatakse filme venekomnoorte elust, ja lõpuks on muidugi tants," põhjendasid tantsuhuvilised oma poliitilist suunamuutmist.

Teatavasti suleti kohe venelaste sissetulekul kuulus tšehhi noorte organisatsioon „Sokol“, et noori peavarjuta jätta, kust neid kerge oli kommunismi tiiva alla koguda - punasele usundile teetasandajateks ja kuulekateks käsilasteks.

Slovaki rahvusest sulased, kes moodustasid talude tööjõu, olid enamuses vaikselt kommunismi vastu. Olles usklikud katoliiklased, hirmutas neid peamiselt kuuldus, et kommunistil pole lubatud Jumalat uskuda. Töö juures küsiti tihti minult Venemaa kirikulist ja usulist külge - kui meremees pidin sedagi teadma. Ega ma neile valetanud, kõnelesin, mida ise olin näinud. Kirikutes asuvad hobusetallid, kolhoosi põhuküünid ja kõrtsid. Linnades hoitakse mõni kirik korras, välismaalastele prügi silma ajamiseks. Pastor on ainult papi riides politruk, kes on ise jumalasalgaja ja teenib ainult kommunismi huvisid. Vene inimestele ei räägita kirikutes Jumalast, vaid seda, et teda pole olemas, ja kes Jumalat usub, on kommunismi vastane, mis tähendab ka valitsuse vastasust ja sellega Siberisse saatmist.

„Siis nad lähevad ju pärast surma kõik põrgul” arvas lihtne slovakk.

„Mis seal enam minna ongi, kommunism kütab maa peal juba põrgu kuumaks oma suurte töönormidega,“ tähendasin kiriku kirjelduse lõpus töö raskustele ja palgatingimustele tähelepanu juhtides. Sellel teemal oli ainet külluses ja isegi palju tõde ei leidnud uskumist.

Kasvav hirm venelaste võimu suurenemise üle Tšehhis, mis tingimata ei jäta sõjavangidele mõju avaldamata, sundis tihti põgenemisele mõtlema. Meie talu vangid olid passiivsed, aga naabertalu sudeedisakslane oli kindel plaanitseja, ta oskas ka vabalt keelt ja omas tuttavaid piiri läheduses. Kutsus mind kaasa, et seltsis julgem üritust teostada. Loobusin millegipärast ja soovitasin tal üksi proovida; kui õnnestub, siis teatagu mulle kokkulepitud sõnades, sest post juba liikus niipalju, et vang võis kuus ühe postkaardi saata ja saada.

Aitasin põgenemiseks ettevalmistusi teha. Mantli voodi vahele peidetud teedekaardist tegin äratõmbe, söögilaualt näppasime leiba teemoonaks ja nädala pärast oli mees ühel ööl kadunud...

Peremees kirus maksuta tööjõu vähenemist ja teatas jooksikust politseile. Meie vangid ootasime põnevusega tagajärgi, mis endid kaua ei lasknud oodata. Umbes paari nädala pärast tõi politsei narmendavas sõjaväevormis põgeniku külla tagasi. Nagu ta meile jutustas, oli sisemaal kõik libedasti läinud. Sõitnud Sudeedimaale, vahetanud tuttava juures sõdurivormi erariiete vastu ja rännanud öö katte all piirile. Piir juba peaaegu silmaga näha, kui õnnetuseks kinni nabitud.

Mänginud vähese keeleoskusega rumalat sakslast. Valetanud mingist peremehe ülesandel linnas käigust ja rongidel eksimisest, ei teadvat isegi, kus praegu asub. Esiti paigutatud mees kuhugi vangilaagrisse, seal vahetatud eraülikond sõduri närude vastu, antud veidi kumminuia ja ähvardatud järgmise „eksimise“ korral Venemaale saata, kus selleks Siberis rohkem ruumi...

Peremehe pahandus põhjenes kaotatud tööpäevadel, suuremat numbrit põgenemisest ei tehtud ja asi ununes mõne päeva pärast. Meie matsime põgenemisplaanid ajutiseks maha, sest näha oli, et piiri valvatakse erksalt, pealegi minul oli keeleoskus puudulik, riietus silmapaistev ja raha rongisõiduks peaaegu ei olnudki.

Jäi lootus ja ootus tulevikule, vahest saabub mingi tundmata lahendus. Teiseks pidurdas taluelu, mida vang võis parema puudumisel välja kannatada.

KIRI

Inimene on elunõuetest tingituna sunnitud suhtlema ümbruse kaasinimestega. Oma kodumaal ei tule rahvuse küsimus kõne alla, mõnikord isegi igatsed korterinaabriks umbkeelset välismaalast - tüütava kaasmaalase asemele.

Võõrsil, alaliselt üksinda olles, võõra rahva, keele, kommete seas ja ümbruse alahindavate pilkude all kerkib valusalt esile oma rahvuse puudus. Selles olukorras pidevalt elades võiks kindlasti ütelda, et järsku kohates endisest ajast sulle tuntud keskmiselt halba inimest, oleks see suguvend või õde sulle parimaks sõbraks.

Osa ii mesi ei pane sellele rõhku, neile pole tähtis, kus ja kellega nad koos elavad, isegi neid leidub, kes meeleldi hoiavad eemale, nagu põgeneks oma rahvuse eest. Neile pole isegi oluline, kes nende elukaaslane on, kas nad paljunevad mustast, kollasest või valgest rassist. Nad kõnelevad kõiki maailma keeli soravalt - peale oma emakeele, mis olevat vähesest tarvitamisest ununenud, nagu viisakalt muu hulgas tähendatakse. Muidugi elavad need inimesed mugavalt maakera kõigi laiuskraadide all, ilma et kodumaa igatsus neid millalgi tüütaks. Kedagi ei saa süüdistada ega teise mõttemaailma sisse vaadata. Ka looduses on üks liik linde ja loomi pesahoidjad ja teised selle hülgajad...

Meie talu vangide kolmik sobis omavahel hästi-, kuid sellest hoolimata olid igal neist omad südame saladused ja mured. Peamiseks kõneaineks omavahel jäi vabadusse pääs või vähemalt ühenduse loomine kirja teel rahvuskaaslaste, sugulaste ja tuttavatega.

Vangidele oli postiühendus läänega ikka veel keelatud. Venelaste valduses olevatele aladele võis juba postkaarte saata. Otto ss i vastuse Berliinis elavalt emalt. Sellest vanainimese kirjast ei saanud me üldolukorra kohta head ega kurja välja lugeda, ainult tänas Ottot kaardi eest. Rõõm poja elusolekust ja ülejäänud ridades kurblik kaebamine - Saksa kena pealinn on purustatud, lisaks veel kolmeks jagatud venelaste, inglaste ja ameeriklaste vahel. Meile, lihtsameelsetele vangidele, jäi seekord arusaamatuks, kuidas saab suurlinna jagada rahvaste ja vallutajate vahel?

Emili õde Sudeedimaalt ei vastanud. Emil arvas, et ta on kuski samasugune vang-tööori nagu tema siin.

Mul olid naise, paari sugulase ja tuttava aadressid, millised kohad kuulu järgi olevat ameeriklaste valduses. Haarasin neist kui uppuja õlekõrrest, sest Eestisse kirjutamine oleks mõttetus, mis teeb avalikuks ainult jäljed ja kirjasaajale toob Siberi-sõidu pileti.

Mustalt kirjade toimetamiseks läände kasutasin Tšehhist väljasaadetavaid sakslasi, nii mehi kui ka naisi.

Tihti lippasin jaama edasisõitu ootava ešeloni juurde, valisin enda teada usaldatava näoga inimese ja palusin Saksamaal kiri posti panna. Kõik nad lahkesti lubasid. Isegi meie külast läände sõitvad vangid lubasid vabadusse jõudes kirjad posti panna ja nad ometi teadsid, et taotlen ainult omastega ühendust ja mingit keelatud saladust kirjades ei leidu.

Ei mingisugust vastust mulle mingil teel. Ja kust võiski vastus tulla, kui neist kirjadest ükski kätte ei läinud - nagu hiljem kuulsin. Jäi ebamäärane oletus, et neist, kellele kirjutasin, pole keegi enam seal, ei saa vastata või on juba sunniviisil Venemaale saadetud.

Slovaki sulaste käest laenasin ajalehti, muidugi keeleõppimise ettekäändel. Neist ei olnud suurt abi, igapäevane sõnatagavara osutus lehe lugemisel väikeseks, et kõigest täielikult aru saada.

Kohalikus ajalehes ülistati peamiselt venelasi ja sajatati sakslaste okupatsiooni, kiideti kommunismi ja kuulutati lõppu demokraatiale. Läänepoolseid teateid peagu ei olnudki, ja mis sai venelaste eest põgenenud inimestest - sellest ei tehtud kuski juttu.

Korra siiski leidsin ajalehest mõnerealise teate, et kuski inglaste okupatsioonitsoonis olla vene ohvitserid tulnud DP laagrisse, kus asusid poolakad ja baltlased. Neid inimesi koju kutsuvaid venelasi võetud laagris vastu kivirahega ja keegi polevat tahtnud koju minna. Kiviviskajad olevat karistuse määramiseks kohtu alla antud.

Mida tähendab DP laager, keda seal kinni peetakse ja mis otstarbel, sellele küsimusele ei leidnud kustki vastust. Kelleltki ei julgenud lähemat selgitust küsida, vaevalt võisid kitsa silmapiiriga sulasedki seda anda, ainult kahtluse oleksin endale tõmmanud - milleks mul huvi poolakate ja baltlaste vastu?

See lehest loetud teade andis ainult niipalju lohutust, et seal laagris, kus need inimesed asusid, pidi vabadus olema. Kui Tšehhis oleks keegi venelast kiviga visanud, see oleks kohapeal maha lastud või rahva omakohtu kätte antud, kes süüdlase oleks kividega surnuks visanud...

Vahel juba kahetsesin, et esimeses hädas haarasin Rootsi neutraalsuse haljast oksast, mis mind vist pikalt kanda ei suuda. Vahest oleks kasulikum olnud esineda välismaal sündinud sakslasena, aga siis oleks minust tehtud Hitleri poolt kojukutsutud puhastverd nats, ja see oleks tähendanud vihma käest räästa alla sattumist. Väikerahva kild saab alati hõõruda, kui suurte rahvaste huviveskid omakasu jahu jahvatavad...

Kõigile asjata ootustele vaatamata kirjasaamise lootus siiski lõplikult ei kustunud. Lootsin leida kirja viijat, kes ise kindlasti vastuse saadab, kui aadressi ei leia. Sügisel avaneski niisugune juhus, mis vastuse mõttes tagajärgi andis ja oma eritingimuste tõttu hu. av võiks olla, et seda siinkohal märkida.

Meie tallu saadeti - või nõudis.seda peremees - interneeritute laagrist sügiseseks hooajaks lisatööjõudu.

Saabusid kolm naist ja alla kahekümneaastane noormees - nimega Thomas. Üks naistest oli Thomase ema. Nad olid varemalt Tšehhis jõukalt elanud, nagu poisi väljendustest märkasin. Isa, kes rahvuselt tšehh, oli õhurünnakul surm tabanud, ja ema, sakslanna, olgugi Tšehhis sündinud, pidi nüüd pojaga maalt lahkuma. Nende tööstus, majad, suvila ja vallasvara olid juba konfiskeeritud. Viiskümmend kilo lubatud tühja-tähja oli rikkuseks tallu tulles kaasas. Thomasel ülikool alles alustatud, kuid enam ei lubatud edasi õppida, sest ema oli neetud saksa kapitalist.

Enne maalt väljasaatmise järjekorra kättejõudmist pidid nad loomulikult talus kõhutäie eest sõnnikut vedama, kuni kord rong läände suundub.

Millegipärast sobis mul ruttu usalduslik vahekord Thomasega. Ema oli tal liiga intelligentne, et isegi vangina tööorja olukorras teiste vangidega lähemat kontakti otsida. Töö juures sai nalja, isegi peremees naeris

töösturiproua askeldust vaadates, aga ei ütelnud kordagi halba sõna, olgugi et sellest inimesest temale tulu ei tulnud.

Pojaga tihti põllul koos töötades ja töö suhtes täiesti võhiklikku poissi praktiliste näpunäidetega abistades tekkis iseenesest jutuajamine teistelt aladelt. Paari nädala möödudes olime head sõbrad ega varjanud midagi üksteise eest, välja arvatud minupoolne päritolu ja möödunud elukäik.

Ühel õhtul, tööpäeva lõppedes tuli Thomas minu juurde (uustulnukad elasid teises peremehe valduses olevas talus), oli kuidagi meeleolult rõhutud ja kutsus mind aeda õunapuude alla juttu ajama. Vestlesime ühest-teisest tšehhi ja saksa keelega pooleks, sest ka Thomas oli mulle keele õpetamise enda ülesandeks võtnud. Jutt ei sobinud nagu harilikult, kuid ma ei osanud selle põhjust arvata. Äkki küsib Thomas, ise mulle puurivalt otsa vaadates:

„Kas ma võin sind täielikult usaldada ja kas sa tahad üldse võõra inimese usaldusalune olla?..“

Ma ei taibanud kohe, mis selle küsimuse taga peitus. Võib-olla põgenemine, võib-olla kuritegu või mingi eriti tähtsa saladuse avaldus? Vastasin otsekoheselt, et mina Juudase verd oma esivanemailt pole pärinud ja oleneb sellest, kumba meist see usaldus puudutab. Oma mõtteid võid kartuseta avaldada, minust sulle hauakaevajat ei saa.

Thomas mõtles veidi ja avameelselt puistas oma mure südamelt.

„Sina oled meremees, palju maailmas käinud ja näinud, tollivõimude läbiotsimisvõtetega tuttav - õpeta, kuidas saab väärtasju salaja üle piiri toimetada? Meie

emaga peitsime enne interneerimist kodu aeda väärtasju - briljante, plaatinast ja kullast ehteid, neid tahaks Saksamaale kaasa võtta. Seal pole, millest esialgu end elatada, ja ka kooli jätkamiseks on hädasti raha vaja. Oleme emaga kõik intiimsed peidukohad läbi arutanud, kuid kogemuste puudusel on need meie arvates kõik ebakindlad. Olen isegi kõri harjutanud terveid kirsse ja leivapalasid alla neelates, et sama teed kaudu kõhus need väärtused üle piiri toimetada, - aga mis siis saab, kui piiri ületamine võtab rohkem aega kui päeva ja kõik see peidetu kuski piiripunktis minust läbi seedib? Võimalik isegi, et neist kõhurike tekib!"

„Kas seda varandust igal ajal kätte saab ja kui suur kogus teda on?“ olin omalt poolt huvitatud.

„Päeval küll aeda ei saa minna, ümber on palju aknaid, aga öösel saab nägemata juurde. Alles on nad kindlasti, sest õhurünnakud ja aukude kaevamised on ammugi lõppenud. Kogult neid palju pole, vahest nii umbes tugev mehe peotäis," selgitas Thomas.

„Praegu ei saa nii äkki sulle mingit kindlat peiduplaani anda, pole isegi neid ehteid näinud ega tea, millist ruumi nad peitmiseks vajavad. Anna paar päeva aega, vaatame, kuidas neid siia toimetad, ja eks siis näe edasi, mis saab."

Sellega meie salajane nõupidamine seekord lõppes.

Võttes seda ligimese aitamise ülesannet tõsiselt, sain oma muredele veel võõraid lisaks, aga see oli põnev ülesanne ja teist inimest aidates tunneb ka aitaja kordaminekust rõõmu.

Kui järgmisel päeval sulaste ja naispäevilistega keskhommikut pidasime, möödus järjekordne küüditatute ešelon. Vahtisime rongi käsi lehvitavate inimestega.

Muu seas tähendasin, et küll selle rongiga võib palju raha ja kulda salaja üle piiri veereda. Selle lausega oli sulastele huvitav jututeema avatud, isegi päevilised naised lõid vapralt kaasa.

Kraamiti kõik põnevad kuuldused piiripunkti läbiotsimistest lagedale ja üksmeelselt arvati, et rumal sakslasenäru ei saa kavalate tšehhi läbiotsijate eest midagi varjata. Varandust ei tohi koruni võrragi rohkem välja viia kui lubatud, sest see kuulub tšehhidele ja on siin maal kokku kraabitud.

Keegi piiripunkti mees olla kuski purjus peaga hoobelnud, kuidas läbiotsijad oma tööga püstirikkaks minevat. Inimesed võetakse alasti, riided puistatakse põhjalikult läbi, isegi voodrid kistakse kahtluse korral lahti. Kohvrid mõõdetakse seest ja väljast, et kahekordseid põhju avastada, kuhu vahele väärtusi peidetud. Üks sulastest oli kuulnud, et kuski keegi läbiotsija avastanud naisterahva organeist terve varanduse kalliskivide ja kulla näol. Ropu suuga töölisnaised tõendasid ja täiendasid omapoolsete kommentaaridega naissoo võimalusi ja mahtuvust peidukohtade alal...

Heideti sündsuseta nalja kodudest väljakihutatud õnnetute inimeste üle, kes oma eluajal kogutud varandust püüdsid viimases hädas tšehhide röövimise eest peita kõigisse võimalikesse kohtadesse enda juures.

Jutuhoo raugemisel küsisin: „Kas piiril tehnilisi vahendeid ei kasutata läbiotsimisel? Minu teada välismaailmas, teemanditööstustes, kullakaevandustes ja sadamatollipunktides vaadatakse inimesed kiirtega läbi."

Ei, seda polevat siinpool kuulda olnud, sulased isegi kahtlesid selle tehnilise uuenduse olemasolus, nende

teada otsiti kiirtega haigusi inimese seest, ja sedagi haiglas.

Kokkuvõttes neis kuuldustes midagi rõõmustavat minu plaani tegemise jaoks ei leidunud. Midagi tuli Thomase aitamiseks välja mõtelda, pealegi lootsin väikest vastutasu, mida ainult Thomas võis mulle anda.

Paari päeva pärast Thomasega nelja silma all olles tegi ta kohe meie kokkuleppest juttu:

„Kas oled juba mingi kindla peidukoha välja mõtelnud?"

„Kindel ei ole enne midagi, kui olete oma kullaga õnnelikult üle piiri jõudnud, ja teiseks sooviksin ka endale sinupoolset vastuteenet."

„Ja mis see vastuteene oleks? Kui tahad väärtasju endale - ega ma keelata saa. Juhul, kui asja avalikuks teed,

pressitakse nad meilt välja ja oleme kõigest ilma."

„Nii julm varanduse väljapressija ma pole, aga kui vastutasuks viid kirja mul üle piiri ja nimelt saajale isiklikult kätte, siis oleksin sulle väga tänulik."

„See pole mingi tasu ega teene, teen seda hea meelega. Ainult kirja peitmine jääb jälle sinu mureks. Võibolla võetakse kiri piiril ära, sest nagu tead, on erapostiühendus läänega ikka veel keelatud."

„Hea küll, kui nii, siis peaks hakkama ettevalmistusi tegema. Laupäeval küsi peremehelt luba pühapäevaks, tahad lihtsalt koolivendi külastada ja mõne tarvilise õpperaamatu ära tuua. Laupäeva õhtul paned kõige vanemad tööriidenärud selga ja istud rongile. Kuuldavasti sisemaal mingeid sõidulube ega dokumentide kontrollimist pole. Pass võta igaks juhuks kaasa, ja ega sul pole vaja ütelda, et interneeritud oled, kui peakski juhuslikult küsitama.

Saad öö jooksul asjad korda ja oled hommikul tagasi - on hea; ei jõua millegipärast valmis, tuled järgmisel ööl.

Käterätt või mõni riidetükk too siia, ma näitan umbes, kuidas ehteid selle sisse mässida ja oma keha ümber köita.

Kohale jõudes ära hiili kahtlaselt ringi, mine pimeduse saabumisel peidukoha juurde, istu varjatult ja vaikselt tubli tund, kuula hoolega, mis ümbruskonnas sünnib, ja kui midagi kahtlast pole märgata, võta varandus välja, mässi kindlalt ümber keha ja lahku kohalt.

Varem valmis saades ära jookse jaama ooteruumi rongi ootama. Kui ta läheneb, võta alles pilet ja asu vagunisse.

Rongil olles ära liigu ühest kohast teise, ära vahi närviliselt ringi ega alusta kellegagi juttu. Suurim rumalus oleks oma väärtasjade asukohta tihti kobada. Parem oleks, kui mõni tööriist, sõnnikuhark või labidas otsapidi kottiseotult kaasas oleks, aga saab ka ilma selleta läbi. Lihtsalt mängi töölt tulevat ausat poissi, kes väsinult ja tuimalt tukub vaguninurgas. Nagu mulle üteldi, keeleoskuse poolest sind tšehhist eraldada ei saa."

Thomas oli täpne ja hoolas õpilane. Pühapäeva hommikul saabus tagasi, labidas seljas ja nägu naeru täis. Mulle tähendas vabandades:

„Kotti ei olnud kustki võtta, nagu soovitasid, aga labida panin juba siis aianurka risusse, kui asju peitsin, selle tõin kaasa - peremehele mälestuseks . .

Siirdusime oma tuppa - värskelt saabunud varandust üle vaatama.

Toakaaslased olid läinud küla ametimeeste maalappide harimistööle. Olgu selgituseks öeldud, et ametimeeste seisusesse kuulusid: küla sepp, kingsepp, rätsep, juuksur, Gasthausi pidaja ja korstnapühkija. Neil olid lisateenistuseks põllulapid, kuid nende harimiseks puudusid hobused. Kes jõukam ja lehma pidas, see haris ka põldu lehmaga, tavaliselt lubasid peremehed pühapäeviti hobuseid, kuid hobusega pidi mees, kas vang või sulane, kaasa minema. Hobuse eest tasu ei võetud, aga mees sai süüa ja tasu kokkuleppel.

Sel ajal oligi see pühapäevane tööots peamiselt vangide käes, sest meie ei olnud palga suhtes nõudlikud. Aitas sigaretipakist, mõnest kantud riideesemest või korunist rahast. Lõunalaual oli ninaesine igal pool parem kui peremehe juures, isegi söögialust võis mõnest perest saada.

Et keegi ootamata meie varakambrisse ei satuks, panin ukse haaki. Thomas laotas esemed koiku tekile ja hakkasime neid lähemalt hindama. Minu seisukohalt ei olnud tähtis nende väärtus, peamiselt huvitas mind kogum ja esemete kuju.

Tekil lebas paar kõrvarõngaid võrdlemisi suurte briljantidega, teine paar arvatavasti smaragdidega, paar plaatinasõrmust mulle tundmata kividega, mõned kuldsõrmused, osa neist vääriskividega, ketitaoline käevõru, esiplaat kaunistatud mingi kiviga, vist topaas, ja lõpuks küllasse raamitud kaelaskantav kivi - arvatavasti ametüst.

„Palju need kõik kokku umbes maksavad?" pärin Thomaselt.

„Tõesti ei tea, pole aimugi, ema vahest teab ja kas temagi kõike täpselt, sest osa on neist isa kingitud ja

osa neist isa ema poolt miniale pärandatud. Minule pole nende väärtusest kunagi räägitud," kaebas Thomas.

„Ega minul nende väärtus olegi tähtis, ainult niisama huvi pärast küsisin. Saksamaal tuleb õige väärtus küsimuse alla, kui neist müümisel tahate õiget hinda saada. Arutlemiseks ega hindamiseks pole aega, vaatame esiti, kuhu neid kurja silma eest peita saame," laususin Thomasele, kes mulle arusaamatuses otsa vaatas.

„Kas sul on juba peidukoht teada?" küsib ta kahtlevalt.

..Umbkaudne plaan ikka valmis on, aga koht ja peitmine tuleb alles teha."

Eelmistel päevadel ja õhtutel olin kõik võimalikud ja võimatud peidukohad läbi kaalunud, kuid midagi erilist selles olukorras ei leidnud. Lõpuks mõtlesin kasutada kalliskivivedajate ja spioonide vana tuntud trikki. Thomas seda siiski ei teadnud ja pidas minu leiutiseks.

Panin juba varemini tähele, et Thomasel olid peagu uued, suured ja tugevad rautatud kontsadega töösaapad. Kandis neid kokkuhoiu mõttes ainult pühapäeviti, kuna töö juures olid nööriga kokkuseotud ja võimatuseni kulunud närud. Uued saapad olid parajasti jalas. Tõin oma vähesed tööriistad lagedale - haamer, tangid, nuga ja viil, ka sobivaid naelu leidus kuski. Tõmbasin saabastel kontsade pealmised korrad ettevaatlikult ära ja õõnestasin noaga kontsad seest

tühjaks. Tõin kuuri seina ääres vedelevast tünnist põranda parandamise asfalti, ajasin topsikus kuumaks ja valasin esemete kontsadesse asetamise järele augud täis. Lõin

kontsaplekid tugevate naeltega tagasi ja saapad ei erinenud millegi poolest endistest.

Thomas pidas töö ajal hoolsasti ukse vahelt ümbrust silmas, et keegi võõras meid ootamata ei segaks. Ta oli ülimalt vaimustatud minu töö kordaminekust ja ütles, et tuleviku mured Saksamaal uue elu alustamiseks on südamest korraga pühitud...

„Ega veel mured sellega lõppenud ole... Et need saapad Saksamaale kõnniksid, pead veel palju muretsema ja ka minu nõudmisi sealjuures täpselt täitma," vastasin talle.

„No mida siis veel tuleb teha?" oli ta üllatatud küsimus.

„Esiteks ei tohi sa emale poole sõnagagi märku anda, kuhu väärtasjad on peidetud. Nüüd hakkad iga päev neid saapaid töö juures kandma ja ära neid rohkem vahi kui just hädasti vaja on. Parem veel, kui neid eriti hästi ei hoolda määrimise ja kuivatamise suhtes, öösel hoia enda läheduses, ära jäta välja hoovile, kust slovaki sulased need võiksid ära näpata. Ära tao malaka puudumisel künnihärgi jalaga, nagu sa varemalt tegid, ja vaata ette, et sa kontsapidi kuhugi vahele ei satu."

„Need nõudmised on lihtsad, ja neid oleksin isegi umbes täitnud, mingit raskust seal pole, aga sa vist unustasid kirja peita?" oli Thomas mures.

„Kirja ei saa eetri või bensiiniga asfaldist puhtaks pesta, nagu sul väärtasjadega tuleb teha, ja pealegi pole mul veel kiri kirjutatud. Isegi peidukoht on vaatamata, aga küll selle asja korraldame paari päeva jooksul ära. Homme õhtul tulen teie juurde juttu ajama, katsu põhjust leida tuppa kutsumiseks, ja selleks ajaks aseta oma kohvrid niimoodi, et nende lukkudele saaksin silma visata."

Järgmisel õhtul läksin Thomase poole. Käisin seal sageli juttu ajamas, aga see toimus alati väljas ukse-esisel pingil, sest toas ei olnud lihtsalt ruumi. Väikeses toapugerikus, mida talvel kasutati sigade söögi hoiuruumiks, asusid ühes toapooles nöörile riputatud teki taga Thomase ja ema magamiskoikud. Ülejäänud põrandapind oli nii väike, et kahel naisel oli võimalus ainult magamise ajaks põhukotid põrandale panna. Päevaks tõsteti kotid esikusse, et endale vähegi liikumispinda saada. Kus oleks seal veel külalistele istet saanud pakkuda?... Peremehel oli ruume külluses, pööninguid ja avaraid põhukuure, aga seal ei lubatud elada, sest vangid pidid asuma lukustatud ruumis, et nende varanatuke kaduma ei läheks. Nii ütles peremees, aga ma arvan, see oli miilitsa käsk vangide põgenemise takistamiseks, mida aga peremees ei rakendanud, käskides päeval uksed lukustada.

Istusime väljas pingil. Thomas kutsus mingil ettekäändel mind tuppa. Sain kohvri lukkudele pilgu heita ja soovitasin Thomal ülehomme haigeks jääda, parem, kui juba homme õhtupoolikul peavalu kaebab, et haigus tõenäolisem näiks.

Parajasti juhtusid neil päevadel olema mul kodused tööd, sest tööloomad puudusid. Umbes paar nädalat tagasi palgati tallu uus sulane. Minu hobused anti temale ja mind ülendati härjameheks. Meil oli talus kaks paari künnihärgi, keda kasutati sobival põllutööl, peamiselt künni-, äestamise- ja suhkrunaeri veotöödel. Masinate veoks nad ei kõlvanud kui laisad ja rumalad lojused, nagu peremees tähendas. Härjad olid väliselt toredad loomad, pikkade teravate, kaarjate sarvedega ja karvalt sinaka tooniga. Iseloomult vaiksed nagu lambad, sest rõõmu-, uhkuse- ja tigedusetopsud olid vist juba vasikapõlves kohitsetud. Toiduks lubas peremees neile ainult vett ja põhku; heina ja vilja vääriliseks üldse ei arvanud, see pidi liiga rasva ja laisaks ajama. Andsin neile vahel salaja heinu ja kaeru, mille eest härjad väga tänulikud olid. Kui nina ette seisid, lakuti üksteise võidu mu porised ja määrdunud püksid keelega puhtaks, nii et pükste pesemisega endal ei tarvitsenud vaeva näha.

Ei saa ütelda, et härg laisk loom oleks. Tööle minnes venisid küll vaevaltmärgatavalt edasi ja vembla mõju ulatus ainult mõne kiirema sammuni, aga töölt tulles olid neil nii kiired jalad all, et alati enne hobuse-mehi koju jõudsin. Kui mõnikord popsnik raske koormaga pehmel põllul lehmaga kinni jäi ja härja abiliseks rakendasin - siis vedas oma meessoo uhkusega lehma kõrval enese kas või surnuks, aga koorem pidi välja tulema! Sepal käimine ja raudade allapanek oli muidugi hobustega võrreldes päris tülikas töö.

Härgadega seltsis laisklemine kestis mul vaevalt paar nädalat, siis jäeti jälle jalameheks. Thomase härjad kui viletsamad viidi sundnormi liha katteks riigile ja minu omad läksid nende asemele Thomase komando alla. Kodused tööd olid vahelduseks, parandasin hobuste aedu, lõhkusin naistele puid ja pesin sigu, mis küll asjata tööks osutus, sest nad pöörasid nagu siga ikka pesemise tulemused pori sees maha.

Sedamoodi toimus kirja peitmine sujuvalt plaanikohaselt. Järgmisel Õhtul töölt tulles oli Thomas nii haige ja armetu, et ei tulnud söömagi ja puges kohe koikusse. Kiri taskus, läksin teisel päeval „haiget" vaatama. Esmalt pahandasin, miks ta õhtul sööma ei tulnud ja minu pärast tühja kõhtu kannatab. Thomas omalt poolt kinnitas, et saanud veel rohkem söönuks kui laualt antakse, sest emale, antud söök tuppaviimiseks kaasa ja perenaine saatnud õige tugeva portsjoni.

Ema oli poja tervise pärast väga mures olnud, isegi arsti kutsumine olnud küsimuse all, aga Thomas rahustanud, et pole haigust ollagi, lihtsalt väsimus ja tahab päeva puhata.

Asusime kohe tööle. Kangutasin ühel kohvri lukul serva lahti, murdsin kirja vastavalt kokku, et luku sisse mahtus, kinnitasin needid uuesti kinni, nii et väliselt ei olnud vähematki märgata.

Kirjas ei märkinud saate aega ega kohta, niisama saaja aadressi, need käskisin Thomasel pähe õppida, et ta vähemalt suusõnal minust teataks, kus ja millises olukorras viibin. Seda juhul, kui kiri peaks kuidagi kaotsi minema.

See kiri läks siiski määratud saajale kätte, olgugi et vastuseni kulus palju aega ja närvesöövat ootamist. Millal ja kellelt see saabus, sellest kuuleme edaspidi, sest ka vahepealsed sündmused väärivad märkimist.

Ligi paar nädalat sai peremees veel maksuta tööjõudu kasutada, kui tuligi käsk Thomasele ja ta emale transpordi päevaks kogunemiskohta ilmuda. Lahkujad olid vaesusele vaatamata väga rõõmsad, - ometi kord pääseb tasuta peremehe orjusest, läänes on vähemalt vabadus ja puudub hirm Siberisse küüditamise ees.

Enne ärasõitu vaatasin ja koputasin Thomase jalavarjud üle, kontsad olid kõigiti korras ja üldiselt ei erinenud milleski parajasti sõnnikuveolt tulnud saabastest.

Väärtasjade suhtes oli Thomas rahustanud ema väikese valega, ja ma imestan praegugi, kui naiivne üks haritud ja minu arvates lahtise silmaringiga naisterahvas võis olla. Nimelt ütelnud Thomas, et neil on võimatu väärtasju salaja üle piiri toimetada, see on isegi hädaohtlik, võib oletada erilist läbiotsimist, sest nad on rikaste inimestena tuntud, ja kui midagi keelatut leitakse, võib Saksamaa asemel vangitorni sattuda. Näidanud siis emale kaugelt aias üht õunapuud, kuhu juurikate alla olevat varandus peidetud, ja ka mina olevat peidukohast teadlik - jään nagu varanduse valvajaks. Juhul, kui mul peagi õnnestub saada Rootsi kui erapooletu riigi dokumendid, toon neile väärtasjad Saksamaale järele. Kui aga mitte, eks Thomas või ise järele tulla, kui juba riikide piirid lahedaks lähevad...

Ema oli selle kavaga nõustunud, olnud isegi hea meel, et poeg asjad hästi korraldanud ja pole vaja endal kõiki muresid kanda.

Lahkudes surusime ainult südamlikult kätt ja ema tähendas lootusrikkalt: „Küll me Saksamaal varsti kohtame, siis pühitseme jällenägemist väärikalt ja püüame tasuda kõike head, mis meile olete teinud...“

Kahjuks ema jäi kohtamata, Thomast külastasin läbisõidul Münchenis. Ta õppis sealses ülikoolis. Kui pärisin üldist käekäiku, siis vastas muretult: „Üht saapakontsa söön ja teisega käin koolis. Ema vahtis silmad pärani, kui oma ainukestel saabastel kontsi alt ära tagusin, arvas, et poiss on peast segane, aga kui neist ehted välja tulid, siis oli nägu naeru täis, pani käed risti ja tänas isegi jumalat. Kui lõpuks sinu osa selles asjas ära rääkisin, no siis ei olnud õnnistusel otsa ega piiri...”

* * *

Sudeedi-sakslaste maalt väljasaatmise transpordid kadusid peagi liikvelt. Esimeses kohutavas sakslaste vihkamise hoos taheti kogu maa neist puhtaks teha, oli siis sakslane kas või mitu põlve juba Tsehhis elanud. Isegi segaabieludest pidi üks pool sunniviisil lahkuma ja tšehhi rahvusest pool võis kohale jääda. Peagi andis selle vihkamise teine külg end valusasti tunda, mida isegi väljasaadetutelt röövitud ja võõrandatud varandused ei tasunud.

Sudeedimaal jäid terved külad elanikest tühjaks, põllud sööti, kariloomad hävisid armsa okupandi - venelase kõhus või oma suurlinnade toidulaual. Mitmed tööstusharud jäid seisma, nagu näiteks keemia-, kullasepa- ja kuulus böömi klaasi- ja kristallitööstus, kus sakslased peamiselt juhatajad ja oskustöölised olid. Sõja ajal pommitamistel purunenud aknad vajasid klaasi ja Kremli pidulaud võitu pühitsedes nõudis kristalli.

Tšehhid ise vabriku lihttööst ei hoolinud ega osanudki seda, nõuti paremaid kohti ja kõrgemaid palku. Tarbekaupade puudus kasvas iga päevaga, niisama kui taludest võetavad toiduainete sundnormid. Sealt oli veel võtta, sest vilja aitasid koristada sõjavangid, keda algul sabotaaži kartusel oskustöödele ei määratud. Sügisel pärast põllutööhooaega käidi ka taludes vange küsitlemas, kas kaevandustöölisi või mõne vabrikutöö eriala mehi ei leidu.

Meie talust ei kõlvanud keegi. Meremeest ei vajatud, sest peale Moldau jõe ei leidu Tšehhi riigis vesi-semat kohta, ja seegi näeb merd alles siis, kui juba Saksamaast on läbi jooksnud.

Emili kelneriamet kedagi ei huvitanud, samuti ka korstnapühkija elukutse, sest Otto oli ettevaatuse mõt-

tes ameti „ümber õppinud", ta nimelt arvas, et need ametimehed on sepaga võrdselt mustad, ega vangi talust ometi nii kõrgele kohale nagu korstna otsa ei määrata. Oligi nii, et pärast ülekuulamist kutsuti mitmed vangid laagrisse, arvatavasti oli neil mingi nõutav eriala.

Tšehhi talumees ja ka sulased on ühekülgse oskusega. Ta teeb ainult põllul tööd, nagu varem on tehtud, aga kui sõnnikuhargile on vaja vart taha panna - siis viiakse see puusepa juurde, vars ostetakse loomulikult poest, isegi

luuavarred. Puu on kallis aine ja seda ostetakse kaaluga. Kütteks tarvitada tuleb liiga kallis, ainult kivisöe süütamiseks lõigatakse nottidest lühikesed jupid ja needki lõhutakse peenteks tikkudeks.

Korra ostis peremees pooleks aastaks puud valmis. Pikad notid vedelesid õuel vihma käes, mees käis mureliku näoga ringi ja kirus vihmasadu, mis puude väärtust iga päevaga vähendab.

Julgesin pahaselt peremehelt küsida, millest see puude lõikuse takistus tingitud on? Pahane isand kaebas isegi vangile oma tusatuju põhjust:

„Meil on paari küla tarbeks kreissaega puulõikaja, nüüd see näru on haiglasse läinud ja puud vettivad vihma käes taluõuel."

„Ma võiksin meie talu puud soovikohaselt katki lõigata, sest saag ja jõumasinad meil endil on," pakkusin end peremehele tülika küsimuse lahendamiseks.

„Sina, merehulgus, mida tead sa kreissaest ja puu-lõikusest? Rikud mul sae ja tapad enese, - kes seda mulle tasub?"

„Seda ei tarvitse karta, olen Saksamaal kaks kuud kreissae-koolis käinud ja tunnen seda asjandust põhjalikult," valetasin peremehele suu sisse.

„Kas sa õigust räägid, eks seda näe homme hommikul," oli peremees häda sunnil nõus minu oskusi proovima.

Teisel hommikul määrati slovakk päevaseks talli-töö abiliseks ja kari sulaste naisi kreissae „mehaaniku" käealusteks. Paar neist pidid puid ette andma, üks kinni hoidma ja teised lõigatud juppe kuurialusesse kandma. Sepalt toodi viil laenuks ja sellega andsin saehammas-tele värske teravuse. Naised vaatasid põnevusega pealt, kui sae peremehega kohale seadsime ja mootorile rihma peale tõmbasime. Ettevaatuse mõttes anti mulle kaitseprillid ja nahkkindad. Kõik oli valmis, nupule surudes sai mootor voolu ja saag alustas tööd. Tamme- ja pöök-puu juppe lõigates lendas aina tulesädemeid, naised kandsid puid ette ja eest ära, peremees vaatas pealt ja vilistas.

Ei mõistnud sellest vilest midagi välja lugeda, sest ta harilikult vilistas halva tuju lahutuseks ja ka siis, kui millegi pärast head meelt tundis. Pärastpoole harjusin vile toonist tundma, milline tuju parajasti käsil oli.

Järjekordse noti lõppemisel peatas peremees sae ja sõnas mulle:

„Juhata seda tööd siin edasi, ma lähen põllule teistele töölistele käske andma."

Lõikasin puid keskhommikuni, perenaine tõi ka vangile lõunaoote kahe võileiva vahele pandud paksu pekiviiluka näol. See oli ainuke kord kogu talus oleku ajal.

Peremehe lahkumisel muidugi töötempo alanes. Slovaki naised puistasid saepuru üksteisele krae vahele ja käisid sageli puukuuri kõrval asuvas töörahva väljakäigus. Kui minagi sinna tarbepärast läksin ja tagasi tulin, küsisid naised: kas tohib veel veidi võtta või aitab juba? Ei taibanud seda küsimust ja naised selgitasid täiendavalt: kas sa siis ei tea, et väljakäigu aknaaugu tagune maa-ala on tagaaias väljaspool peremehe õue piirkonda? Läksin uuesti vaatama, ja siis selgus naiste seedimisrikke põhjus. Asutise aknaaugu alla oli hõlma all kogukas hunnik puunotte kantud, mis öösel rändasid sulastele ahju süütamiseks. Ega minul tarvitsenud midagi kuulda ega näha, pilgutasin ainult naistele silma ja viipasin peremehe toa poole - passigu ise peale. Kasu oli sellest puulõikusest kõigil: peremees uhkustas, et temal pole vaja oodata puulõikamise järjekorda, sulased said vähese vaevaga oma ahjudele süüteks pilpaid ja mulle siginesid teisel hommikul sigaretid tasku.

Karjatalli hooldajaks või tallmeistriks sain sel moel, et tšehhi kapten lasti sugulaste eestkostmisel orjatööst vabaks ja peremees arvas rootslase sellele tööle kohase olevat.

Olin ka varem tallis mitu pühapäeva töötanud, kui kaptenil külalised käisid, ja küllap peremehele meeldis minu tehtud tallikord. Kapten maksis mulle päeva eest harilikult kaks toosi tuletikke ja viis sigaretti, aga tol korral oli see vangile küllalt rikkalik tasu.

Peremees tähendas tööle määrates:

„Sellepärast saad tallimehe koha, et sa ei varasta ja mul pole tarvis varahommikuti valvata. Sul pole jahudega midagi teha, aga slovakk tassib lehmadele määratud jahu ja heinad öösel oma kitsele, nagu varemalt on alati juhtunud."

Selle ametiga sain ka taskukella kandja au osaliseks. Kell neli algas laudas töö, lüpsiajaks, kella kuueks, pidi kõik puhas ja korras olema. See kell oli ka ühtlasi ärataja, mille helina peale üles ärkasin.

Peremees uuris ääri-veeri mööda, kas mul varemalt kella on olnud ja kas ma ta keeramist ja käsitsemist tunnen?

„Miks ei tunne, mul elus suure tormiga mere peal paarkümmend kuldkella üle parda merre läinud."

„See kell pole küll kullast ega lehmalaut meri, aga vaata ette, et teda lehmasita sisse ei pilla," oli peremehel kohe minu kiitlemisele nöökav vastus valmis.

Kõiki jahukaste, võtmete asukohti ja söödasegusid kätte näidates julgustas peremees:

„Ega laudatöö raske pole, ainult hommikul pead vara üles tõusma, aga selle-eest võid päevaajal neli tundi magada. Kas lehma lüpsta oskad?"

„Ei tea, pole seda tööd elus katsunud, merelehmad ei lase lüpsta, poevad vee alla ja laeva peal lehmalauta pole," andsin otsese vastuse.

„Too lüpsik ja proovi, selles mingit kunsti pole. Kui ameti selgeks saad, aitad slovaki naistel lüpsta, pärastpoole teed perenaise asemel järellüpsi kontrolliks ja passid, et nad salaja piima ei joo."

Ah siis sellepärast tuleb mulle tööd juurde, torkas lüpsikut tuues mõttesse. Alguses arvasin, et kardab piimavargust ja sellepärast lülitab mind lüpsjate hulka - igal juhul on kasulikum mitte osata...

Lüpsik kohal, asusin lehma udara juurde. Venitasin üht nisa mõned korrad lüpsiku suunas niipalju kui andis, aga piimatilka ei tulnud. Lehm tõstis juba kahtlaselt jalgu, vehkis sabaga ja vahtis tagasi.

„Nii pole õige," õpetas peremees, „võta nisa pihku ja pigista."

Pigistasin, nii et küüntel valus hakkas. Sellele järgnes lüpsiku kolin ja meremees oli kükkasendist pikali põrandal.

Peremees möirgas naerda, lehm oli lüpsiku lömmi löönud, lüpsjal peale häbi ei olnud häda midagi.

„Ei sinust merehulgusest lüpsjat saa, narrid niimoodi mul lehmad ära," arvas selle õnnetuse peale peremees ja õpetas: „Vii lüpsik sepa kätte sirgeks ajada. Ega olegi tähtis, palju naistel aega läheb, liitri piima pean päevas neile niikuinii maksma, ainult perenaisel ei tarvitseks sinu abi korral nii kaua laudas valvata. Kui tallitööst aega üle jääb, aita perenaisel puid peeneks lõhkuda ja tuvipoegi korjata."

Tuvipesi oli meil üle paarisaja. Osa neist asus õuele posti otsa ehitatud majakeses ja ülejäänud aida räästa alla paigutatud tohutus kastis. Perenaise käsul käisin sageli kontrollimas. Millised pojad peagu lennu-võimelised olid, need korjasin kotti, perenaine pööras neil kahe sõrme vahel pead otsast - ja lõunaks sai maitsev söömaaeg. Kahjuks anti seda praadi väga vähe, sest pool täidisega tuvipoega ei ole mehele kõhutäiteks piisav.

Tallmeistri ametiga kaasnevaist lisahüvdtustest ei tohiks vaikides mööda minna, sest vangile on iga toidu-suutäis, rahasent ja riidenäru kehakatteks ülimalt tähtis tervise ja vabanemislootuse elushoidmiseks. Kes seda ise pole läbi elanud, sellel puudub parimalgi tahtmisel ettekujutus, kuidas ja millises suunas inimese mõttekäik lahendamatuna näivas olukorras töötab.

Esiteks olid „alamad" mulle suureks toidulisaks. Igal hommikul lauta tulles, kui pererahvas alles magas, tõmbasin parimalt lehmalt liitri piima oma tarbeks. Hommikuse kohvi ajal sai tükk leiba põue pistetud ja keskhommikul maitses see rõõsa piimaga ülihästi. Lüpsmine oli juba poisikesena selgeks õpitud, sest isa-ema kirikus või külaskäigul olles tuli see toiming alati minul sooritada.

Meie laudas oli ka küla suurim tõupull (1200 kg), selle laudast väljatoomine lehmadega külastajaile suurendas minu rahatagavara kümne koruni võrra korra pealt. Iga vasika sünnipäeva hommikul oli klaas veini kohvi kõrval. Elupäevad laudas elavad lehmad omal jõul sünnitada ei suutnud ja neid pidi inimjõuga tugevasti abistama.

Paarinädalase ametisoleku järele kiitis perenaine, et piimatoodang on nüüd kolmandiku võrra tõusnud. Ega mulle toodangu tõstmiseks suuremaid võimalusi antud kui eelmisele mehele, aga ma tegin peremehe poolt näidatud toidunormid veidi suuremad ja lüpsi-loomadele lisasin paar ämbrit jahu enam. Nagu varemalt kaptenit abistades märkasin, ei viitsinud ta isegi peremehe poolt määratud normi ette kanda.

Piimatoodang üldiselt oli selle karja kohta allpool arvustust, sest paarikümne sarvekandja kohta saadi lüp-sikorras neli ämbrit piima. Lüpsti kaks korda päevas. Kord tähendasin peremehele, et minu kodumaal andsid kaks lehma rohkem piima päevas kui sinu terve kari. Vangutas pead ja ütles, et niisugust rumalat juttu ei maksa suust välja ajada.

Arvestades neid tingimusi, milledes kari elas, ei tarvitsenud imestada vähest piimaandi. Lehmad nägid päikesepaistet ainult pulliga seltsis õue viiduna või vanaks jäädes tapamajja sõidul. Peapõhjus seisis toitmises, toitu anti kaks korda päevas, ainult aganaid või põhku segatuna suhkrunaeri lõikudega, mis vabrikust tagasi toodud. Sellele segule lisati paar ämbrit jahu ja sama osa melassi (suhkruvabrikust järelejääv vedelik) kallati isuäratuseks üle toidu. Toidu kogus oli looma kohta äärmiselt väike ja nad olid enamasti alati poolnäljas.

Aeg veeres hilissügisesse, sadas külma vihma, vahel viskas sekka lumelörtsi ja mul oli soojas tallis hea meel, et ei tarvitsenud väljas töötades kehva riietusega külma tunda. Ajaviiteks parandasin talli põranda, mille eest peremees kiitust ja sigarette jagas.

Ega hädad ja mured sellepärast lõppenud. Õhtul toas külmal kivipõrandal varbad valutasid, aga midagi ei olnud jalga panna. Sidusime paberkotid jalgade ümber - aga nende iga kestis ainult ühe õhtu.

Poisikesena karjas käies punusin endale kõrkjatest kaabu pähe, piiritüdrukule isegi uhke kübara. Kas seda oskust saaks rakendada jalavarjude valmistamisel - tärkas ühel päeval mõte, kui nisukõrte hunnikut silmitsesin. Esimeste nisukõrtest toasusside valmistamisega oli tegemist, sakslaste omad tulid juba paremad, sest amet õpetab tegijat. Järgnesid slovaki naised oma tel-limistega, aga päriselt tõusis sussitegija kuulsus külas oma haripunkti, kui perenaisele kingituseks punusin rahvusvärvides kõrtest päris kunstipärased sussid.

Värve võis osta poest vähese raha eest ja susside tellimisi sadas kui rahet. Lisaks laiendasin tööala veel ukseesisemattidele, tarvitajaskond suurenes ja kindlasti on mõned tellimised tänaseni täitmata.

Kõik need kõrvaltööd, kaasa arvatud väikesed vargused, aitasid üksluist ja piiratud vangielu vaheldusrikkamaks muuta, lisaks majanduslikku kasu tuues suitsude ja ühe-teise tarbeeseme näol.

Saabusid esimesed vangiaja jõulud. Peremees soovitas loomade jaoks rohkem toitu valmis segada, et pühade ajaks ainult etteviimise vaev jääks. Jõululaupäeva õhtusöögil anti igale vangile klaas veini, kingituseks kolm närtsinud õuna ja peremehe läbikulunud särk... Meie kolm rõõmustasime särgi üle, see oli triigitud ja lõhnas nagu puhas pesu ikka. Ainult üheks korraks saime selga panna - siis nad lagunesid nagu kokkuräägitult kõigil, sest olid vanad...

Lauale kanti õhtusöögiks täidetud kala, mis hästi maitses, kõrvaliseks kange äädikaga hapuks tehtud külm kartulisalat ja järeltoiduks „vanozka“ kuuma kohviga. Vanozka on jõuluaegne tšehhi rahvussai, umbes jalapikkune ja raske kui telliskivi, sisaldab mooniseemneid, pähklituumi ja mulle tundmata maitseaineid. Võid, õli või rasva peab ta rohkesti sisaldama, sest ta püsis paar nädalat värskena ja pehmena. Igavang võis oma vanozka õhtusöögi lõppedes kaasa võtta. Kui sakslased nägid, et kartulisalat mulle ei maitsenud, tahtsid selle omavahel jagada, mida ma siiski ei lubanud. Perenaine tuli lauda koristama ja vaatas imestades näkku minu puutumata salatitaldrikut nähes.

„Kas sinu kodumaal seda toitu ei sööda või on ta maitsetult valmistatud?" küsis pooleldi etteheitvalt.

„Arvan, et ta on hästi valmistatud ja maitseb ka teile hästi, aga minu kodumaal jõuluõhtul külmi ja hapusid kartuleid ei söödud.“

Perenaine lahendas vahejuhtumi õiglaselt seisukohalt:

„Igal maal oma maitsed ja tõekspidamised toidu suhtes, aga kas sa said kõhu täis?" küsis ta osavõtlikult.

„Kõht on täis. Kui ta tühi või näljas oleks, siis oleksid kartulid taldrikult kadunud. Ma vabandan, et teie maitsest ei oska lugu pidada, sest ka vangil võib jääda toiduvalik, kui ta kõht täis on."

Lahkusime söögilauast. Lapsed käisid ärevalt ustest sisse-välja, sealt vahelt paistis meieni isegi ehtekoor-ma all ägav jõulukuusk - kuid see ei olnud meile...

Pühal õhtul istusime peaaegu sõnatult oma toas koikude serval. Paar kuuseoksa jõulutähisena lauale topsikusse pistetud. Mahajäetuse ja üksilduse tunne lasus raske koormana mõtetel. Eriti teravalt kerkisid elus möödaläinud jõulud esile ja küllap nad olid teistelgi mõttes.

Esimesel ja teisel pühal tööd ei tehtud peale häda-tarvilise loomade toitmise. Vedelesime ja magasime toas, slovaki naised tõid üht-teist oma pühade toitudest maitsta, ka peremehe laud oli rikkalikum, vähemalt kõhud olid meil kogu pühade aja täis...

VIINATORUD

Pühade lõpul viimast valmistehtud toidusegu loomadele jagades torkas terav piirituse lõhn ninna. Millest see tuleb?... Aganad ometi alkoholi ei sisalda, hapnenud ja vastikult haisevad naerilõigud ka mitte, ainult melass võis sisaldada aineid, millest paaripäevase soojas ruumis käärimise järele piirituse lõhna tekkis.

Siirupi valmistamise ettekäändel pärisin sulaste käest melassi kohta andmeid, kas ta selleks kõlbab või on ainult loomatoiduks kõlvuline?

Ei, siirupit temast ei saa, olid sulased teadlikud. Varemalt polnud ka melassi taludele antud, kõik saadetud viinavabrikusse, aga nüüd pole vist viinavabrikud veel korras ja sellepärast pruulitakse melassist lehmade abil piima likööri asemel.

Ah niimoodi, piirituse lõhna allikas oli nüüd teada, aga kuidas „lõhna" saaks keele peale võtta - oli järgmiseks mureks.

Tõin mõne sendi eest poest pärmi, tallist topsiku-täie melassi ja segasin pärmi soojendatud vedelikku. Järgmisel päeval oli koikualune ülekäärinud vahtu täis ja piirituse lõhn kargas tuppa minnes juba ukse avamisel ninna.

Rääkisin oma avastusest toakaaslastele, kes viina rüüpamisega küll väga nõus olid, kuid selle tegemine meie oludes kodusel teel oli nende arvates täiesti võimatu. Kui ma loodan sellega toime tulla - nemad aitavad kaasa, kus oskavad ja vajalik on.

Hakkasin tasa-pisi „vabriku" ehitusplaane sepitsema. Kodumaalt olid selleks vastavad eelteadmised kaasa toodud. Ainult sisseseade hankimine tekitas muret, käärinud melass oli veel joogiks kõlbmatu.

Katlamure lahendas perenaine. Kaebasin, et pesupesemine külma veega on raske, isegi täid võivad selga tekkida. Kas ta annaks mingi suurema nõu vee soojendamiseks?

„Jeesus Maria, kas teil on täid seljas?" kohkus perenaine.

„Praegu veel ei ole, aga nad kindlasti tulevad, kui pikemat aega ainult külma veega pesu pestakse," hirmutasin perenaist.

Kiiresti otsiti paariämbriline emaileeritud keedu-pott ja anti see alaliseks meie käsutusse. Kahjuks puudus potil kaas - just meile olulisem osa.

Õhtuti meisterdasime taskunoa abil lauatükkidest potile kindla kaane, kuuma rauaga põletasime sellele augu sisse ja esimene ese tööstuse sisseseadele oli valmis.

Berliini sepale andsin ülesandeks jahutaja valmistamise. Selleks kõlbasid väga hästi tühjad konservitop-sid, mida kõikjal vedeles. Topside kokkutinutamisega oli raskusi. Tina ja soolhapet ei olnud lihtne küla sepapajast näpata... Käisin seal tihti loomade kette ja ühtteist parandusele viimas ja ära toomas, kuni kord õnnestus oma „asja" ajada. Tinutuskolviks ohverdas pärli-puurija oma sõjaaegse punasest vasest supilusika.

Katel ja jahutaja said valmis, aga vastavaid torusid ei õhnestunud kustki leida, olgugi et kolme mehega silmad lahti hoidsime. Meie peame torud saama, arutasime igal õhtul tööstuse probleemi, sest see oli meile kõigile nagu südameasjaks saanud...

Ühel päeval aidast loomadele jahu tuues lasksin silmadel ruumi nurki mööda ringi joosta. Korraga märkan käibelt kõrvaldatud kolu hulgas vana lapsevankrit ja sellel hiilgab nikeldatud torust vägev „tiisel“ küljes. Just niisugust vajasin. Tuleb ainult vankri küljest lahti monteerida. Proovisin kohe käte jõudu - aga see oli raua vastu liiga nigel.

Teisel päeval jahu tuues oli viil taskus. Jahuämbrid täitsin äärmise kiirusega ja pärast seda töötas viil toru kallal tubli minuti, siis tuli ettevaatuse mõttes katkestada. Sellepärast nimelt ei saanud tööd korraga lõpule viia, et Tšehhi taludes oli iga uks lukustatud, mis lukustada andis, samuti ka jahuait, kõik võtmed aga rippusid köögis võtmetahvlil ja sealt anti nad aita minnes ja sinna andsin nad tagasi välja tulles. Pikemat aidas viibimist kui jahude võtmiseks tarvilik oleks kohe märgatud ja mul ei olnud mingit tõelist põhjust ette tuua. Tuli kasutada kiirust ja aega.

Mõne päeva pärast oli toru õnnelikult hõlma all aidast välja toodud ja õhtul käis juba töö selle kallal vabriku nõuete kohaseks ümbertegemiseks.

Kõik ettevalmistused vältasid üle kahe kuu, viimane viivitus oli segu käärimine, mis isegi ligi nädala kestis. Lõpuks oma sünnipäeva eelõhtul võisin toakaaslas-tele teatada, et täna öösel läheb „tööstus“ käiku...

Õnneks oli laupäeva õhtu, pühapäeval ei tarvitsenud tööd teha ja võis kas või kogu öö magamata olla. Hilisõhtul, kui naabermajas asuvad slovaki sulased olid juba öörahul, asetasin meskipoti pliidile. Toakaaslased olid kõikjal abivalmis vett ja puid muretsedes või siia-sinna käsi külge pannes, kuhu vaja.

Istun pliidiesisel pakul ja lisan tuld, kui see tarvilikuks osutub. Sakslased jälgivad põnevusega kogu tegevust, olgugi et neil õiget usku viinategemisesse millalgi ei olnud. Nüüdki kuuldub skeptilisi märkusi lehmadele „supikeetmisest“. Enam-vähem olen oma ettevõttes kindel, see selgus juba käärinud meski proovimisel.

Kuulame katla keemise kahinat ja ootame kannatlikult. Umbes tunniajalise kütmise järele koguneb pikkamööda esimene vedelikutilk jahutaja toru otsale... Püüan selle sõrmele, nuusutan ja panen keelele. Ninna puurib tuttav lõhn ja keelel tunnen teravat kipitust.

„Kuidas oli?" pärivad sakslased nagu ühest suust. „Kas oli puhas vesi või tundub veidi viina maiku kah juures olevat?" jätkub uudishimu.

„Puhas vesi," valetan lühidalt.

„Seda me arvasime kohe ja arutasime, et paari torujupi ja konservipurgiga ei saa pliidil viina keeta, selleks peab ikka vabrik ja masinad olema," olid sakslased pettunud. Usk rootslase viinatehasesse oli täiesti kadunud, hakati poolpahasena rootslase ebaõnnestumise üle magamaminekuks seadma.

„Võib-olla hakkab viin alles lõpupoole tulema, ega minagi neid tšehhi viinaajamise aineid tunne, meil tehti jahust ja kartulitest," rahustasin sakslasi.

Samal ajal muutusid torust tulevad tilgad tihedamaks, ja kui tuld tugevamaks kohendasin, siis ajuti peaaegu nagu nirises ja toru all olev klaas sai täis.

Võtsin täidetud klaasi ja kummutasin selle suule tühjaks. Alla neelates oli tunne, nagu oleks okastraati läbi kõri veetud, lisaks tikkus vesi silmi, aga kõigile neile halbadele ootamatustele vaatamata oli hea meel oma ettevõtte õnnestumise üle. Klaasi tühjendamise järele valitsesin äraandlikku näoilmet nii, et pealtvaataja sellest midagi erilist ei saanud välja lugeda.

„Kas sellel keedetud veel on veidi viina maitset juures?" pärivad sakslased.

...Tundub veidi just kui sedamoodi olevat, aga eks te ise otsusta. Järgmise klaasi, kui see täis tilgub, saab Otto, temal kui jahutaja valmistajal on eesõigus."

Ottole klaasi ulatades andsin sellele käsu kaasa: „Kogu klaasitäis korraga põhjani juua!"

Otto oli sõjaväes õppinud käsku täitma ja tühjendas klaasi viimse tilgani. Sellele järgnes luksuv läkastami-ne, kõri väljastpoolt küüntega kratsimine ja silmist käisega pisarate pühkimine. Sellejärele pääsesid ka häälepaelad valla, järgnesid süüdistavad sõimusõnad minu aadressil, et sa, rootslane, vist kavatsed inimesi tappa oma viinaajamisega. Sõja ajal sai mitme riigi viina juua, aga niisugust vedelat tuld pole seni minu keele peale saanud. Ega tea, kas ongi viin, kes seda ütleb, mis mürki sealt toruotsast tilgub, oleme hommikul sirged ja siruli põrandal, ahastab Otto.

„Siruli võid küll põrandal olla, aga suutäis puhast viina pole veel ühtki meest tapnud," rahustan Ottot.

„Peas ei tunne veel mitte midagi, aga kõhus on niisugune tunne, nagu käiks tuline kera sees ringi," kaebab Otto edasi.

„Mis sa oigad, võta ämber, mine kaevule ja too külma vett jahutaja tarbeks," rakendan Otto töösse.

Otto väljub, järgmine klaas on täis tilkunud ja pakun seda Emilile.

„Ei, mina seda viina küll sedamoodi ei võta," protesteerib Emil, „kui Otto külma veega tagasi tuleb, siis segan ta suupäraseks, sest mina armastan viina mõnuga, mitte valuga võtta, nagu Otto tegi," jääb Emil kindlalt oma tõekspidamise juurde.

Otto tuleb täidetud veeämbriga tagasi, tubli lonks valgub sellest ust kinni pannes põrandale, ise joriseb sealjuures kuulsat „kuradi naeru" laulu, mis eestlastest rindemeestele peaks tuntud olema.

„Kas minu järjekorra klaas on juba täis tilkunud?" on kohe esimene küsimus. On näha, et surmahirm on mehel kadunud ja vett tuues on alkohol vastavatesse ajupooridesse imbunud.

Emili esimene klaas, olgugi veega segatult, leidis oma õige paiga - olime korraga kõik rõõmsad ja mured ununenud. Meie ei olnud enam vangid ega tšehhi talu tasuta orjad, vaid rindemehed, kes kannatasid külma, trampisid Venemaa mudastel teedel, puistasid langenud vastase taskuid, kus peale kuivanud kaerte ja mustade herneste midagi ei leidunud. Kirusime kindraleid ja isegi Aadut ennast, kes selle sõja rappa ajas. Meie ei olnud fašistid, rahvussotsialistid kaugeltki mitte, ainult lihtsad rindemehed, kes veidi viina võtnud...

Viin tilkus pidevalt jahutaja torust, viinameistri aupaiste tõusis võtmisega rinnakõrgusele - kui mitte kõrgemale.

Peagu igal mehel ronib uhkus viinaklaasi mööda üles. Demonstreerisin omalt poolt neile õiget põhjamaa viinavõtmist. Süütasin klaasi sisu põlema ja kui seda tühjendasin, jäi pealtvaatajaile mulje, nagu oleksin põlevat viina endale sisse joonud...

Sakslastel jäid suud ammuli ja ühel nõul ristisid viinameistri „Rootsi kuradiks", sest nende teada olevat ainult kurat võimeline põrgus tuld jooma...

Ei tarvitse imestada sakslaste mõõdupuud viina kanguse ja võtmise suhtes. Enamasti kõik on nad veinist lugupidajad ja kangemat jooki segatakse puhta veega lahjemaks. Peab ka seda arvestama, et meie ei olnud aasta jooksul alkoholi oma keelele saanud.

Meie esimese tööstustoodangu proovimine lõppes sel õhtul niimoodi, et Otto norises hommikuni pliidi kõrval põrandal, Emil ronis veel omal jalal vaevalt koikusse, jäädes sinna täies „mundris“ magama. Viina jäi esimesest pruulimisest järele poolteist pudelit, sest ise pidin piiri pidama ja üle paari-kolme klaasi ei võtnud. Loomulik, et kogu saaduse hävitamise korral oleksid teisel hommikul slovaki sulased või peremees meid põrandalt lahti kangutanud ja sellega oleks meie üheõh-tune lõbu lõppenud...

Pesin kõik „tehase“ jäljed puhtaks, torud, kaane ja jahutaja peitsin põhukuuri. Kui kella vaatasin, jäi lauta mineku ajani veel tubli tund magamiseks.

Pühapäevahommikused vähesed talitused toimusid korrapäraselt. Laut oli puhas ja lüpsivalmis nagu alati. Otto puudus hommikueinelt, aga Emil söötis ja puhastas ka tema hobused. Peremehele ütles, et Otto on eile vist töö juures külmetanud, väriseb teki all ja kaebab peavalu. Peremehel oli vangi järgmiseks tööpäevaks vaja, andis Emilile Otto jaoks vana katkise teki-näru „arstirohuks“ kaasa. Lauakoristamise ajal vabandasin perenaise ees tänase päeva korratut laudatööd, sest mul on sünnipäev ja varemast harjumusest pole ma sellel päeval millalgi hoolega tööd teinud. Muidugi teatas perenaine sellest kohe peremehele, see tõi mustade kaantega kaustiku välja ja leidis sealt, et tõesti üks tema vangidest on tänasel päeval sündinud... Kõigil maadel respekteeritakse sünnipäeva ja ka peremees tõi paki sigarette laua nurgale. Kätt õnnesooviks ei andnud, aga sigaretipakk tegi selle iludusvea tasa...

Pärast hommikueinet läksime Emiliga heas tujus oma tuppa pühapäeva ja sünnipäeva pühitsema.

Otto oli juba ärkvel, istus koiku serval ja hoidis pead käte vahel. Panime arstirohuks saadetud näruse teki ja hommikueine saiad sinna kõrvale - aga need Ottot ei huvitanud.

„Kas peaparanduseks viina järele jäi?“ oli esimene küsimus.

Võtsin koikujala tagant pudeli ja asetasin lauale, täitsin klaasi ja pakkusin oma sünnipäeva terviseks - ka peremehe poolt antud sigaretid olid sel päeval üldtarvituseks.

Paari klaasi tõstmise järele paranesid haigedi pead. Sakslased lubasid mind surmani mäletada ja ühine otsus oli, et homme tuleb kiiresti järgmine „segadus" käärimiseks valmis panna. Ainuke tingimus, et võtmise mõõdupuu jääb alatiseks minu kätte. Niisugust „lakku täis" jäämist ei tohi enam korduda, nagu eile õhtul oli, sest see võib lõppeda vangilaagriga, mida me kõik kartsime.

Sellest esimesest korrast alates jätkus viinaajamine pidevalt tarviduse järgi. Ka meistri vilumus suurenes tööga käsi-käes. Käärivale meskile lisasin köömneid ja föniikliteri, sellest paranes maitse tunduvalt. Jahutajale monteerisime lisaseadeldise, mis eraldas puskariõli ja suurendas viina kvantumit. Sellega tõusis kanguse kraad ja pudelit vastu valget vaadates näis, nagu poleks sisu sees olemaski.

Ottol oli kõva servaga sonimüts. Sellega sai meie söögiruumi nurgas asuvast kotist kõige kiiremini müt-sitäie suhkrut varastada. Seda viinale maitseks põletades tekkis vangide lauale päris peenemaitseline liköör.

Tagasihoidlikult ja mõistlikult tööstuse väljalaske-võimet kasutades tekkis meil isegi ülejääk. Aitas tööst väsinud ja nõrga toiduga vangile õhtul klaasitäiest, et unustada päeva raskused ja uinuda muredeta unne...

Selle poolest oli meil vabadus, et kui õhtul oma nelja seina vahele tulime, siis olime seal ka omaette. Peremees kogu talusoleku ajal oma jalga üle läve ei tõstnud. Paaril korral koputas aknale, kui just erakorraliselt oli mehi abiks vaja. Umbes selline vahekord nagu meie kodumaal paruni ajal, kes millalgi üle moonaka lävepaku ei astunud...

Inimene on üks rahulolematuste hunnik. Isegi vangidele muutus see väsimuse peletuseks võetud viina-klaas igavaks. Otsisime väljapääsu õhtuti savipõrandaga poolhämaras toas oma mõtetele, mis kuidagi ei tahtnud püsida selles armetus ümbruses.

Kord ühel igaval ja nimeta õhtul enne magamaheitmist küsis Otto meie arvamist selle kohta, mis oleks, kui kutsuksime laupäeva õhtuks endale naiskülalisi? Meie likööritagavarad on tarvituse tarbest üle kasvanud ja külalised aitaksid meid nende vähendamisel. Hall laupäevaõhtu oleks vaheldusrikkam ja lõbusam - nii meile kui ka neile. Loomulikult olime Emiliga nõus Otto plaaniga - aga külalised? Selle koha pealt olime nõutud.

Ottol oli plaan peagu valmis. Ta oli naabruse rii-gimõisa väljal töötavate sakslannadest vangidega tutvusi loonud, üht Rosalindet sÕnnikukoorma varjus isegi suudelnud... Kui kutsuks selle ja veel paar tüdrukut? Homme kestab meil veel sõnnikuvedu, siis saaks küllakutse edasi anda. Väga tore, oleme kõik ühel arvamisel. Aga viinategemisest ei tohi naistele mitte üks piuks lobiseda, hoiatasin toakaaslasi.

Järgmisel õhtul töölt tulles olid Ottol head uudised. Sakslannad olid küllakutse vastu võtnud. Ottole tuleb sõnnikukoorma taga saadud suudlus, Emilile keegi igavust tundev sõjalesk ja mulle tantsijanna, keda huvitavat meri ja meremehed, eriti rootslased, sest tal olevat kavatsus pärast vangist vabanemist Rootsi sõita, et õpitud tantsualalist kehakultuuri edasi arendada ja täiendada.

Palju neis Otto andmetes õigust leidus, on küsitav, sest ta armastas alati sääsest elevandi teha ja muidugi kasutas küllakutsel rootsi meremeest tõmbenumbrina.

Laupäeva õhtul töö lõppedes oli meie kodune, ühetooniline ja harilik elu segamini löödud. Vahetasime koikudes peeneksmagatud põhud uute vastu, tuba puhastati seinast seina piinlikult, aia äärest korjatud lilli asetati topsikuga lauale, habemed nüri žiletiteraga kraabin hoolega puhtaks ja isegi juukseid kärpisime üksteisel lühemaks - slovaki naiste käest laenatud kääridega.

Õhtuhämaruses läks Otto külalistele vastu. Meie Emiliga istusime kõrgelekruvitud ootusärevuses nagu tulistel sütel. Peagi saabus Otto külalistega, tutvustamisel surusime üksteisel tööst parkunud ja lihani lõhkenud käsi. Pimendasin toakese aknaaugu vana viljakotiga ja süütasin laual meie alalise tattnina asemel poest ostetud küünlad.

Istusime laua äärde, kallasin klaasid täis, palusin lasta hea maitsta ja peremehe aiast varastatud puuvilja suupisteks peale hammustada.

Silmitsesin külalisi. Nad olid üldiselt kenad inimesed, nende käitumine lapitud ürpide all näitas kasvatust, isegi viinaklaasi käes hoidmisest võis seda märgata. Jutu alustamisel leidus sõnades teravmeelsust ja elutundmist.

Juba esimese klaasi tühjendamise järele tekkis sõbralik ja lõbus meeleolu. Kiideti meie toa mugavust ja joodava viina peent maitset, kahjuks polevat neil midagi külakostiks tuua, mõisas ei leiduvat lihtsalt midagi varastada. Meil olla neist palju uhkem ja rikkalikum elamine.

Selgus veel teisigi nendepoolseid muresid seoses meile küllatulekuga. Soengute tegemiseks oli kaks õhtut raisatud üksteisel juukseid ümber paberitükikeste keerates, et pea vähegi naiselik välja näeks.

Meie omalt poolt mainisime habemete kratsimist nüride teradega, põhkude vahetust, lillede korjamist ja ootusärevust.

Naersime koos, sest sellised naljad ja jututeema sobib ainult vabaduse kaotanud inimestele - vaesele vangile, tööorjale.

Viinal on inimese mõttetsentrumile tõesti suur mõju. Mõne klaasi tühjendamise järele unustasime oma näruse ümbruse ja oleviku. Peagi rändasime oma jutuajamisel minevikus, kui oli veel vabadus. Unistasime kõigist hüvedest, mis olnud. Lootsime kord tulevikus panna magades pea sulgpadjale, süüa kõhu korralikult täis, kuulata head muusikat, istuda teatris, lugeda kirjandust ja nautida kunsti... Elada kas või lühikest aega vaba inimese elu.

Need unistused ei ole normaalses olukorras elavale inimesele kättesaamatud, ta isegi ei rahuldu neist, vaid nuriseb. Meie seekord rohkem ei igatsenud...

Otto läks kaaslannaga aiast kirsse lisaks varastama, Emil oma sõjalesega läks neid „julgestama“, et ootamatust ei juhtuks. Vargad ja valvurid olid peagi tagasi, saagiks ainult peotäis poolpunaseid kirsse. Ega ööpimeduses võinudki paremaid leida, olime nendegi üle rõõmsad ja rahul...

Minu lauakaaslane tähendas, et vist viina tõttu olevat tuju nii ülev ja inspireeriv, ta ei hoolivat oma viimastest valgetest nõelutud sokkidest ja tantsib selle õhtu mälestuseks meile ühe tantsu. Ta olla seda kogu vangis oleku aja mõttes kavandanud, ja kui kord vabaks saab, siis viimistleb ta laval esitamiseks. Improvisatsioon sisaldaks Saksamaa ja ta rahva võitlust, häbistavat kaotust ja tänapäeva lootusetust...

Tõstsime laua seina äärde ja ta tantsis lapitud kleidis, nõelutud valgeis sokkides savipõrandal...

Tants algas marulise tempoga, täis uljust ja kirge, kuid järk-järgult vähenes tempo hoogsus, järgnesid otsivad ja igatsevad sammud ning lõpuks oleks nagu käsist-jalust seotud vang väherdanud oma kongi põrandal...

Mul oli pealt vaadates lihtsalt masendav tunne. Liigutused koos sammudega väljendasid kunsti, riietus ja ümbruse närusus naeruvääristasid selle. Tantsu teemas peegeldus omagi maa ja rahva saatus teravalt vastu... Teised plaksutasid vaikselt, ma ei suutnud seda teha.

Tulles tantsu lõppedes põrandalt mu kõrvale istuma, oli ta väsinud, silmad täis pisaraid ja sõnades soov koheseks kojuminekuks. Samas küsis endalt: „Kus on mu kodu?" ja puhkes uuesti nutma. Rahustasime tantsijannat, niipalju kui oskasime, kinnitasime üksteise lootust, et peagi saame vabaks ja kõik muutub paremaks.

Selle kinnituseks tõstsime veel klaase, laulsime sosistaval häälel saksa rahvalaule ja Otto üritas isegi „seltskonna" nähes suudlust.

Aeg möödus kiiresti, pärast kesköö läksime külalisi koju saatma. Sedagi tuli ettevaatlikult teha, hoides parajat vahemaad, et mõne öösel hulkuva tšehhi lärmamisel laiali joosta.

Mu teekaaslane vaikis. Kui tahtsin ta tantsuoskust esiletõstvalt juttu alustada, viipas ta keelavalt käega, - ah, jätke see valusaid mälestusi esilekutsuv jutt...

Hetke pärast alustas ise, ennemini endale kui mulle rääkides:

„Olin kord Berliini balletitrupi liige, olgugi algaja, ' kuid mulle ennustati õpetajate poolt tulevikku. Püüdsin enesest midagi teha ja kuhugi kõrgemale jõuda, - aga ma olen jõudnud ainult närusid kandva vangini, kes orjana mõisa põllul tühja kõhuga sõnnikut laotab. Milles olen ma süüdi, et ma see olen, ja milles oli mu vend süüdi, kes puhkab kuski Venemaa lagendikul nimeta hauas? Ja ma ei saa iialgi sinna künkale pisaratki pillata...“

Ma ei suutnud sellele pihtimisele midagi lohutavat vastata, isegi oma saatust ei võinud tõeliselt avaldada ja valetamiseks puudus tahe. Nukras ja vaikivas meeleolus astudes lõppes tee. Mõisa väravate läheduses jumalaga jättes oli isegi lahkumissuudlus jahe ja kireta.

Kui kodu poole jalutasin, kerkis juba idataevasse vaevaltmärgatav koiduviirg, ja kella vaadates selgus, et mul oli paras aeg minna lauta sõnnikust puhtaks rookima.

Õhtul, eelmist õhtut meenutades, arvas Emil, et need naiskülalised teevad meid ainult kurvaks ja aitavad mineviku mälestusi, valusamini esile kergitada, pärast seda tunnetad teravamalt oleviku närususst. Tema olla terve järgneva päeva tujust ära olnud. Kui omavahel kärakas viina ära võtta, on kergem päeva raskusi unustada, võid vähemalt ennast tühjaks vanduda... Mees pigistab südamevaluga käe rusikasse, aga naisel on moeks sel juhul pisaraid valada, mis selle elu veel haledamaks teeb...

Meie naiskülaliste vastuvõtt jäigi esimeseks ja viimaseks korraks. Nagu meie sidepidaja Otto teateid tõi, küüditati naabermõisa vangidest naispere mõne päeva pärast Saksamaale, kaasas viiskümmend kilo igapäevaseid tarbeesemeid, aga kõigil ei olnud sedagi, sest varasemad röövlid olid puhta töö teinud.

Värskete naistuttavate lahkumistervitused ja parimad soovid peatseks vabanemiseks saime Emiliga Otto kaudu kätte. Meil puudus tööaja tõttu võimalus ron-gileminejaid jaama saatma minna, ja ehk oligi parem, nagu Emil tähendas, olime ühe kurva lahkumise võrra elus vaesemad...

Ega me erilist kahju saanud tunda üheõhtuste tuttavate lahkumisest, kahju tundsime rohkem endist, ja kadedad olime neile, kes vabadusse pääsesid. Meil kestis veel teadmatus teadmatuseni...

MUSTAD MÕTTED

Õieti algas see jõulupühade ajal, sest millegipärast lootsin pühadeks oma kirjale vastust. Mitu kuud oli juba möödunud, selle ajaga oleks pidanud kelleltki mingi teade saabuma. Kuhu kadus Thomas emaga, või istuvad nemadki kuski vangilaagris - avastatud kirja ja väärtasjade pärast? Isegi sajatavad rootslast, kes neid sellele õnnetule teele vedanud oma rumalate nõuannetega...

Lisaks vaevasid küsimused, mis on saanud naisest, omastest, tuttavatest ja relvavendadest? Kas pääsesid nad lääneliitlaste poolele või sattusid venelaste kätte, viibivad kuski vanglas nagu minagi, võib-olla orjavad kommunismi isegi Siberi orjalaagris? Pole seegi võimatu, et kuklalaskudest tabatuina puhkavad kuski nimeta hauas.

Mõnikord need mõtted ununesid, eriti põneval viinavabriku ehitamise ajal, aga kui juba tööstus käiku läks, tükkisid seda tugevamini ajju... Siis julgesid juba eneselt küsida: Mis sinust saab?

Rindel ei tekkinud seda küsimust, sa ründasid või taganesid, liikusid paremale või vasakule, aga alati jäi sul mänguruumi saatusega, olgugi et sind valvas vastase iga püssikirp... Siin oled nagu pime, käsist-ja-lust seotu, sa ei tea paremale ega vasakule - ammugi mitte ette vaadata. Kaalusin päevi küsimust: Kas prooviks veel kord läände põgeneda? Aga kas seal minusugusele kaitset leidub venelase haarde eest? Kui teatada siin oma tõeline kodumaa ja päritolu, siis on teada, et alustad paremal juhul teekonda Siberisse, kuid kindlasti läbi NKVD piinakambrite, millest pääsemine eluga on igale küsitav. Aga midagi peab tegema, et see hinge ängistav olukord lõpuks vabatahtlikult Siberi-teekonnale ei kutsu, kust tagasipöördumine on võimatu.

Kui kaua kestab su vastupanu? Rindel oli see teada - siin aga mitte... Kas see vastupanu ei murdu juba homme mingi tundmatu teraviku vastu? Kas on mõtet läbielatud kannatustele veel koormat lisaks koguda, kui tead, et lõpuks seisad ikkagi Suure Tundmatu kohtulaua ees...

Kes tõendab, et on mingi kohtulaud? Kas see hirmutamine igavese põrgutulega inimeste poolt kirjutatud raamatutes on õige, mis saab osaks enda vastu käe-tõstjale?

Kuidas tohib harakiri tegijat Jaapanis matta suure austusega, ja seal inimesed usuvad ka oma jumalat. Meie usk viskab enesetapja kalmistuaia taha auku, kus muld patune, sest pühitsemine piirdub ainult inimeste poolt tehtud aiaga. Ometi kasvab mõlemal pool aeda rohtu, taimi ja puid, mida Jumala päike soojendab ja vihm kastab. Nimeta haudades puhkab lugematu arv kangelasi, keda mälestatakse austusega, isegi ausambaid püstitatakse neile. Kes pühitses nende mulda? Sellele vaatamata elavad surnud kangelased aastasadu elavate inimeste hulgas ja nende teod on lipukirjaks elavatele...

Kuidas saab ühe sureliku inimese käsu järgi teise inimese tapja kangelane olla? Ometi keelab viies käsk tapmise...

Noored, täis elutahet inimesed õpivad tarkade inimeste poolt ülalpeetavais inimtapmise koolides. Muidugi see on vale, sest sõjakooli silt väraval seisab avaliku austuse kaitse all...

Isegi viienda käsu andjalt, Jumalalt palutakse õnnistust moodsatele tapamasinatele ja tapjate käeram-mule. Kunstnikud kavandavad medalite ja ristide plaane suuremale surmajale...

Kus asub õiglus? Kas seaduse kõveras paragrahvis, kiriku kantslis või lihtsa inimese rumalas ajutsentru-mis?...

Et Jumal inimese oma näo järgi tegi, on kaheldav. Rohkem võiks uskuda seda, et inimesed Jumala oma näo järgi teevad, peamiselt nii, kuidas see tegijale kasulikum on...

Juba see tõendab inimese kitsast silmaringi maailma sadade usulahkude turul, et geoloog usub oma kirkat ja labidat rohkem kui piiblit, sest mikroskoop tõendab meie planeedi vanuseks mõnikümmend miljonit aastat - piibli nelja tuhande vastu... Miks usukuulutajad niisugust valelikku tuleriidale ei vea nagu keskajal? Kas neil pole enam seda võimu või puudub äri, kust geoloog endale pattude andeksandmise bullat saaks osta?...

Uskude põhialused, piibel, koraan ja talmud, õpetavad inimesele, kuidas õndsaks saada juba enne elu kehast lahkumist, õige õnn või igavene piin tuleb alles pärast surma - oleneb sellest, kuidas sa maa peal elasid, kas tapsid ja varastasid omal algatusel või andis selleks käsu keiser ja kindral... Ka sellega võiks leppida, aga mida teevad usud omavahel? Nad on kogu ajaloo vältel seisnud vihavaenus ja tagunud relvi üksteise hävitamise kires. Kas saab ja tohib usklik või materiaalne ja lihalik inimene parem olla?...

Kogu inimkonna ajaloo vältel on jumalad võidelnud ja viha kandnud üksteise vastu, täpselt nagu inimesed. Kes ütleb, millised on õiged ja millised ebajumalad? Kõik nad tõendavad oma kummardajatele, et ta on maailmas ja ka taevas ainuke õige...

Suurtel ja rikastel rahvastel on kuulsad ja võimsad jumalad. Nende nimel on veriseid sõdu võideldud, nende auks on templeid, altareid, sambaid ja katedraale vangide higivaevaga ehitatud ja need püsivad tänaseni. Enamasti mäletab kogu tänapäeva maailm Zeusi, Aphrodite ja Marsi nime. Kas see mitte patt ei ole, kui tõsine kristlane tõstab silmad taevas

särava planeedi poole ja nimetab teda ebajumala nimega? Pallas kui paganate jumal kõlbas eesti kunstikooli nimesildiks, ja ükski tõsine kristlane selle üle ei pahandanud, isegi uhke võib olla see, kes selle kooli on lõpetanud. Aga kes tunneb ja mäletab väikese ja vaese rahva jumalat Taarat, Ukut ja iga liiki häid haldjaid? Isegi vist mitte kõik eestlased, kelle esivanemad neid jumalaid kummardasid, õnnistust palusid ja kartsid... Neist jumalatest ei ole ühtki vaatamisväärset altarit ega sammast järel, mida tänapäeva usklikud turistid võiksid külastada... Väikese rahva jumala ohvrikivid lõhuti tule ja rauaga - moodsamalt relvastatud, uue jumala toojate poolt puruks ja müüriti vägevama jumalakoja seina. Hiie-tamme palkidest ehitati uue usu kuulutajale peavari. Risti, tule ja mõõgaga valitseti Neitsi Maarjale pühitsetud maad ja rahvast - paganaid...

Oleks see usk toojate oma olnud, võiks kuidagi leppida. Aga enne nad viskasid oma jumala Thori kogu Nibelungide perega üle aia, laenasid juutidelt Jahve, seitsmeharuliselt ristilt saeti kolm haru maha, kirjutati uus testament vanale lisaks, ja kõik näis korras olevat. Aga juudid ei olnud selle vargusega nõus - sõimavad tänase päevani kristlasi ristikoerteks. Juutide sõimavat suud saaks tule ja mõõgaga, õigemini tänapäeval aatompommidega, sulgeda, aga kas Muhamed ja Allah sellega nõus on?... Ka püha india valge härja käest ei saa taevateed küsida, sest peale ammumise ta teist keelt ei mõista...

Tänapäeva inimesel on raskusi oma usu tõekspidamiste tõestamisel. Tulevikus võivad Marsi, Kuu ja taevavägede usu harrastajad raketijaamast pääsme lunastada, oma jumala juurde sõita, teda palgest palgesse näha, käega katsuda ja ta pinnale oma jalajälgi jätta...

Aga need reaalsed kokkupuuted jumalaga pole enam raketis reisijale olulised, sest Kuu ja Mars olid ta esivanemate jumalad. Ta pole ka huvitatud, et kuski džungli rägastikus inimene samal ajal kummardab Kuud kui jumalat, sest sellel võsavennal pole raha pääsme lunastamiseks, et oma jumalat palgest palgesse näha... Ja kui ka oleks ja ta oma kullast jalarõngad selleks ohverdaks - siis puudub tal julgus oma jumala juurde sõiduks...

Kui oma mõtetega kitsikuses olev sõjavang läheb ammugi unustatud ja ka tänapäeval pühaks peetud jumalate juurest eemale, kuhu ta läheb?... Muidugi inimeste juurde, sest ta ise peab veel ennast inimeseks... Kuigi seda tema ümbruses keegi ei usu, peale ta enese ja kaasvangide... Aga kus on inimene? Kas valvuris, kes sulle kuuli keresse saadab, kui põgenedes traataia alt läbi poed, või sinus eneses, kui ründajate mahaniitmiseks kuulipildujal uut magasini vahetasid?... Keegi ei vasta, kas või karju oma rumalat küsimust...

Kui keegi ei vasta, jääb üle ainult mõttekaart pidi tagasi ajalukku kõndida. Tahad otsida ajaloo prahihun-nikust õlekõrt, millest tänapäeva viletsuses saaks kinni haarata. Aga sa ei leia põhiliselt midagi uut. Elu edasikandmiseks on sama valem maksev tänapäeval, nagu see oli tuhat aastat tagasi. Lapsed sünnivad samuti nagu tuhat aastat tagasi, nad tunnevad nälga, janu, kuuma ja külma ka tänapäeval, isegi nutavad nagu tuhanded aastad, tagasi. Sel ajal olid ka vangid ja valvurid, nagu vanad ürikud tõendavad - loomulikult puudus traataed ja püstolkuulipilduja, aga puunui ja maastikulised tingimused täitsid sama otstarvet. Ka tänapäeval ei põgene vang Siberist Kolomna kullakaevandusest, sest tohutu tühimaa näljas hundikarjadega on halastamatuks valvuriks...

Loomulik, et enda arvates süütult vangistuses viibiva sõjavangi loogika logiseb alati - eriti vaba inimese vaatevinklist vaadatuna. Aga seda ei tohi unustada, et vangil on ainult üks vabadus - mõttevabadus... Sellega võib ta äärmiselt naiivseid, rumalaid ja normaalses elus oleva inimese arvates musti mõtteid mõtelda. Mõttevabadust ongi vangis olles kõige raskem taluda, sest nii kui sa ärgates silmad avad, jälitavad mõtted sind nagu raipekullid veeta kõrves eksinut. Sa kaevad mõttelabidaga iga päev hommikust õhtuni lootuse liivasse endale auku, et igatsuste kuivanud keelele tilka vabadusallika vett saada - kuid asjata... Päevadest saavad nädalad, kevadest suvi ja suvest talv, ka aasta saab täis, aga sa oled kui väsinud ujuja, kes teab, et ta peab uppuma. Päästvat kallast pole kuski näha, ja oma viimase energiaga suled silmad enne põhjavajumist...

Lõputu rida küsimusi kõnnib iga päev su kannul. Ka öösel, kui silmad avad, valvavad nad su koiku ümber. Sa ei leia kustki vastuste piitsa, et neid endast eemale peletada. Neid sigineb iga päevaga lisaks nagu sipelgaid, kes ahnelt asuvad su viimast elujuurt - lootust läbi närima... Kõikjal sind ümbritsev särav loodus on ennast tuhandeid aastaid inimesele naudinguks pakkunud. Sa haarad sellest lohutusest kinni, aga märkad peagi, et aeg on miljonid ilu nautivad silmad sulgenud - loodus aga püsib...

Alati pole ka loodus säravalt püsiv, kui sul tahet on ta sisu jälgida, siis leiad peagi, et ta koosneb sünnist ja hävingust. Kord siin, kord seal ajab inimesele tundmatu Emakene Maa oma kõhu punni, purskab pragudest tuld, tõrva ja kive välja, ookeani kohisevad veed tungivad maale, kaos on silmanähtav. Sajandeid vanu inimkäte loodud varandusi variseb tolmuks, kaunid palmid ja roosiaiad on silmapilguga võikad rusuhunnikud, pagan ja usklik võitlevad õlekõrre pärast ookeani lainetes elu ja surma peale...

Aga homme?... Homme, kui enam tuld ja tuhka taevast ei saja ja ka rahutu meri on oma sängi taandunud - siis tuleb

inimene, kas usklik või pagan (oleneb sellest, kes päästva õlekõrre teise eluhinnaga endale võitis), ja ta loodab oma südames, et ta on esimene õnnelik rusudel kõndija. Kui ta leiab oma teelt, olgu pagan või usklik, purunemata püksinööbi - siis poetab ta selle tasku mõttega, vahest saab seda kellelegi hädalisele maha sahkerdada või ka endale varanduseks hoida seni, kui endal nööp peaks kaduma... Teist inimest püksinööp ei huvita. Ta ronib ripakil pükstega mäe tippu, vahib üle kraatri serva sügavusse, kust tuld, tuhka ja tõrva välja paiskus, kõrvetab sealjuures oma korrashoitud habeme, aga targemaks ta sellest siiski ei saa...

Need on kõigile ammu teatud ja tuntud mõtted ja võtted, sest inimkond käib käsuta nende järgi. Aga võib ka juhtuda, et mõni idealist viskab vangi niisuguste mustade mõtete pärast poriga, aga pori pihkuvõtja pole ometi idealist? Ma ise ammugi mitte, sest kahtlen, kas õiget idealisti maailmas üldse on olnud. Võib-olla oli Kristus, aga ka tema eksis, nagu Uuest Testamendist loeme...

Ideaale võib igaüks endale tähisteks seada, ses' nende najal on kergem igapäevases elus inimesel haua poole kõndida, aga enamasti on ideaalid individuaalses mõttes egoistlikud...

Põhiliselt ei saa inimene end muuta, kuigi ta tahaks, sellest ei tuleks ka kellelegi tulu, sest põhiideaalid - rikkus, tarkus, kuulsus ja võim, ka kannatus, kui eelmisi pole saavutatud, on tuhandetel inimestel ideaaliks.

On tõenäoline, et sõprus ja vaen istuvad iga imiku hälli äärel, lootus täidab vahendajana lilleneiu kohuseid. Ka äsjasündinud imik on surelik - sõprus, vaen ja lootus on surematud...

Kus on Aleksander Suur, Caesar, Hannibal ja Napoleon? Džengis-khanist, keiser Nerost ja Hitlerist rääkimata. Minutaolist rumalat vangi nende elulood ei huvitanud. Kus on Päts, Tõnisson ja Laidoner - nemad olid mulle lähedasemad, ja uskusin, et nad elavad. Neist eespool nimetatud suurused puhkavad mullas, niisama kui mu vanaisa Jüri oma naise Leenuga. Jüri ja Leenu on vaiksed ja kõdunevad, suurused aga tülitavad isegi hauas puhates elavaid, olgu kas kirikutes, mošeedes või sõjakooli loengusaalides... Kaasaeg arvestab veel Straussi, Rubensit ja Edisoni, sest esimese valsihelide saatel on armsa inimesega mugav tantsupõrandal liuelda, puhata silma Rubensi pintslitõmmetel, Edisoni leiutatud valguses... Kauaks sedagi mõnu inimesele jätkub? James Watt on kolikambris oma kohvikatlaga, sinna lükatakse Einstein relatiivsuseteooriaga moodsate arvutusmasinate abil järele, ja neegritrummid, Picasso koos sirbi ja vasaraga vallutavad maailma. Kõik lõpeb niisama naiivselt nagu algas, kui Eeva Aadamale õuna andis...

Kustki oma rumalate mõtetega väljapääsu ei leidnud, valisin sirgema tee, mis viib vastu Suurele Tundmatule...

Kui see otsus oli minus pikaajalisel kaalutlusel küpsenud, asusin tarvilikke ettevalmistusi tegema. Valisin aiast tugeva oksaga õunapuu, laulatussõrmuse kirjaga matsin puujuurikate alla - leidjale uurimiseks... Kohtupäeva õhtuks valisin jaanilaupäeva, et enne oleks paar kuud aega surmamõistetu hingelisi elamusi nautida. Kui enne jaanilaupäeva kirja kustki ei tule - on lõpp; kui tuleb, on mu häbiväärne otsus tühistatud... Surma pole ma elus millalgi kartnud, sest tean, see on lootus, mis kedagi ei peta... Ainus okas, mis mõtet torkis, oli alandav surmaotsus sõdurile, kes rindel surmale ei mõtelnud ja nüüd hakkas teda ise taga otsima.

Niisiis on lõpp jaanilaupäeva õhtul ühel tundmatul sõduril, aga neid lõppe on olnud sajad tuhanded ja miljonid, nad isegi ei saanud kohta ega aega valida - nagu mina; nemad olid kangelased, mina aga argpüks...

Sellest päevast alates, kui lõplik otsus oli tehtud ja kahtlused mõttemaailmast kadunud, asus hingesse eriline rahu ja hooletusetunne. Tööraskus ja päevamured muutusid tühiseks. Kõigi vangi vaevadega oli nagu lõplik leping sõlmitud. Surve tuleviku mõttele oli kadunud, sest mul ei olnud enam tulevikku. Igapäevane töö oli nagu ajaviide, sest ma teadsin, millal ta lõpeb, ja selle lühikese aja ebameeldivused olid tühised kanda. õhtuti, päevatööst vabal ajal, kui olin viinaklaasi tühjendanud, istusin aias kivil ja silmitsesin rahuldusega tugevat õunapuu oksa kui kõigist viletsusist päästjat...

Toakaaslased pahandasid vahel, et norutan üksinda aias ja ei aita neil huvitavaid rindejutte puhuda. Mind need etteheited ei häirinud, olin Õnnelik päevast, mis möödas, ja lugesin päevi, palju jäi veel määratud tähtpäevani. Ühteaegu tekkis tugev usk kirja saabumisse, kuid teisest küljest ei tundnud ka hirmu, kui ta ei saabu. Uni oli öösel rahulik, isegi ilusamad unenäod tekkisid kodumaast, omastest ja tuttavatest.

Oli vist paar-kolm nädalat seda muretut elu sihikindla lõpu poole nihkunud, kui peremees mind maja-trepilt hüüdis ja enda juurde viipas. Mulle kirja ulatades tähendas: „Nüüd vist on su oodatud Rootsi pass kohal ja mul tuleb uut tallimeest hakata otsima?"

Ei mäleta, mida vastasin, või ei vastanud üldse midagi. Pool joostes siirdusin kirjaga põhukuuri vaiksesse nurka. Lugesin veel kord aadressi, mis käekirja poolest mulle midagi ei ütelnud. Ümbriku teiselt küljelt saatja nime lugedes kerkis rida mälestusi silme ette. Kirja avamine ja lugemine ununes mälestuspiltide varjudesse...

Väike tütarlaps heledas sits.kleid.is vilksatas õunapuude all marjapõõsaste vahel. Olin armunud sel korral, sest pühitsesin oma pulmapidu. Järgmisel suvel veetsin puhkuse samas paigas. Naine täitis talveks keedisepurke ja mina kalastasin tütarlapsega Võhandu jõel. Ta aitas mulle usse konksu otsa kinnitada või vahtis unistavalt üle paadiääre vette.

Soojadel suveõhtutel, kui olin veest, päikesest ja kalastamisest väsinud, siis videvikutunnil ta libistas tundelisi sõrmi üle klaveri klahvide, püüdes improviseerida Schubertit ja Schumanni, sest ütlesin kord jõel, et nende looming mulle meeldib.

Mõnikord kuumal suvepäeval, kui ahven ja särg magasid lehe all ja õngekork leidis rahu veepinnal, hüppasime jõkke, ujusime peal- ja allvee ning ronisime väsinuma paati. Ma rääkisin talle elust, selle häid ja halbu varjukülgi esile tuues, isegi armastusest, mida igal tuleb kord kanda. Ta vahtis üle paadiääre vette ja sulistas sõrmedega jões. Arvasin, et ta ei taha õpetlikku juttu kuulata, ja lõpetasin. Tütarlaps kargas paadi istmele ja ütles:

„Kuidas sa tead kõigest sellest rääkida, millest olen ainult üksinda mõtelnud? Mul ei ole kelleltki küsida, nagu tead, pole mul ema ega isa. Onu ja tädid ütlevad, et olen paha laps, aga ma ei taha olla. Sügisel pean keskkooli minema, aga ma ei tea, mida peaksin õppima. Tahan olla tark tüdruk, armastan muusikat, ka keeli, praegu on neid ainult kaks, aga neid peaks kaksteist olema, ja mu viletsat klaveriklimberdust oled kuulnud. Ka inimesi tahaksin tundma Õppida, sest raamatust loetu tõstab ainult uudishimu... Nüüd peame kiiresti koju aerutama, lõunasöögile ei tohi hilineda, aga homme ma sinuga jõele ei tule, enne kui lubad, et mulle kõike elust räägid, niipalju kui sa tead."

Ma lubasin homme rääkida.

Aeg veeres edasi. Lõppes tütarlapse lapsepõli, pikad patsid asendusid moodsa soenguga, lõppes ka koolitee lõpupeoga, Straussi valsi helide saatel. Enne pidu sain teenistuskoha aadressil kirja, kus kutsuti peole, aga ilma naiseta, kes oli ta tädi, sest nii suur tüdruk ei vaja enam tädi õpetussõnu...

Ma läksin, naisele valetasin mingist laskurliidu koosolekust, kus minu osavõtt on tingimata tarvilik.

Jaamas oli tüdruk vastas, läksime ta üürituppa, pakkisime seitse asja kohvrisse - nagu ta ütles, et peo lõpul kohe väljuvale rongile jõuda.

Kooli lõpupidu nagu ikka. Kõned, mõnel isegi pisarad, noorus jätab enesega jumalaga... Ametliku osa järele liuglesime valsi rütmis parketil, tema küpse neiuna, silmis elutahe ja uljuse sädemed, hinges äsjasüttinud noorustule esimene leek...

Esimese tantsu vaheajal küsisin, kas ta kavatseb ülikooli edasi minna?

„Ei, praegu mitte. Ma ei taha enam tark tüdruk olla, nagu soovisin seda Võhandu jõel paadis istudes."

„Kas armastad, või oled õppimisest väsinud?" püüdsin tüdruku mõttesuuna muutusele selle küsimusega läheneda.

„Ei seda ega teist. Lähme kohe tantsima, näed, orkester juba alustab. Mulle ei meeldi nende poistega tantsida, keda siin tunnen. Nad kõik räägivad tühje sõnu ja kõik nagu ühest suust - kiidavad mind ilusaks. See on ju vale, ma pole ilusam kui teised tüdrukud, aga see jutt teeb mind närviliseks ja tantsusammu ebakindlaks. Kas ma oskan juba tantsida? Ma mäletan, et sa Lord ütlesid tantsu kohta: takkudesse mässitud jalgadega naist vead nagu tuhakotti orkestri saatel üle tantsupõranda. Kas mu jalad on takkudes?"

„Ei, su jalad pole takkudes kinni, õigemini võiks ütelda, et neil on Ikarose tiivad küljes."

„Ära räägi rumalusi, arvasin, et oled targem kui need koolipoisid."

Kõik peod lõpevad osaliste arvates liiga vara. Ka meie tantsisime endid väsinuks, jõime kohvi ja sõime kooke - juba vilkusid peo lõpu märguandetuled. Ruttasime koju kohvrite järele, et koos rongile minna.

Kella ja sõiduplaani vaadates selgus, et on liiga vara jaama minna, unine ja jutu alustamiseks pole tahet. Korraga ütleb tüdruk:

„Sa õpeta mind suudlema, ma pole veel poissi suudelnud, ja tüdrukud rääkisid omavahel, et see oskus on naisele kole tähtis. Mõned olid küll suudelnud, aga kurtsid, et kukkunud hirmus halvasti välja. Mõni ütles, et suudluse juures peab huuled veidi avama, nii et esihambad suudleja hammastega kokku puutuks. Teine jälle tõendas, et huuled peab kõvasti kinni suruma ja silmad kah sulgema. Kolmas lükkas kogu selle teooria ümber ja kinnitas oma kihlatud vanema õe nimel, et õige suudluse juures peavad huuled ja silmad avali olema, õhku peab enesele sisse tõmbama, mis annab imemise mulje, pea tuleb tagasi painutada ja poissi võib sõrmeotstega kuklasse surudes enda poole tõmmata. Ütle, kuidas õieti suudelda?"

„Ma ei tea, sest ma ei oska suudelda, ja sa, tüdruk, ajad üldse rumalat juttu - või oled juba nii kaval, et tahad mind kiusata..."

„Andesta, et sind pahandasin, uskusin, et oled parem kui mu onud ja tädid kõik kokku, sest usaldan sind. Aga miks sa mulle valetad, et suudelda ei oska? Ma kuulsin pärast sinu kihlust, kui su praegune naine ütles oma õele või minu tädile, et Juhan suudles mind nii, et oma mõistuse kaotasin. Ka Võhandu jõel paadis sa rääkisid ääri-veeri mööda suudlusest, aga ma ei julgenud siis lähemalt küsida. Miks oled nii tõsine? Kas tegin sulle haiget?"

„Ei, seda mitte, aga ma mõtlen sellest „mõistuse kaotamisest"... Sellega käib kaasas palju rohkem kaotusi, mida sa ei mõista praegu. Suudlus on armastuse luisk, millel Amor oma nooli teritab. Kui see terav nool su südame läbistab - siis

saab sinust abielunaine või õnnetu tüdruk... Ma ei taha sulle praegu kumbagi soovida. Sa üllatasid mind oma naiivsusega, arvasin, et targem oled. Sellepärast räägin suudlusest sulle niipalju kui ise tean."

„See on tore, ma kuulan huviga, hea, et sa minuga ei riidle."

Seisin probleemi ees, kuidas sa õpetad tüdrukule teoreetiliselt suudlust? Mitu tuhat sõdurit olin õpetanud paukpadrunitega nägematut vaenlast ründama, paljastatud täägiga õlgedest kujule surmahoopi andma ja olematu lennuki eest ennast põõsasse varjama - aga suudlus, seda on mulle õpetatud, aga mitte mina teistele...

Kogusin oma parimad moraalikillud mõttes kokku, surusin isegi sõrmed ristamisi, kusjuures tüdruku pilk oli mu suule naelutatud, et igast sõnast elutõde leida.

„Ära tüki iialgi poissi enne suudlema, kuigi sa endamisi tahaksid," alustasin suudluse õppetundi. „Kui-das sa huuled, hambad, keele, silmad ja käed hoiad - see on sinu asi. Suudluse lõpul ära vahi poisile avali silmadega näkku, nagu lammas oma jootjale. Juhi kaval pilk silmanurgast poisile, mis nagu ütleks, et sul on tuhat mitmekülgset suudlust tagavaraks. Selle pilguga võid mehi enda järele jooksma panna. Seda suudlust võid anda raudteejaamas ärasõitjale, hooviväraval koju-saatjale, ja kui sulle meeldib - jaga kõigile poistele, kes sulle meeldivad. Nad .kõik unistavad, et sa oled „paljutõotav naine"... Teine variant suudlust on see, kui suudeldes tunned, et ta ulatub huultest varvasteni ja sa unustad sealjuures mineviku ja tuleviku mõiste - jääb ainult olevik ja suudlus... Embavad käed aseta allapoole poisi pihta ja vaevaltmärgatava survega liibu poisi vastu. See suudlus pole mängimiseks, see ongi naistele ja ka meestele kõige ohtlikum suudlus ..Ma ei rääkinud põse, kaela, kõrva, põlve, rinna ja mitmesugustest teistest suudlemise kohtadest, sest ma ise ei teadnud - ega tea tänini...

„Annan sulle raudteejaamasuudluse," ütles tüdruk ja rippus mul nagu päevatööline kaelas. Parandasin huulte ja käte hoidu, võrgutavat silmavaadet ja paljulubavat kehasurvet...

Kui jõudsime oma õppusega selle kohani, kus suudlus pidi ulatuma huultest varvasteni - siis tüdruk katkestas ja jooksis toanurka.

„See on hirmus," ütles ta etteheitvalt. „Mul läksid jalad nõrgaks, ja kui sa mu tuharatest kinni haarasid - siis mu keha pakitses, nagu oleks tahtnud lõhki minna. Su silmades kiirgab midagi mulle enne nägematut. Ma kardan... Ka endas leian midagi enneolematut..." - - -

„Võta raskem kohver, jookseme jaama, muidu jääme rongile hiljaks," hädaldas tüdruk kübarat pähe seades.

Jõudsime viimasel minutil rongile. Tüdruk oli väga lõbus ja andis minu rongilt lahkumisel mu enda õpetatud korraliku lahkumissuudluse...

Mõni kuu hiljem, kui tüdruk teadis, et mu naine oli suvitama sõitnud, tuli ta mulle külla. Pärast külastust ma teda enam ei näinud, ei olnud lihtsalt aega, sest venelased võimutsesid meie maal. Ja nüüd kiri...

Virgusin mõtetest nagu kino külastaja sisuka filmi lõppemisel, ja avasin ümbriku, mis mu elu tänaseni on pikendanud...

Kirja sisu ei ütelnud mulle midagi, ümbrik ja paber, millel ilutses UNRRA peakorteri nimetus ja number, see andis juba elujulgust, kuna eestlasest tüdruk võis venelastehirmuta niisuguses asutises tööd teha. See kiri, saadetud tütarlapse nõrgast käest, tühistas kõik mu kurjad kavatsused. Ma võisin elada, loota paremat tulevikku ja vabadust... Saatus oli jälle mu mänguseltsiline...

Kirjasaamise päev möödus kui õndsas unenäos. Kui peremees uudishimulikult küsis kirja sisu kohta andmeid, vastasin vist vangi kohta liiga ülbelt:

„Mind tuntakse UNRRA peakorteris ja sealt sain kirja, nagu ümbrikult nägid. Enam ei ole ma kuigi kauaks Tšehhi riigi tasuta ori, kui õigus maailmas maksab, siis pean ka mina inimeseks saama."

„Muidugi ja loomulikult," oli peremees nõus, „aga üks UNRRA peakorteri kiri ei vabasta sind tööst, seni kui meie riigi valitsus pole seda asja korraldanud."

Küll peremees rohkem UNRRA nimetust tundis kui mina, sest uus traktor, kunstsõnniku kotid ja küla-poes müüdavad marmelaadipurgid kandsid neid kuulsaid viit tähte. Aga sellele vaatamata mu elumõte keeras teise lehekülje...

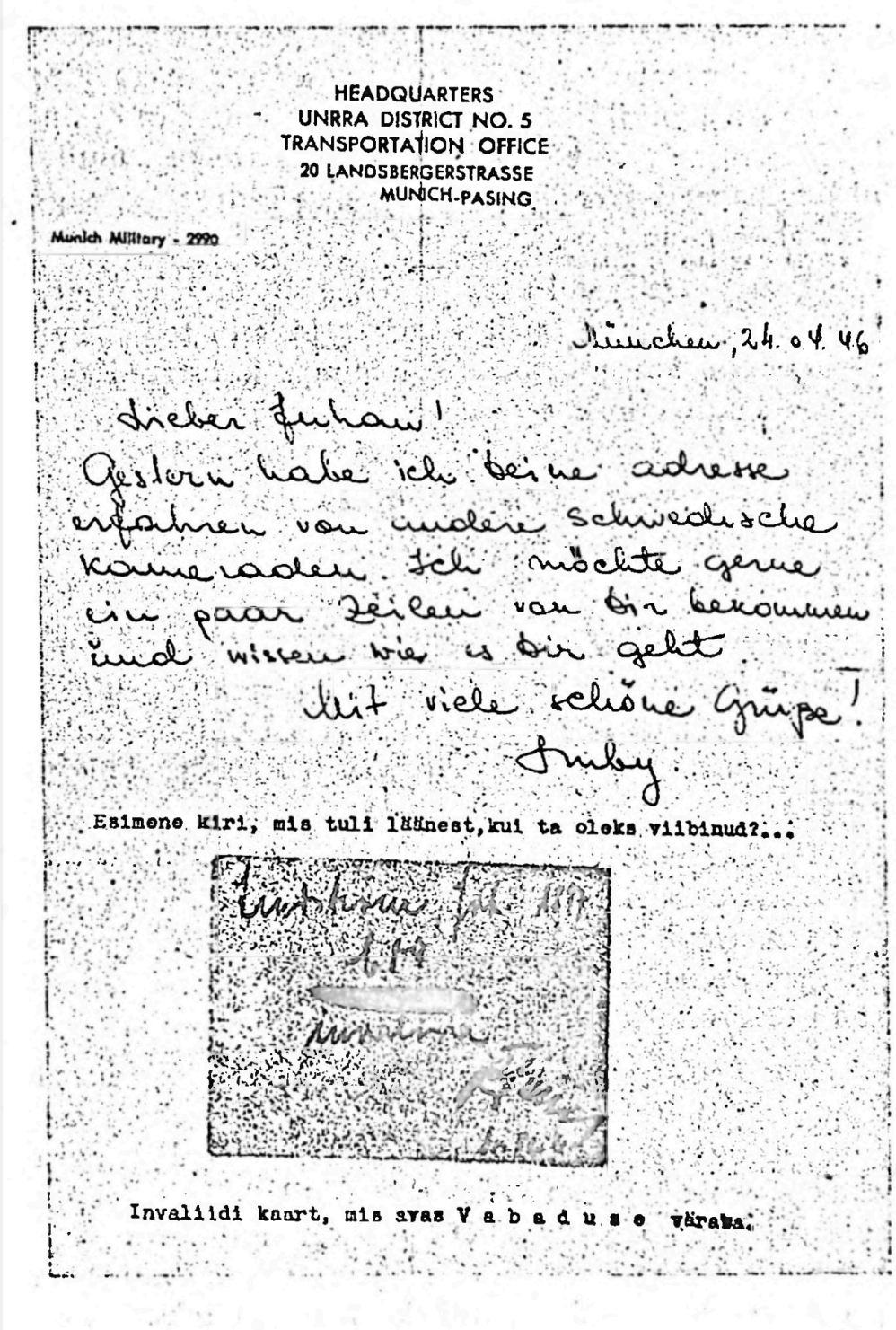

HEADQUARTERS
UNRRA DISTRICT NO. 5
TRANSPORTATION OFFICE
20 LANDSBERGERSTRASSE
MUNICH-PASING

Munich Military - 2990

München, 24.04.46

Lieber Juhan!
Gestern habe ich deine adresse erfahren von andere schwedische kameraden. Ich möchte gerne ein paar Zeilen von dir bekommen und wissen wie es dir geht.
Mit viele schöne Grüße!
Juhy.

Esimene kiri, mis tuli lähnest, kui ta oleks viibinud?...

Invaliidi kaart, mis avas V a b a d u s e väraba.

Õhtul olime oma toas minu kirja üle kõik rõõmsad. Terve pudeli viina jõime ära. Emil kui praktilise meelega mees arvas, et siit vabanemise korral saad tööd UNRRA lehmalaudas, seal sul tutvused ees, nagu kirjast näha. Kahjuks meie ei teadnud sel korral, et UNRRA üldse üks lehmalaut oligi... Otto tegi mulle juba testamenti ja viinatorud ühes „segaduse“ retseptiga tahtis endale pärida...

Toakaaslased suikusid pudeli sisu mõjul unne, läksin aeda tuttavale kivile istuma. Mõtlesin teisiti kui eile, vaatasin õunapuu oksa kui mingit unustatud minevikku, mis minust on puutumata möödunud...

ANNE

Annest pean sellepärast kirjutama, et temas kohtasin ainukest tšehhi naist, kes siira kaastundega suhtus vangisse ja kohtles teda kui inimest. Ta püüdis mulle eriti lootuseta olukorrast väljapääsu leida ja kõigiti vangi halli igapäevsust helgemaks muuta...

Ühel viimase vangisoleku aasta suveõhtul istusime kolmekesi oma eluaseme trepil. Päike oli suurema osa oma keskpäeva kuumusest maapinnas jahutanud ja vajus igapäevasel harjunud teekonnal vastasasuva heinaküüni katuseharja taha.

Nagu alati, kirusime lahja kõhutäie eest tehtud tööpäeva ja ülejäänud jutt koosnes enamasti vabaks saamise võimalustest. Nautisime omakasvatatud tubaka esimeste lehtede kangust, mis küll vastikult haises, kuid suitsuisu ometi rahuldas. Olime isegi mittesuitsetajale peremehele tänulikud, et ta igale vangist piibumehele peenraotsa andis isikliku tubaka kasvatamiseks.

Õue suunduvat teed mööda lähenes naine. Oma küla rahvast nägupidi tundsime, aga see naine oli meile võõras ja tööpäeva jaoks liiga hästi riietatud. Vist mõni kaugelt sõitnud slovaki sulaste külaline, arvasime omavahel.

Teed kõndiv naine aga peatus meie juures ja alustas juttu saksa keeles, millist keelt keegi peale vangide ei tarvitanud. Teda olevat juhatatud just meie juurde. Kas meil jääb päevatööst vaba aega järele ja kas peremees lubab meid sel ajal eratööd teha? Selgitasime oma eratöö võimalusi, palju jääb aega õhtuti ja pühapäeval. Vangile on lisasissetulek peale kõhutäie alati teretulnud, oleneb sellest, millist tööd antakse ja kas sellega toime tuleme.

„Kas teie hulgas keegi ehitustööd tunneb - lihtsat puutööd?" esitati uus nõudmine.

Sepp, meremees ja kelner vahivad üksteisele näkku, aga ehitusmeistriks ei julge keegi ennast tunnistada...

„Ega ma muidu taha, võin rahas maksta või soovite sigarette, vahest vajate riietusesemeid või toidu-lisa, ka sellega saab hakkama," annab tööpakkuja tasu kohta selgitust.

Pakkumine tasu suhtes on hea, aga mida pagan see noorik tahab ehitada, peale killukindla punkri ja kuulipildujapesa pole seni omal jõul ja nõul ühtki ehitust püstitanud - mõtlen endamisi. „Võiks ju vaadata, kas vangi nüri mõistus sellest tööst jagu saab, oleneb sellest, kaugel see töökoht asub. Mine tea, kas peremees lubab teise külla tööle minna, „milos pani" ei ole vist siit külast pärit?" annan pooleldi nõusoleva vastuse.

„Ei kauguse pärast maksa muretseda, teie muidugi ei tea, et elan juba kolmandat päeva siin peremehe õu-naaia taguses väikeses majas - see, mis just oja kaldal. Tööga saab iga vähegi arukas mees hakkama. Mul vaja õuele ehitada väike kolme korteriga maja - alumise korra saaks kits endale ja ülemise korra poolitaksid kõrgelennulised elanikud - kanad ja pardid. Ühe sõnaga kitsekuut. Käisin külas töömeest otsimas, kellelgi pole aega. Juhatati vangide juurde, kes meeleldi teevad päevatöö kõrval lisatöid. Mul ehitusmaterjal olemas, venna tööriistadest aitab vist selleks tööks, puudub ainult plaan ja ehitaja. Kui aega on, lähme kohe vaatama, kuidas seda asja ajada," tegi tööpakkuja sundiva ettepaneku.

„Kas meie kõik?“ küsis Otto õhinal.

„Kui te kõik puutööd ja kuuri ehitamist tunnete, seda parem, saate rutemini valmis ja eks te tasu jaga omavahel," oli tööandja nõus.

Ei, nemad kitsekuudi ehitamist ei tunne, raputasid toakaaslased päid, mingu rootslane, kes arvab selle asjaga hakkama saavat.

„Ah teie olete rootslane?" sõnas mu tööandja teel. „Kas seal on naised pikad, siniste silmadega, kannavad pikki blonde juukseid, on iseloomult külmad ja uhked? Kas seal on talvel väga sügav lumi ja külm tapab inimesi?"

„Jah, lund on talvel seal mõnes kohas kaelani, aga selles on tore tüdrukutega hullata. Külm ei tapa kedagi, kui sa just lumehange alasti magama ei heida. Naisi, neid on pikki ja lühikesi nagu igal maal, muidugi sinised silmad ja blondid juuksed on ülekaalus. Mis puutub külma iseloomu, siis võib ütelda, et mõnigi kuum lõunamaa mees on külma põhjamaa naise külje juures ära sulanud," selgitasin põhjamaade rahva elu ja olemist.

Mis kauge, nägematu ja pealegi kättesaamatu, see naisi palju ei huvita. Ka minu tulevane „lisateenistus“ võttis jutulõnga keerutamise oma asjaks, alates oma õige või mitteõige eluloo kirjeldusega.

Tema on rahvuselt tšehh, abiellunud sakslasega armastuse pärast, mees langenud sõjas, lapsi ei ole, ja ma ei saanud aru sellest pikast segasest jutust - miks neid ei ole. Olid varemalt mehega elanud Sudeedimaal, aga nüüd põlatud teda seal kui sakslase leske, isegi ähvardatud vangistusega, sellepärast kolinud siia Klucovi oma venna majja.

Maja seisnud nagunii tühi, vend on Tšehhi-Saksa piiril postiametnikuks, keegi teda külas ei põlga, kõik juba lapsepõlvest saadik tuntud. Mõtleb puhata kõigest sellest sõja, mehe ja varanduse kaotusest. Isegi vanemaid pole, need varisenud hauda ilusal rahuajal. Vanapoisist vend, piiri postiametnik, on ainuke lähem inimene...

Muresid on sellegipärast, endisest kodust kaasatoodud pudulojused vajavad varjualust. ööd kui päevad konutavad maja ümber, kas vihmasajus või päikesepaistes. Hale näha, kui kanad magavad puuokstel ja kits sügab sarvi vastu väravaposti. Tappa ja müüa neid ka ei tahaks, oleksid leivalisa muretsejateks - nüüd kus kõik .toit kaardiga antakse.

Kohale jõudes valisime õuele sobiva koha, lõime sikumaja alusnurkade märkimiseks tikud püsti ja kavandasime ühel nõul üldplaani.

Kitsele pole vaja akent teha, arvas Anne, niikuinii lõhub sarvedega puruks, aitab ukse sisse lõigatud august, kust valgus sisse ja mökitus välja pääseb. Suleliste korteri esikülg pidi tehtama traatvõrgust, et hommikune esimene varajane valgus kohe sisse pääseks, mis munamasinate toodangule eriti kasulik olevat.

Maja plaani tehes lasksin silmanurgast mehepilgu üle tööandja libiseda... Ladvast alates peab juuste kohta ütlema, et nad olid sitikmustad nagu suuremal osal tsehhidel, lisaks eriline sinakas värvivarjund, mis päikesekiirtes isegi uusi värvitoone on suuteline andma. Soeng tagasihoidlik, kuid maitsekas. Tugevate kulmude all tumedad ja avarad silmad, mis kõnelemisel sädemeid kaasa pilluvad. Huuled täidlased, ülemine vaevaltmärgatava karvauduga kaetud, kaunikujuline Amori vibu annab eeliseid kuumaks suudluseks. Hästivormitud rind ja mõõdukas talje olid ülaltoodule täienduseks. Viimane, õieti enamasti alati meeste poolt esimesena hinnatud naise väline objekt - jalg näis põlve lähedalt pisut tugev olevat, aga vangile ei sobinud isegi oma mõttele luba anda oma tööandja jalga mööda üles ronida... Kokkuvõtet julgesin siiski teha, ta oli parimates aastates küps naine.

Seni töö juures nähtud tšehhi ja slovaki naised olid räpased ja ühegi välise hoolitsuseta. Riietus sageli kärisenud, kust paljas ihu muretult välja vilkus. Vandumises ja roppuste väljendustes olid nad siiski oma meestest kaugel ees. Ka mu rikas perenaine jättis naise väliselt küljelt palju soovida.

Sel õhtul, tagasi minnes töö juurde, ei saanud me midagi teha. Järgmisel õhtul pidi algama ehitustöö täie hooga. Käsirahaks sain sada korunit ja paar võileiba.

Võtsin tööd tõsiselt, sest lubadust tuli täita. Mõne õhtuga oli sarvi-listel ja sulelistel „loss“ valmis. Töötasuks oli igal õhtul korralik kõhutäis ja mõni sigaret koju tulles taskus. Töö juures oli suitsukraam loomulikult Anne poolt. Ehituse juures aitas Anne võimete kohaselt kaasa ja lisaks kätetööle käis veel rööbiti mulle tšehhi keele õpetamine.

Selgituseks olgu öeldud, et Anne oli nimelt mu tööandja ja abilise eesnimi. See nimi on Tšehhis peagu rahvuslik ja väga laialt levinud. Igal kevadel pühitseti isegi poolriiklikku Anne päeva. Sel päeval kogunesid Anned, kellel vähegi võimalus oli, pealinna Prahasse, peeti Annede paraad esindusplatsil, riigi president võttis seal vastu Annede delegatsiooni ja suudles riigi kõigi Annede esindajat Anne.

Külas riietuvad poisid sel päeval rahvarõivaisse, hobused kaunistatakse värviliste tuttidega ja lintidega ning kohapealse orkestriga liigutakse ratsahobustel ühe Anne kodunt teise. Ukse ette jõudes mängitakse esmalt marssi, raagus kask lüüakse püsti, Anne on kohustatud sel ajal tooma külastajaile maiustusi, puuvilja või veini. Järgneb sama tseremoonia järgmises kodus, kuni kõik Anned on külastatud. Anne kohuseks jääb ukse ette püstitatud kask öö jooksul ehtida mitmevärviliste lindikestega.

Järgmisel õhtul sõidavad ratsanikud ilma muusikata kaskede ehtimist hindama, pakutakse Annale veini ja lubatakse öösel kaunistatud kask armulikult heade soovide saatel endale võtta. Kas punased Anned seda kommet praegu harrastavad - ei tea. Vaevalt nüüd selleks kenaks rahvuslikuks kombeks enam mahti saab, sest aeg kulub välkmiitinguteks ja punausundi habemikkude kummardamiseks.

Ehituse valmimise õhtul, kui kits, kanad ja pardid oma katuse alla öökorterisse olid pandud, järgnes An-nelt mulle üllatusi Vangi seisukohalt vaadates rikkalik õhtusöök laual, pudel likööri kõrval ja lisaks kojuviimiseks mulle hädatarvilikud esemed: uus kaabu, kaelaside, triiksärk ja sokidl...

„Esialgne tasu targale meistrile korralikult tehtud töö eest,“ sõnas Anne asju mulle ulatades.

Ootamata õnnest ja suurest heameelest, haarasin Anne käe, et seda tänuks suruda, kuidagi sattusime üksteisele liiga lähedale, huuled ühtusid ja sellest kujunes vastatud tundeline suudlus...

Vang - ja suudlus. Oli see siitmaa komme, et Anne poolele teele tänu vastu tuli võtma, või taotles ta teisi sihte?... Kes millalgi tunneb naisi?...

Olime vist sellest ootamata ja eelmänguta lähenemisest üllatatud, tekkis vaikus, nagu oleksime seisnud suletud ukse taga, mida kumbki esimesena avada ei tahtnud...

„Kuidas te teadsite esemete mõõtusid?" küsisin, kui hästisobivat kaabut pähe passisin.

„Ma võtsin salaja särgilt ja mütsilt mõõdud, kui nad tööd tehes kõrvale panid. Sokid võib-olla on veidi suured, aga villane kisub kokku, kui kord pesta saab,“ selgitas Anne asjalikult.

Õhtusöögi lõppedes, kui kalli kingituse kaenlasse haarasin, torkas Anne veel lisaks sada korunit raha pihku ja palus, et teda õhtuti külastaksin. Ta kuski väljas ei käi, olevat üksi igav ja oleks lausa ülekohus, kui töö valmimise järele võõraks jääme. Vahest on mul tulevikus võimalus tema sulispere eest veidi hoolt kanda? Need nokitseksid meeleldi maisipäid, millist maiusrooga mu peremehel külluses vedeleb. Ta muidugi tasuks jõudumööda toomisvaeva.

Lubasin järgmisel õhtul tulla ja võimaluse korral ka maisipäid kaasa tuua. Head ööd soovides kiheles suudluse kihu huultel, aga niisuguse ametliku jutu lõpul ei sobinud seda üritada. Aega on...

Järgmise õhtu videvikus astusin Anne majakese suunas, varastatud maisipeade kott kaenla all. Vangile passib vargus

seltsiliseks, mõtlesin minnes. Kui oled juba kord vang, palju see vargus sulle enam pattu juurde annab - püüdsin end õigustada...

Tee peal kogunenud süütunne hajus olematuks, kui Anne maisikoti tänu ja suudlustega vastu võttis. Märkasin, et olin otse oodatud. Ann oli riietatud avara väljalõikega heledavärvilisse kleiti, mille juures korrastatud must soeng eriti mõjule pääses. Ise toimetas vilkalt ahju ja laua vahet, õhtusööki lauale kandes. Eelmise õhtu poolik pudel asetati sinna juurde ja õhtusöök võis alata. Tõstsime klaase söögi alla ja vahele. Oli märgata, et Anne oli julguse võtmisel või klaasi tühjendamisel minust agaram...

Jutlesime minevikust ja äsjalõppenud sõjast, rääkis peamiselt tema, sealjuures pühkis vahel pisaraid või kudrutas naeru, vastavalt sellele, millistel mälestusradadel parajasti viibis. Lõime klaase kokku ja jõime sinasõprust, nagu meil, nii ka Tšehhis kinnitatakse seda lepingut suudlusega. Meie Annega kinnitasime ta õige tugevaks...

Laud oli koristatud, ka pudel oli tühi, jäid lauale ainult kaks täidetud likööriklaasi, millede tühjaks saamisel pidi öörahu ja minu kojuminek algama. Anne unistas klaasi käes hoides:

„Küll oli lapsepõli ilus. Jooksin siin palja jalu päevad läbi oja kaldal, käisin su peremehe aiast pooltooreste õunte vargil, isa tahtis sellepärast peksa anda, aga ema varjas oma käega... Neid pole enam kumbagi. Eriti ema on mul pidevalt meeles. Mõnikord olin õhtul nii väsinud, et ema mind toanurgast üles korjas, lahti riietas ja teki alla magama pani. Järgnes elu ja ka abielu, tuli sõda, hädad ja raskused, minust pole jäänud rohkem järele kui - inimene, üksik naine..." lõpetas Anne kurva ohkega.

„Kui sa tahad ilusat mälestust korrata ja kurvameelsusest lahti saada, ma võin su nagu ema lahti riietada ja teki alla magama panna," püüdsin Annet kurvast meeleolust välja viia.

Anne kargas välkuvail silmil püsti ja poolvihaselt küsis minult: „Mis sa arvad, et ma niisugune olen, keda iga mees võib lahti riietada ja magama panna! Ei, ma olen korralik lesk naine, pole isegi seda aset enam, kuhu ema mind magama pani. See praegune laiem on ema abieluvoodi, milles magan. Ma ei usu ka seda, et üks mees riietab naise lahti, paneb teki alla magama ja läheb uksest välja."

„Ma võin seda teha, sest olen vang ja käsutäitja, sina oma tundelise südame ja siira suudlusega oled minus inimese äratanud, ma ei taha sulle halba soovida."

„Hea küll, mina pole halb naine, liköör on veidi pähe läinud, ma ei viitsi kummardada, võta mu kingad jalast ja mine koju."

Võtsin Anne istmelt kätele, kandsin ema voodi servale, tegin kingapaelad lahti ja võtsin kingad jalast, aga edasi vaidles Anne vastu:

„Kuidas sa tohid minuga niimoodi käituda?"

Vastuvaidlustest hoolimata oli Anne lõpuks teki all, lahkumissuudlust andes küsis: „Kuhu sa lähed, kus on su kodu?"

Ma ei läinud, sest mul ei olnud kodu, ka oli raske inimese juurest lahkuda, kes mulle nii palju head oli teinud...

Me ei maganud, sest Anne oli praktiline naine, ta hakkas kohe minu jaoks põgenemisplaane kokku seadma.

„Siit pead sa välja pääsema, ma tunnen, sa pole see, kes oled. Kommunism laiendab oma võimu, juba nüüd sõelutakse välismaalasi, eriti vange. Kui sul dokumente pole, nagu ütlesid, ja Rootsi konsulaat aidata ei saa, siis lõpuks on sul Siberi-sõit kindlustatud. Töö juures märkasin, kui särgi seljast võtsid, et sul on kahtlane arm - kahtlasel kohal. Oled sa SS ridadest pärit?..

„Olen jah, kuid ainult rindel, ideoloogiliselt tunnen ma fašismi niisama palju kui sinu kits oma uue maja ust, sest olen erapooletu riigi kodanik, ja mis sundis seda märki, mida nägid, mind kandma - sellest ma meeleldi ei räägiks."

„Ah soo, sa oled siis „Waffen SS", lihtsalt mees, kes oma eluga tahtis sõjas mängida, see on tore ja ma hindan su julgust, aga sellest ma aru ei saa, miks sa mind kui naist ei rünnanud ja mina pidin selle algatuse oma kätte võtma. Kas ma olen halb naine?" oli Anne korraga ahastuses ja liibus mu külje vastu...

„Ei, sa pole halb naine, sa oled võltsimatute tunnetega naine. Et ma sind ei rünnanud, olenes sinust, selleks olid sa liiga hea ja õrn."

„Ah sina, sa oled nii hea ja räägid nii ilusaid sõnu, mis mulle meeldivad, ma tahan ja ma teen kõik, et sa siit välja pääseksid. Tuleval pühapäeval tuleb mu vend koju, sa tuled siia, räägime kokku, ta peab sind üle piiri aitama. Mina palun teda sinu nimel," tõotas Anne.

Sellega lõppes esimene öö, pidin ruttama, et õigeks ajaks lauta jõuda, kus soojad sõnnikuhunnikud koristamist ootasid.

Järgmisel pühapäeval saabus vend, panin oma „kõige parema" ülikonna selga ja läksin peale lõunat Anne poolt korraldatud koosolekule. Vend oli Anne iseloomule täieline vastand, väliselt ilmetu mehike, sõnaaher ja ligipääsematu. Vähestes väljendustes, mis üle keele libisesid, tundus sõbralikkust, ja tänu õele ehitatud kitsekuudi eest oli täiesti siiras.

Istusime söögilauas, kuhu juurde kuulus loomulikult pudel vastava sisuga, selle mõjul sulasid ka keelepaelad lahti ja asusime mulle põgenemiskava koostama. Üldplaani koostaja oli peamiselt Anne, vend täiendas seda omapoolse arvamisega.

„Praegu on ööd lühikesed ja valged, ootame umbes kuu aega, siis nad lähevad juba pikemaks ja parajasti on ka kuuloomise aeg," sõnas vend kalendrit sirvides. „Kindlasti minge rongile naaberküla jaamas, kus teid ei tunta. Anne ostab piletid ainult järgmisse sõlmpunkti, ja alles sealt võtke edasi minu asukohani. Anne võiks sul hamba- või kõrvapõletiku ettekäändel pea sidemesse mähkida, et piletikontrollega jutuajamist vältida. Anne vastab sinu eest ja mängib tuttava kaasreisija osa, kes abistab haiget meest haiglasse sõidul. Hommikul jõuab rong kohale, selle päeva puhkuse ja varjamise eest hoolitsen juba mina. Järgmisel ööl saadan su hea sõbraga koos üle piiri, sest ta käib iga nädal korra pruuti vaatamas, temal need käigud ja piiri lüngad kõik teada. Ega seal hädaohtu peagu pole olemas, maastik raske ja kinnine, piirivalvurid algajad ja laisad oma teenistuses, pole kuulnud, et selles paigas oleks kedagi maha lastud või tabatud," lohutas vend mind kava hädaohutuses.

Piletiraha ja teemoona eest lubas Anne hoolt kanda, nende tühiste kuludega saab vähemalt kitsekuudi ehitamist osaliselt tasuda. Ka korralikumad püksid lubas muretseda, sest mul olid nad lappidega kaetud.

Koju tulles oli tunne, nagu oleksin juba pooleldi üle piiri pääsenud. Põrgust pääsemise koit kerkis koos lootusega kesktaevasse... Kuu aja pärast jätan punase türannia seljataha ja olen vabas läänes. Ja kui nad peaksid mind piiril tabama - elusalt enam kätte ei anna, aitab sellest peksust ja nälgimisest... Aga nagu äsja kuulsin, pole asi nii hull, relva oleks tarvis, sest hädaohu korral tunneb relvata sõdur ennast alasti olevat...

Inimesele piisab väikesest vaimsest toest, kui ta üksi oma mõttemaailma tühjuse ees seisab. Üks ilus lootus võib su pilvise muredetaeva puhtaks pühkida ja sa näed isegi oma närust igapäevsust läbi roosade prillide... Ainult veel oodata neli nädalat pimedamat ööd - siis, head aega, pullid, lehmad ja vasikad oma haiseva sõnnikukäruga. Mul oli isegi kahju, et mu hoolealused lojused jäävad lõa otsa kinni oma elu lõpuni, aga mina hüppan üle piiri vabasse maailma...

Mingist ajusopist piiksub küsimus: kuhu sa hüppad? Sa hüppad ju Anne abiga... Anne on ainult nõrk naine, pealegi võõrast rahvusest. Kui rindel abistas relvavend su hüpet tulega - siis abistasid teda tema hüppe ajal tagasi. Maksid lihtsalt oma eluhinna võlga... Aga kuidas heasoovlikku abistavat naist vang vastutasuks abistab - seda ma seekord ei teadnud...

Tihti küsisin eneselt: kas ma Annet armastan? Kõiki hinge- ja südamesoppe endamisi läbi urgitsedes kahjuks armastust ei leidnud... Oli küll mingi kirega segatud lugupidamine, ka usaldus ja tänutunne, ja sellest jätkus, et õhtuks määratud küllakutse aega hakkasin juba hommikul ärgates ootama.

Neil külastusõhtutel ei rääkinud Anne millalgi armastusest, ei sundinud ega küsinud ka minult seda, nagu varemini elus kohatud naised seda alati tegid. Sellest küljest oli ta erandnaine. Ka oma meest mulle ei kirjeldanud, kuigi kord küsisin. Ta põikles vastusest kõrvale ja tähendas, et see on minevik ega ole praegu meile tähtis. „Sina oled loomulikult õnnelikum minust. Sind ootab naine Saksamaal, aga mul ei ole kuski ootajat... Milleks huvitab sind minu manalasi puhkav mees, kui ma ei taha huvi tunda sinu elava naise vastu? Kuidas ta keetis, küpsetas, magas sinuga ja tube koristas, kuidas ta sind hommikul kodunt välja saatis ja õhtul koju tulles vastu võttis - see minevik mind praegu ei huvita. Oleme kaks inimest, kes teineteist vajavad, elame olevikus, mis meid praegu rahuldab. Tuleviku kohta on raske mingit ennustust teha, sest ta on suletud sõjajärgsesse kõigi rahvaste verega määritud kaose katlasse..."

Taipasin neist vähestest vihjetest, et Anne soovis põletada oma minevikuga ühendavad sillad ja ainuke allesjäänud rada oli lapsepõli, kus ta armastas meeleldi mälestusi meenutades kõndida...

Need olid mu Tšehhi vangipõlve pöörasemad ööd, mida veetsin koos Annega...

Kui me olime mõnikord vaikimisest väsinud, siis toetas Anne oma segamini sasitud soenguga pea mu rinnale ja kiskus katte intiimselt mõttekangalt.

„Ma enam teistkordselt ei abiellu," sõnas ta nagu enesele tõotades. „Kui olen ise õnnetu, milleks kisun teist inimest kaasa? Tead, Juhan, miks ma õnnetu naine olen? Ma ei saa last, olgugi et oma lapsele mõtlesin juba enne abiellumist... See on vist Jumala karistus mulle, sest emal oli neid liiga palju ja mõnikord ta ütles: miks Jumal teda nii suure lastekarjaga nuhtleb?... Olen istunud põksuva südamega arsti ooteruumis, olen lamanud nende kabineti laual, nad võtsid vastikuid analüüse oma katseklaasidesse ja uurisid mind kiirtega, aga mõned päevad hiljem otsust andes raputas arst oma halli pead - tema teadus ei vasta, miks mul last ei tule, sest kõik näib olevat positiivne... Võib-olla oleneb mu lastetus mehest?... Ma kartsin oma meest süüdistada, tema arsti juurde saatmine ei tulnud kõne allagi ja ma kaotasin närvid. Last ihaldades rüvetasin oma puhast abieluvoodit võõra mehega, lootes, et vahest see aitab paremini kui arsti kabinet. Ka see osutus enesepetteks, ja praegu olen ma patune naine oma surnud mehe ees, kuna ma ei suutnud temale abieluõnne pakkuda... See vaevab mu südant. Sa oled mees ja ei oska naise õnne ette kujutada ega mõista seda tunnet,

mis naisel on, kui ta oma keha silitab teadmisega, et siit tärkab uus elu lapse näol... Isegi sünnitusvalu tahaksin ma tunda, ma kujutan endale ette, et see peaks vist magus valu olema... Pigista kõvasti mind oma kaissu, sest olen õnnetu naine," lõpetas Anne pihtimuse ja liibus oma kuuma kehaga mu vastu...

Meie öised jutuajamised kulgesid tihti ka reaalsel pinnal. Anne rääkis ja ma kuulasin. Ta arvas, et peab oma koduküla maha jätma, sest nagu näha, tükib kommunism iga pere õueaeda, ja seda tema iseloom ei kannata. „Olen mitu korda unes näinud, et oma lapsepõlvekodust lahkun. See on väga valus mulle, aga siiski parem kui vangis vedelemine, sest praeguse korra silmis olen ma. süüdlane, et abiellusin mehega, kes tõstis relva praeguse korra vastu... Aga kas ta oli suurem süüdlane kui tšehhid ise, kes võitlesid vabatahtlikult mõlemal poolel - vend venna vastu?..."

Me vaikisime mõlemad ja ma mõtlesin sellele suurele vaenule, mis sunnib isegi venda tapma... Ka eestlased on selle häbini jõudnud, minu mälestuses isegi juba kaks korda... Tšehhid pole ainuke rahvas; kes lõhestatud vennatapuni-, see võib iga rahvuse juures juhtuda. Kui piiblis Kain ja Abel algasid, kes keelab järeltulevaid sugupõlvi seda kommet edasi harrastamast?... Aga kuhu jääb usk ja kümme käsku?...

Korraga katkestab Anne vaikuse ja mu eksinud mõtted, küsides:

„Eks ma ole paha naine? Sa vaikid, oled mulle pahane ja tahad koju minna. Ma ei saa sind keelata, kui ka tahaksin. Mul ei ole kedagi, kellele saaksin oma südant tühjaks puistata, usu, mul oli üksi seda kõike raske kanda... Nüüd on mul kergem, isegi õnnelik tunne ja ma saan rahulikult magada. Sul ei tarvitse kõike traagiliselt võtta, sul endalgi muresid küllalt... Kas tuled mind õhtul vaatama? Ma millalgi ei räägi enam niisugust rumalat juttu..."

Lubasin õhtul Annet külastada, ta pidas oma sõna ja ei puudutanud rohkem seda teemat.

TEOORJUSE LÕPP

Kuumad suvepäevad möödusid kiiresti. Söötsin lehmi, vasikaid ja sigu, kui sigade „pani" puhkusel käis. Kaks korda päevas lauda puhastamine oli loomulik. Sulased ja teised vangid rabasid üksteise otsa kuhjuvaid suviseid talutöid teha.

Parajasti aitasin peremehel varajasi õunu ja pirne puudelt maha võtta, kui miilits tallu ilmus ja mingile käsupaberile allkirja nõudis. Poole kõrvaga kuulatud jutuajamisest sain aru, et vangide asjus tegemist oli. Kas tuleb jälle ülekuulamine?... Vangide asjus käidi talus varemini paaril korral, viimasel korral isegi väga kurjad härrad. Käsutati särgid seljast ja otsiti veregrupi märki. Teised olid neutraalsed, aga mul leiti arm käsivarre alt... Otsija sisises vihaselt: SS, ja haaras vööl rippuva lööginuia pihku. Omalt poolt raiusin kõvasti vastu, andsin talu aadressi, kus selle armi sain, tõin Saksamaalt saadud kirja tõendiks, et olen rootslane, ootan oma passi ja pabereid ega ole mingi saksa SS. Ülekuulajad uskusid juttu ja kirja ning jätsid nahatäie andmata.

Teine neist näitas oma KZ numbrit käsivarrel ja ähvardas selle häbi kustutamiseks iga SS mehe teise maailma saata, kes tema pihku satub. Sa pole esimene ega viimane, ähvardas rusikat nina alla torgates. Kirjutati üles kirjasaatja UNRRA aadress ja lubati sealt õigeid andmeid koguda. Teadsin juba varemalt NKVD võtteid, see ähvardus mind ei kohutanud, selleks olid nad liiga „väikesed vennad", et välismaalt minu kohta andmeid koguda.

Peremees pärast küsis, kuidas sul nende armidega tõepoolest lood on, kas oled tõesti SS mees? Seletasin temalegi hanguharude lugu, millega ta täiesti rahule jäi.

Vormis mehed, miilitsad ja vene sõdurid, kes taludes käisid kõhutäit kerjamas, olid vangidele alati ärevuse põhjustajad. Kas tullakse üle kuulama, viiakse talust vangilaagrisse või on käsk isegi Siberi-sõiduks - need olid sel juhul meile alatised küsimused. Venelased olid seni toredad ja lugupeetud poisid, anti süüa ja leivapäts kaenlasse, kuni ühel päeval põllul kaks lehma maha lasti, veoautole tõsteti ja minema sõideti. Sellest ajast peale kandis meie peremees jahipüssi põllul töö juures kaasas ja naised külas tõmbasid uksed kinni, kui venelaste auto küla vahele sõitis. Minu arusaamise järgi jäi lehmade omanik omast ilma, sest venelaselt pole midagi kahjutasuks võtta...

Seekordne miilitsa käik puudutas siiski vange. Peremees teatas meile õhtul, et kolm päeva on lubatud meil veel talus laiselda ja siis tuleb vangilaagrisse tööle minna, käsk olevat niisugune. Meile see käsk ei meeldinud - peremehele ammugi mitte. Kirus valitsust ja korda, kes „täissöödetud" ja talutööga harjunud vangid temalt ära võtab ja kivisöening uraaniumikaevan-dustes näljutatud ja vigaseks pekstud mehed asemele annab. Kuidas niimoodi talutööd korda saab, ei küsi keegi. Liha ja vilja andmise normid suurenevad aga päev-päevalt. Kuradi kommunistid, ja peremehe käed kiskusid ru kasse...

Pärast tööaega arutasime õhtul ärevalt omavahel peremehelt kuuldud juttu. Isegi põgenemine peremehe abiga oli küsimuse all, aga selle jutuga ei tahtnud meist keegi ta juurde minna, sest ta oli siiski seaduse ees meie eest vastutav. Kolm päeva on veel aega, mine räägi seda uudist oma kitsemaja perenaisele, tema kohalik elanik, vahest teab olukorda

paremini kui meie, soovitasid kaaslased. Nad olid märganud, et ma õhtuti kodust väljas käisin, kuid küsimusi selle kohta ei esitanud ja niisuguseid käike ei sobigi meeste vahel arutada...

Videvikus kõndisin Anne poole. Jutustasin üksikasjaliselt täna kuuldud uudised ja küsisin, mis tema sellest asjast arvab.

Anne jäi tõsiseks, sügas vist isegi oma mustalokilist kõrvatagust ja küsis minult:

„Kui tahad täna öösel põgeneda piirile, et laagrisse minekust pääseda, siis olen sind alati valmis aitama. Mul kodus veidi toidupoolist on, panen selle valmis, magame paar tundi, pärast kesköödläheb rong ja astume peale. Kui ma tahaksin su kaaslasi aidata, oleks see mõttetus, sel juhul oleme kõik miilitsa küüsis, pealegi ei tea, mis ütleb vend, kui ma oma karjaga piiri lähedale pääseksin?..."

Ei, Annele ei tahtnud ma oma hädadega mingit raskust valmistada. Viskusime voodisse ja arutasime muutunud olukorda põhjalikult. On veel aega kaks päeva ja kolm ööd, üle pea-kaela pole mõtet põgeneda, enne tuleb asjad reaalselt läbi arutada.

„Kui vangilaagrisse tagasi kutsutakse, siis peab selleks põhjus olema," arutas Anne endamisi. „Olen kuulnud, et rahvusvaheline Punane Rist nõudvat kõigi sõjavangide kojulaskmist, võib-olla on see vangide laagrisse koondamise põhjuseks. Teisest küljest, kui siinseid ajalehti lugeda, jääb mulje, et saksa vangidel on mõttetu koju kippuda, kuna seal praegu valitseb nälg, mis tulevikus veel kohutavamaks muutub. Jääge siia senikauaks, kuni kogu Saksamaal valitsevad kommunistid - siis on leiba ja tööd külluses. Selle jutu uskujaid massi hulgas leidub, kes kõhutäie söögi eest lubavad Tšehhi riiki tasuta orjata. Eriti üksikud inimesed, kellel perekonnad sõja ajal purunenud või kes tahavad end võõrsil fašismi saastast puhtaks pesta. Kasu Tšehhi riigile niisuguse tasuta tööjõu eest on võrdlemisi suur. Oletame seda viimast moodust, kui sa vangilaagrisse lähed ja sind sunnitakse valiku ette - kas nälgiv Lääne-Saksamaa või tšehhi leivakannikas, eks siis ise otsusta... Mina neid näljajutte küll ei usu, venna silm ulatab ka üle piiri vaatama, ja ta räägib hoopis teissugust juttu. Ameerika onu laud on alati rikkalikult kaetud olnud, aga venelane on oma elupäevad nälginud. Siin võib enne nälg tulla, kui venelane esimest viiulit edasi mängib, nagu seni. Prahas pole juba praegu sütt toidukeetmiseks, ja mida sa keedad, kui toidukaartidel antavat normi ei saa kustki kätte?... Talu väljadel mädanevad heina- ja viljarõugud, neid koristavad sinutaolised saksa vangid. Sinu peremehe taoline mees on veel rühkija, paljud ei hooli oma põllust ega viljast, sest nad teavad, et see läheb neil niikuinii käest. Suurtalunik, nagu sinu peremees, saab oma vilja eest vaevalt tubakaraha. Pops, kes sinu peremehe masinas oma aiaäärse nisuriba teradeks tegi, selle kotinässakas maksab niisama palju kui sinu peremehe terve koorem. Kõigi inimeste räägitud jutte arvesse võttes veerevad kõigile puudustele vaatamata söe-, vilja- ja igasugu kraamirongid Venemaale, kus filmide ja jutu järgi pidavat kõike külluses olema. Sa oled rootslane ja ei tunne kommunismi hädaohtu, võibolla ei saa minust isegi aru, aga ma kõnelen seda kõike nagu inimesele, kes elab minust erinevas olukorras ja on piiratud silmaringiga. Sinust on see arusaadav, sa ei oska siinset keelt lugeda ega pääse oma küla piiridest välja," jätkas Anne. „Ma olin Prahas, kui venelased tulid, ja mul hakkas häbi, et tšehhi ema on mind sünnitanud. Hästi riietatud ja hästi korrastatud välimusega seltskonnadaamid sõidavad pealinna tänavatel kaksiratsi vene tankikahurite torudel! Vähe sellest, puistavad hai-sevaid venelasi lõhnavate roosidega üle ja suurest vaimustusest lakuvad asiaatide kasimatuid suid!..."

Lahkusin koidikul Anne juurest, jätsime homse päeva otsustajaks, kas minna laagrisse või piirile. Homne õhtu ja öö pidid meil lahkumiseks olema, sest saatuse ja seaduse teed kulgesid meil eri harru.

Hommikul selgitasin toakaaslastele põgenemisvõimalusi, ka kitsetalu perenaise arvamused lisasin sinna juurde. Kokkuvõte oli selline, et läheme laagrisse tagasi, eks siis näe, mis edasi saab.

Nagu alati enne suurt muudatust, kuhjuvad tööd ja toimetused üksteise selga. Viilina „segadus" oli käärimise lõpetanud, see tuli välja pruulida. Kavatsesime selle saaduse laagrisse minekul kaasa võtta, sest Otto oli naaberküla vangidelt kuulnud, et vangilaagri kord olevat kõik sakslaste käes, sisse minnes läbiotsimist ei toimetata ja üldse koheldakse vangi kui inimest. Võtame pudelid kaasa, ja kui nad leitakse, ütleme, et tšehhi sulased andsid lahkumisel teemoonaks kaasa.

Panin Otto viina keetma, hoiatasin enne, et mitte üht tiiilka ei tohi juua, panin vanast tagavarast pudeli tasku ja läksin Annega jumalaga jätma. Sel viimasel korral rääkisin Annele oma viinavabriku saladused. Ta oli üllatatud minu oskustest viinakeetmise alal...

Kui teatasin oma otsusest laagrisse tagasimineku kohta, ütles Anne:

„Seda ma teadsin ette, sinu iseloom ei luba toimida uisapäisa, juba eile õhtul märkasin ja teadsin, et sa lähed, laagrisse tagasi, ja selleks juhuks tegin ka omad plaanid valmis. Ma tean, vangilaager sinutaolist kinni ei pea. Kui näed seal, et ähvardab Venemaale sõit, siis tule välja, ma ootan sind täpselt kahe nädala pärast Praha peajaamas pärast kella üheksat peasissekäigu paremal küljel ja siis sõidame piirile venna juurde. Kui aga varem sulle sobivam on, tule siia,

varjan sind, panen kasvõi kitsekuuti ja laseme jalga sobival ajal.“

Tõmbasime teineteist tugevasti enda vastu, Anne ulatas pakikese paari pesu, käterätiku, seebitüki, paki sigarettide ja vähese toidupoolisega. Toppis tasku kirja-ümbrikke ja postmarke, laskis mõned tilgad silmavett sinna juurde - ja siis oligi lahkumine...

Kui koju jõudsin, ootas Otto viimaseid tilku pudeli täiteks, pesime nõud ja peitsime torud vanasse paika. Meie neid enam ei tarvita, sest see oli viimane öö siin talus magada...

Hommikul viimasele kohvile minnes oli igale vangile klaas veini laual ja perenaine ulatas igale kogukad pakid teemoona, ise toetus meie juurde istuma ja pärima, kuidas meile see talus veedetud aeg on meeldinud? Muidugi olid sel hommikul kõik raskemad päevad ununenud, kiitsime peremehe headust ja perenaise heldust. Eks see igahommikune vangidele kohvikeetmine ole juba suur töö, kas ta teab, palju ma siin talus kohvi olen joonud? Küll seda paar pajatäit on, arvas perenaine.

„Täna hommikul saab kolmekümnes ämber täis, mis minule olete lauale toonud, kahjuks pole ma arvet pidanud sõnnikukärude kohta, mis laudast olen välja ajanud. Vasikaid tean, neid on nelikümmend kuus, keda aitasin maailma tulekul, ja selle tasuks olen ka nelikümmend kuus klaasi veini selle laua ääres joonud."

Vasikad ja veiniklaasid läksid perenaise kõrvust mööda, kohvi kohta pani imestades käed kokku ja ohkas: „Jeesus Maarja, või kolmkümmend ämbrit? Teid on ju kolm, siis kokku sada ämbrit kohvil"

Inimesed lõplikult üksteisest lahkudes sulavad nagu „üles“, ka perenaine vaatas meile hardumusega näkku, tõi veel igale mehele paki sigarette, mulle oli isegi nagu veidi kade, et sõidan Rootsi, lähen oma vana ameti peale merele ja võin kala süüa niipalju kui tahan. Nemad oma taluga ei pääse Klucovi külast kaugemale. Küll te pääsete, kui see valitsus edasi kestab, viie aasta pärast pole teil enam oma katust pea peal ega oma lehma laudas, klaver viiakse küla punasesse nurka ja te rabate tööd teha oma põllul riigile, sest olete kolhoosnikud. Aga see võib ka teisiti olla. Kui su mees mõnele puna-tegelasele mööda kõrvu annab, nagu viimati kartulite sundnorme andes, siis võib teist saada sunnitöölisi söe-kaevandusse.

Perenaine ohkas. „Meil pole teha midagi, peame paratamatusega leppima, ja kuhu sa pääsed, kui oled siin töö ja maa küljes kinni? Teie olete praegu veel vangid, aga loodate vaba tulevikku, lähete täna siit ja mingit südamevalu maha ei jää, meie peame aga selle talu küljes kinni olema ja ootama kas või kõige halvemat..."

Kohv oli joodud ja peremees reisivalmis, kella osutid sundisid jaama minekule. Andsime õuel töö algust ootavatele sulastele hüvastijätuks kätt ja astusime väravast välja.

Viimast pilku vaguniaknast külale ja talule heites oli isegi kahju sellest paigast lahkuda. Siia oli ligi kaks aastat elueast maha jooksnud, näruse kõhutäie eest rasket tööd tehtud, siin oli väljapääsematus olukorras isegi rumal otsus küpsenud - kõik see ühel ilusal päeval oma käega lõpetada... Siit oli palju ilusaid soove ja lootusi vabasse maailma saadetud, siin oli tulevikuks enesele tõotusi antud - kui kord vabadusse pääseb... Siia jäi mõnigi hea inimene maha sulaste ja töönaiste hulgas, kes sinust kui vangist aru said ja mõnigi kord sigareti või leivapala puht inimarmastusest sulle pihku pistsid... Ja Anne, kelle sõpruse tagapõhja arvasin mõistvat, ka tema oli hea inimene, kes ühelt poolt omas heasoovliku südame ja teiselt poolt üksiku noore naise .keha, mis nõuab looduse seaduse seisukohalt oma osa...

Võõrad jaamad, külad ja asulad libisevad veerevast rongist mööda. Mõttepiibel keerab teise lehekülje, kuhu tulevikumured on kirja pandud. Mis ootab sind vangilaagris ees?...

Praha Motol sõjavangilaagri väravate ette jõudes ja tšehhi tunnimeest nähes olid hirm ja mure ainsad südame kaaslased. Kuidas toimub läbiotsimine? Väärtuslik toidupakk, perenaise poolt antu sisugi veel teadmata, paar kilogrammi kanget omakasvatatud tubakat ja pudel kanget „kõrihöövlit“ olid kaenlas kantavas kompsus südamevaluks...

Kui peremees oli laagrisse kippumise põhjuse värava valvurile teatanud, avati värav ja juhatati büroosse, kus pidi registreerimine toimuma. Värava avajat pakid üldse ei huvitanud. Eks büroos alga vist see päris puistamine, näris kahtlus südamesopi kallal edasi.

Büroos olid kõik asja- ja ametimehed sakslased, samuti vangid nagu meiegi. Küsiti või anti tagasihodlikult mõista, et kui maalt tulijad neile sigareti hambaisse torkaksid, siis läheks asjatoiming palju libedamini. Peremees pakkus suitsu meie eest ja meilt küsiti esmalt, kas oleme oma tööpaiga kätte saanud?

Mis palga, tööd ja süüa anti ja magamisekoht ka, aga raha pole meile näidatud... Ametimehed arvestasid kohe krabinal välja, et talus oldud aja eest tuleb peremehel meile maksta igale mehele veidi üle kahesaja koruni.

Kui arve peremehe ette lükati allakirjutamiseks, tammus ta jalalt jalale ja urises vastu, et see olevat suur raha, teeb kokku juba sulase poole kuu palga, pealegi lubatud vangid ilma palgata anda. Söögi ja korteri on ta meile andnud ja ka mõningaid riietusesemeid kehakatteks. Asjamees ütles oma arvamise, et kui raha praegu ei ole, siis andke allkiri, et võlgnete vangilaagrile nii ja nii palju, eks pärast nõua miilits raha vangide tarvis sisse. Kui aga te üldse maksta ei taha,

siis kutsume laagriülema välja ja tema otsustab, mis teiega teha.

Peremees taipas, et maksmisest pääsu ei ole, ja ladus meile raha peo peale. Pistsime selle peremehe vihaste pilkude all muheldes tasku.

Ega see palk mingi varandus olnud, mustalt ostes ainult paari paki sigarettide hind, aga vangile oli seegi asjaks oma ligi paariaastase töö eest.

Palk oli tasku pandud, tänuks ja jumalagajätuks peremehe kätt surutud, ka nimed laagri pearaamatusse kirja pandud. Kutsuti „kortermeistriks“ tituleeritud vang, kes meid endale sappa võttis ja barakkide poole viis. Sattusime igaüks ise ruumi, sest tühje koikusid leidus napilt. Viskasin toidukompsu koikule ja asetasin uue kaabu sinna kõrvale, lasksin pilgul ruumis nurgast nurka joosta - ja esimene mulje ei olnud halb. Kahekordsed koikud, põhukott ja isegi tekk sees, põrand puhtaks pühitud ja ruumis puudus suurele massile omane tüütav lärm ja kisa. Alumises koikus pikutav mees ajas ennast püsti, torkas käe mulle pihku ja tutvustas:

„Alfons Rainer, ooperisolist ja raadiolaulja Breemenist. Pole sõjas ainustki pauku lasknud, aga laulsin paugutegijatele ja selle süüteo karistuseks istun siin vangis...”

„Rindekapral Kersten, Werkstube omanik Hofi lähedalt," ütles vastaskoiku kasutaja kätt omakorda mulle pihku pistes, „aga kust maanurga landsmann sina oled?" esitati uudishimulik küsimus.

„Mul pole enam maad ega maanurka, eks selle parema käe esimese sõrme kõverasse kiskumine ole mindki siia priileivale saatnud," loopisin küsi itele vastu.

„AJi soo, sa oled siis vabatahtlik välismaalane mõnest kuulsast Waffen SS löögi üksusest. Ime, et sind siin ellu on jäetud, kas sul veregrupi märki polegi? Ma märkasin kohe, et su saksa keel „logiseb". Mis keelt sa räägid?" tagus Rainer oma küsimusi mulle õrnemasse kohta.

„See on minevik ja sellel pole tänapäeval enam tähtsust, me võime seda tulevikus arutada. Mind huvitab siinne vangilaager ja ma oleksin tänulik, kui selle kohta mõned näpunäited annaksite."

„Kõik andmed, niipalju kui meie teame, saad otsekohe, aga sa küsi ja Rainer vastab, ta on laagri eluga rohkem kursis, sest saab siin kõikjal ringi liikuda," oli Kersten vastutulelikult nõus.

Olgugi et vangi elu on äärmiselt räbal, eriti vaimselt allasuruv, sellele vaatamata hoitakse huumorimeel ergas. Tehakse ja suudetakse teha äärmise viletsuse üle võllanalja ja tihti peab imestama, kui teravmeelsed ollakse väiksemagi mugavuse leiutamisel, mis inimese haili ühetoonilisusega piiratud elust momendiks välja kisub...

Vist peamiseks mõjutajaks on see, et kõik on ühtlastes tingimustes, kellegi elu pole teisele kadetsemiseks ja kõigil puudub ühine väärtus - vabadus. Ühised lootused, ühised mured ja ühised elutingimused sulatavad inimesed leplikuks tervikuks. Muidugi ei saa seda mõõdupuud kasutada kõigi rahvuste kohta. Näiteks venelane on vabaduses olles juba suur tõbras, aga vangis olles muutub ta päris lojuseks. Teiste rahvustega peale sakslaste, lätlaste, leedulaste ja ungarlaste pole ma vangistust jaganud, aga nad on venelasega võrreldes lausa inglid...

Rainer oli tõesti hea koikunaaber ja naljahammas. Kui esimese küsimuse esitasin peksu kohta, et kas valvurid tarvitavad kumminuia niisama ohtrasti kui kaks aastat tagasi, siis meie jutuajamine jooksis umbes järgmist rada edasi:

„Kui sind tüli ja peksuasjandus huvitab, hakka kohe ise pihta. Küll mõni tugevam mees vastu annab, ja nii saad oma soovitud „mantli" kätte. Kumminuie ei näe sa enam kusagil, need on venelased kõik endale rekvireerinud, et kui kord tšehhide läbikloppimine tuleb, siis oleks omast käest tšehhidele tuntud nuie võtta."

„Kuidas täidega lugu on, palju neid öösel selga ronib?" oli järgmine küsimus.

„Täidest on laager päris vaene. Kui sa ise kaasa tõid või õnne on mõnd siit leida - vii doktor Saileri kätte. Tema korjab neid kokku suurima hoolega ja saadab kuulduste kohaselt ja käskkirja alusel Venemaale - nälginud täide tõuparanduseks. Meie toitjaks on ehtne hiina köök," jooksis Raineri jutt edasi, „seitse korda saad nädalas tangusuppi, sest teatavasti' riis siin maal ei kasva. Maitse- ja rasvaineks on supis ussid, kes enne on vangidele antavad tangud läbi seedinud, ja nende kohta peab ütlema, et nad soodsal söödamaal on päris priskeks kosunud."

„Millised ussid, miks neid supi sisse pannakse?" küsisin Rainerilt, sest ma ei taibanud selles jutus nalja tõest eraldada.

„Väga lihtne," lisas Rainer täiendava seletuse, „tangud niiskes laos seistes on ussitanud, tõugud elavad tangudest, nad on need oma toiduks läbi seedinud ja vangid peavad omakorda tõugud läbi seedima. Küll sa õhtul näed, millised nad on, musta peanupuga ja pika valge rasvase kehaga. Parem, kui neid ei uuri ega vaata, aja sõbra või naabriga juttu ja kühvelda topsiku sisu suhu, sest kõht vajab täitmist. Leib on hea, aga seda saame kümne mehe peale ainult ühe kilose pätsi, ja sellepärast, nagu näed, oleme kõik saledad paisid," lõpetas Rainer toiduküsimuse jutu.

Kersten andis ülevaate töövõimaluste ja sellega kaasaskäivate hüvituste kohta. Tööle pääsemine olevat juhuslik ja üldiselt vähene, sest laager on mõeldud vangide läbikäigu sõelaks. Linnas olevat ameerika ja inglise missioonid, sinna

saadetakse siit laagrist koristajaid, aga sealt söögipoolist ei laeku, pererahvas käib väljas söömas, töövaeva tasuks on ainult pikad sigaretikonid, mida mõnikord olevat tuhatoosid kuhjani täis. Üks väiksem komando käivat kusagil rahvasööklas kartuleid koorimas ja toidunõusid pesemas, aga sealt pole ka midagi rehitseda, tšehhi personaal olla vangide vastu väga kuri, teed tööd laagri toiduga, ainult seda saad salaja suhu pista, mida sööjatest on taldrikule järele jäänud. Toidunõud olla enamasti alati tühjaks söödud, harva trehvab mõni must kartul, põlenud leivakoorik või pooleldi näritud kont vangile kõhutäiteks...

Laagri elust ja olust oli täielik ülevaade antud, minu kohus oli seda koiikunaabritele tasuda. Sõlmisin tasa-pisi kotisuu lahti ja kallutasin seinal rippuva välikruusi oma vabriku saadust täis. Rainer pani huuled külge, raputas pead, nuusutas ja ütles, et tema niisuguse kivilõhkujaga oma häälepaelu ei lõhu, sellele peab vett ligi lisama. Kersten ei proovinudki, vaid läks kohe vett tooma.

Nii leidsin laagrist esimesel päeval kaks koikunaabrit, head sõpra. Kurtsin oma kirjasaatmise muret, Rainer lubas selle tühise asja kohe homme ära korraldada. Temal olevat büroo meeste seas tutvusi, kellel alaline linnaskäimise luba - ametialaliste käikude tarvis. Ühe sigareti tasu eest saab kiri kindlalt posti pandud. Ametlikult on lubatud vangil saata üks lahtine kaart omastele kuus, aga mustalt saadetavad kirjad pidid ka kätte minema.

Pudelit ma enam ei puutunud, vangile jätkus vähesest, andsin koikunaabritele veel parajad võileivaviilud ja tubakakott oli vabaks kasutamiseks, sellest aitas koikunaabritega tutvussidemete sõlmimiseks. Kersten lubas vastutasuks minust homme portree joonistada, temal olevat selle ala peale päris hea anne, nagu Rainer tõendas.

Edasisel jutuajamisel selgus, et peremehe hirmutamine kaevandusega seisis tõe alusel. Kõik Praha ümbruse taludes töötavad vangid kutsuti järk-järgult laagrisse, sakslasest laagriarst vaatas nende tervisliku seisukorra üle, ja kui mees osutus haigeks või poole tööjõuga, siis esitati ta tšehhidest koosnevale arstlikule komisjonile. Taludes kosunud ja terved vangid saadeti Joachimstali uraaniumi- või mujale söekaevandusse, nälginud ja vigaseks pekstud vangide asemele. Kõige viletsamad tingimused olevat uraaniumikaevanduses, sest seal on venelased ainuvalitsejad. Kui tšehhide komisjon leidis, et vangil on kakskümmend protsenti või enam tööjõust kadunud, anti invalfidikaart ja mees jäi laagrisse transporti ootama, mis teda kui tšehhi leiva raiskajat nälgiva Saksamaa toidule viiks... Selle võttega tabati ühtlasi kaks kärbest korraga: muiduleivasööjatest saadi lahti ja välismaailmale näidati žesti, et vaadake, meie oleme humaansed ja saadame sõjavangid koju. Kojumineku luba anti ka sanitaridele, sest nad ei olnud inimese tapjad, vaid parandajad...

Selleks ajaks, kui mind laagrisse kutsuti, oli sinna juba mõnisada vigast ja haiget vangi kogutud. Kel käsi kadunud, kel silm väljas ja kellel granaadikillud mädanesid ihus või külmavõetud jalgadega liikumine vilets. Lisaks tiisikushaiged, kes olid teistest eraldatud ja liikusid surma oodates ümber oma baraki kui inimvarjud. Surevuse protsent näis vangide hulgas olevat võrdlemisi kõrge, sest enamasti iga päev väljus väravast veoauto valgete kastidega...

Mul leevendas kaevandusse mineku hirmu kuuldus, et üle neljakümne viie aastasi mehi sinna ei võetavat. Aastad andsid mõõdu välja, sest olin ettevaatuse mõttes juba varemini ülekuulamistel end ligi kümme aastat vanemaks valetanud.

Omavahel barakis oli läbisaamine eeskujulik, ei teatud isegi laagris äraandjat ega keelekandjat olevat. Ka niisugune asi ei tulnud avalikuks, et meie hulgas elutsesid üks major, paar kaptenit ja leitnanti - muidugi reameestena ja arvatavasti teise nimega. Omavahel seda saladust teati ja kõnetades pandi härrale tiitel järele, kui kedagi tšehhi pealt kuulamas ei olnud...

INVALIID

Emil ja Otto käisid järgmisel päeval arstlikul kontrollil. Ottol leiti tervis kõigiti korras olevat ja ta määrati kuhugi tellisetehasesse tööle. „Savisõtkujaid" olevat koos kümme meest ja vabriku omanik tulevat homme veomasinaga järele. Otto lubas esimesel võimalusel sealt piiri poole jalga lasta. Emil oli õnnelikum, tal oli rindel vene raud jalamuskleid riivanud ja sellest veel praegugi prahti ihus. Jalg ei töötanud normaalselt, sellepärast lubatud tšehhi komisjonile esitada. Ega sealt selle väikese veaga vist läbi ei lähe, oli Emil mures.

Järgmisel päeval anti mulle käsk arsti ette ilmuda. Kui kabinetti sisenesin ja riidenärud seljast koorisin, esitas tohter juba üldisi küsimusi. Kui Aadama ülikonnas ta ees seisin, siis küsis:

„Mis mees sa oled, sakslane ei näi sa keele järgi otsustades olevat?”

Vuristasin oma päheõpitud eluloo rootslasest, lisasin sellele vabatahtlikult neli aastat Saksamaa eest rindel vehkimist kaasa, näitasin käe alt veregrupi märgi armi ja seletasin, kuidas selle operatsiooni tegin. Rootsi ei pääse,

dokumente mingisuguseid pole, olen selles asjas juba konsuli juures käinud, käik, nagu näete, on lõppenud vangilaagris. Baieris ootab mind naine nelja alaealise lapsega, kas doktor ei saaks kuidagi aidata, et siit eluga oma perekonna juurde pääseksin?...

Lapsed valetasin oma jutule raskema kaalu andmiseks juurde, sest sakslane on rahvus, kes oma lapsi, südamest armastab, olgugi et sageli kurjalt karistab. See oli kord pärast Oppelni kotti, kui käisin peagu terve küla läbi, et tükki leiba saada, osta või särgi vastu vahetada, aga igas talus oli leib just parajasti lõppenud... Viimases talus tundsin toas värske leiva lõhna, aga perenaine oli kõige kurjem eelmistest ja kaebas, et neil endil puudub kaks nädalat leib laual. Tarvitasin viimast ülekohtust valet ja sõnasin kurba ilmet näole manades:

„Ega ma endale leiba vaja, jõuan veel sõduri tühja kõhtu kannatada, aga mu naine kuue lapsega, keda tahan venelaste eest põgenemisel aidata, nemad on küla ääres metsa all ja ootavad leiba - lapsed nutavad, sest kõhud on tühjad..

„Mein Gott! Sul on kuus last metsa all naisega näljas, oota veidi." Mulle pisteti kaks sooja leiba kaenla alla ja raha sain poolvägisi perenaisele põlle tasku toppida.

Doktorit ei huvitanud mind Baieris ootav lastekari, ta uuris käsivarrealust armi ja pomises omaette: See operatsioon on päris hästi tehtud, kui need märgi hävitamised kõik nii hästi välja kukuksid, oleks see saksa sõjaväe rumal mõttesünnitus veidi parandatud. Kahjuks küll hilja, sest tuhanded mehed on selle märgi pärast juba hauda aetud...

Doktor jättis minu keha uurimise ja istus laua taha, otsis taskust paar sigaretikoni, eemaldas neilt paberi ja toppis tubaka piibu põhja. Seda hädaabitööd nähes võtsin oma täidetud tubakakoti ja tühjendasin laual olevale ajalehele, palusin sellega piipu täita, sest see annab suitsumehele rahuldavat vingu. Piip koputati paberitükile tühjaks ja saadus pisteti tasku tagasi. Uus piibutäis laeti ääreni, ja kui tuli oli otsa pandud, siis hüüdis vaheriide tagant naist vaatama, millise varanduse omanik ta olevat.

Naine oli doktoril laagri hambaarst, aga kui ta vaheriide tagant välja tuli ja end kombekohaselt tutvustas, muidugi ilma kätt andmata, sain veel enne särgi pingilt haarata oma häbeduse katteks. Ta rahustas minu piinlikkust käeviipega: Ei tee viga, ka mina olen arst ja ma kuulsin, mida te rääkisite, tulin ainult vaatama tubakat, vahest saan ka endale suitsu keerata. Doktori naine võttis oma tubakaosa, nagu see perekonnas loomulik, ja kadus vaheriide taha. Mees laskis piibust mõnusat suitsu, mõtles ja ütles lõpuks:

„Minul on sinu päästmiseks väga väike võimupiir, oleneb sellest, milliseid mõjuvaid haigusi sa omad, et tšehhi arstlikule komisjonile esitada."

„.Hambad on ülekuulamistel pooleldi suust välja taotud, ei saa toitu normaalselt peeneks närida."

„Seda ei arvestata, tšehhidele kasulikum mees oled, ei tarvita palju leiba, mida neil isegi näikse vähe olevat."

„Aga mul reuma juba rida aastaid närib kehas, talus tihti halbade ilmade tulekul paistetasid jäsemed jämedaks."

„Reuma on nägematu haigus, seda on igal mehel kaevikutest kaasa toodud, aga seda võib siiski kirja panna. Parem, kui sa südame ja kopsu vigu kaebaksid, ka nägemine ja kuulmine on tähtsad."

„Ei, nende kohta pole mul halba sõna ütelda, seni on hästi töötanud, aga mul on jalgadel veresoonte laienemine, kas sellest on mingit kasu komisjoni ees?"

„See on juba tubli tõbi, näita välja, palju sa seda omad."

Ka naine tuli vaheriide tagant välja ja mõlemad uurisid mu sääri põhjalikult. Mõlemate arvamus oli, et võib mind tšehhi komisjonile esitada invaliidiks tunnistamiseks.

Doktor korjas kõik mu vead paberile, vanus etteotsa, hambad, reuma ja veresooned lõpuks. Arvasid kindlasti, et mul kaevandusse minna ei tarvitse. Kas komisjonis invaliidi nõutavat protsenti saan, seda ei tea, aga kindlasti määratakse mõnele kergemale orjatööle.

Tänasin doktorit ja sammusin barakki.

Koikunaabrid, Rainer ja Kersten olid küsimustega kallal: mis sai ja mis doktor ütles? Nagu oleksin ma ise teadnud, mis sai...

Istusin koiku serval ja mõtlesin, et see võib olla ainuke võimalus vabadusse pääsuks. Panin paberisse tugeva peotäie tubakat, neljandiku perenaise torti, mis veel järel oli, ja läksin ambulantsi tagasi.

„Noh, mis viga, kas leidsid mõne haiguse lisaks?" oli tohtri esimene uudishimulik küsimus.

„Ei, seda mitte, haigusi ei saa varnast võtta, aga ma tahtsin veidi heaks teha seda vastutulekut, mis teie mulle osutasite, selleks on siin mõni piibutäis tubakat ja prouale väike tordilõik."

Doktor oli vang ja ka mina olin vang, proua muidugi. Sellepärast oli arusaadav see meeleliigutus, nii et hambaarstil tulid peagu pisarad silma muljutud torditükki silmitsedes ja mind selle eest kättpidi tänades.

„Oligi hea, et sa tagasi tulid, ennist unustasin ütlemast, et järgmine tšehhi komisjoni istung on arvatavasti paari nädala pärast, selle ajani ei tarvitse sul nägu pesta, habet ajada ega juukseid pügada - sellest on kasu. Proovime kõike,

mis annab proovida, ja kui invaliidiks läbi ei lähe, on mul võimalus sind laagri haiglasse paigutada." Selle jutu järel müksas naisele külge ja nad läksid naise ametipoolele. Ma ei kuulnud ega mõistnud, mida nad omavahel sosistasid, aga kui doktor väljus, küsis minult:

„Kas suud kinni pidada oskad?"

„Saksa sõjaväes sõdinud sõdur peab alati suu kinni, kui seda tarvis on," võisin ainult vastata.

„Jah muidugi, jah muidugi, sest see on peamiselt sinu huvides. Mina ei tea sellest jutuajamisest vähematki. Kui sinu komisjoni mineku aeg laagri tahvlile üles pannakse, tule paar tundi enne etteminekut minu juurde."

„Jawohl! Sain teie soovist aru," ja väljusin ambulantsi uksest.

Koikuserval kõiki mu terviserikkeid läbi sõeludes arvas Rainer, et tema kuulmist mööda pole hammaste ja reuma pärast kedagi invaliidiks tunnistatud. Laienenud veresooned, kahjuks selle haiguse vägevust tema kogemused ei selgita. Tema teada olla laagris küll üks mees invaliidiks tunnistatud, aga see oli kepi najal ringi tuigerdanud ja ta jalgadest olevat pidevalt verd tilkunud. Rainer otsis ka laagrit pidi seda meest, aga kahjuks tagajärjeta, sest keegi ei teadnud, mis sellest mehest sai või kuhu ta kadus. Meil jäi seekord teadmatuks, kui jämedad peavad veresooned olema, et invaliidi õigusi saada...

Kirjutasin Annele kirja, mille Rainer posti toimetas, et minu pärast ei tarvitse muretseda ega kohtama tulla. Kui olen komisjonist läbi, siis teatan, kas vajan ta abi ja millal.

Päevad venisid komisjoni oodates. Raineril oli invaliidi kaart laulu kaasabil südamehaigusega tasku saadud ja Kersten oli mingil teel endale velskri paberid hankinud. Neil ei olnud muret, nad kuulusid transpordi koosseisu. Tööle ei sunnitud, vedelesime niisama aega surnuks lüües. Ajaviiteks uurisin laagri traataeda, õhtust valgustust ja valvurite kombeid, et põgenemise korral neid kasutada.

Tšehhid olid lohakad valvurid, tunnimehed kogunesid õhtuti värava torni kokku ja mängisid kaarte, mitmed aeda valgustavad lambid olid läbi põlenud. Hooletus oli tingitud vist sellest, et põgenemisi ei olnud karta; kes transporti oli määratud, see kuhugi ei jooksnud, ja kes tööle määrati, see lootis sealt paremaid põgenemisvõimalusi.

Pika laagripäeva oodatum aeg oli leivajagamine, seda toimetati keskhommikul ja sellega koos anti tee- või kohvivett. õhtuks oli traditsiooniline tõugusupp, peamine toitunõudva kõhu täitja.

Talust kaasatoodud leivakott kuivas hirmuäratavalt ruttu kokku. Mu lugi aitasid koikunaabrid sellele õnnetusele omajagu kaasa. Ega nad küsinud, aga kuidas sa saad leiva otsast ainult endale viiluka lõigata, kt nälginud relvavennal jookseb seda nähes suu vett täis?

Vahel põetasin kellegi nägemata leivaviilu tasku ja imesin seda salaja baraki nurga taga. Söömiseks ei saanud seda nimetada, sest leivapala sulas juba suus hoides ja valgus märkamatult kõhu poole.

Esialgu vastikuna näiv supp hakkas päris hästi maitsema ja see lusikasse mittevahtimise moodus oli kõige praktilisem. Vahel juhtus küll, et keemisel täispaisunud tõuk hamba all katki lartsatas ja sellest imal maik keelele valgus, siis tekkis tahtmine lusika nurkaviskamiseks, aga tühi kõht ei lubanud seda uhkust enne, kui topsik tühjaks sai...

Tühje päevi laagris veetes kõndisime meelelahutuse osas keelega läbi kõik sõjatandred ja lõigud. Kannatasime veel kord raskeid õhurünnakuid ja saime venelase oreli tuld. Ründasime ise ja meid rünnati, langes mehi ja sõpru mõlemal käel, aga meil ei olnud seda õnne langemiseks ja pidime siin edasi elama - ja nälgima. Vahel olime ka maani purjus täis ohtralt jagatud viinast ja kaelani täis söönud rasvasest itaalia hanelihast... Meid olid närinud tüütavad aafrika liivakirbud ja meie verd imenud kurikuulsad vene lutikaparved. Pariisis riietasime lahti võluvaid daame ja Venemaa heinaküünides magasime rasvase Marusja kõrval... Ega need jutud tarvitsenud kõik päris õiged olla, aga tõeteri leidus neis kõigis. Kui varemini kuuldud jutt oli sobiv rääkimiseks, võisid endast peategelase teha, ega see juttu halvemaks teinud, kui just kõike „oma silmaga" nägid ja juhtunu ise kaasa elasid. Meid oli selles laagris ka igalt rindelt, sellepärast ei olnud jututeemadest millalgi puudust...

Enamasti alati lõppesid need jutud toiduga, nagu näljas olevale inimesele loomulik. Mida kõike enne sõda Saksamaal oli söödud, sellest oleks saanud kirjutada kokaraamatu. Kiideti taevani iga liiki „wurste", nende kõrval olid suured kannud kuulsat Müncheni ja Pilseni õlut täis, „kartoffelsalatit" olid nii suured vaagnad täis, et kõnni kas või põlvini sees. Kui nende salateid ja gemüset „heinatoiduks" nimetasin ja õigeks mehe keretäieks sealiha hapukapsastega kiitsin, naerdi mind välja ja arvati, et ma pole üldse oma elus õiget salatit suhu saanudki... Oma tõekspidamise ja minu ebasündsa maitse vastukaaluks toodi ette, et sealiha hapukapsaga ei olegi õige ristiinimese toit. Sellist jõutoitu tarvitades oleks kinos ja kontserdil palju võõraid hääli muusikat segamas...

Angerja ja „boonenkaffe" juurde jõudes olid meie maitsed ühised. Lõpuks saadi ka minu sealiha ja kapsaste armastusest aru. Nojaa, seal kuski põhjanaba läheduses juuakse isegi kuuma hülgerasva. Et sa ka sealt kusagilt põhja poolt pärit oled, sellest ongi tingitud igatsus rasvase järele. Ära arva sellepärast, et sakslane sealiha põlgab, seda mitte,

aga ta tar tab seda toidu tegemiseks ja maitse andmiseks, kuid mitte kõhu täiteks, selleks on ta liiga vägev ja rasvane.

Loomulikult kaldub ainult nälginud inimeste jutt toidule. Kellel on laud pidevalt kaetud ja kõht täis, sellel ei tule meeldegi sellist jututeemat alustada.

Rainer omas meeldiva lüürilise baritoni. Igal õhtul laulis ta järjekordselt mõnes barakis ooperi- või operetiaaria või mõne üldtuntud saksa rahvalaulu. Ta oskas neid peast ette kanda üle kahesaja. Meie barakis laulis ta igal õhtul enne magamaheitmist Mozarti hällilaulu. Kõik kuulasid ettekannet vaikses harduses ja mõnigi mees pühkis vargsi silmanurka kogunenud pisara...

Rainer oli laialdaste vaimsete huvidega vang. Oma lauluga hoidis ta nördinud inimestes lootust tulevikku ja igatsust kodumaale pääsuks lõkkel. Ta lavastas laagris paaril korral isegi midagi näidendi taolist. Lavaks oli baraki keskosa põrand, naisosade kandjaiks valgesse velskrikitlisse riietatud mehed, käterätikud või paberist valmistatud kübarad peakatteks. Vahepalaks esines meeskvartett, tšehhide kaasabil oli kusagilt viiul ja kitarr muretsetud ja neil esinejad tundsid muusika võlude saladusi. Kahjuks sõitis viiuldaja paar nädalat hiljem valges kastis maamulda, sest ta kopsud jäid eluõhu sissetõmbamiseks kõlbmatuks. Peo tegelased teenisid vaeva hüvituseks paar sigaretti või näputäie tubakat, milline palk publiku hulgas tehtud korjandusest laekus.

Nagu ülaltoodud kirjeldusest näha, oli meil vaimutoitu rikkalikult, lisaks kuulujutud - üks hullem kui teine, sageli üksteisele vastukäivad ja uskumatud.

Laagrisse saabus juba kirju nelja suure valitseja tsoonidest. Et kõik need kirjad käisid läbi tsensori käte, siis kõike muidugi ei kirjutatud ja leidus ka mahatõmbamisi, aga huvitaval kombel tuli ka palju hädaldamisi läbi, mis oli vist tingitud tsensori oskamatusest.

Vene tsooni kirjad olid kõige masendavamad. Kirjutati, kuidas pilusilmalised asiaadid vägistavad saksa naisi, vene ohvitsere määratakse sunniviisiliselt üksikute saksa naistega ühte tuppa elama, see on selge, millisel eesmärgil... Kõik kättepuutuv riigivarandus röövitakse ja viiakse Venemaale. Sõdurid, kes mujalt tsoonidest on vangist vabastatud, olla jälle vangistatud ja kadunud teadmatusse.

Neil Vene tsoonist saadud kirjadel oli niipalju mõju, et järjekordsel transpordinimekirjade tegemisel ja sõidusihi küsitlemisel leidus ainult umbes tosin meest Vene tsooni sõitjaid. Teistel olid aadressid kõigil leitud lääne poole, ja see oli võimalik, sest laagri paberlik asjaajamine oli sakslaste kätes. Ka minule soovitasid kirjatundjad rootsi rahvus unustada ja end sakslasena transpordinimekirjadesse märkida.

Inglaste tsoonist saabunud kirjades ei leidunud venelaste taolisi aasia kultuuri kirjeldusi. Kurdeti peamiselt seda, et inglane teeb Saksamaa metsast lagedaks, nii et enam lastelegi ei saa vitsahirmu anda. Ameeriklaste kohta ei leidunud kirjades halba peale valitsemise ja laiutamise rikka rahvana. Eriti neegrid on ohtlikud oma lahkekäelise sigareti- ja šokolaadijagamisega, mis võib saksa rahva järgmise generatsiooni mustaks või puhta aaria tõu kirjuks muuta... Kersten sai kirja ühelt mänguasjadevabrikandilt, ja see kirus väga ameeriklasi, kes ei luba enam tinasõdureid valada, aga temal olla segastel aegadel suurem kogus tina valmis varutud, nüüd pole sellega midagi teha - mine kas või pankrotti.

Neis kirjades kirjutati veel suurest Vene, Inglise, Prantsuse ja Ameerika sõprusest, mida venelased kinnitavad oma piiril raskete vodkaorgiatega. Sõjavangide väljaandmisest ja oma kodukohta saatmisest ei olnud kirjades ühtki' sõna, aga selle kohta andmeid vajasin ma kõige rohkem. Peale kirja saabus suvel tallu veel naiselt lahtine kaart, sellel olid külmad üldteated enesest ja lõpuks märkus, et mõningad sinutaolised mehed on koju tagasi läinud. See lause kummitas kogu aja mõttes ja lugesin sellest välja, et nad saadeti muidugi sunniviisil, sest täie mõistusega sõdur ei lähe ometi vabatahtlikult Venemaale!... Olgu, mis on, ja tulgu, mis tuleb, aga siit peab läände pääsema, oli minus kindel otsus küpsenud...

Keset neid igapäevaseid mõtteid, arutlusi ja jutte levis korraga barakis teade: Tšehhi arstlikku komisjoni määratud vangide nimekirjad on laagri teadetetahvlile üles pandud. Ruttan uksest välja ja trügin tahvli all seisvasse vangide salka. Saan üle eesseisjate peade lugeda niipalju, et mul tuleb ette minna teisel päeval neljanda tõbisena. Niisiis tänase päevaga kokku jääb mul poolteist päeva närveerimiseaega... Barakis olid teised jutud vaikinud, komisjonijutt laiutas ennast seinast seina. Raskemate kehavigadega mehed olid enesele kindlad, et invaliidikaardi saavad. Sanitarikutsega ja kahtlaste vigadega mehed närveerisid, esimesed sellepärast, et kas nende paberid õigeks tunnistatakse, ja teised sellepärast, et kas nende tõved invaliidikaardi saamiseks küllaldased on. Ma olin viimaste hädaliste hulgas. Ka need vangid, kellel invaliidikaart taskus, muretsesid komisjoni minejate eest, sest mida rohkem invaliide tehakse, seda rutemini saab nõutav arv sante transpordi jaoks täis, et ometi kord pääseks siit minema.

Mul olid omad mured, ja neid. ei saanud kellelegi avaldada. Kas arst mäletab oma lubadust, ja milleks pean enne komisjoni minekut ta juurde minema?

Väravatorni ülesseatud kella jälgides märkan, et on paras aeg ambulantsi minekuks. Panen peotäie tubakat paberisse

ja kõnnin ambulantsi ukse taha. Koputamise peale sain sisse ja ulatasin doktorile piibutäite. Uks pandi riivi, käeviipega sunniti vaheriide taha ja toolile istuma. Doktor täitis kiiresti süstla mingi valge vedelikuga, puhastas käerandmed süstimiskoha ja süstis pool pritsi ühte ja teise poole teise käerandmesse. Pani sõrme põiki endale suu peale ja näitas teise käega väljamineku märgiks uksele. Me ei vahetanud ainsatki sõna selle tegevuse juures...

Barakki jõudes märkasin, et käed hakkasid märgatavalt paistetama. Kersteni Õpetuse kohaselt sulatasin seebikillust topsiku põhja kanget seebivett ja tõmbasin seda mõned korrad r nna, lisaks vahetasin ta käest närused püksid jalga, sellega olin kõrge komisjoni ette minekuks valmis.

Istume koiku serval ja ootan käsku. Äkki vahib Rainer mu käsi ja küsib:

„Mis rohtu sa neile oled peale määrinud, su käed on ju paistes nagu puunuiad!"

„Selleks pole mingit rohtu vaja, kui soovid, võid endal pea paiste ajada, mul on oma leiutatud retsept olemas."

„Kuidas seda saab teha?"

„Keerasin lihtsalt jalarätid ümber käte ja tagusin baraki taga käsi niikaua vastu kivi, kuni nad paistetama hakkasid."

„No küll sul kuradil on vempe seesl" imestasid koikunaabrid.

Seda uut haigust ei antud aega arutada. Velskrid jooksid läbi barakkide ja käsutasid komisjoni minejad vastava ukse taha ritta.

Oleks tol korral keegi minust ülesvõtte teinud, sellest oleks pilt „kurvakujulise rüütliga" mälestuseks jäänud.

Must ja määrdinud väliselt, nagu just praegu prahikastist väljapugenu. Pikad juuksetukad segamini ja tõlgendavad üle silmade. Habemetüügas poole tolli pikkune ja seebivee mõjul ripuvad ülemisel huulel ninast väljunud jämedad torikad. Kahel pool hädist kuju ripuvad alla paistetanud käed. Üldine mulje kõige parem kõige suuremast hädahunnikust - nagu Rainer mind üle vaadates tähendas.

Uks avati ja minu järjekord oli sisse astuda. Komberdasin komisjoni laua ette, kus ei olnudki mingit võimsat komisjoni näha. Üks tšehhi sõjaväe vormis poisikesenäoga juudi rahvusest arst, paar tšehhi velskrit ja nende kõrval istus doktor Sailer - laagri arst, temale abiliseks saksa velsker - ja see oligi kogu komisjon...

Jäin laua juurde jõudes lollaka näo ja ammuli suuga juudile otsa vahtima.

„Mis nimi?"

See ja see, lisasin ka isa ja ema nimed.

„Kui vana?"

Nii ja nii mitu aastat.

Doktor näitas kogu aeg pliiatsiga juudile nimekirjas seisvaid andmeid minu kohta, kontrolliks, kas need antud vastustega ühtuvad.

„Suu lahti!"

Ajasin lõuad pärani.

„Hea, pane molu kinni." Siis käskis sanitaril mu kätt murda. Nii kui sanitar kätt veidi painutas, nii röögatasin kibedat nägu tehes, nagu oleks käeluu katki murtud.

„Väga hea, aitab küll," oli juut mu kisaga rahul. „Lase püksid maha!"

Püüdsin küll kiiresti nööpe avada, aga kus sa saad, laenatud pükste nööbid tundmata ja vahepeal pidin käisega nina kasima, sest sealt oli juba põrandale tilkunud. Juut mõistis mu paistes käte abitust ja käsutas velskri appi. Selle ametimehe ja minu ühisel jõul said säärevarjud maha kistud. Juut uuris jalgu ja naha all kulgevat soonte mustrit, katsus isegi näpuga, mille kohe velskri poolt ulatatud rätikusse puhtaks pühkis. Otsust veel ei langetanud, käskis tagumise poole pöörata. Käsku pidin täitma, aga sellejuures ajasin vanaleiva aida ukse vist juudi ninale liiga lähedale, sest ta torkas pliiatsiga mulle tagumikku ja käskis sammu edasi astuda. Lubas lõpuks ümber pöörata ja püksid üles tõsta. Juut tegeles juba nimekirja juures ja poolel häälel esitas küsimusi doktorile. Pükse kohendades nägin, et nimekirja viimasesse tühja ruutu kirjutas juut numbri kuuskümmend viis. Velskrile tehti korraldus uus mees sisse kutsuda ja sant uksest välja juhtida. Oleksin karates tahtnud uksest väljuda, aga ettevaatuse mõttes kohmitsesin tuima näoga oma püksinööpide kallal, nii et velsker tuli appi minu uksest väljalükkamisel.

Väljas olid Rainer ja Kersten vastas.

„Kuidas läks? Kas juut sind palju pinnis? Mis sa nii kaua seal komisjoni ees tegid? Kas numbri kirjutamist nägid?" sadas küsimusi üksteise otsa.

„Juut oli tore poiss, ta mind üldse ei pinninud, sest ka mina pole iisraeli rahvale niisugust pahandust teinud, nagu sakslased tegid. Numbri kirjutamist nägin küll, aga selle kohta ei tea öelda, mida see tähendas. Kas kuuskümmend viis on aastate arv, mis tuleb vangis istuda, või on see viina kanguse kraad, mille peab täna õhtul ära jooma, aga see saladus peaks varsti selguma, kui komisjon on selleks päevaks oma töö lõpetanud."

„Siis oled kindel invaliid, kui nägid, et juut viimasesse tühja lahtrisse kirjutas kuuskümmend viis. Täna õhtul teeme pudeli tühjaks, sa lubasid seda, kui komisjonis läbi läheb," olid mõlemad sõbrad ühel arvamisel.

„Kas komisjon mu näruseid pükse vaatas?" tahtis Kersten oma heateo või abistamise eest tänu välja kaubelda.

„Ei, püksid kästi hoopis maha võtta, neid huvitas ainult pükste alune, aga sellegipoolest ei jäta ma sinu heatahtlikkust tasumata," rahustasin pükste laenajat.

Kõndisime kolmekesi heas tujus baraki poole.

LAAGRI HAIGLAS

Barakki jõudes oli esimene toiming lõua puhastamine habemevõsast. Paar nädalat pesemata näolt ja kätelt andis neile kogunenud mustusekorda päris maha hõõruda. Käte paistetus alanes märgatavalt. Vahetasime Kersteniga püksid nende õigetele omanikkudele tagasi ja kavatsesime selle piduliku sündmuse puhuks säästetud viinale õiget teed näidata...

Kersten jõudis just külma vee topsikuga kohale, kui barakki siseneb velsker ja hõikab minu nime. Kui otsitava leidnud, teatab:

„Silmapilk oma kolud kokku ja lähed laagri haiglasse!"

„Mis siis lahti on, kas ma invaliidiks polegi tunnistatud?"

„Kust mina kõiki komisjoni otsuseid tean või mäletan, eks küsi doktori käest, ta annab sulle haiglasse saatmise kaaskirja," oli velskri õpetlik vastus.

Ega midagi, käsk jääb sõjaväes ja ka vangilaagris käsuks. Lähen ambulantsi doktori juurde saatekirja saama.

Doktor kirjutab parajasti invaliididele kaarte. Kui järjekordse on valmis saanud, võtab laualt ühe ja ulatab mulle, ise rahul olles muheldes:

„See väike pettus läks meil komisjoni ees läbi, said kuuskümmend viis protsenti, sellest aitab Saksamaale sõiduks."

„Tänan väga, härra doktor, mõjuva abi eest, aga mida tähendab käsk, et pean haiglasse minema?"

„öige jah, ma teen saatekirja kohe valmis. Täna sai üks voodi vabaks, ma rääkisin haigla arstiga läbi, siin pole kedagi raskema juhuga saata, aga meile on kasulikum, kui kõik. voodid täis on. Sul on seal igatahes palju puhtam ja rahulikum transporti oodata, pealegi vajab reuma arstimist ja antakse veidi lisatoidunormi."

„Tänan selle hoolitsuse eest, püüan meeles pidada. Kas pean kohe praegu haiglasse minema või tohib õhtuse supi barakis sõpradega seltsis ära süüa?“

„Ega selle minekuga nii kiiret ole, magamamineku ajaks pead kohal olema, ega sealt täna sulle süüa antagi. Lõpuks on ta ju kõik üks traataiaga piiratud vangilaager...“ Sain saatekirja ja väljusin.

Barakki tulles oli tuju hea. Tühjendasime kolmekesi vaikselt pooliku pudeli, tõugusupp oli suupisteks - ja selle järel võiski hakata haigla poole astuma.

Astuda ei olnud küll kuigi palju, sest see asutus asus meie baraki vastas üle õue.

Koikunaabrid olid huvitatud minu haiglasse pääsemise õnnest, ja Kersten küsis tasakesi:

„Kas see käte kivi vastu kloppimine aitaski sind haiglasse?“

„Küllap vist, aga ära sa minu patenti kasuta, kui kavatsed järele tulla, tao pead või jalgu vastu seina, sellega võid tundmatu haiguse leiutada," loopisin vastu.

„Ma soovitaksin Kerstenil kõht kõrgeks kloppida, saab haigla sünnitusosakonda kohe sisse," andis Rainer omalt poolt soovituse...

Ega lõõpimine lõpe, aga mul tuli hakata haigla poole astuma. Rainer tuli saatjaks, tema oli selle asutisega tuttav, sest käis seal õhtuti laulmas ja lubas velskrile omapoolse soovituse minu kohta kaasa anda.

Haigla arst oli vastuvõturuumist juba lahkunud. Valvekorra velsker näitas voodi, tõi puhta pesu ja tuli juttu ajama. Pakkusin talle tubakat suitsu keeramiseks ja mõned sigaretid tasku tagavaraks. Ei mõistnud mees üllatuse tõttu isegi tänada, sest suitsükraamist oli laagris äärmine puudus ja seda juba keegi naljalt teisele muidu ei andnud. Velsker lubas vastutasuks alati mu arstimite ja heaolu eest hoolitseda. Kauples endale eesõiguse suitsukonidele, kui neid mul juhuslikult järele jääb.

Haiglas oli kasulik sõprus loodud ja öeldakse, et lahket andjat õnnistab jumalgi...

Küll oli mugav ja mõnus tunne aastate takka jälle kahe valge lina vahele pugeda ja magama heita... Mõtlen veel, kus oli see viimati, kas Pärnu haiglas või kusagil Saksamaal?... Ah jaa, nüüd ma tean, see oli Zittau linnas, kui naise juures puhkusel käisin... Ei, ka need pole viimased valged linad. Sellest on ainult mõni nädal tagasi, kui Anne juures valgete

linade vahele pugesin... Millest see tuleb, et kauge nii lähedale tuleb ja lähedane kuhugi tundmata kaugusesse kaob?... Haigla palat on pime, kusagil oigab pidevalt keegi haige oma ihuvalu... Ma oigaksin oma südamevalu, kui see aitaks, ma saan ainult ohata - ja siis vajub kõik unehõlma.

Teisel hommikul ärgates ja haiglamantlit selga ajades otsisin mälust möödunud öö unenägu, kuid ei leidnud midagi, olin vist tühja und maganud...

Hommikune kohv oli jagatud ja joodud. Velsker teatas mulle, et pean arsti ette ilmuma ülevaatuseks ja registreerimiseks. Panin pool pakki sigarette mantli tasku (need olid ka viimased) ja läksin ülevaatusele.

Arst oli jutukas mees, päris mu haiguse minevikku, lisaks sõda, rindelõigud ja relvaliigid. Kui Narvat nimetasin, siis oli temagi seal olnud. Eesti pealinnas Tallinnas isegi paar kuud. Kiitis eestlasi kui julgeid rindemehi ja tagala rahvas olevat usaldusväärne ning alati abivalmis. Ühe sõnaga parim rindelõik, kus ta sõja ajal viibinud.

Kahjuks ei saanud ma ütelda, et see väärt rahvas ongi minu rahvus, võisin ainult niipalju seletada, et Rootsi pole Eestist kaugel, olen seal palju kordi käinud ja tunnen seda rahvast. Olen seal mitu aastat elanud, oskan isegi selle rahva keelt ja viimati võitlesin ta riigi piiril...

Rindejutud ja pakutud sigaretid aitasid vist kaasa, et lisatoit kirjutati kohe mu terviselehele. Arst tähendas sealjuures, et see pole mitte mõeldud nälja kustutamiseks, aga parem siiski kui mitte midagi. Tõugusupp on laagris ja ka haiglas samast katlast jagatav, aga haiged saavad eri toidukõvendust viis grammi marmelaadi ja sada grammi leiba nädalas lisaks. Kui palju see haigeid vange kosutas, seda võib iga normaalse mõistusega inimene arvestada.

Arst oli oma kutsealal kõrgel tasemel, vaatas ja kuulas mind põhjalikult üle. Peale reuma, veresoonte laienemise ja hammaste kaotuse teisi vigu ei leidnud.

„Reuma vastu on meil siin tõhusaid vahendeid, selle tõve ajame igatahes tükiks ajaks kontidest välja. Veresoonte jaoks meil haiglas süstimisvedelikke pole ja ka operatsiooniruum puudub. Selle häda võid arstida Saksamaal, kus paremad tingimused. Hammaste ravi on doktor Saileri proua tööpõld, ta rääkis mulle juba sinust, ma tean, selles asjas pole temal võimalusi."

Kehalise järelevaatuse ajal leidis arst käsivarre alt väljalõigatud veregrupimärgi armi.

„Oo, sa oled ju kuulsas väeosas sõdinud! Kes selle tähe sul välja opereeris?" Pidin selgitama, kuidas sellest märgist lahti sain ja kus ta mulle külge pandi.

„Oled õnneseen, et veel elad. Alguses läks Tšehhis palju mehi selle märgi pärast mulda magama. Paari

aastaga on vangide olukord palju paranenud ja enam pole see asi nii halb..

Selle jutuajamise ja ülevaatusega olin haigla elanikuks registreeritud.

Velsker oli tubaka tõttu minu vastu väga tähelepanelik. Paigutas samal päeval voodi ahju lähedale, kus soojem ja kust keegi haige oli linnahaiglasse raskele operatsioonile saadetud. Kandis mulle tablette ja pille sissevõtmiseks, kuumutas soojenduskastiga mu käsi ja jalgu. Lisaks käis arst iga päev kaks korda palatis, mulle süstis reuma vastu kümme kuupsentimeetrit atofaniili käsivarre tuiksoonde, järgmisel päeval kordus sama prits vastaspoolsesse tuharalihasesse.

Viienda süsti järel jäin nii haigeks, et enam voodist välja ei pääsenud. Arst rõõmustas selle üle, see olevat hea tundemärk, et rohud haigusele mõjuvad, järelikult on diagnoos õige...

Paari päeva jooksul olin omil jalul, valu kadus liikmetest ja tundsin end tervena. Arstimine käis aga pritside, tablettide ja kuumenduslampidega edasi.

Tubakat oli veel küllalt ja velsker kirglik suitsetaja. Ta valmistas mu käte jaoks vatist ja sidemetest soojad torud, milledesse käed nagu kinnastesse võisid küünarnukini sisse pista. Nende valmissaamisel õpetas:

„Ega neist tervise parandamiseks suurt kasu pole, aga kui tšehhid haiglat kontrollima tulevad, siis peab neile lollidele midagi näitama. Sul pole neid topukaid vaja rohkem kasutada, kui kuuled, et tšehhi kontroll tuleb, siis pistad kätte ja poed teki alla, aga topukatesse mässitud käed jäta teki alt välja. On asi klaar?"

Muidugi oli mul asi klaar ja püüdsin selle järgi käsku täita. Sakslasest laagriülema ees keegi hirmu ei tundnud, ta käis iga päev haigla ja barakid läbi. Meie tervitasime ja püüdsime seal paremat korda luua, kus ta nägi meie hooletust. Kõikvõimas tšehhi laagriülem oma abi ja saatjaskonnaga käis korra nädalas laagri sisekorda kontrollimas. Sakslasest laagriülem ja arst olid alati kaasas. Barakkides kõnnid ühest uksest sisse ja teisest välja, aga haiglas nõuti juba täpsemaid andmeid. Kaua siin põdenud, kas tuleb elulooma või on loota auku ajamist?...

Esimest korda minu haiglasoleku ajal jookseb teade ruumist ruumi:

„Tšehhid tulevad!”

Parajasti tõstsin laua ääres kapteniga malenuppe. Nupud lükkasin kolinal karpi, vatitorud voodi alt käte otsa ja ise kaelani teki alla, vateeritud käed nagu värava sambad kahel pool püsti. Silmad poolkinni ja oigan vaikselt omaette...

Ringkäiguga minuni jõudes küsib tšehh haigla arstilt:

„Mis sellel viga on?“

„See vana meremees, raskekujuline reuma sees, omadega täiesti läbi, vaevalt usutav, et kodu ja Saksamaad enam näha saab...“

Tšehhid väljusid haiglast, viskasin kätekaitsed voodi alla ja jätkasime malemängu...

Rainer käis mind haiglas iga päev külastamas. Tema kaudu saatsin kirja Annele. Teatasin selles lühidalt, et komisjon läks hästi, kui midagi erakordset ei juhtu - olen paari kuu pärast Saksamaal. Praegu laman laagri haiglas, magan nagu härra kahe lina vahel, tervis pole halb, kehakaalult olen langenud kaheksakümnelt kilolt viiekümne kaheksa peale. Kui Saksamaale jõuan, kirjutan jälle. Sellega oli endast teatamise kohustus täidetud...

Haigla elu, tühja kõhtu arvestamata, oli kaunis mugav. Anti sütt ahjude soojendamiseks, pesu vahetati iga nädal ja ka see ei olnud eriti segav, kui hommikul mõni haige välja kanti - kes enam ei ärganud. Teiste elu käis sellegipoolest edasi...

Ühel päeval tuleb velsker ruumi ja teatab mulle:

„Üks naine tahab sinuga kokku saada, on praegu arsti juures ja taotleb selleks luba. Eks näe, mis saab, seni pole meil veel ühtki naiskülalist käinud."

Viskan haigemantli selga, silun juuksed ja lähen eesruumi vaatama, kes see võiks olla, kes minusuguse hädavaresega tahab kokku saada? Samal ajal, kui ooteruumi astun, avatakse arsti kabineti uks ja koos tohtriga väljub Anne!...

„Siin see haige ongi, kellega tahtsite kokku saada, jutuajamiseks kasutage haigla sidumisruumi, sest palatisse on võõrastel sisseminek keelatud," andis arst juhtnööre. Velsker avas uksehoidja väledusega sidumisruumi ukse ja me Annega astusime sisse.

„Kuidas sa siia said, kas sa endale halba ei tee, et vangi külastama tuled?" küsisin Annelt, kui endi järel olin ukse sulgenud.

Anne ei tahtnud mu küsimust kuulda, silmitses mind pealaest jalatallani, alles siis sai suu avada vastuseks:

„Sa vaesekene oled nii otsa lõppenud, et kahju on tervitussuudlust anda. Sa nõrked äkki käte vahele ära, mul on kahju. Mis nad sinust on selle mõne nädala jooksul teinud!"

Me suudlesime sellegipärast, ja ära ma ei nõrkenud... Anne jutustas oma laagrisse pääsemise lugu ja rääkis, milleks ta siia tuli. Kui ta mu kirja sai, milles haiglasse paigutamise teade, siis ta arvanud kohe, et midagi on halvasti, kuidas võib inimene äkki kehakaalult nii kergeks jääda? „Võib-olla sa sured haiglas ja sul pole kedagi, kes sellest Saksamaale omastele teadet viiks. Tulin just sellepärast... Korjasin üht-teist söögipoolist kokku, külm talveaeg on lähedal, tõin soojad kindad ja salli sinu jaoks. Ka tuju tõstmiseks tõin sulle pudeli slivovizi kaasa, aga seda enam ei ole. Väravas vahimeeste ülem ei lasknud mind sisse. Seletasin küll, et mul laagris sulane suremas haige. Tahtis näha, mis mul surijale käeskantavas kotis kaasaandmiseks on. Pudelit nähes pani selle oma tasku - ja avas mulle värava. .

Käekotti mulle ulatades, mis nälginud mehe käele peagu üle jõu käis, sõnas Anne selgituseks: „Enam pole midagi head saada, venelased on Tšehhimaa puhtaks röövinud. Siin vahapaberist kotis on leib, et kauemini värske säiliks, siin purk võid ja teine marmelaadi, mõned karbid konserve ja paar kilogrammi suhkrut - kohvi sisse panemiseks. Sigarette sain sulle tuua ainult kümme pakki, aga kodukasvatatud lehttubakat on tubli punt. Tubakat suitseta ise, sest sigarettide eest saad tulevikus söögipoolist vahetada."

Mul ei olnud Annele seda kõike millegagi tasuda, andsin ainult pika-pika nälginud mehe suudluse... Kui Anne sai suu jutu jaoks vabaks, sõnas edasi:

„Ära karda ega arva, et ma enda huvides või mingil eesmärgil sind külastama tulin. Ei, seda mitte. Kes meist enne Saksamaale jõuab, seda ei tea keegi.

Sind ootab naine ja omaksed ees, aga mul pole kedagi ootamas... Ega ma end sinu ellu ei sega, aga niikaua kui me üksteist tunneme, oled mulle hea ja otsekohene olnud... Sellepärast võime ilma sügavamate tunneteta üksteisele head olla ja mu kohus on sellepärast sind külastama tulla, et sulle ootamiseks vaimset jõudu anda... Praegu likvideerin tasa-pisi oma majapidamist, kits, kanad ja pardid on juba müüdud, vend käskis ka maja müüa ja enda juurde elama tulla. Mul jääb ta vist müümata, keegi enam kinnisvara ei osta, sest kommunistid võtavad selle niikuinii jumalamuidu käest ära. Aga milleks sind oma tühiste muredega koorman, sul pole rohkem kui sa ise, ja sellega tahad elama hakata, kui siit pääsed...” lõpetas Anne oma südamele kogunenud mõtete puistamise.

Mul oli rääkida ainult muljeid siit vangilaagrist. Kirjeldasin oma komisjonis käiku ja kuidas invaliidiks sain. Anne naeris endale pisarad silma, ta oleks heameelega tahtnud seda näidendit pealt vaadata.

Velsker koputas uksele ja tõi teate, et värava tunnimees otsib naist, kes laagrisse tulnud surijaga jumalaga jätma. Varsti tuleb tunnimeeste vahetus ja selleks ajaks peab see asi klaar olema.

Veel viimane kallistus ja suudlus... Andsin lubaduse enne kiri saata, kui siit pääsen, ja teine - kui olen juba pääsenud...

Aeg oli lahkuda.

Vaatasin Annele viimast korda läbi akna järele. Kergejalgsed tippivad sammud kaugenesid värava suunas. Midagi ilusat pudenes mõtte sõrmede vahelt maha. Ma teadsin, et seda on asjata otsida - üht inimest, kes ka vangis näeb inimest ja sealjuures ise inimeseks ja naiseks jääb...

Võtsin Anne poolt toodud kingituste 'koti ja läksin palatisse oma voodi servale. Aukuvajunud silmadega voodinaabrid silmitsesid mind ahnelt. Tuttav velsker istus mu kõrvale ja küsis:

„Kes see niisugune tore tots oli, kes sind külastas? Keegi naine pole seni siin laagris ühtki vangi külastanud!"

„Ah see külaline? Ta oli Rootsi konsulaadi ametnik, käis küsimas, kuidas mu tervisega lood on ja millal ma siit välja pääsen."

Torkasin velskrile sigareti suhu ja käskisin Raineri juurde joosta. Et ta rutemini tuleks, öelgu, et rootslane hakkab surema ja tahab veel enne ta laulu kuulda. Ise läksin arsti kabinetti, panin paki sigarette lauanurgale ja tänasin teda lahkuse eest, mis võimaldas mul külalist vastu võtta. Arst tänas ja ütles, et täitnud ainult tema võimupiiridesse ulatuvaid kohustusi. Sigarette mulle kuidagi tasuda ei saa, sest haigeid ja tõbiseid on tal kohustus niikuinii arstida, aga ta peab meeles minu kingitust...

Haigete ruumi jõudes sain vaevalt voodiservale istuda, kui Rainer kohkunud näoga palatisse sisse astus.

„Milleks sa, Juhan, niisugust nalja teed? Velsker tuli teatega, et hakkad surema ja soovid veel, et sulle laulaksin. Nagu näen, pole sul mingit häda, endal nägu nalja täis, vist on su leivanorm kümnekordseks tõstetud?"

„Arvad õieti, täna on tõesti sööginorm kümnekordne. Ära pahanda, kutsusin sellepärast, et tahtsin sulle kui sõbrale oma mõtteid sülle puistata. Kas pole uudis, Anne käis mind siin külastamas!"

„Anne? Mida ta selle külastusega taotles, kas tahtis abielu abil sind laagrist välja viia?" küsis Rainer uudishimulikult. Ta teadis umbkaudselt, kes Anne on, sest kirjade saatmisel pidin „postimehele" kirjasaaja suhtes veidi eesriiet tõstma.

„Mida on nälginud vangilt taotleda? Abielu mõte on täiesti narrus. Ta lihtsalt tuli kui haiget tuttavat vaatama ja küsima, kas mul on Saksamaale teateid saata tema kaudu. Tõi mulle kaelasalli ja soojad kindad külma kaitseks."

„Rumal, see lesk armastab sind. Sa oled selles eas ja sul on midagi, mis naised rahutuks teeb, lihtsast inimarmastusest ei tüki keegi naine vangilaagrisse su käekäiku pärima."

„Võib-olla on sul õigus - ma ei oska midagi vastata..."

„Olin su parim koikunaaber, abielus oleme mõlemad, kas sa mind ei usu?"

„Usun, aga naisi sa ei tunne. Loodus on kinkinud naisele tugevama sigivusiha kui mehele. Mees armastab lõbu, aga naises on inimarmastus, ta tahab kõiki armastada - meest, lapsi ja ka veel teisi mehi. Kui ta seda ei teeks, siis tunnistavad arstid ta haigeks... Naises peitub inimarmastust alati rohkem kui mehes, sest ta pole nii suur egoist. Et Anne peale vangi kusagilt inimest ei leidnud, ka sellepärast võis ta mulle külla tulla," tõin Rainerile oma vastuväite.

„Sul võib osaliselt õigus olla, sest naise hingeelu on üldse raske mõista," võttis Rainer jutulõnga oma kätte. „Ma olen nendega teatrilaval kokku puutunud ja kodu võttis mind naine alati avasüli vastu, aga millalgi ei või sa nende tunnete ehtsuses kindel olla. Üks suudleb sind mängus mängult, teine nõuab veel suudlusi pärast lavalt lahkumist ja naine küsib koju jõudes: kas sa vastasmängijat suudeldes mõtlesid minule? Mida vastad sa temale - oma laulatatud naisele? Minu elukutse on raske, eriti naiste suhtes. Oma naine oli minuga rahul. Laulsin talle maja peakatteks, korralikud riided selga ja igapäevase toidu lauale. Aga need teised, kelledega pidin koos töötama, ei leppinud sellega. Nad soovisid, et neile kõigile laulaksin - ainult temale... Saatsin neid koju, suudlesin õueväraval, mõnele laulsin isegi toas aariat, aga neis väravatagustes suudlustes. ega vaipadega summutatud tubades ei leidnud ma naist, nad olid ainult inimesed, kes tahtsid mu koolitatud häält kuulda ja mu kehasoojust oma külje kõrval tunda. Sa oled lihtsameelne ja arvad, et Anne tuli sind puhtast inimarmastusest külastama? Ei, neid põhjusi ei tea me kumbki, ja naine ei tle neid iialgi mehele, sest ta ei oleks siis naine... Ole õnnelik, et sul õnne on naiste suhtes, pea meeles, et oled ainult vilets vang, ma ei taha sind õpetada, küll elu sind isegi õpetab. Muidugi on rumalus naistest ja armastusest rääkida, kui kõht koriseb näljatundest. Kas Anne sulle mingit toidupoolist tõi?" lõpetas Rainer oma õpetliku jutu.

„Jah, leiba saan sulle tüki anda, lisaks panen paksu korra võid peale. Kersteni-poisile viid samasuguse, kuid vaata ette, et sa koju minnes tema leivatükilt võid pealt ei laku," norisin Raineriga, kui voodi varjus võileibu valmistasin.

„Ole tänatud. Hoian tee peal keele hammaste taga. Aga kuidas saan seda kõike sulle tasuda? Täna õhtul tulen haiglasse laulma, kas sui on mõnd erisoovi?" nõudis Rainer.

„Kui kava oleks minu koostada, siis alga Schuberti „Ständcheniga", edasi on su oma valik, mis sulle meeldib esitada."

„Mis sul selle Schubertiga lahti on? On seal mingi mälestus mängus, või meeldib sulle ta lüürilise muusika rütm? Ta pole ju klassik."

„Seda mitte, klassilist muusikat saan ma nautida ainult üksinda. Sibeliuse „Finlandiat" või Smetana „Moldaud" kuulates tahan, et mu ümbrus oleks pime. Schuberti-„haige" olen juba kaheksa aastat olnud, sellepärast, et tema

helidega äratas naine mind klaveriga igal sünnipäeva hommikul..

„Ah sellepärast. Meie oleme inimesed ja kõigil meil on oma okas või õis hinges - ühte kisume välja Aja tangidega, teist kastame unistuste allikaveega ja arvame, et välispidiselt on kõik korras. Inimesed on narrid elu näitelaval. Olgugi et klaun ei passi draama osa esitajaks, võib ka klaunil olla oma eludraama, mida ta publikule lavalt närvikõdiks mängida ei saa... Ma pean minema, sest tõugusupi jagamise aeg läheneb. Anna võileivad, õhtul me näeme, kui laulan sulle soovitud pala," lõpetas Rainer oma jutu reaalsel pinnal. See oli arusaadav, sest me pidime püsima seal, kuhu saatus meid arvas heaks paisata...

Hallid haiglapäevad veeresid hommikust õhtuni, nagu päevad möödusid enne meid ja veerevad aastatuhandeid pärast meid. Päike tõuseb igas paigas täpsel ajal - ja läheb looja samuti. Meid vange ei huvitanud planeetide ringkäik, meil olid palju tähtsamad huvialad...

Igal hommikul kaalule astumine oli nagu püha toiming. Sa nägid oma silmaga, kuidas su kehakaal iga päev gramm-grammilt vähenes, kaalu osuti näitas teed, kuhu sa lõpuks pead jõudma... See oli raske taluda, kui vabaduskoit oli taskus invaliidikaardi näol. Kui haigla küttesöenormi vähendati poole võrra, oli sellel suurem tähtsus kui praegu kuule juhitud raketil... Kui ühel päeval vahetati tõugusupp naerisupi vastu, oli meie heameel nii suur nagu Moskva vallutajal, kes asiaatide kantsi fanfaaride helide saatel sisse astub... Teisel päeval olime pahased naerisupile, sest seda keedeti koos koortega ja koortel oli väga kibe maitse, - kõhutäiteks nad ometi kõlbasid...

Haiglas ma häid südamesõpru ei leidnud. Velsker oli tubakasõber, arst oli heatahtlik kohusetäitja, malemängu vastased olid pahurad, kui neid võitsin. Enam-vähem usaldav vahekord tekkis mul Messerschmidti lennukitetehase inseneriga, kes kartis oma tõelise isiku avastamist ja ootas põnevusega transpordi minekut.

Rainer käis mind sageli külastamas, tema abil avastasin ka haigla raamatukogu kapitäie raamatutega, mida lugesin keele õppimiseks ja ajaviiteks. Suurem osa teostest olid reisikirjeldused ja muu „süütu“ kirjandus keisriaegselt Saksamaalt.

Mulle oli arsti poolt juba nelikümmend süstlatäit antireumaatikumi nälginud kehasse süstitud, teadmata arv tablette alla neelatud ja haigeid jäsemeid lugematuid tunde kuumenduslampide all soojendatud. Sel ajal hakkasid transpordijutud eriti elavalt ringi liikuma, mõned arvestasid juba väljasõidu päeva valmis...

Rainer tõi mulle alati väljastpoolt uudiseid, olgugi et meil endil neist ka puudus ei olnud. Levitati päris kindlast allikast saadud kuuldusi, et enam pole vaja korjata transpordi koosseisu tuhandet meest - aitab kuuesajast küllalt...

Peagu iga päev käidi haiglas nimekirju kontrollimas, täiendamas ja parandamas. Kõike seda toimetasid sakslased loomulikult tšehhide käsul, sellest järeldasime, et asjaga on tõsi taga.

Õhk oli pinevust täis. Isegi haigla arst jutustas, et temal on õnn haigetega koos vabadusse pääseda. Haigetele lubatud erivagunid anda; kes aga veel omil jalul liikuda ei suuda, jäävad transpordist maha, tervist parandama ja järgmist ootama. See teade mõjus haigetele nagu parim arstim. Kes vähegi suutis, see kõpsutas nälginud kehaga põrandal ringi ja demonstreeris oma käimisvõimeid. Transpordi nimekirjast jäi välja vist kogu haigla kohta kolm-neli meest, ja velsker arvas, et nende transport läheb enne mulla alla kui Saksamaale jõuab... Ega meil eriti raskeid haigeid palju olnud, need olid juba varemalt - kas maha löödud, ise surnud või paranenud. Needki mahajääjad olid kopsuhaiged, milline tõbi saadud uraaniumikaevanduse külmas vees ligunedes...

See oli minul haiglas vedelemise viiekümne viies päev, kui teatati - homme sõidab transport väljal...

Ega seda veel ei uskunud, ei uskunud isegi siis, kui järgmisel päeval nimekirja järgi laagriõuele paigale võeti.

Igale transporti pääsenud mehele maksti sada viiskümmend Saksa marka uutes krõbisevates paberites peo peale, siis väravast välja ja uuesti rivvi.

Lühikese, kuid nälginud inimesele küllalt väsitava marsi järel jõudsime Praha eeslinna raudteejaama, kus pikk kaubavagunitest koosnev rong meid tagavararööbastel ootas. Haigetele määratud vagunites leidus erandina veidi põhku põrandal. Vagunitesse jagati pool kilogrammi leiba hingele, kontrolliti veel kord nimekirju ja sõit Saksamaa poole võis alata...

Ruum oli kitsas ja õhk paks, sõidu algul hoidsime liikudes ja jaama tagavarateedel seistes vaguniuksed avali, kui aga tšehhid märkasid, et sõitjad on saksa vangid - nii lendasid tee ääres seisjailt kivid, kaikad ja kättepuutuv sõnnik vagunisse. Sulgesime uksed ja püüdsime väljavaatamist vältida.

Õhtuks logistas rong meid Pilsenisse ja sellest veel läbigi, uueks Tšehhi-Saksa piiriks määratud jaama.

Sõidu ajal valvet peagu ei olnud, ainult vagunist väljatulek oli kõvasti keelatud ja saatemeeskond laiskles oma klassivagunis.

Kui piirijaamas rong peatus, kõndisid paar ameerika ohvitseri perroonil ja silmitsesid meie rongi. Nad olid vist meie vastuvõtjad, sest saatemeeskonna ülem esines ja koos siirdusid nad lähema vaguni juurde. Nagu pärast kuulsin, olin

inglise keelt kõnelevat vangi otsinud. Kui see oli leitud, esitatud sellele küsimus:

„Kas enne väljasõitu anti igale vangile tekk, paar pesu, sokid ja käterätik?"

Vang muidugi ei teadnud niisuguste esemete väljaandmisest midagi.

„Enne transporti vastu ei võta ega üle piiri ei lase, kui vangid on nõutavate esemetega varustatud," ütelnud, keeranud kanna peal ümber ja kadunud.

Tunnimehed asusid laskevalmis relvadega rongi külgedele. Käskjalad jooksid vaguni ukselt uksele ja teatasid uudist, et meil tuleb vist transpordiülema arvamisel Praha laagrisse tagasi sõita, sest pole teada, millal ja kust varustust saab. Ühtlasi anti hoiatus: „Kes vagunist püüab põgeneda, sellele avatakse hoiatamata tuli!"

Vagunites tõsteti hääli, et lööme tunnimehed kividega maha ja läheme omal jõul üle piiri, aga laagrisse tagasi surema ei lähe. Mõni soovitas veduri juurde roomata ja sellele käik sisse panna ja kogu rongiga üle piiri põrutada. Ei tea, mis oleks juhtunud, kui rong oleks tagasi hakanud liikuma? Saatemeeskond oli kuuesaja vangi kohta tõesti liiga nõrk.

Jälle jooksevad käskjalad ja teatavad, et Prahaga peetakse telefonikõnesid, sakslasest transpordiülem lubanud korraldada, et üle piiri pääseme. Rong jääb ööseks jaama, heitku me kõik magama.

Hommikul vara jooksid käskjalad jälle piki rongi, küsiti, kas me oleme nõus tunnistama, et oleme varustuse kätte saanud? - Muidugi olime... Kui nõus, siis seisku need mehed vaguni uksel, kellel midagi pesu taolist seljas ja sokimoodustised jalas. Panin Annelt kingituseks saadud puhta pesu selga ja uued sokid jalga, nendega pääsesin kohe rongi keskossa „esindusvagunisse", mille ees kavatseti ameeriklasi vastu võtta. Valvurite tekid, niipalju kui jätkus, jagati ka igasse vagunisse üks, et tarbe korral ette näidata. Seal anti ka esimene inglise keele õpetus, et kui ami midagi küsib, siis tuleb pead noogutada ja vastata: „Yes, yes, sir!" Ootasime vaguniustel, endal südamed põksumas sees: kas läheb üle piiri rünnak korda või taganeme laagrisse?

Saime vaevalt tunnikese oodata, kui ameeriklased perroonile ilmusid. Meie ülemused 'kargasid kohe vastu, vahetati mõned sõnad, siis ronisid meie poole piiku heitmata saatjate vagunisse ja rong hakkas pikkamööda piiri poole veerema...

Väike vale, mis kellelegi kahju ei teinud, läks läbi. Meie südametelt veeres kivi neetud Tšehhi pinnale...

Meid ei huvitanud sugugi, kes need tekid ja sukad endale sai või kelle arvele nad kirjutati. Arvata võib, et ka saatemeeskonda „palja jalu" ei jäetud, sest neil olid ülepääsemisel võrdlemisi suured teened...

ÜLE PIIRI

Transpordi piirijoone ületamisel tekkis iseenesest pühalik-tõsine moment. Kõik halb, nälg, peks ja viletsus oleks korraga nagu maha või seljataha jäänud. Kõik nagu unenägu, mille üksikud hilinenud pildid ärkaja silme eest mööda jooksevad. Tulevik paistis heledana, olgugi et me teadsime sellega kaasatulevaid muresid ja raskusi, aga kaua oodatud vabaduse helk pimestas meid tuleviku varjude suhtes...

Vangid paljastavad pead, paljud pühivad pisaraid silmist. Lauldakse isamaalisi ja sõjaaegseid marsilaule.

Saksapoolses piirijaamas ootab rahvamurd. Valjuhääldajad hõikavad nimesid. Tuttavad kaelustavad üksteist... Vagunitesse loobitakse sügislilli, ulatatakse puuvilja, kuivikuid ja suitsupoolist. Sakslane oli isegi kurnatud ja vaene ja sellepärast ei olnud kodumaale tulijatele eriti midagi pakkuda - aga pakuti sedagi, mis oli...

Jälgisin harduses vaatepilti, kuidas saksa rahvas oma võitluse kaotanud võitlejaid vastu võttis. Mul ei olnud midagi, ei kodumaad ega vastuvõtjaid, teiste jällenägemist ja rõõmu pealt vaadates oli endal sisemuses nukker ja ahistav tunne. Istusin vaguni uksepiida najal ja sirvisin mõttes minevikupilte. Ka tulevik erilist muret ei pakkunud. Siin demokraatlik maa, inimesel omad õigused ja vabadused, eks minagi jõua oma jällenägemiserõõme maitsta...

Rainer siseneb meie vagunisse, paneb käe õlale ja küsib: „Mida sa siin norutad nagu leinaja lesk haua kaldal? Ära muretse, nüüd oleme kord üle piiri oma kodupinnal, mõne päeva pärast arvatavasti niisama vabad nagu see vastuvõtja rahvahulk."

„Vabadus on ainuke väärtus, mille üle võin rõõmustada, praegu isegi ei tea, kauaks sedagi on. Kodupinda ja vastuvõtjaid pole olemas, seal trambib kommunism kahe jalaga otsas," vastan ebamääraselt.

„Ei mõista sind, ega siis Rootsis kõmmud võimutse, seal valitseb minu teada kuningas."

„Seda küll, aga ma olen vale-rootslane. Ma ei pääse millalgi amet kult sinna. Õieti olen rahvuselt eestlane, pealegi venelase vastu sõdinud, ja praegu kuulub mu kodumaa venelase käpa alla. Võib-olla antakse mind kohe rongist välja lastes ivanile sülle."

„Ah niimoodi on lood, nüüd ma mõistan sinu olukorda, kerge see pole, sest midagi ei tea. Oleksid sa Tšehhis end

eestlasena registreerinud, nüüd oleksid juba Venemaal või Siberis, aga näed, läände pääsesid."

„Mis sellest pääsemisest kasu, kui ei tea, mis minuga tehakse."

„Ole ikka rootslane edasi, vahest konsul annab lõpuks paberid, kui hästi räägid ja asja ära seletad."

„Kuidas ma ilusti räägin, kui sõnagi rootsi keelt ei oska, ja lõpuks, kui mind kuhugi panna ei ole ega end eestlaseks ei tunnista, mine tea, mitu aastat veel mööda vangimaju tuleb kolistada."

Rainer mõtleb tükk aega eneses ja sosistab siis mulle:

„Tead mis, ma annan oma raha sulle, karga suuremas linnas rongilt maha ja kao. Näed isegi, ohtu pole mingisugust, saatevalvurid pole Saksa pinnal vagunist välja tulnudki. Katsu mu naise juurde jõuda, küll ta varjab sind niikaua, kui koju jõuan, - siis vaatame, kuhu maale üle mere pääseb. Ma kirjutan sulle kohe kirjalipaka naisele andmiseks."

Ega see halb ettepanek olnud, seda tasus kaaluda, aga enne kui vastata sain, sõnas Rainer:

„Kannatame veel veidi selle asjaga. Nagu kuulda, kestab meie sõit tänase päeva ja suundume põhja poole, saad oma sihile lähemale. Ma püüan jaama asjameestelt teada saada, mida nende välismaalastega tehakse ja kuhu nad saadetakse, kes sõja ajal siia on tulnud."

Ka see plaan ei olnud laita, ainult õpetasin Rainerit, et ärgu ta ainult eestlaste kohta üksi küsigu, katsugu teada kõiki rahvusi, kes Vene vallutatud maaalal elavad. Rong vilistas ja Rainer lahkus oma vagunisse.

Järgmises jaamas oli pikem peatus. Jagati esimest korda ameerika toitu. Nälg näpistas ka juba tõsiselt kõhtu. Eilehommikune laagris antud ussisupp oli päeva jooksul ammugi vaguni ukse vahelt Tšehhi pinnale puistatud, ja leib - no mis saab näljasele poolest kilogrammist leivast poolteiseks päevaks!

Toidu jagamine võttis meestel silmad särama. Terve päts valget saia, karp härjalihakonserve, tahvel šokolaadi ja purk kanalihasuppi, mille keskel olevat tahti põlema süüdates sai suppi soojendada. Selleks sai iga vagun ka toosi tikke.

Oleks isu poolest kogu toidu korraga alla neelanud, aga tervist pidi hoidma ja pealegi ei teadnud, millal järgmist sööki antakse.

Arst teatas haigetele, et Münchenis mahalaadimist ei tule. Oli transpordile ette teatatud, et haiglas pole ruumi. Kõik sõidavad koos sihtpunkti, aga kus see sihtpunkt asub - seda ei öeldud.

Rong logistas pikkamööda edasi, rööpajätkud lõid jõnkse taktis kaasa. See tempo oli ka arusaadav, sest sillad olid tihti ajutised, teisi ronge tuli vastu ja mõned kihutasid mööda. Vangil ei olnud kuhugi kiiret ja võis oodata, pealegi oli kõht täis, oli päris mõnus uksest möödalibisevat vaheldusrikast maastikku vaadata. Ootustest ja peatustest hoolimata jõudsime enne õhtut Münchenisse.

Rong manööverdati jaamast kaugele tagavararööbastele, kuhu rahvas lähedale ei pääsenud meie viletsust nägema. Jagati jälle suppi, ja milline supp! seda ei oska kiitagi, lihtsalt ei leidnud seekord sõnu selle jaoks! Püüdsime mõistatada, mida nad võiksid ise süüa, kui juba vangile sellist vägevat toitu antakse. Pärast nägime muidugi, et ameerika sõdur sõi samasugust rooga ja vahel juhuslikult isegi viletsamat. Münchenis sain ka raudteelase abil UNRRA tüdrukule kirja postitada, et olen Saksamaa pinnale jõudnud.

Rainer tuli minu vagunisse ja lubas sinna kogu ööks jääda, sest neil oli kõva põrand, meie juures vähemalt veidi põhku all. Kauples ennast minu toidule, sest kuulduste kohaselt saavat välismaalased rikkalikult rooga, aga sakslased imevat põialt. Kõik võõrad rahvused olevat kogutud laagritesse, isegi rahvuste kaupa, kus võimalik. Valvet mingisugust pole, igaüks võib käia, kus tahab. Laager olevat selleks, kus elada ja kus tasuta süüa antakse. Kes tahab, võib oma kodumaale tagasi minna. Venelased kutsuvad küll, aga keegi ei lähe ega sunnita ka. Prantslased, belglased, itaallased ja teised läänepoolsed rahvad olevat ammugi koju läinud, aga venepoolseid inimesi olla laagrites sajad tuhanded.

See teade ei olnud mulle halb ja seda võis ka uskuda, sest Rainer oli mitut raudteeametnikku küsitlenud ja kõik olid üht ja sama rääkinud. Matsime kohe põgenemisemõtted maha...

Kogu öö kolistasime sõita, kütmata vagunis oli külm, pugesime soojasaamiseks üksteise külje äärde ja tukkusime. Möödusid suuremad jaamad: Augsburg, Ulm, Stuttgart, aga rong veeres ikka edasi põhja poole...

Hommikul aovalguses seisame kuski jaamas. Vaatan vaguni ukse vahelt välja - Heilbronn. Näib, et linn on raskeid päevi üle elanud, niikaugele kui silm ulatab, paistavad ainult rusud ja varemed. Meid manööverdatakse kõrvalteele, käsk - vagunitest välja, oleme sihtkohal.

Nõrgad ja lonkurid lubatakse ami sõjaväe autodesse ronida, terved teele kolonni ja edasi, marssi Üks ami astub ees, tšehhi valvurid jäävad vaguni ukselt meile järele vaatama...

Lühiajalise astumise järel paistab kõrge traataed tüübilise väravaga ja kõrgete vahitornidega, jälle järjekordne vangilaager... Väravad avanevad, avaral, aga porisel õuel peatume. Traataia ääres valgetele laudadele maalitud meetrikõrgune tähestik. Käsklus:

„Iga vang oma nimetähe ette paigalel" Rivi pudenes tähestiku järgi laiali...

Korra vilksatas küsimus: kas minna vana või uue nimetähe alla? Aga tagasisaatmise hirm ja ette teadmata sekeldused, mis võivad sellest tulla, olid sundijaks uue poole. Ega nimi meest ei riku - oli otsustaja... Järgnevalt jagati telkidesse, mis olid suurest telklinnast traataiaga eraldatud.

Vaevalt olime telkidesse asunud, kui valjuhääldajast anti meile käsk käsu järele. Esimene asi, olgu telgivanemad valitud. Keegi hüüdis telgis nime, kõik ühel häälel poolt - ja oligi see toiming valmis. Järgnes korraldus: telgivanemad toogu mehed telkide järjekorras ja Aadama ülikonnas suurde telki, kus ameerika arst järelevaatust toimetab. Arvasime, vist siingi veregrupimärgi otsimine?

See vana asi ameeriklasi enam ei huvitanud. Astume kaalule, arst kompab meie küljekonte ja tuharaid, teda huvitas ainult, palju me Tšehhist rasva kontide ümber kaasa tõime. Ülevaatuse tagajärjeks oli, et terve transport määrati töötavate vangide kõvendatud toidunormile. Ussi- ja naerisupp olid meie kondid lihast ja rasvast puhtaks pesnud.

Saime vaevalt ürbid selga ajada, kui valjuhääldaja pasundas järgmise korralduse: tähestiku järjekorras ja ühekaupa liikuda registreerimisbarakki! Barakk ise oli ameerikalik modernsus, väljast värvitud plekist, seest valge papp või paber, avaratest akendest ja heledast päevaajast hoolimata laes säramas elektrilampide rida. Piki barakki lauad kahes reas, umbes poolesaja küsitleja ja registreerijaga. Uksest sisse minnes anti sulle kogukas nimeline ümbrik, ja kui teist laudade rida pidi ukseni tagasi jõudsid - jäi ainult tühi ümbrik pihku. Iga küsitleja oli saanud oma lehe ümbrikust ja selle täitnud. Küsitlejad olid sakslased - sama laagri vangid, muidugi mitmete keelte mõistjad ja vastavalt välja õpetatud. Keegi ei kahelnud su andmete tõepärasuses, kõik pandi kirja, mida suust välja ajasid...

Küsimused ei sisaldanud midagi erilist. Tavaliselt nimi, rahvus, vanus, väeosa, kus rinnetel võidelnud, auastmed ja aumärgid, millal ja kus vangi langenud ning lõpuks kodune aadress. Ega neid küsimusi enam kõiki meeles olegi. Näpujälgi võeti kord paremalt, kord vasakult käelt, kord tehti seda üksikute sõrmede kaupa, vahel jälle kogu viie sõrmega korraga. Jääb arusaamatuks, kuidas suudeti need nimekirjad paari tunni jooksul valmis teha, et kogu toiming sujuvalt nagu jooksval lindil toimus.

Keegi ei küsinud su sotsiaalset päritolu, kas välismaaga kirjavahetuses oled olnud, mis su vanavanaema nimi oli ja mida ta tegi? Need küsimused olid venelastele alati esimeses järjekorras tähtsad ja muidugi olid ka tšehhid selle mooduse omaks võtnud ülekuulamisi toimetades.

Vastandina senistele valedele andsin üles õige rahvuse, vanuse, väeosa, auastmed, rindelõigud, kus võidelnud, ja päritolumaa koduse aadressi. Muidugi ka aadressi Saksamaal, kuhu ja kelle juurde vangist vabaks saades siirdun. Nimega arvasin aega olevat, ja see on ka pärastises elus õigeks osutunud.

Kogu asjaajamine sündis sellise tempoga, et lõunasöögiks oli meie transport dokumentaalselt „küps‘‘ ja õhtupoolikul väljusid laagri väravast kakskümmend viis vangi juba vabade meestena.

Esimese päeva õnnelikkude hulka sattus ka Rainer. Meie jumalagajätt oli südamlik, aadress ammugi üles kirjutatud. Lahkudes sõnas:

„Kui sul Saksamaal tõsiseid ülepääsematuid raskusi tuleb, sõida minu juurde, peame nõu, mul on palju mõjukaid tutvusi - eks leiame siin või kusagil mujal võimaluse tööks ja äraelamiseks."

Viis aastat hiljem, kui Breemenis üle ookeani sõitu ootasin, otsisin antud aadressil Raineri korteri üles. Keskealine daam avas ukse. Kui küsisin Alfons Rainerit ja ütlesin, et olen ta vangipõlve sõber, siis juhatas mind saali ja osutas tiibklaverile asetatud ülesvõttele:

„Siin ta on, mu kallis mees, ainult portree, ta ise puhkab juba pool aastat mulla all!"

„Kuidas see tuli, mis temaga juhtus?" küsin arusaamatuses.

„Jah, Alfi ei ole mul enam. Möödunud aastal tuli hästi õnnestunud esinemiselt koju, istus klaveri ette ja improviseeris midagi, ta oli väga ülevas meeleolus oma edu üle. Korraga varises kokku, teate, süda, mis teda vangistusest päästis - see ei töötanud enam. Aga kes teie olete?"

See küsimus libises nagu minust mööda, toetusin pakkumata lähemale toolile, ma olin väsinud, silme eest möödusid Tšehhis veedetud vangilaagripäevad. Igaõhtune laul, jutuajamised ja vaidlused ning isegi toidusuutäie poolitamised... Ma märkasin ennast alles siis, kui silmist midagi põrandavaibale varises. Nii väga kahju oli sellest mehest. Tõusin istmelt, mul ei olnud siin enam midagi teha, mul ei olnud sõpra, kellega jagada ühiseid raskeid mälestusi ega meenutada ilusaid lootusi vabadusele...

Ah jaa, mulle esitati ju küsimus: kes olen?

„Olen Alfonsi kaasvang ja sõber Tšehhi põrgust. Kannatasime ühiselt raskusi ja jagasime väheseid rõõme, sellepärast tulin teda külastama, et neid mälestusi uuendada...“

„Jah, ta rääkis mulle sageli kellestki rootslasest või eestlasest, kes talle vangilaagris meeldinud. Ta ootas temalt kirja, kuid vist ei saanud, nagu mäletan."

„Seesama mees ma olen, kahjuks ei kirjutanud temale, ma pole ka saksa keele kirjas kuigi osav, aga sellel pole enam mingit tähtsust."

Andsin lesele kätt ja nägin põskedelt alla veerevaid pisaraid. Mul oli kahju, et me Raineriga oma saatusi ei saanud vahetada. Tal oli kõike, mida vajas, kuulsus, edu, kodu ja kodumaa, aga nüüd ei vajanud ta neid enam...

Tagasi minnes sellelt episoodilt Heilbronni vangilaagri traataedade vahele peab kiitvalt mainima laagri head korda. Toit oli hea ja puhas, leiba jätkus isegi naabertraataia sakslastega tubaka vastu vahetamiseks. Nemad käisid tööl ja said suitsukraami, meie ei käinud, sellepärast jäeti sellest lõbust ilma.

Magamisasemeks anti välivoodid. Kolm villast sõjaväetekki ja magamiskott andsid öösel küllaldaselt sooja. Kõik korraldused anti telkide vahele püstitatud valjuhääldajate kaudu. Päevatööks oligi nende kuulamine, sest järjest loeti nimesid ja anti mitmesuguseid korraldusi. Kes büroosse täiendavaid küsimusi vastama, kes pakkide ja tekkidega varaaida juurde - neid ära andma, dokumente saama ja värava juurest teemoona võtma vabakslaskmise puhul.

Välja meid oma aiast kedagi ei lastud. Keda kutsuti, sellel oli alati poolakatest koosneva vahikompanii valvur kaasas. Küsisin teisel pool aeda asuvatelt sakslastelt, kas selles telkidelinnas eestlasi ka asub, aga nad ei teadnud midagi vastata. Keegi oli küll kusagil teises vangilaagris eestlasi kohanud, aga need olid seal vabastatud. Sama küsimuse esitasin ka poolakale, kes meie väravat valvas. Ta oli väga uhke mees oma ametis, võttis siiski vaevaks vastata:

„Siin on iga rahvuse sõnnikut koos, kes neid kõiki teab või tunneb. Iga vasikas tuleb küsima, nagu minu asi oleks kõike teada. Kogu Hitleri pask on siia kokku veetud - tükivad ühest aiast teise nagu pahad sead..."

Pöörasin selja ja tulin tulema. Poolakas oli vist sakslase juures loomatallis maganud, kust ta mujalt põllumajandust oli õppinud...

Iga päev oli ühest telgist teise kolimine, sest vabastuse tõttu hõredaks jäänud telgi elanikud koondati toitlustamise hõlbustamiseks kokku.

Heilbronni saabumise ajast oli kümme päeva möödas ja meie transpordist järel veel ainult poole telgi elanikud, teised kõik olid vabastatud. Valjuhääldaja vaikis meie suhtes kogu päeva, ei hüütud ainsatki nime. Vaatasime üksteisele näkku. Mis viga, et meist täna ükski vabaks ei saa?

Omavahelisel jutuajamisel selgus mõndagi. Meie koosseis oli kirju ja kõigil oma väikesed valed Tšehhist kaasa toodud, mis välja tulid, kui saatekirja andmeid siin antutega võrreldi.

Major, kaks kaptenit ja leitnant olid reameestena Tšehhist pääsenud, Messerschmidti lennukitehase konstruktor, kes Tšehhis oli lihtne autojuht, üks venelane, kes Esimesest Maailmasõjast saadik Saksamaal elanud, kaks lätlast Riiast, kes alles nüüd üksteist tundma said. Lätlased olid kasutanud saksa rahvust ja nimedel s tagant maha lõiganud. Lõpuks nende ridade kirjutaja, kelle valedega juba tuttav ollakse.

Teine lätlastest ütles ennast üliõpilase olevat, varemal ajal mitmed korrad Tartus käinud, mäletas mõnd üksikut sõna eesti keelt ja oskas paar eesti meloodiat vilistada. Ta jutustas Tšehhi vangipõlvest huvitava loo:

Pärast vangistamist oli teda saadetud söekaevandusse maa alla sütt kaevama. Kitsad, madalad ja märjad maa-alused käigud, töö õppimata ja raske, normid suured, toidu poolest elu näljaga pooleks.

Tema töönaabriteks juhtunud kaks vanemat ja üks noorem vang, need pressinud kõvasti tööd teha, täitnud normid ja jäänud aega ülegi. Maa all mingit valvet ei olnud, sest kuhu sa sealt jooksed või põgened. Tšehhid töötanud kaugel peakäikudes, kuhu vangid neile täidetud vagonetid ette lükkasid. Need kolm meest, kui norm oli täidetud, kogunenud, kampa ja kõva eestikeelne kirumine läinud lahti. Maa peal olnud mehed vaiksed ega seltsinud laagris teistega. Lätlane taibanud kohe, et nad on eestlased ja varjavad end sakslastena nagu temagi.

Ühel päeval, kui eestlased jälle omavahel juttu puhunud, hiilinud ta vaikselt lähedale ja vilistanud Eesti hümni. Jutt vaikinud korraga, mehed karanud talle juurde ja küsinud midagi eesti keeles. Tema muidugi ei mõistnud ja selgitanud saksa keeles, kes ta on ja et pole põhjust üksteist karta. Sellest päevast alates oli sõprus loodud ja maailma korda kiruti juba ühiselt saksa keeles.

Elutingimused muutunud järjest raskemaks, töönormid suuremaks ja leivanormid väiksemaks. Kahe vanema mehe jutu järgi olevat neil perekonnad Eestis, igatsus ja mure nende pärast närib südames. Endal ei tea venelase ees mingit süüd olevat, sest sakslane oli neid sunniviisi mobiliseerinud ja rindele pole nad õieti pääsenudki, mis neile ikka tehakse? Kavatsenud laagriülemale teatada, kes nad on, lasku kodumaale sõita. Siin ei haugata koer kah, kui sulle kivilahmakas pähe kukub, ja keegi ei tea, kaua siin veel vaevlema peab. Kui siit kord läände pääsebki, kes ütleb, mis seal ees ootab? Võib-olla saadetakse sealt ikkagi Venemaale, ja seda aega on perekonnad ja kodu laostunud. Noorem mees laitnud seda plaani, aga vanemad ütelnud: sul pole naist ega lapsi, sul on kergem võõrsil elada...

Ühel hommikul läinud vanemad mehed laagriülema jutule, teatanud, et nemad on Eesti Vabariigi kodanikud, sakslaste poolt sundkorras kodudest välja aetud, nemad tahavad tagasi minna ja nõuavad vangist vabastamist!

Laagriülem lubanud asja järele kuulata ja õhtul teatada.

Õhtul töölt tulles seisnud auto vene politruki mundris meestega laagri õuel, eestlased otsitud välja, käsutatud autosse ja venelased sõitnud oma saagiga minema...

Lätlane ja mahajäänud eestlane elanud sakslastena edasi, sõprus ja kokkuhoiu tunne süvenenud veelgi, tihti aidanud eestlane lätlasel normi täita.

Lõpuks halbade töö- ja elutingimuste tõttu tekkinud meestel niipalju paiseid, et ei suutnud enam söekaevuri ametit pidada. Tööjõuetud saadetud külla taludesse tööle ja ühtlasi ka tervist parandama. Sattunud jälle ühte külla eestlasega ja isegi kõrvuti taludesse.

Eestlasel olnud õnne, peremees juhtunud inimese südamega olema, andnud kõvasti süüa ja määrinud poisil paiseid. Paised kadunud peatselt, mees kosunud ja vihtunud kõvasti tööd teha.

Lätlane saanud kaevandusest kopsutõve ja see muutunud talus halvemaks, ühtlasi kartnud peremees perele nakkust ja saatnud ta Praha vangilaagrisse tagasi. Sealt siis pääsenudki Saksamaale saadetavate transporti. Ta ei teadnud Saksamaa oludest niigi palju kui mina ja oli väga hirmul kojusaatmise ees. Kahetses, et oli siin õiged andmed andnud. Rahustasin teda, et väljaandmist pole karta ja kuulu järgi elavad põgenikud praegu paremini kui sakslased.

Lätlase käest sain eestlase aadressi, sest ta oli palunud teda kohe kirjutada, kui mingil juhusel peaks kuidagi läände pääsema. Ta oli tahtnud peamiselt teada: kas eestlasi välja antakse ja kui palju neid umbes Saksamaal on ja kuidas nad ülalpidamist saavad?

Lätlase jutt vastas tõele. Kirjutasin hiljem mehele pika kirja, muidugi saksa keeles, ridade vahelt andsin mõista, kuidas läänes lood on, kes ise olen ja kuidas tulema sain. Soovitasin keelt õppida ja ümbruse rahva hulgast abilisi otsida.

Sain ka vastuse, oli täielikult mu kirjast aru saanud ja lubas veel vastu pidada. Kirja järgi otsustades oli haritud poiss, nimi täiesti saksapärane, aga eks seegi oli enda kaitseks võetud. Kas ta lõpuks läände pääses, ei tea, sest rohkem meil kirjavahetust ei olnud, ja nagu aru sain, ettevaatuse mõttes ta seda ei soovinudki.

Järgmisel hommikul on telklinnas alles pime ja äratussignaal vaevalt kõlanud, kui valjuhääldaja „tähelepanu" karjub. Sellele järgneb korraldus:

„Kõik eestlased ja lätlased - ilmuda otsekohe ilma pakkideta büroosse!" Mida see kõik tähendab? Lätlasi on kaks, neile võib kõik ütelda, aga ma olen ometi üksi, või oli see keeleviga? Ega tea, äkki on siin mõnes teises aias rohkem kaasmaalasi, mõtlen endamisi.

Valvur ees, komberdame mööda telkidevahelist teerada lätlastega büroo poole, öösel sadanud vihmast on savised rajad libedad ja kukume tihti käpuli.

Kohalejõudmisel on büroo barakk alles pime, aga väljas ukseesisel liigub juba inimkogusid.

„Kuradi pime ja porine nagu põrgu eeskojas," kuulen üht kogu eesti keeles kiruvat.

„Mida sa seal käisid passimas, kas tahtsid taevasõidu piletit saada või?" küsib teine kogu pimedusest vastu. Kargan meestele kiiresti juurde: „Kas olete eestlased?"

„No muidugi oleme, kas sa ei ole või?"

„Olen küll," ja nüüd alles taipan oma rumalat küsimust, aga ootamatult mitme aasta takka emakeele kõla kuuldes oli nii hea meel, et isegi ei uskunud oma kõrvu - ja nagu kinnituseks küsisin.

„Mis mees sa ise oled ja kust laagrist tuled?" olid mehed omakorda minust huvitatud.

Selgitasin lühidalt meestele mõne sõnaga oma viimaste aastate elukäiku.

„Sul on seamoodi vedanud ja õnne olnud, et veel eluga välja pääsesid. Siin räägitakse, et Tšehhi põrgus magab üle kolme tuhande meie mehe igavest und..."

Büroo avati, meie jutt katkes ja astusime sisse. Sees olles tutvustas ennast üks erksa olemisega poistest:

„Minu nimi on Tamm. Kui sul keelega raskusi tuleb - arvan, et sa inglise keelt ei oska, - otsi mind üles, küll aitan selle poolest."

„Täitsa õige, Tamme-poiss on meiegi suuvooder. Hiina keelt vist ei oska, aga teistega tuleb kõigiga toime," täiendas meie kõrval seisja.

Meid transpordi mehi kutsuti esimestena ette. Küsiti ainult, kas need andmed on õiged, mis siin üles andsite, ja Tšehhi nimekirjades olevatest erinevad? Saanud jaatava vastuse, teatati, et meil tuleb pärast lõunasööki uuesti büroosse „skriinimisele“ ilmuda. Lätlane küsib minult, mis see „skriinimine" tähendab? Aga mul endalgi pole aimu, kas antakse kumminuiaga üle turja või joodetakse pudel viskit sisse...

Enne äratulekut küsin ühelt oma mehelt, kus nende telk asub ja kas saab sinna juttu ajama tulla. Ta soovitab büroost luba võtta, mis ka anti ühepäevase maksvusega. Kirjutaja tähendas sealjuures: õhtul lähete niikuinii vabastuslaagrisse - pole pikemaks vaja. Üks poistest näitas büroo trepilt telgi asukoha ja kutsus külla, kui oma kohvi ja leivaportsjoni olen

kätte saanud.

Must lõhnav kohv oli joodud, pool saiapätsi kiiluks kõrvale hammustatud, enesetunne oli hea, sest ma ei olnud enam üksi siin laagris ja mul oli paberitükk taskus, mis võimaldas oma rahvuskaaslastega kokkusaamise. Kui minekule valmistasin, tuli lätlane juurde ja palus, et ka tema rahva kohta andmeid küsiksin, sest nagu ta hommikul nägi, olevat mul siin laagris „suured tutvused", tema kahjuks pole leidnud ühtki kaasmaalast peale kaasvangi, kellega Tšehhist tuli.

Lubasin lätlaste kohta andmeid koguda, väljusin telgist ja väravas torkasin läbipääsuloa uhkelt poolakale pihku. Ta luges selle põhjalikult läbi, andis loa mulle tagasi, avas värava ja ütles: „Idi, setsko pozadko panove." See pidi tähendama, et kõik on korras, härra, võid minna, kuhu tahad. Vähemalt laagrivahelised teed olid mulle vabad...

Kui ennast eestlaste telgi ukse vahelt sisse põetasin, ei äratanud see kellegi tähelepanu. Tamme-poiss viipas käega puunotile, võtku ma seal istet. Meeste vahel keerles põnev jutt, millest ma ainult pooli sõnu mõistsin, peamine teema oli „skriinimine“. Tihti kordusid sõnad: D.P. laager, D.P. staatus, skriinimine, M.P., C.I.C., mustalt üle tsooni tulek, vallamaja, ratsioonid ja meldimine, millest mul aimugi ei olnud... Ma olin enese peale pahane, et selle paari aastaga olin niipalju emakeelt unustanud...

Kui tosin meest olid telgi ahju juures istudes oma maailma asjad klaariks ajanud, siis sain ka mina aega suud praotada. Nad olid toredad poisid, vanem mees Tapalt, Pilvik, kes praegu juba mullas puhkab, Tamme mainisin enne, Kuuse, Kork, Tõldsepp ja päris Sepp, isegi Puusepp, ja nimi, mis hästi passib puutöö juurde - Liim... Järgnesid nimed nagu Leemet, Lõhmus, Siiluta, Toila, Aloe. Ja niipalju kui meelde on jäänud, kapten Padari poeg - noor Padar. Kuulu järgi pidi veel teises aias asuma minu vana sõber ja Narva garnisoni poksimeister - Richard Piira, aga teda ei õnnestunud mul näha...

Minu mured ja hirmud visati lihtsalt telgi nurka. Skriinimine ja staatus oli nende meelest moeküsimus, niikuinii ma seda ei saa, sest ükski „triklitõmbaja“ ei pääse IRO priileivale, pealegi on sul märgiarm kaenla all.

Valjuhääldaja karjub mu nime ja kutsub skriinimisele. Tamm tuleb tõlgina kaasa, sest skriinija pidi ameeriklane olema. Minnes küsib Tamm minult, kuidas ma soovin, kas vastused otseselt tõlkida või tema vastab oma kogemuste kohaselt? Ega vale nende juures asja palju paranda, nad teavad meist rohkem kui me ise, sõnab Tamm täienduseks.

Skriinimine oli päris lihtne toiming. Ametlik tõlk oli väga rahul meie sisseminekuga, temal ei tarvitsenud suud kulutada ühele rumalale vangile esitatud küsimuste jaoks. Ta alustas huulte värvimist, kohendas ripsmeid, süütas sigareti ja viskas sihvaka sääre teise samasuguse peale. Ta vaatas ilmse mõnutundega pealt, kui me Tammega tulle astusime...

Ameeriklane esitas küsimusi ja Tamm kandis neid mulle maakeeles edasi. Taheti teada peamiselt sõjaväeteenistust sõja lõpu aegadelt, auastmeid ja rindelõike. Ei märganud sealjuures mingit surveavaldust ega kärkimist, nagu see vene ja tšehhi ülekuulamistel tavaline nähtus oli. Ameeriklast huvitas peamiselt Tšehhi sisemine kord, kuidas talumehed sellesse suhtusid, palju norme anti ja palju vene sõjaväge liikumas oli? Vastasin, mida nägin ja kuulsin. Kõigi kohta tegi märkmeid paberile ja lõpuks e tas konkreetse küsimuse:

„Lähed sa veel sõdima, kui sõda peaks tulema?"

„Muidugi lähen, aga ainult kommunismi vastu, sest nad on mu kodumaa okupeerinud, selle maa, kus va tses demokraatlik kord, kuna nüüd on seal diktatuur ja ma ei saa koju minna."

Ma usun, Tamm tõlkis kõike seda jutuajamist täpselt, skriinija naeratas ainult ja tähendas, et meie võime minna, sest asi on korras... Üks kirjatundja teatas mulle kojas, et olgu ma homme hommikul vara valmis teise laagrisse kolimiseks, kust antakse vabastuspaberid.

Õhtupoolikul siirdusin jälle värskete sõprade telki uudiseid kuulama. Uut oli minu jaoks isegi liiga palju, pool ööd mõtlesin kõigele kuuldule, enne kui silm kinni vajus...

Püüdsin leida olulist tõde põgenike elus-olus. Mind tõesti üllatas, et Rootsi on pääsenud kakskümmend viis tuhat ja Saksamaal on isegi viiskümmend tuhat. Soomes pidi ka veel olema meie inimesi, kes punasest haardest on pääsenud. Ma arvestasin pärast telgis teki all, et see on ometi suur jõud, mis suudab ühel meelel suuri asju teha... Olin julge ja uhke, et ma pole enam üksi... Nagu nad rääkisid, olla võõrsil väga palju tööd tehtud. Saksamaal ilmub mitu emakeelset ajalehte, isegi raamatuid trükitakse Rootsis. Teatritrupid annavad hästilavastatud etendusi, põgenenud kunstnikud esinevad vokaal- ja instrumentaalaladel. Lapsed, kes seda olukorda üldse ei taipa, - ka nendele on organiseeritud emakeelsed koolid ja meie rahvuslaagreid juhivad omad mehed.

Ma arvan juttudest kokkuvõtet tehes, et teil on siin võrdlemisi head elu elatud, tuleviku kohta ei tea me muidugi midagi ennustada, kõik oleneb sellest, kaua ivan vene saapaga meie õueaias trambib. Kui rahulepingud sõlmitakse ja Atlandi deklaratsioonist kinni peetakse, siis võime oma käega õuevärava avada - avaldan oma arvamise jutu sekka. Jaa, ega neil teistel inimestel nii väga häda olegi, võtab Padar jutulõnga otsa oma kätte. Kas sa ka tead, mis teevad sõdurid ja

invaliidid seda ilusat aega oodates? Ka siin olid kõik esmalt vangid nagu sina Tšehhis. Sakslased vabastati, meid koondati Uklei järve äärde metsa alla nälgima. Ülemad korraldasid õppusi, kuulasime huvitavaid loenguid ja korjasime metsa alt tigusid söögiks. Isegi omakeelsed passid anti välja, neile, kellel paberid sõjamöllus olid kaduma läinud... See ilus elu lõppes Belgiasse sõiduga, kus traataiaga piiratud porine põld määrati eluasemeks ja laiade õlakutega ivan käis tihti koju kutsumas. Poisid pidasid seal vastu, välja arvatud mõni üksik erand. Et belglased ja inglased sihukeste sarvikutega midagi ei osanud teha, siis toodi Saksamaale tagasi, muidugi vangilaagrisse. Kuulu järgi on nad kõik lõpuks vabaks lastud ja hulguvad lindpriidena Saksamaal ringi...

„Kas kõik selle telgi mehed on seda teed käinud?" pärisin Padarilt.

„Ei, ma räägin seda, mida olen kuulnud, meie oleme siin jälle isesugused mehed ja neid on ka võrdlemisi palju. Tulime siia laagrisse päris vabatahtlikult vangi, sest vabastuspaberit on vaja ja mujalt seda ei anta. Kui sõda lõppes, organiseerisime endale erariided ja astusime põgenikelaagri väravast sisse kui õiged mehed. Elasime hästi niikaua, kui ameeriklased hakkasid käsivarsi kontrollima. Muidugi aitasid oma rahva libedad keeled kaasa, ja lõpuks olime leivakannikast ilma ning istusime mugava laagri värava taga...

Elu on antud selleks, et teda elada, aga kuidas sa elad, kui elamiseks midagi pole? Hulkusime siia ja sinna, varastasime vaest sakslast häda sunnil, ka oma inimesed said meie seisukorrast aru. Olime head naabrid ühele laagrile, oli soe ja magasime võsas, väravast ei tohtinud me sisse astuda, sest meil ei olnud D.P. kaarti. Heasüdamlikud naised kaastundest sõduri vastu panid aia taha topsikud endast ülejäänud supiga, sellest me elasime... Eestlasest laagrivanem oli sellest teada saanud ja supi viimise kategooriliselt ära keelanud, põhjendades oma teguviisi sellega, et kui amid saavad seda teada või juhtuvad nägema - vähendatakse laagris inimeste toidunorme. Keegi seltskonnategelane ja kõrge kooliga mees oma avalikus sõnavõtus nimetanud sõdureid isegi „eesti rahva häbiplekiks"... Poisid kinnitasid, et meelsuselt kuuldavasti punane ei olevat, lihtsalt inimene ei tea oma tarkuses, mida suust välja ajab.

Kes neid telgitaguseid kõiki teab. On kohti, kus naine mehe sõjasiiü pärast laagrist välja aeti, aga mõnel pool on jälle laagrisse jäetud. Oleneb sellest, kuidas UNRRA poolt määratud laagriülem juhtub olema. Nende hulgas on palju juute ja kommusid, kes valel poolel sõdinud sõdurit kui katku kardavad ja vihkavad. Arusaadav, kui meie rahvusest laagrivanem on UNRRA ülemuse tallalakkuja - siis ulub sellele kõvasti kaasa, et oma sooja kohta kinni pidada."

Isegi pastorite vastu oli poistel lugupidamine langenud, sest ka nemad olid vangilaagritest eemale hoidnud, olgugi et neil ainukeste meestena oli õigus sinna sisse pääseda.

Poisid tähendasid nende süüdistuste juures, et nad saavad aru kohapealsete tegelaste passiivsusest sõdurite kaitsmisel amide ja inglaste juures, sest suureks takistuseks on tihti keele mitteoskamine. Arvati, et kusagil kaugemal ja kõrgemal pool on siiski midagi sõdurite kaitseks tehtud, sest meid pole vähemalt sunniviisi venelastele välja antud nagu Vlassovi mehi.

Kiitvalt mainiti sõdurite eest hoolitsejana mereväekapten Puuranda, kes hea keeleoskusega ja igasuguste nõksudega vangilaagritesse ja ametiasutustesse sisse trügivat sõdurite huvisid kaitsma. Pidi juba organiseerima mingeid vahi- ja töökompaniisid Ameerika sõjaväe abistamiseks. Oli sellegi telgitäie eesti mehi vangilaagrisse toonud, et sõjaväest vabastamise tunnistused kätte saaksid, ja lubanud vaatama tulla, kui asjatoiming liiga pikale venib või takistusi ette tuleb.

Ameeriklased olevat oma tõekspidamistes isemoodi mehed. Vabastustunnistust nõuavad, aga kompaniis küsimuslehte täites pead märkima, et sõjaväes pole olnud! „Kodus poisikesepõlves andis vanamees mulle iga väiksema vale eest püksirihma, siin täismehena kästakse suu sisse valetada ja oled aus mees pealegi," arvas üks poistest.

Prl. Tanzer olevat Fürthis sõdurite kaitseingel. Ta töötavat ameeriklaste juures tööliste värbajana ja eelistavat alati töölevõtmisel eesti sõdurpoisse. Kui parajasti paremat tööd ei ole, luud pihku ja hoovi pühkima. Kõva kõhutäie saab sellegi eest ja prisked hoovist leitud sigaretikonid aitavad suitsunäljast üle.

Ameeriklaste poolel olevat veel suur eestlaste sõber kapten Moksley, kes pooldab kompaniide asutamist ja sellele asjale igakülgselt kaasa aitab.

Päeva jooksul relvavendadega juttu ajades kogunes võrdlemisi palju ülevaatlikku informatsiooni, mida vangist vabanedes igal sammul hädasti vaja oli.

Välissündmusi nimetasid poisid „tumedaks asjaks". Uue sõja puhkemise kohta arvati, et seda ootavad ainult vanamehed eitedega ja usuvad selle lahti minevat kas homme või ülehomme, kõige hilisem tähtaeg on tulev aasta. Mis neil viga sõda oodata, rindetulle pole vaja minna ja tasa-pisi sõdurite seljataga kodu poole liikudes jõuavad parajasti soojade kohtade jagamise ajaks pärale. Nende arvates sünnib kõik niisama „õiges järjekorras" nagu kodumaalt välja tulles, ainult teekond on ümberpööratud järjekorras. Kodunt tulles olid sõdurid seljatagust kaitsmas ja nüüd minnes raiuvad tee eest lahti... Põrgu sõitku oma sõjaga, enam ei julge kusagil kaasa lüüa, vabatahtlikult ei astu enam

Päästearmeesse ka mitte, vahest satub jälle „valele poolele". Oleks relvad ja luba käes, siis peksaks piiril mõne vodkapeo laiali - aga mitte rohkem...

Rumal oleks ka arvata, et Ameerika kuulutab sõja meie miljoni inimese vabastamiseks, kuna Atlandi deklaratsioon on ainult paber, mis venelasele kõlbab tagumendi pühkimiseks. Inglane ja prantslane on vaevalt eluga sellest sõjast välja tulnud ja nende saak pole rohkem kui võitja nimi. Venelasest ei usu ka alustajad, sest ainukese suure suutäie saajana läheb tal aega, et seda lõplikult alla kugistada, enne kui jälle uut tahab saada. Üldiselt on mehed rindest ja kaeviku porist tüdinenud, sõda ootavad need, kes seal pole olnud.

Kui palju nendes tolleaegsetes arvamistes tõeteri ja palju kuuldusi ja väärarvamisi leidub - seda on nüüd aastate möödumisel lihtne otsustada.

Poisid hoiatasid mind laagri range sisekorra eest, kõik korraldused ja käsud peab vastuvaidlematult täitma, isegi poolakate poolt antavad. Nende telgist Piira Riks oli poolakast valvurile midagi „vastukarva“ ütelnud ja kohe määrati mees nädalaks teise laagri serva tööosakonda. Selle aja lõppedes alles hakatakse tema pabereid korraldama. Mul oli kahju, et teda ei kohanud, sest Riks oli ainuke mees selles telgis, keda juba pikemat aega kodumaal tundsin ja kellega koos töötasin.

Järgmisel hommikul tuligi korraldus tekkide varalattu andmiseks ja pärast seda oma isikliku varandusega büroosse ilmumiseks.

Poolakas võttis meid sappa - kaks eestlast ja lisaks kaks lätlast, kõndisime laagri teise serva, kus anti jälle pool tosinat tekki ja telki magamiskoht. Päev möödus oodates ja ilmataat pakkus kõva külma, öösel langes kraadiklaas kaheksateist pügalat alla nulli, ja hoolimata tekkide arvust, samuti seljas olevast riietusest, oli magamine kütmata telgis päris nigel.

Hommikul kästi tekid lattu anda ja ise tagumise värava juurde paigale võtta. Kontrolliti nimed, andsime allkirjad mingile paberile, vabastustunnistus ja pakike päevase toidunormiga pisteti pihku, sellega oli ametlik toiming möödas. Avati värav ja kästi välja astuda. Teerada kulges üle külmunud kõrrepõllu maanteele, mis läheduses paistvasse linna suundus.

Vaatasin kahtlevalt tagasi, vahest kõnnib valvur ikka veel püssiga järele? Ei midagi, valvurid jäid väravat valvama, ma olin täiesti vaba inimene!...

Seda tunnet on raske ja ei saagi kirjeldada, mida toob vangist vabadusse pääs. Tahaks kõigile kuulutada - olen vaba, nagu oleks vabaduses olijatel sellest mingit tähtsust, et nendega kaasa liigud.

Sa võid edasi astuda või seisma jääda, sa oled samade õigustega inimene nagu kaasakõndijad või vastutulijad. Tahaks neile kõigile selgitada, kes seda ise pole tundnud, mida tähendab süütult, pealegi oma õiguse ja õilsate ideede eest vangis istuda. Sa läksid vabatahtlikult oma kodu kaitsma, võideldes vägivalla ja terrori vastu. Sul ei olnud saagi- ega maadeahnitsemise mõtet, nagu võimuahnel diktaatoril, kelle käest sa relvad said. Sa läksid ja täitsid mehe kohustust oma kodu ja isamaa vastu, nagu esivanemad enne ja järelpõlved pärast sind teevad. Küsid eneselt: mille eest sind ähvardati iga päev maha lasta, peksti armutult, näljutati ja viimaseks inimjätiseks sõimati?... Mis olen ma neile kurja teinud?

Ma pole isegi võidelnud nende peksjate ja piinajate vastu, olen samasugune iseseisvuse taotleja nagu nemadki... Oma kitsapiirilise ja nürimeelse mõttemaailmaga arvavad nad, et nende „vabastajad‘‘ on minu vaenlased ja nende sõbrad, sellega on ka neil õigus mind piinata. Mina mõistan, aga nemad veel ei märka, et vabastajad on tõeliselt vangistajad. Kui nad seda ükskord märkavad - siis on juba hilja, sest ling on vabaduse ümber märkamatult kinni tõmmatud. Kord ihkate teiegi seda võitlust, mis mul pooleli jäi liiga suure ülekaalu ees. Ma pidin ajutiselt häbistavat kaotust taluma, elu alalhoiuks isegi rahvuse salgama, et vähemalt maailmale kisendada seda ülekohut, mis mu kodumaale on tehtud! Siberi orjalaagri nimeta hauast poleks ainsat sõna välja kostnud...

Kõik need mõtted jäid laagri värava tagusele teerajale maha, sammume linna poole, vabaduse magus maitse suus ja südames. Külm tungib varvaste kallale, sest nad kipuvad kulunud saabaste aukudest välja, ka kehakattega ei saa uhkustada peale uue kaabu, aga neid puudusi ei tule mõttesse ega tunne muret paremate saamiseks. Neid kõiki saab kord omal ajal, kui elu jälle otsast alata, sest sa oled põhjatu rikas - sul on vabadus. . .

VIIMANE LÖÖK

Linnas lahkusid teised vabanejad teadmata suundadesse, meie kapten Padari pojaga otsustasime kokku hoida, sest meil oli pool teed ühist sõitu.

Alguseks pidime kohe hakkama iseseisvalt ja ilma valvuri püssipära nügimiseta oma japäevase elu eest hoolitsema. Käisime saksa toitlusametis, kust saime vist kolme päeva toidukaardid. Järgmine käik raudteejaama, kus vahetasime vastava paberi tasuta sõidupileti vastu, Padarile Geislingeni ja mulle Memmingeni, nagu vangilaagris oli kirja pandud.

Rong väljub peagi, istume mugavasti vagunis ja jutt jookseb minu õpetamise tähe all. Seekord oli vanasõna õigel kohal: muna õpetab kana. Jõuame Stuttgarti, rong enne hommikut edasi ei veere ja meie piletid ei lubanud kiirronge kasutada. Otsides leiame jaama lähedalt Punase Risti poolt organiseeritud äsjavabanenud sõjavangide ööbimiskoha. Vabastustunnistuse ettenäitamisel saame öömaja, näidatakse voodikohad ja öeldakse, et keldrikorralt saab leiba ja suppi. Leiba saame kilosest pätsist poole ja tempel lüüakse tunnistusele. Leiva jagaja küsib muu seas: „Kus laagris niikaua kinni peeti?“

„Kogu aeg Tšehhis, ainult paar viimast nädalat ootasin Saksamaal vabastustunnistust." Küsija seda kuuldes vangutab pead:

„Olen sealt tulnud vangide suust palju hirmutegusid kuulnud, kuidas seal inimesi tapetakse, enne veel piinatakse, pekstakse ja näljutatakse. Täna õnne, et veel eluga pääsesid. Anna see pool leivapätsi tagasi, selle nälgimise järele pole terve sulle sugugi palju. Kapsasuppi saavad kõik täna niipalju kui keegi soovib, sest ööbijaid on seekord kasinalt."

Palju inimene ikka jõuab korraga süüa. Panime kõhud kaelani suppi täis, aga seda ei tea tänaseni, kas oli meil endil või supil viga juures, aga püksinööpaugud kulusid sel ööl palju suuremaks...

Asume hommikul uuesti rongile. Reisikaaslane lahkub Geislingenis, aga ma pean sõiduplaani kohaselt

veel ligi õhtuni edasi lõgistama. Istun ilma jutukaaslaseta vaguni nurgas ja ongi parem mulle, tahan üksinda mõttes juba ette jällenägemisrõõmu maitsta. Isegi rõõmupisaraid ja nende kuivatamist kujutan ette, nagu see nii kenasti on Leegioni laulus sõnastatud...

Memmingen. Astun perroonile ja läbin jaamahoone. Millegipärast peatub silm momendiks ukse kõrval rongide väljumisaegade tahvlil. Augsburg - hommikul kell viis. Edasi astudes mõtlen: sinna peab kord sõitma, laagris kuulsin nimedest, et mulgi on seal palju sõpru ja tuttavaid, ainult vara peab üles tõusma, kui selle rongiga tahtmine sõita.

Rongi vastas ootajat pole mul vaja otsida, sest keegi ei tea mu tulekut. Padari kirjelduse järgi hakkan tänavat pidi linna ääre poole astuma. Vastu tuleb inimesi, kuulen eestikeelset kõnelust. Peatan ühe sellise paarikese ja küsin, kas nad juhuslikult teavad niija niisuguseid inimesi ja kas nad võiksid mind nende elukohta juhatada?

„Oo, miks ei tea, näete seda äärmist valget maja, mis mäekünkal paistab, minge tagantkülje uksest sisse, teisele korrale ja tuba number see ja see. Seda laagri osa hüütakse Memmingen Berg," lisab lahke juhataja täienduseks juurde.

Tänan ja lisan sammudele kiirust juurde.

Jõuan vastava numbriga ukse taha, ja kui koputuse peale sisenen, on tädi juba vastas. Teretamist, kaelustamist, põsele suudlemist ja heameele väljendusi nagu tavaliselt, kui head sugulased aastate möödudes kohtavad. Täditütre poeg taob hoolikalt laua ääres ingliskeelseid sõnu pähe ja algul võõrastab närust külalist. Tädi käsul kätt andes küsib juba julgemini:

„Kas sa, onu, tulid sõjast? On sul mulle palju häid sõjajutte rääkida?" Silmitseb mind pealaest jalatallani ja sõnab pettunult: „Sa pole mitte ühtegi aumärki saanud ja küll su riided on kortsunud ning saapad närused!"

Rahustan väikest kritiseerijat sellega, et pikas sõjas kuluvad riided näruseks ja aumärke ei tohi jälle närude küljes kanda. Sõjajuttude jaoks pole praegu aega, sest tädil on eesõigus ja meie puhume omi jutte homme.

„Kus siis puuduv pere praegu viibib?" pöördun küsimusega tädi poole.

„Peaks juba iga silmapilk tulema. Tütar on laagribüroos sekretär-tõlk, eks siin põgenikupõlves ole ka kasu ülikoolis käimisest ja keelte õppimisest, saab igal pool tööd ja lisanorme." Samaaegselt astub täditütar uksest sisse. Jälle tervitamine, jällenägemise rõõmuavaldused ja nüüd pean juba kahe naise küsimustele vastama. Kolmandale, mehehakatisele, ei antagi küsimusteks luba, millest järeldan, et kasvatus on kõvades kätes ja lastel ei lubata vanemate inimeste suud oma lapsiku jutuga sulgeda.

Vahepeal saan küsimuse esitada, kuhu naine nii kauaks jääb? Kas ta käib ka tööl ja millal võib tema tagasitulekut oodata?

„Ta tuleb hiljem, ega ta enne õhtusööki jõua, palun istu lauda ja hakkame keha kinnitama," vastab täditütar.

Õhtusöök on lõpetatud, peale pakutakse maiustusi ja ameerika sigarette. Vaatan vist tihti koridorist kostvate sammude kajamisel ukse poole ja tahan juba ettepanekut teha naisele vastuminekuks, kui laua vastasküljel istuv täditütar nagu sissejuhatuseks sõnab:

„Sa oled sõjaajal ja vangistuses paljudest raskustest jõudnud üle saada, arvan, sind ei tohiks enam mingi hingeline vapustus rööpast välja viia, pealegi pead seda tõde kord ikkagi teada saama ja juba sündinud fakti ees seisma. Kahjuks pean ütlema, et su naine ei tule ega saagi täna siia tulla...“

Kuidas nii, kas ta siin ei ela? Aga ma sain ometi Tšehhis temalt kaardi siinse aadressiga. Kas juhtus mingi õnnetus, on ta haiglas, ega ometi sunniviisil kodumaale tagasi pole küüditatud?

„Ei, sinu arvatavad põhjused pole tuleku takistuseks. Ta on juba lihtsalt teise mehega ametlikult abielus... Pärast sõja lõppu otsis sind kõikjalt, kuulutas lehtedes ja teatas Punasele Ristile, aga lõpuks sai andmeid, et oled langenud. Surmasõnumi tooja oli peagu kindel, et sina olid, sest eestiaegsed märgid kuuel, kasv ja juuste värv vastasid sinu omadele. Nägu polnud ta võinud hästi tunda, see oli granaadikildudega purustatud. Naine nuttis mitu päeva, tal oli sinust väga kahju, tundis vist ennast elus üksildasena ja abiellus. Kui Tšehhist teade tuli, et oled elus, siis oli kõik juba hilja..."

Ma peaaegu ei kuulnudki juhtunule järgnevat lisaselgitust. Lahendasin ainult esimest ja mulle olulist lauset: lihtsalt teise mehega ametlikult abielus!... On see siis nii li ltne naiste seisukohalt arvates? Küll see vist nii on... Väga võimalik ja osalt õige, - milleks leinata seda, keda enam ei ole? Ometi paljud naised ootavad oma mehi teadmatusest tulevat. Kas oligi mingit teate toojat minu surmasõnumiga? Naise hingeelu ei saa mees iialgi põhjalikult tundma, torkas meelde Raineri ütlus. Naine on alati mehest reaalsema mõtlemisviisiga, olgugi et see reaalsus savijalgadel seisab. Miks mitte abielluda, kui mitme maja omanik sakslane ettepaneku teeb? See oleks kodumaata lesele meelitav partii, tulevik oleks majanduslikult kindlustatud. Isegi keeles pole takistust - seda valdas vabalt. Ka ajmeeriklase või inglasega pole paariminek võimatu, ka seda keelt oskas ja selle abieluga pääseks siit sõjajärgsest hädaorust välja. Kui on aga samasugune põgenik, nagu isegi oleme, siis ei leidnud ma enda arvates mingeid majanduslikke eeliseid.

Nagu ärgates mingist poolunest, kus unustasin ümbruse ja mõte tegeles ainult enda uskumata olukorraga, tundsin ängistavat kahju millegi suure jäädavalt kaotamisest. Suurema huvita, lihtsalt vaikuse katkestamiseks küsisin:

„On nad siin laagris või kusagil mujal ja kellega ta abiellus?"

„Ei, siin laagris nad ei asu, ma praegu ei teagi, kus nad elavad. Viimati, kui kirjutas, siis teatas, et kolivad teise laagrisse, ja lubas sealt uue aadressi saata. Kiri pole veel saabunud. Mees on sinust vanem ja nigelam, aga üldiselt korraliku käitumisega ja samasugune põgenik nagu me kõik. Kommunist ei näi ta olevat, olgugi et rahvuselt on venelane."

„Venelane!? Kas Ivan Julm ja Šeremetjev olid kommunistid, aga mis nad meie rahvale tegid?" Muud ei mõista ma midagi vastata ega küsida. Vaikus sigineb tuppa, nagu kusagil kaugel, väljaspool aega ja ruumi korraldab tädi asemeid magamiseks...

Mõttekäik on lünklik. Haarab killu siit ja teise sealt. Sulen silmad ja toetan pea kätele. Ma polegi siin, laman Narva jõe kaldal porises kaevikus... Räpased kogud jooksevad massina jõe jääl ja karjuvad: „Hurrää!“ „TuldI“ Leekkuulid joonestavad triipe õhku, ründavad kogud nõksatavad, kogu mass lööb vankuma ja vajub jääle, sulades kuuma tina ja terase segus... Kusagil väga lähedal nagu kahiseks lumi roomaja kõhu all. Avan silmad, tädi laotab tekki voodile ja linad kahisevad... Kuhugi ei pääse mõttekujutluste kitsikusest, kellelegi pole mõtet oma häda kaevata, loodetav lohutus ei aita ja seda polegi olemas...

Rindel tekkis mõnikord selline tunne siis, kui su parim sõber kõrval silmili langes ja enam iialgi ei tõusnud. Sul oli südames kahju ja viha pooleks. Viha saad vastase peale sellega välja valada, et lükkad uue padruni rauda ja surud päästikule. Kaotatud relvavennast on hiljem aega kahju tunda - siis kui juba tuli on vaikinud ja sa oma viha oled päästikule surumisega kustutanud.

Kuid siin, siin istud laua ääres nagu saatuse, seaduse ja inimeste poolt kätest-jalust seotu. Millised tunded su hinge närivad, isegi nime ei oska neile anda... Alles mõni tund tagasi kõrgelt hinnatud vabadus on oma hiilguse kaotanud ja leinaloori mässituna lamab kusagil mõtete tagamaadel...

Toas on vaikus, heameelega tahaksin üksi olla, aga kus on see üksildane koht? Vaatlen oma käsi, need on rusikasse surutud. Sõrmi sirutades näen peopesades verepiisku, mis lihasse surutud küünejälgedesse tekivad. . .

Täditütar lohutab, et elus juhtuvad äpardused muutuvad jälle kõik kord heaks, ja arvab naise kohta, ega temagi õnnelik ole, kui kuuleb sinu tagasitulekut. Kogu see jutt pole nagu minu kõrvadele, ainult siis muutun erksaks, kui kuulen nime, mida naine praegu kannab. Kas viimati surnud tõusevad üles, et mulle kätte maksta...?

Venemaalt poistega üle rinde põgenedes või üle tulles ei saanud teisiti kui olin sunnitud samanimelise politruki maha laskma, vastasel korral oleks meid endid sama saatus tabanud. Kuuldes eesnime, vanust ja üldist välimuse kirjeldust, selgub, et ta siiski see vanka ei ole, ainult pärisnimed on sarnased. Saatus on jälle ühe pimeda kokkusattumuse vembu mänginud...

Sellel teemal on meie jutulõng katki, pole enam midagi küsida, ja kuigi oleks - ei taha neid vastuseid kuulda. Elu tuleb elada ja homse eest muretseda. Täditütar soovib vabastuspaberit näha, kas seda laagrisse pääsuks saab kasutada? Paberi läbi lugenud, ütleb kahjatsevalt: „Jah, skriinitud küll oled, aga DP staatust pole antud, aga ma lähen laagrivanema

juurde, vahest leidub mingi võimalus sissepääsuks."

Tagasi tulles selgub, et laagrisse ükski sõdur ei pääse, alles hiljuti aeti nad kõik välja, pealegi pole mul muud dokumenti kui vabastustunnistus. Naised ühisel nõul arvavad, et sellest pole viga midagi - kui teised ära elavad, eks ela sinagi. „Homme vaatame linnas ringi, paki sigarettide eest leiame kuuks ajaks toanurga, meie saame siit oma toidu kõrvalt üht-teist näpistada ja saksa toidukaardid antakse sulle kohe välja, vähemalt peavari ja kõhumure tuleb esmalt lahendada." Ma ei oska tänadagi hoolitsuse eest, sest mul pole tähtsust homsest päevast ega muret ta eest. Ma ei suuda veel toibuda ootamata tabanud löögist. Võib-olla tundus see sellepärast eriti valusana, et seda jällenägemist ja kohtamist oli kaua läbi raskete elamuste pikisilmi oodatud. Ta oli juba nagu eluküsimuseks muutunud, ja lõpuks, kui uskusid ta kindlasti käes olevat - siis leidsid tühjuse suure pettumusega eest. See jällenägemise ootus on vist kõigile rindesõduritele omane. Eriti teravalt paistab see välja kõigi rahvaste rindesõdurite lauludest. Kõik nad laulavad tagasitulekust oma kallima või omaste juurde, ja kuigi tabab lauljat juhuslik kuul, siis viimse ohkega saadetakse palavaid tervitusi ootajale. Kui ta ootab? Aga seda usuvad kindlalt kõik rindesõdurid...

Aeg on magama heita. Palusin luba ainult ööbimiseks, kui sellega nende laagrielule halba ei tee, sest aeg on juba hiline, et kuhugi minna öömaja otsima.

„Loomulikult sa võid meil mitu päeva puhata, siin pole nii väga range kord, tubadest pole seni võõraid otsitud, ja ega sul pole vaja kellelegi ütelda, et siin peatud, kui laagri vahel liikudes keegi küsib," õpetab pererahvas.

Aeg on magama heita, üks vooditest loovutatakse mulle. Valgus kustub, kõikjal on vaikus. Laman mugavas puhtas voodis. Varsti kostab eesriide tagant unehõlma langenud magajate rütmiline hingamine. Homset sõjajuttu ootav poiss räägib midagi arusaamatut unes.

Laman pimeduses, silmad avali. Sisemuses mässab tuul ja torm, mis võiks oma jõult mind varjava maja seinu raputada. Inimese halvemad mõtteteravikud - häbi ja viha seisavad esiplaanil. Kusagil ei saa mõtet peatada, kõik käib ringi nagu karussellil ja kogu see ringlemine lõpeb tühjusega... Miks, miks pidi just minu armastatud naine niimoodi toimima? Kes on selles süüdi, kellele võiksin mulle tehtud ülekohut tasuda? Kas ongi süüdlast, olen vahest ise kõige suurem, et rindetules vastast tõrjudes jätsin naise hooletusse?

Aga kuhu jäävad ilusad sõnad kodu- ja relvarinde ülesannetest? Olen teadlik sellest, et kaotusvalu silub kord aeg ja harjumus, ka teadlik sellest, et punane kommunism paistab roosana, ja sellest lähtudes ununeb kirikusse küünla ostmine, ununeb isegi: „Jaak, juba jalad põhjas!" Kõik, kes pääsesid punasest haardest, on võitjad vabaduse poolel, olgugi et nad kaotasid kõik, isegi kõige kallima - oma kodumaa...

Miks ma vang-rändur magada ei saa? Kas selle lihtsa ja loomuliku asja pärast ei saa ma magada, et mu naine tõstis teki serva üles ja laskis venelase oma embusse pugeda... Ma tegin sedasama, kümme aastat, ja me olime mõlemad õnnelikud. Tema on vist praegugi õnnelik, aga mina...? Egoism, vallutab iga su mõtteniidi ja sinust ei saa halastajat samaaria meest, kuigi tahaksid...

Ma ei oska oma naise vastu viha rakendada, sest olen teda kogu aeg armastanud, korraga armastust vihaks ümber muuta näib võimatuna.

Venelase vihkamine algas juba poisikesepõlves, siis kui Esimese Maailmasõja ajal vene sõdurid minu truu neljajalgse sõbra ja karjaskäigu abilise Reku lihtsalt tapmiseihast maha lasksid.

Seistes Rakvere linna äärses võsas ühishaua kaldal, kust kuuskümmend ilmsüütult tapetud inimest välja kaevati, selgus mulle venelase verejanu. Isa, kelle käest kinni hoidsin, ei ütelnud rohkem kui: „Vaata, poeg, mis nad süütute inimestega on teinud... Isegi õpetaja on laipade hulgas!..."

Õppisin koolis Vene ajalugu. Kõige rumalamat rahvaste ajalugu, kus isegi enda hulgast valitsejat ei leitud ja see võõrsilt laenati.

Noorus on nagu savitahvel, kuhu sel ajal kirjutatu aastad ja aeg kiviks põletavad. Meie, väikese rahva poisid pidime õppima seda, kuidas šeremetjev meie esiisade kodusid rüüstas, kuidas Peeter Suur meie kaudu akent Euroopasse raius, Juhan Julmast ei maksa rääkidagi, ja Katariinast, kes balti aadlile minu esiisade üle piiramata võimu lubas, pole rohkem meelde jäänud kui sajarublalisel rahal vesitrükis näopilt...

Jälle on ajalugu meie talu ukse all. Jälle astub järjekordselt vene saabas üle Vabariigi piiri. Ilmsüütu näoga sõlmiti lepinguid, ilmsüütu näoga küüditati tuhandeid inimesi Siberisse orjatööle, ilmsüütu näoga võeti inimeselt isegi maa, millel ta kõnnib...

Kas need põhjused ei sunni relva haarama, et õigust ja nõrgemat kaitsta? Mitte mina üksi sellest aru saades, vaid tuhanded mehed haarasid relvad, kust ainult said, ja astusid sellele hävingule vastu.

Palju see aitas, teab meist igaüks, aga need relvakandjad, kes elavad, ja ka need, kes langesid, need siiski teavad, mida nad tegid...

Kui veel venelast tabavalt iseloomustada, siis varajases noorpõlves kuulsin suust suhu kantavat juttu Petseri venelase kohta: Politsei kuulab Peipsi-äärset venelast Vasjat venna tapmise asjas üle, Vasja ajab vastu, et tema on täiesti süütu. „Mina pole mingi tapja, aga mu vend Andrei, vot tema, nii kui vanaemale kirvega pähe valas - nagu magama jäi. Mina tapmist ei salli (just nagu praegused rahuotsimise jutud), võtsin saapasäärest pussi ja vajutasin Andreile makku, aga tema, koriseb veel vähe ja kukub kartulivakku. Ei mina teda tapnud, ise koerapoeg suri..

Kui palju selles jutus tõde on, ei tea, aga lihtsameelse venelase arusaam õigusest on kommunismi poolt põhjalikult välja juuritud. Muidugi selle asemele peab muud istutama, ja spionaaž perekonnas, kadedus naabrite suhtes, suurustamistendents, nagu näit. „kõigi maade proletaarlased, ühinege," (meie heaks orjama - kahjuks seda nad juurde ei lisa). Demokraatlik maailm tihti süüdistab kommunistlikku ideoloogiat ja parteid, kes selle „väärt“ vene rahva on ära rikkunud. Aga kes on kommunistid ja kelledest koosneb partei? Neid ei impordita kustki väljast sisse, vaid nende rakukesi eksporditakse süle ja seljaga välja. Selletõttu, on kaasaja venelane teistele rahvastele kõige kardetavamaks rahvaks muutunud.

Püüan silmi sulgedes magama uinuda - asjata katse. Olulised ja tühised mõtted ringlevad ajus üksteist taga ajades. Pööran pead, silman lauakella vosvorosuteid - mõni minut puudub kesköost... Küllap vajusid vist lõpuks silmad kinni, mõttekäik muutub unenäoliseks, tegeleb aga endise teema virr-varris edasi...

Mudased ja kokkuvajunud kaevikud, kõikjal pimedus, ronin käsikaudu kobades kuhugi edasi, kus peaks valgust olema. Poen õunapuuaia august läbi, ere päike paistab silma, puud on kõik täies õieehtes... Ka tuttav tugev oks on oma kohal, aga ühtki õit pole küljes. Kas ma läinud suvel oma musta mõttega ta rüvetasin? süüdistan ennast. Korraga märkan, et mu hallid künnihärjad on aias ja rüüstavad lillepeenraid. Tahan härgi aiast välja ajada. Kuulen lähenevate lennukite mürinat. Kuhu varjuda? Isegi kaevik on kadunud. Silman aianurgas vangilaagri barakki, tahan sisse joosta, tean isegi unes, et papist katus pommi eest ei kaitse, aga vaatluse eest ometi varjab - lohutan ennast. Rainer seisab baraki uksel, ja naerab: „Kuhu sa jooksed? Need on omad lennukid!" Ta tõstab hoiatavalt sõrme: „Ära mine sisse, ole tasa ja kuula, su naine mängib venelasele „Ständchen’it“...” Ma ei kuule mingit mängu, õhus vilistavad juba lennukite heidetud pommid... Viskun kiiresti pikali, kohe järgneb lõhkemise prahvatus... Virgun unest, mõtlen veel edasi - ainult üks lõhkeski, teistel olid süütajad rikkes...

Ei taipa esialgu, kus viibin. Olen samas barakiesisel, kuhu pikali viskusin? Kus on Rainer?... Pehme padi, tekk ja linad kuuluvad voodisse, kustki kostab magaja rütmiline hingamine. Pole sõda ega lennukeid, laman voodis, nägin ainult halba und... Kell tiksub laual, osutid näitavad aega - kolmveerand kaks. Mõtted alustavad eile õhtul saatuse kerilaudadele jäänud karmi lõnga kerimist...

Sirutan ringutades käed üle pea, külm voodi otsraud puutub pihku. Külm ja kalk nagu püstolipära, tekib võrdlus. Mul pole enam püstolit, ei tohi ollagi, aga teda oleks hädasti vaja, ei tea isegi, milleks... Olen desarmeeritud, relvata ja koduta hulkur, „mõõk toidab mehe“ ei pea minu juures paika ja ma ei tea, mis asi aitab homme mind toita?...

Tahan mõtted peletada kaugemale sõjast, relvadest ja nendega teostatavast kättemaksust, ometi nad tikuvad vägisi nagu kärbsed tapvale liimipaberile. Kustki ei leia eredaid ja rõõmsaid värve oma mõttelõnga kerilauale... Võib-olla leiab midagi lapsepõlvest, sest öeldakse, et kõik mälestused lapsepõlvest muutuvad ilusamaks ja selgemaks, mida vanemaks sa ise lähed. Ei, noorus on selleks liiga püha paik, kuhu oma mehevalu tahad maha matta...

Kuidas ta algas, kus on selle musta mõttelõnga eredavärviline ots? Ta peab kuski olema, muidugi seal, kus ei osanud seda musta lõppu uneski näha.

Kõik on sassis, algus ja lõpp, või pole kumbagi olemas? Kas neid üldse tarvis oli? Sõrmuse sõrmepistja sõnas: „Nii lõputa ja ümmargune nagu see sõrmus olgu teie armastus, mis kestku igavesti! …

Kus on see lõputa armastus praegu? Kas me teda liialt raiskasime, et ta otsa lõppes, või pole teda olnudki? Aga mis oli see, mis kutsus valgetel suveöödel aeda, raskelt lõhnavate sirelite alla pingile, kus huuled enesele märkamata huuli otsisid? Miks surusime külg külje vastu Haapsalu Vaikse kalda pinkidel istudes ja otsisime üksteise kätt Kuressaare lossivalli varjulistel radadel kõndides?... õhtustest paadisõitudest ei maksa rääkidagi, kui paadiga Võhandu jõe pikkadesse kõrkjatesse pugesime. Siis olime ainult meie, paat ja varjavad kõrkjad - muud maailma me ei vajanud.... Armastus ei vähenenud, sest iga päev tõime teda oma koju lisaks, iga ese, mille oma kodu mugavamaks muutmiseks muretsesime, oli armastuse looriga kaetud. Isegi õhtune kojutulek oli pingeline ootus ja suudlustega seotud, nagu hommikune töölegi minek...

Jah, see rikkalik tunnete maailm on nüüd .kadunud, aga kuhu? Eks selles ole süüd omajagu võõramaa ohtlike radade rännakutel, ja õiget vastust ei tea vist keegi anda. Ainult see on kindel, et ümmarguse sõrmuse asemel peab ümmargust kaljumürakat hingel kandma...

Ei taha ega saa magada. Äkki vilksatab mälupildil eile jaamahoones nähtud sõiduplaan, Augsburg, rong väljub kell

viis hommikul. Muutun ärevaks, kas jõuab veel rongile, sest silmapilkselt küpses otsus - pean sõitma... Kella uskudes peaks jõudma, aega rongi minekuni on poolteist tundi. Tõusen vaikselt voodist, püüan käratult pimedas toas riietuda, ma ei saa enam kauemaks siia jääda, otse põgeneda tahaks sellest toast, kus mind nii raske saatuselöök on tabanud.

Erksa unega tädi ärkab minu kobistamisest ja teeb toa valgeks. Küsib kella vaadates: „Kuhu sa lähed, et nii vara üles tõusid?"

„Tunni aja pärast läheb rong Augsburgi, tahan liikuda, sõidan sinna, seal mul olevat sõpru ja tuttavaid. Siin ei saa ma isegi magada pärast eileõhtuse teate saamist," vastan otsekoheselt.

Täditütar virgub samuti unest, veel kord keelatakse rongile minemast, ja kui see mu otsust ei muuda, asutakse teemoonaks võileibu tegema. Antakse sigarette ja pakutakse isegi sõiduraha, juhul, kui mul endal ei ole.

Tolleaegsetes oludes oli piletiraha küllalt, sest Tšehhi vangist, peremehelt saadud palk, mis Saksa vääringusse ümber arvestati, ja lisaks Anne kingitus - kõik kokku kogunes üle viiesaja Saksa marga. Nii suure summaga võis vana vääringu ajal pool Saksamaad raudteel läbi sõita.

Jahe lühike hüvastijätt ja lubadus peatselt kirjutada, kui kuhugi pikemalt peatuma jään, see oligi kõik enne toaukse sulgemist väljastpoolt...

Varahommikune liikluseta tänav, ümbruse pimedus ja eriti talve alguse kõle tuul sundisid räbaldunud palitu hõlmu kokkukiskuva koduta hulkuri kiirele sammule.

Jaama kassast sõidupiletit lunastades selgus, et olin isegi liiga vara kohale jõudnud. Rong seisis peagu tühjalt esimestel rööbastel, minekuni oli aega üle poole tunni. Sisenedes kütmata ja pimedasse vagunisse, otsisin perroonilt paistva valguskuma varal mugavat istenurka. Pooled vaguni aknaklaasidest olid laudadega asendatud, neil, milledel sõja põrutuste kiuste oli õnn terveks jääda, ilutsesid kunstipärased jääroosid... Jah, minutaolisele reisijale ongi jääroosid parajaiks reisikaaslasteks...

Külmast, väsimus- ja üksindustundest kiskusin end vaguni nurka pingile kerra, enne palitukraed üles tõstes ja mütsi silmile surudes. Mõte püsis endiselt jääroosidel. Kus ma neid kõige viimati nägin? Kus olid nad kõige ilusamad? Vist kodu akendel lapsepõlves, või oli see koolimaja akendel, jah, isegi kiriku akendel olen neid jutluse ajal vahtinud, aga kes neid aknaid kõiki mäletab ja sellel polegi tähtsust, praegu on nad vaguni aknal ja mul pole lusti neid imetleda...

Üldse roosid, õitsevad nad aias või ilutsevad külmunud klaasil - lõpplahendus on neil ühine. Ühed sulavad päikeses ja muutuvad auruks, teised kuivavad samuti päikeses, lõpuks kõdunevad ja muutuvad tolmuks. Aias võrsub neid mitmevärvilisi, alates kuulsast Cannes'i tumepunasest, mille õis nagu hangunud südameveri. Jah, on ka kollaseid teeroose ja pimestavalt valgeid, mille puhtus äratab mälestusi leeritüdruku esmakordselt kantavast kleidist. Ka jääroosid on valged, kuid külmad, eriti kui nad su südame aknale ilmuvad... Siis su hing külmetab, neid roose suudab ainult aeg sulatada, ja ega vist temagi jäägitult...

Armastaja kingib armsamale enamasti punaseid roose, roos ise ei tea armastusest midagi, tema vars on läbi lõigatud ja koltumise aeg läheneb. Näib, nagu midagi püsivat polegi, kuid siiski on. Kas isegi armastust on või on ta inimeste instinktidele määratud lõks, kuhu asjaosalised mõtlematult pistavad oma pea - arvestamata, mida nad oma ihukatteks kannavad, kas pükse või seelikut... Kas on ta kuulujutt, mida edev teisele kõrva sosistab ja vannutab ainult oma teada hoida?... Miks ta siis mässama ja keema hakkab, kui mehel esimesed karvaudemed nina alla tekivad ja naisel rinnad ümaraks paisuvad?... Mõni otsib armastust kogu oma eluaeg, ta leiab teda isegi mitmel korral, aga samas kahtleb - kas see on see „päris õige"? Armastust ei saa ju mõõta kaaluga ega meetrilindiga. Vahel on ta nii kerge, et ripub juuksekarva otsas, teinekord on ta jälle nii tugev, et lõhub kindluse müürid maha!... Vanadekodu pargis kepi najal jalutavad tudikesed ei räägi enam armastusest ega taha teda kellelegi avaldada, kas nemad pole armastanud?... Kõige õilsam ja püsivam on ema armastus, temas puudub isegi enesearmastuse kõrvaltoon, aga palju seda osatakse hinnata?...

Muret ja hingepiina ei otsi keegi endale, need on nagu juba sündides inimesele kaasa antud, ja kui sul endal neid parajasti kanda pole, siis teised inimesed pakuvad oma hädasid ja muresid sulle kanda...

Ei tea, kust niisugused mõttekärbsed külma vagunisse pääsesid, aga nad sumisesid tüütavalt ümber unise pea...

Olin enesele märkamata raskesti magama jäänud, magan alati kõrvalmõjude häirimata, isegi mõne õhurünnaku olen „maha maganud" ja hommikul imestasin, kuidas võisid pommiaugud lähedusse tekkida, nii et ma ei kuulnud? Ka nüüd ei kuulnud rongi jaamast väljumist, ja kuigi kuulsin - ei mäletanud ärgates. Alles siis, kui konduktor piletit nõudes tangidega vastu istepinki koputas, ärkasin teadvusele. Ulatan masinlikult pileti ja püüan meelde tuletada, kuhu ja mispärast ma sõidan, kui seda küsitakse. Küsimust ei esitata, sest sõda on möödas ja sõit rongidel kontrollita.

Esiti on tunne, et kõik eilne oli unenägu ja ikka veel sõidan praegu kauaoodatud kohtamisele. Peagi koorub tõsielu uinakul kogunenud unustuse kestast ja seda suurem on pettumus...

Järgmise jaama ajanäitaja tõendab, et olin maganud kolm tublit tundi. Süütan kingitud pakist sigareti ja ajaviiteks

silmitsen kaasreisijaid. Otse vastas istub kummist kraed ja sokuhabemest valmistatud pintslit kaabul kandev mees, toetab lõuga kepile, mis kõverikust peagu allotsani igasugu medaleid ja embleeme täis lükitud - mäetippudes ja orupõhjades käikude mälestuseks. Sama pingi teisel otsal istub noorpaar, vist äsja abiellunud, sest nad toetuvad üksteisele, sosistavad vist armuavaldusi või truudusetõotusi kõrva ja paitavad läikivaid laulatussõrmuseid. Nende jaoks pole ümbruskonda olemaski... Minuga jagab üht pinki lihtne maanaine. Tal on pingi all mahukas korv, mille katte alt võtab kord kaalikaid, kord õunu, vahel porgandeid ja pirne sekka, puhastab need suure kööginoaga ja läkitab hammaste alla. Koored ja südamikud pistab hoolikalt palitu tasku, vist kitsele või kodujänesele maiusroaks. Kogu tegevus käib sellise tempoga, et pole aega ümber vaadata.

Lõuga kepikõverikule toetav vanamees silmitseb mind pealaest jalatallani. Tõmbab minu sigaretist imbuvat head tubakalõhna ilmse kadedusega ninna. Lõpuks kisub endal taskust vägeva piibu välja, laadib karbist „pinutagust“ täis ja peagi täidavad paksud piived kupeed veel paksema aroomiga. Katsun piibutaja virildunud näost enda kohta mõtteid lugeda. Muidugi neetud välismaalane, KZ-lane või kes sa, närune ja nälginud hulgus, oled, aga tõmbad okupantide lõhnavat sigaretti. Mina, maa pärisperemees, pean leppima pinutagusega. Kahju, neetult kahju, et Hitler on surnud ja sõda ei võitnud, sinutaolised oleksid härrasrahvale sulasteks passinud, katsunud siis veel peremehe ees oma sigaretiga laiutada...

Hea vähemalt, et mind jutu alustamise vääriliseks ei pidanud, pole vaja tülikatele küsimustele vastata ega selgitada, miks ma pean tema kodumaal kodutuna hulkuma. Ja kui selgitada, kas ta seda mõistab?

Reisitüdimus, vaatan aknast välja. Jääroosid on reisijate soojast hingeõhust ja tõusva päikese kiirtest sulanud. Aknast mööda rulluvat maastikku katab õhuke lumekõnts, mis kohati küngaste külgedel sulanud. Midagi huvitavat pole vaadata, kisun nina mantli kraesse, toetun vaguni nurka ja püüan tukkuda. Uni aga ei tule, olgugi et vaguni kiikumine ja rataste rütm seda soodustavad. Suletud silmadega kuulatan ajaviiteks vaguni põranda all veerevate rataste lõksatusi, mis korduvad iga järgmist rööbast kohates. Meenub millalgi raadiost või heliplaadilt kuuldud muusikapala, kus rongi sõitu väga tõetruult järele aimati. Meloodia on ununenud, tahan praegustest loksatustest mingit rütmi või sõnu leida, kuid asjata, ja mõtlen sellest ajaviitest loobuda. Korraga kuulen vaguni põranda alt nagu metalse häälega lausutud käsku: Tapa... tapa... tapa... tapa! Rong lisab mäest alla veeredes kiirust ja nüüd kuulen päris selgesti: Tapa vanka... tapa vanka... tapa vanka...! Kohkun isegi ratastelt saadud käsust, see on praegu mõttetus, vist oli mu mõte kaheharuline, üks tegeles sõiduga ja teine eluga... Tõusen istmelt ja väljun vaguni kotta. Süütan sigareti ja püüan mitte midagi kuulata. Kõik ei aita, siin karjuvad rattapaarid veel selgemini: tapa vanka... tapa vanka...!

Siirdun tagasi istekohale, rong saabub järjekordselt jaama. Rattad veerevad krigisedes ja kriiksudes üle pöörangu sulgude. Selles kriginas kuulen juba surija oigeid ja pidurite kahinas venelase viimseid hingetõmbeid...

Rong peatub sõiduplaani kohaselt jaamas. Vaatlen aknast perroonil sagivaid inimesi. Vaguni põranda alt ei kosta rumalaid naksatusi, aga nende kaja püsib veel ikka kõrvus. Püüan koguda mõtteid reaalsele pinnale...

Kui kogu seda asja õiglaselt võtta, siis see naiseröövel venelane on tõesti mahalöömise väärt. Rindel ei tarvitsenud niisuguse tühise asja üle pead murda... Kes kuuliulatusse ronis - see tuld sai... Praegu ei tohi elupõlise vaenlase peas karvagi kõverdada, olgugi et ta lisaks on veel isiklik abielu lõhkuja. Kus on õigus? Jah, praegu teda polegi, ja kui on, siis valekätes... Rindel teadsid vähemalt, püssirauas asus...

Rongi peatus jaamas on lõppenud, rattad alustavad veeremist. Vaguni põranda alt kostab esimene tagasihoidlik naksatus - tapal... Sõjajälgi kandev jaamahoone libiseb mööda, seinal kiiresti ununev nimesilt - nagu neid lugematu arv varemini nähtud. Tapa... See sõna ei tähenda alati käsku mõrvaks. See on hoopis nimi, mis mustade tähtedega valgel põhjal asus ühe Eesti sõlmjaama seinal. Kuipalju kordi lugesin seda nime rongilt maha ja peale minnes. Ta tekitas juba kuuldes sooja koduse tunde... Jaam ise asus nagu saarel, piiratud kõikjalt ronge kandva rööbastrkuga. Üks rööpmepaar eraldus teistest ja suundus läbi Männikmäe metsatuka otse rüütlimõisa õue. Ka seda teed mööda sõitsin lugematuid kordi... Raudrüütlid on ammugi manalasse varisenud, mõisa õuel askeldavad maa pärisrahva turjakad pojad, mütoloogilisi nimesid ja kahureid kandvail terasvagunitel. Soomusrongid - meie noore riigi uhkus, tema loomispäevist alates...

Pärast pulmi tõin selle rongiga oma nooriku uude kodusse... Ah kurat, jälle kisub mõtte valusasse punkti, sellest peab eemale hoidma. Juhin mõtet linnakese tänavale jalutama, seal mäletan peagu iga maja - mitmes neist isegi elanud. Paljud neist hävisid venelaste pommitabamustest või süttisid põlema, minu viimane elukoht jäi terveks. Eks seal ela nüüd teised inimesed, ma ei taha sellepärast sisse astuda, kodu on minule tühi, ainult ilusad mälestused sirutavad ahastades käed vastu...

Sihitult jalutan mõtetega raudtee äärt mööda Kadrina poole. Jõuan Valgejõeni. Kala siin ei näkka, liiga selge vesi. Ainult võrku saab neid vägisi ajada, kui metsavahi silma pole nägemas. Sogases vees on alati kergem kala püüda...

Jõe vool kannab mõtted ja mõtleja allavett. Suplen kuumal päeval sügavas jõekäärus, aitan tuttaval talumehel heinu küüni ajada ja kõnnin edasi... Jõe kallastelt ulatub heinamaa kuni taamal mustava laaneni. Kalmused, angervaks ja palderjan lõhnavad mõrkjalt. Jalaastest kohkunud kala sööstab kõrkjate sahisedes sügavusse - ja ma rändan allavett.

Seisatan üllatusest. Avara aasa lõpul kulgeb kaarjas sild üle jõe, laas on sellel kohal kaldani tunginud ja äärmised kahara krooniga männid nagu hõlmaksid oma rüppe maja, mis näib laane servale unustatud minevikuna...

Tunnen seda paika, olen siin varemini mitmeid kordi käinud, sellest on aastaid tagasi. Sillast üleviivat teed pidi jõuab jalgrattaga sõites hõlpsasti linna. Majas elab terava lõuahabemega metsavaht oma perega, sõbralik ja muhe mees, eriti puistas teravmõttelisi nalju, kui mul juhtus pudel taskus olema. Tutvuse põhjuseks olid silla ümbruse kaldaurgastes elavad vähid, ja seal olid nad kõige suuremad kogu jões. Vähkide kaudu tutvusin metsavahi tütrega - õieti laanetütrega... Ta oli nii õrn, habras ja tundeline nagu laane sügavustes võrsunud õis. Me sobisime hästi, korjasime aasalt kullerkuppe ja pääsusilmi. Ta näitas mulle jõeluhta peidetud pardipesa ja laane ääres mätastikus hauduvat tetre... Pimeduse saabudes panime vähjapüünised jõkke, udu kerkis õrna loorina vetelt üles ja me askeldasime kahekesi kaldaluhas, kuni kuu metsa tagant tõusis ja vähjad oma urgastesse pugesid. Alati oli meil püügiõnne, sest laanetütar tundis jõge.

Ta magas sirelipuhmastega varjatud aidas, sealgi sosistasime laante saladustest - enne kui hakkasin linna sõitma, krõbisev vähjakott rattaraamil.

Tõenäoliselt oli eeldusi laaneõie murdmiseks ja linna kivitänavale ümberistutamiseks, aga miks jäi see tegemata - kes teab?... Inimene mäletab oma minevikku, aga sageli ei tea ta vastust anda, miks üks või teine asi tehtud või tegemata jäetud...

„Aussteigen! Augsburg... Umsteigen, München, Nürnberg..jne. läbis vagunit käre konduktori hõige. Mõttelõng lõigati katki sealt, mis kunagi ilusat oli. Igapäevsuse tuul puhus purjedesse, jäägu rattapaarid oma mõrvamõttega ja laanetütre õrnustega ajutiselt kus seda ja teist, tahes-tahtmata pidi perroonile astuma ja ega sinnagi sagivasse inimmassi saanud seisatama jääda...

Sõja jäljed on esimesed, mis silma torkavad - nagu kõikjal Saksamaal. See kedagi praegu ei huvita, sest pomme enam ülevalt lisaks ei lange. Nüüd vahitakse suuri püstoleid puusal kandvaid MP-sid ja silmavalgeid pööritavaid musti neegreid. Ajalugu käib jälle omamoodi üle ajaloolise Augsburgi...

Vaatan jaama ooteruumis veidi ringi, vahest kohtab juhuslikult mõnd kaasmaalast, kes DP laagrisse teed juhataks.

Silman peagi kaht meest ooteruumi pingil istumas ja omavahel tasakesi vestlemas. Sõnadest ei kosta keelekõla minuni, aga teine mees kannab sini-must-valge vapiga sõrmust, rahvuses pole enam vaja kahelda. Toetan meeste kõrvale istuma ja palun teejuhatust laagrisse. Vastust andmata küsib teine vastu:

„Oled ka sõdur või? Mis sul sääl kompsus on, ega juhuslikult trehva saapaid olema?"

„Sõdur olen küll, aga saapaid pole rohkem kui need jalas, needki veel sõjaaegsed, näe, varbad kipuvad välja."

„Siis pole sinuga mingit äri teha," ohkab mees. Selgituseks sirutab pingi alla kõverasse tõmmatud jalad välja - need on ainult sokkides ja ühele on varbaküüs jõudnud akna uuristada. Mees kirub:

„Näe, palja jalu jätsid kuradid... Olid head ameerika sõjaväe kingad, esimest korda jalas, poolaka käest sain sigarettide vastu vahetada. Nii kui rongilt jala maha sain, olid MP-d jaol. Kingad läksid ja täna veel õnne, et trellide taha ei torganud. Kombineerime siin tuttavaga, kelle käest võiks laagrist jalavarje saada, kas või ajutiselt laenuks. Kui laagrisse tahad minna, saad selle mehega koos, jaama tagant läheb tramm ja ega see laager väga kaugel pole," saab paljasjalgne alles nüüd mahti mulle teejuhatust anda.

Annan omalt poolt head nõu, et kui trammiga minek ja palju pole jala käia, ilm ka pole liialt külm - tulgu sokkides kaasa.

„Ei passi, Eesti Vabariigi ratsarügemendi leitnant ei mängi Saksamaal paljasjalgset Tõnnisoni. Oleks kannused ja pudel viina, võiks rumalat nalja teha, aga praegu - ei," on kategooriline vastus.

Ega midagi, kahekesi siirdume trammile, paljasjalgne ohvitser jääb jaama ooteruumi saapaid ootama.

Laagrisse jõudes soovitab värske tuttav mul ajalehe toimetusse sisse astuda. Kui soovin tuttavate aadresse, siis antakse neid sealt alati. Juhatab maja kätte, temal endal pole aega kaasa tulla, peab saabastejahti alustama...

Jalutan suurte tööliskasarmu blokkide vahelt läbi kulgeval teel, tahan üldmuljet saada, kuidas DP laager välimuselt näib. Memmingeni ma ei näinud, sest tulin ja läksin pimedusekatte all.

Inimesi näib palju olevat, ühed ruttavad kibekiiresti ei tea kuhu, teised istuvad mugavalt ukseesistel pinkidel päikesepaistes ja puhuvad juttu. Tööga vist keegi ei tegele, sest kõik on pool-pühapäevaselt riietatud. Valge krae ja kaelaside meestel ning karusnahad naistel on sagedane nähtus. Eesti keelt kuuleb iga kõneleja suust, isegi mitmeid tuntud murrakuid tabab kõrv, nagu saare, võru, tartu ja viru. Lapsed mängivad ja kilkavad muretult majadevahelisel platsil. Puhta pesu read kuivavad nööridel. Avatud akendest valgub ninna kõhutühjust meeldetuletavaid praelõhnu.

Kustki aknast kostab väledate sõrmede esitusel akordionilt eesti meloodia. Tekib tunne, nagu oleksid kodumaale jõudnud, ainult need kasarmublokid on võõrailmelised ja nende taustal pole varemini sellist eestlaste segu kohanud.

Vangilaager ja siinne asula ei tule võrdluse allagi. Ka Heilbronnist saadud laagrite kirjeldus nagu ei vasta tõele, siin pole näha traataedu, valvureid ega alatoidetud, vaimselt murtud inimesi. Võib-olla on ka teissuguseid laagreid, ühe järgi ei tea veel üldsust hinnata, ka pole ma veel näinud, kuidas nende seinte taga elatakse, arvasin endamisi.

Jõuan juhatatud maja ette, uksel suur silt: „Eesti Rada", toimetus ja talitus. Eks astume „rada“ mööda sisse, vaatame, kuidas see laager seestpoolt välja näeb.

Kirjutusmasinate klõbin, paberi krabin ja pliiatsite võidujooks nagu igas maailma büroos, nii naisi kui mehi on laudade taga kõige soojemaid uudiseid lugejale suupärasemaks tegemas.

Lähema laua ääres töötav neitsik küsib minu soovi järele. Kui olen selle talle teatanud, ulatab nimekirja vabandades, et see pole päris täielik, aga vahest aitab hädast välja.

Jälgin mahukat nimekirja, märgin tuttavate nimed, maja ja toa numbri paberitükile. Ühe laua tagant tuleb mulle lehemees appi, küsib, kas leidsin otsitava? Võibolla aitab tellijate nimekiri, kui otsitav peaks teises laagris asuma. Tänan, sest mulle jätkub aadressidest.

Nagu kõik lehemehed ikka, on seegi sorava jutuga ja uudishimulik. Pärib mu kavatsusi, kas taotlen siia laagrisse sissepääsu, millises tsoonis ja laagrites varem olen viibinud ja kuidas seal elu-olu kulges? Pole meeste komme oma elulugu kohe võõra ees alasti koorida, sellepärast vastan üldsõnaliselt, et neid laagreid ja linnu on terve rida olnud, vaevalt nende nimed kõik meeles püsivad, ja ega kõiki paiku passigi nimetada...

„Seda näha jah, et kaugemalt teekonnalt. Ränduri paun näikse kaasas olevat."

Selgitan mõne sõnaga, kustpoolt tulen, aga mineku kohta ei tea rohkem ütelda kui seda, et seisan praegu siin. Jõudsin ka seda kuulda, et minusugusele on laagrite väravad suletud.

„Oo, sel juhul olete päris huvitav mees," läheb lehemees Tšehhist tulekust kuuldes erksaks. Lisab samas küsivalt:

„Kui aadressid olete kirja pannud, kas oleks mõni minut aega ajalehele intervjuu andmiseks? Minu nimi on Västrik," ja sirutab tutvustuseks käe.

„Aega on küllalt ja juttu võib ajada, kui arvate, et ajaleht sellest oma lugejate jaoks midagi kasutada saab."

Astume tühja kõrvaltuppa. Küsimusi erilisi ei esitata, ainult soovitakse lühikest kokkuvõtet Tšehhis veedetud vangipõlvest ja vabanemisest. Pooletunnises jutuajamises valgustan üldjoontes kibedat vangielu, mainin tšehhide ja venelaste hirmutegusid, toorest käitumist ja uskumatuna tunduvaid toitlusolusid. Lõppvaatuse perekonnadraamast ja sugulaste külastamisest jätan enda teada.

Pliiats traavib kiiresti ühest paberi äärest teise, ja kui lõpupunkt on pandud, sõnab kirjapanija:

„Jaa, sellest saaks lehele väga hea ja põneva artikli, kui kõike võiks kirja panna. Kahjuks saab neid andmeid ainult osaliselt ja pehmemal kujul kasutada. Põhjus on iseenesest mõistetav. Liitlaste kohta ei kõlba meil põgenikel halba sõna ütelda, - kuna venelane on meie „leivaisa" liitlane, jääb nende metsikus kirjeldamata. Tšehhide hirmuteod lähevad samuti kalevi alla, sest vanka on nende päästja ja kaitsja. Aga siit midagi ikka lehte kannatab panna ja millalgi, kui trükivabadust rohkem ja juba omal leival oleme, paneme kirja sellegi osa eesti sõduri okkalisest võitlusteest... Loodame, et see praegune liitlaste soe sõprus kord jahtub, niisugused tunnused hakkavad juba väikselt ilmnema...“

„Aga siin valitseb ju demokraatia ühes trüki- ja sõnavabadusega, ega ma pole sõnagi valetanud, kõik on tõsi ja õige, mida teile jutustasin," püüan ennast õigustada. . .

„Seda küll, ja ma usun, et see kõik seal nii oli, aga seda tõde ei taha demokraatia praegu kuulda - eriti pagulaste suust, kes ta armust elavad, see varjutaks võidujoovastust ja võitjate sõprust. Olete vist lugemid, kuidas Tammsaare otsis viies köites tõde ja õigust taga, aga kas ta leidis?... Kahjuks jääb küll õigus ja tõde paberile, aga ta on alati vahetusrahaks võimu ja jõu käes..."

Lehemehel näikse midagi südamel olevat, ta mõtleb ja sõnab pool vabandades:

„Praegu, õigust öelda, peaks leht selle jutuajamise eest veidi tasu maksma, mis teile hädasti ära kulub, aga talituse rahakotil on alati põhi auklik. Pealegi selle mõne marga eest ei saa midagi - vahest vaevalt suitsu suhu. Vaatame, vahest leidub mingit teist teed. Kas Punase Risti pakki olete juba kustki laagrist saanud?"

„Ei, ma ei tea sellest asjast midagi, sest olen vaba alles teist päeva."

„Läki siis kohe, sest aega on vähe. Vahest saab midagi ära teha, mulle on see väljaandja härra tuttav.”

Siirdume teise majablokki. Kõnnime treppidest üles ja alla, kuni leiame ühest toast hallipäise vanahärra arveid korraldamas. Värstrik kirjeldab minu olukorda ja soovitab võimalusi leida paki väljaandmiseks. Vanahärra mõtleb, puhastab prilliklaase ja sõnab siis asjalikult:

„Ega meil neid pakke vangist pääsenute jaoks peagu olegi, jagamine on ka lõpetatud ja uusi pole lisaks lubatud, aga

mõni on jäänud erakordseks juhuks ja eks praegune juhtum või ka erakordne olla. Ega sel sõdurmehel kerge ole elu alata, nagu lind oksal, igaüks peab su peale jahti..."

Annan vastuvõtmise kohta allkirja, sest paki saamine on otsustatud. Laoruumist antakse mulle kogukas pappkast kaenla alla, andja tähendab sealjuures:

„Ega ta suurem asi ole, see vilets Prantsusmaa värk, sigaretid nagu meie „pinutagune“, aga küll ta suitsuisu ära ajab, kui selle töö mees olete. Söögipoolist ka üht-teist odavamat kraami sees, ega äritegemise mõtet nendega suurt pole.”

Toiming möödas, paki eest tänatud, trepist alla ja õuele. Tänan abi eest Västrikku, kes oma töö juurde siirdub, ja olgu ta siinkohal veel kord tänatud.

Tuttavate aadressidest valisin toa numbri, kus elab endise kaasteenija naine pojaga. Lisaks sama numbri all veel relvavenna nimi, mille järel küll märkus: „Laagrist lahkunud”, aga eks kohalolijad tea, kuhu ta lahkus.

Toa number peagi leitud, ja õnneks on proua parajasti' kodus. Jällenägemise rõõmu ja headmeelt kuhjaga. See oli siiras heameel ja rõõm, et oleme vabaduses ja elame...

„Kuidas sa pääsesid ja kus sa niikaua olid?" on jutu algatus ja küsimuste rida proual suus. Sedamoodi ja niimoodi on selle sõjatee viimast osa tallatud, kõike peab puudutama pealiskaudselt ja lühidalt, sest ka vastuküsimused trügivad juba mõtteluugi vahelt keelele.

„Kus sul mees on, kas ta siin laagris ei asu?" saan omakorda küsimuste järjele.

„Jah, Ats jäi vist Eestisse venelaste kätte. Olen teda ajalehtede ja kirjade kaudu otsinud Rootsist ja igalt poolt, aga keegi ei tea temast midagi. Võib-olla on juba tapetud, Siberisse küüditatud või puhkab mõne laevaga mere põhjas... Kasvatan siin poega, käib koolis, on tublisti kasvanud. Isa vaim ja kombed sees, jändab spordiga, pallid, kettad ja võrgud järjest voodi all."

„Kuhu Eedu läks? Nägin nimestikust, et oli varemalt siin korteris elanud."

„Elas küll, aga kui laagritest sõdurite väljaviskamine tuli, läks mõni päev enne sakslaste juurde tööle, vist mingit vabrikut ehitama. Eks temagi ellu ole sõda omamoodi sõlmi sisse löönud. Nagu mäletad, oli naine tal Tartu haiglas raskel operatsioonil, tervise sai tagasi, aga arstid ütlesid, et lapse saamise lootust pole enam olemas. Nüüd Eedu naisega kirjavahetuses, oli õnnelikult Rootsi pääsenud, saadab pakke ja taotleb Eedule sissesõiduviisat. Kõik oleks korras ja perekond saaks kokku, kui poleks seda aga. Lugu nii, et naine on Rootsis lapse saanud I...

Oli juhtunud see äpardus või õnnistus ühe vabriku direktoriga või osakonna ülemaga, see isegi naisemees ja laste isa - ega abiellumise plaani võinudki olla, armastusest rääkimata. Mine tea seda olukorda, põgeniku asi, vahest oli sunnitud võõrais oludes kergemat tööd ja paremat palka läbi direktori magamistoa hankima. Naine arvas, tagajärgi pole vaja karta - mis siis ikka... Nüüd Eedul siin hari turris, kuidas niisugune asi on võimalik? Ega lapsed Rootsis varba vahelt sünni, kui ometi arstid varem kinnitasid, et operatsioon on naisel loomulikud võimalused kõrvaldanud."

„Tuleb nii välja, et arsti sõnu ei saa alati uskuda. Kõne all oleval juhul on õnnetus õnnistuseks muutunud. Nagu mäletan, oli neil endilgi kavatsus kasulast võtta, nüüd vähemalt üht poolt pidi oma laps," oskan omalt poolt kuuldule täienduseks lisada.

„Oskarit tead ja tunned väga hästi?" jookseb jutulõng teisele värtnale...Elasite vist poissmeestena ühes toas, nagu mäletan. Sõda karistas seda meest väga raskesti... Ei taha mitte mõteldagi niisugust asja, mõlemad jalad põlvist saadik maha lõigatud!... Kas seal vähe valu ja hingepiina tuli kannatada? Kuigi see kõik on nüüd möödas, jalgade kaotus ja puudus on sul surmani meeles, kas seda kerge on kanda?... Ja missugune tore mees ta oli. Blondid juuksekahlud lehvisid igal võistlusel üle spordiplatsi. Rügemendi parim kümnevõistleja, kõrgushüppaja ja suusataja, ma ei mäletagi, mida ta kõik tegi. Naine näitas mulle kord Ossi auhindu - pool puhvetikappi oli neid täis! Vähemalt see oli õnn, et ka naine pääses pojaga Saksamaale, perekond ikka mehele seltsiks ja abistajaks. Kuuldavasti olla nad laagris Inglise tsoonis.

Julius, sinu vana sõber ja töökaaslane," järgneb järgmine elulugu, olgugi et ma veel eelmise kohta pole sõnagi lausunud ja mõtlen. „Juliust ei ole enam. Siin üks ta rindekaaslane rääkis, et oli endale Aussiggi juures kuuli pähe lasknud. Oli juba varem toonitanud, et ivan teda elusalt ei taba, „kas surm siin või Siberis" oli endale põhimõtteks võtnud. Nagu oma saatust ette teadis, sel korral, suure taganemise ajal oli granaadikild tal jala sodiks löönud, mis sa teed, kui edasi ei pääse? Relvavennad aidata ei saa, venelased ümber, katsu, et omagi eluga pääsed. Ega muud sel juhul üle jäänud... Nagu kuulda, pole naine poja ja tütrega kodumaalt välja pääsenud. Julius kogu aeg rindel, kellel sealt aega oli ütlema tulla, millal see paras aeg põgeneda on?

Volli ja Aleks on Geislingeni laagris, olid Saksamaale jõudes mundrid nurka visanud ja eraisikutena tööle asunud, nüüd vähemalt elu ja tervis alles ja Saksamaa rinde raskused kandmata. Ega seda kõik saanud teha, doktor Mäe käsud ja sakslased ajasid endisi rindemehi sõja lõpuni taga...

Teisi meie lähemaid tuttavaid sa muidugi tead, kes varemalt juba Siberisse küüditati. Neid samuti mäletad, kes

puhkavad Narva, Tartu ja Sinimägede all? Jah, eks neid ole Venemaal ja Läti mullas, nagu Mart ja Juhan... Küll see venelase saagiahnus on hävitanud palju meie inimesi, kodusid, perekondi ja lõpuks Vabariigi!" lõpetab proua ohates.

Veel ei jõudnud omalt poolt midagi küsida ega juurde lisada, kui torgati erineva küsimusega värskelt valutavasse kohta:

„Kuidas sinu enda perekonna asjadega lood on? Ma nägin su naist korra pärast sõda, otsis inimesi, kes sinust midagi teavad või on kuulnud. Nüüd hiljuti kuulsin, et olevat abiellunud ja pealegi venelasega, mis küll imestama paneb. On see õige või, eks sa ise peaks paremini teadma?..

„Õige küll - ja mulle päris valus tõde."

„Oled teda juba näinud või lähed alles kohtama? Kes teab, võib-olla tuleb sinu juurde tagasi?"

„Ei, ma pole teda näinud ega tea, kus ta asub. Kuulsin seda lugu omaste suust, ja kuidas ma venelase naist saan endale tagasi võtta, ta olevat ju ametlikult abielus..."

„Jah, siis on sul õigus küll. Ega temalgi kerge tunne ole, kui kuuleb, et elus ja terve oled. Ole mees ja ära sellepärast pead norgu lase, ise kõik sõja supid läbi keenud, nälga ja valu kannatanud, küllap läheb seegi südamevalu aja jooksul mööda. Siin laagrites leidub vallalisi naisi küllalt, leiad uue ja abiellud, vahest pääsed sel moel laagri koosseisu ja elu läheb edasi... Ega üksikutel naistel siinne elu kerge ole taluda, eriti kui last pole, kelle eest muretseda ja hoolitseda. Ole nagu üksik hunt metsas, pettumused ja mälestused tagaajajateks kannul... Palju vallalisi, sõjaleski ja ka küüditatud meeste naisi tuli sellepärast kodumaalt välja, et olid tutvunud saksa sõjaväelastega, need lubasid kergel käel Saksamaale jõudes abielluda, kõigele lisaks teadmatus ja hirm venelaste vägivalla ees - nii otsustatigi kaasa sõita...

Muidugi lõppes vähestel see sõit altari ees. Enamasti ütles sihtjaama jõudes Fritz Leidale või Lindale: mine teisest vaguni uksest välja ja oota jaamas, kuni tagasi tulen ja toa muretsen - praegu pole aega, mul juhuslikult oma Gretchen väikese Fritzuga jaamas vastas!... Mulle endale on paar pettunud naist seda pihtinud," lõpetas naiste õnnetuse kirjeldaja.

„Kas sellepärast soovitad soojalt neid mahajäetud pruute, et ka mind jättis naine maha ja läks venelasega, või on see uue õnneliku abielu vormel, et mahajäetu sobib mahajäetuga? Minu arvamise järgi pole naine trammivagun; kui ühest oled maha jäänud, siis ootad järgmist ja kargad esimesele saabujale peale - ja hüppad maha, kui sihtkohta oled jõudnud... Kuhu ta sõidab või keda ta veab, pole sulle enam tähtis..

Proua vist märkas, et olin haavunud tema lohutusest, ja lisas jutu jätkuks nagu parandades:

„Ega ma kedagi sulle soovita, eks sa ise vaata, ka korralikke naisi on küllalt. Räägitakse, et ainult Saksamaal olla sõja tõttu naiste ülekaal meestest seitse miljonit. Ma niisama rääkisin, mida olen kuulnud. Muidugi on vana tõde, et sõja ajal on kõlbluse ja moraali langus, sest inimene ei tea, kas ta homme enam elab, ja sellepärast tahab veel elult võtta, mida ta pakub. Meietaolised koduta hulkurid on sunnitud selles õhkkonnas edasi elama, niikaua kui seda elukest jätkub," lõpetas proua ohates, sest poeg saabus koolist koju.

Pärast sööki, mille alla isegi klaas kangemat ei puudu, kavatsen paari tuttavat ootamata külastusega üllatada. Välisuksed, majakorrad ja toanumbrid juhatatakse kätte - eksimist pole karta.

Jõudnud vastava numbriga ukse taha, kostab toast mitmehäälelist kõva juttu. Koputusele järgneb vaikus, kutse peale sisenedes näib, nagu oleks mingit tähtsat koosolekut peetud. Tuttav istub nagu juhataja laua ääres, naine voodi serval. Kolm keskmistes aastates ja neljas tublisti eakam, kes kannab kulunud kõrvade ja läikima hõõrdunud ninaga hõberebast, istuvad tekkidega kaetud kastidel-kohvritel. Kaks vanemat härrat hoiavad taburettidel laua läheduses positsiooni.

Tuttav tutvustab mind toasolijatele. Tekib vaikus nagu ikka harilikult uue võõra juurdetulekul. Küsin vaikuse täiteks, kas segasin oma tulekuga nende asjaarutamist või koosolekut?

„Oh ei, mitte sugugi, meie arutasime niisama maailma asju," vastab tuttav muiates. „Pajata parem ise, kuidas sul elu läheb, me pole vist kodumaast saadik üksteist näinudki. Nagu kuulsin, olid sa kogu aeg rindel?"

„Seda küll, aga rinnet enam pole ja elu peab kuidagi minema. Praegu mängin huvireisijat, ühest uksest sisse, teisest välja, ei kodu ega kohta kuski..."

„Siis olete ju päris suurärimees, kui nii la ilt käimist ja järjest lennus," võtab „hõberebane" jutuotsa oma kätte. „Ega juhtu koirohtu ja küünelakki kaasas olema?" Ja vastust ootamata päästis hammastetammi tagant sõnade voolu valla, neid tuli nagu kuulipildujast ridatuld. Kuulajad suutsid vahetevahel kinnituseks ainult pead noogutada.

„Mul kallis kasukas, ei anta siin riietekappi ega kedagi," algas nurin, „koid kipuvad sisse, ongi karv nagu kohati lahti. Käed ja küüned nagu pesunaisel, ei julge toast välja inimeste hulka minnagi. Ei tea, kuidas need tüdrukud amide laost kõiki asju saavad, aga nii üles mukitud ja värvitud, et häbi näha. Ei mina varem niisugust elu ole elanud. Mees teenis Tallinnas hea koha peal. Linnas oli meil maja ja Nõmmel suvila. Mõlemil pähklipuumööbel sees. Siin maga nagu moonakas kõval koikul ja kükita pakk-kastil. Ei saa öösel magada, hommikul tõustes küljed valutavad. Vaata, pole

eluilmas niisuguse asjaga harjunud... Ei mina ise teind midagi, kõik teenija seadis korda. Küll nendega oli tegemist ja tüli. Mõni tahtis sind paljaks varastada, teine venis nagu tigu mööda põrandat, oli isegi neid, kes vanamehe raamatuid oma tuppa tassisid ja öösel lugesidl Üks oli päris põrund, see tahtis vanamehele külge lüüa, aga ta lendas ka päeva pealt majast välja!..."

„Kas said päris süüteo pealt kätte või kuidas?" küsis üks meestest.

„Sa, Jüri, muud ei mõtlegi. Mis sa arvad, et ma selle mehega elaksin, kes teenijatüdruku juurde magama läheb?... Õhtul kutsus vanameest kinno, ja veel minu kuuldes!... Viimane teenija jooksis põgenemise ajal minema, korra oli kuulda, et pidavat Rootsis olema. Midagi ei saand kaasa tuua. Kõik lauahõbe jäi maha, siin söö plekktopsikutest. Ega sel ajal keegi teist aitama tulnud, igaüks tassis oma kraami. Vanamees mul kah niisugune saamatu tohman, veab raamatuid kaasa. Kas neist nüüd taguots kaetud või kõht täis saab?"

Keele puhkamiseks teeb „hõberebane" pausi ja oma teravmeelsele väitele kinnitust otsides vaatab küsivalt ringi.

Keegi vastu ei vaidle, kõigile on päevselge, et raamat kedagi ei kata ega kõhtu täida - välja arvatud muidugi kirjutaja ja kirjastaja.

Tahtes kaasa tunda teise inimese hädadele ja kurtmisele, tähendan omalt poolt:

„Ei mina varanduse kaasatoomise muret seni küll pole tundnud. Ainuke riigi poolt antud vorm seljas, püstol vööl, viiskümmend padrunit ja paar pakki tubakat taskus, see oli kõik, millega kodumaalt lahkusin..."

„Eks ta ole jah," paneb „hõberebane" puhanud keele jälle liikuma, „niisugusel põgenemise ajal on sõjaväes palju muretum olla. Ülemad muretsevad, mida sa teed või kuhu lähed. Alati omad suurtükid ja lennukid ikka kaitseks. Ei erainimesest hooli keegi, tahad rongi või autole ronida - jälle sõjaväel eesõigus... Praegu siingi, istu laagris, kuhugi kaugemale minna ei saa. Valva iga päev, mida sulle antakse. Kui ennast kohal pole - pühi suu puhtaks. Vanamehest pole ka äritegijad, sigaretid ja seebitükid petetakse poolmuidu käest ära, ja kuhu mina nõrk naisterahvas üksi oskan minna, tapavad veel ära, neegreid ja metslasi kõik kohad täis. Näe, endised sõdurid sõidavad ühest tsoonist teise, teevad äri ja elavad hästi. Mis see laagris istumine parem on?"

Üks taburetil istuvaist meestest tahab vist sõdureid ja ärimehi kaitsta ja lausub:

„Ega see äriamet ole kerge pidada või mis äri see tühi ka on, kui mõni pakk suitsu taskus ja seebitükk seljakotis. Kõrvaltblokist Sass tahtis ka äri teha, aga kas olete kuulnud, kuidas see lõppes?"

„Ei ole, mis temal siis juhtus?" on kuulajad uudishimust põnevil.

„Nagu kõik teavad, on siin soolasest kraamist suur puudus, Sass läks siis Inglise tsoonist heeringaid tooma, seal pidi neid rannast päris odavasti saama. Tagasi tulles nabis MP mehe tsooni piiril kinni ja näita lagedale, mida kotiga kaasas vead. Ah haal mustaturu hangeldaja peos, Sassil kümme naela heeringaid plekktünniga kotis. Sass seletanud vastu, et mitte ühte pole müügi jaoks, olen ise vana randlane ja soolase kala armastaja, kõik viin endale söögiks. Küsitud, kus tööl käib? Sassil polegi tööd, elab DP laagris. Noh, siis pole tähtis, kus neid heeringaid sööd, astu putkasse ja enne välja ei pääse, kui heeringad otsas. Sass istub putkas, heeringatünn kõrval, igal hommikul toodud pang vett ja kannikas leiba lisaks. MP-d ise itsitanud ja käinud vahel vaatamas, kuidas tünni sisu väheneb. Viienda päeva õhtuks sai tünn tühjaks ja mees lasti putkast välja. Pole nimegi kirja pandud. Küsitud ainult, kas lähed uusi tooma? Sass on nüüd heeringate peale nii vihane, et ei luba nende nime tervel eluajal oma suhu võtta... On neil amidel ikka kombed ja seadused küll, ei tea, mida nad teeksid, kui hobusega äritseja kätte saaksid? Kas panevad ka hobuse ära sööma?..."

„Ei see maailma elu niimoodi kaua kesta," veab kõrval istuv mees jutu teise rööpasse.

„Aasta või ka poole pärast oleme kõik oma kodus ja oma rahva hulgas. Las tuleb kevad, siis hakatakse vankal särki pükstesse ajama. Kas arvate, et eesti ohvitserid naljapärast mehi kompaniidesse värbavad?... Pange tähele, enne väike väljaõpe ja siis läheb lahti. Sõda tuleb, ja ta peab tulema!...

„Minu mees arvab sedasama," kinnitab üks naistest.

„Ühel päeval olin hiljuti jaamas ja nägin oma silmaga, kui rongi peal oli presendi all kaks toru moodi asjakat, neeger oli veel püssiga juures. Mis nad muud olid kui suurtüki torud. Eks nad pea hakkama juba neid rinde poole vedama…"

„Mina kardan hirmsasti sõda," hädaldab „hõberebane". „Tallinna pommitamise ajal olime Nõmmel suvila keldris. Maa põrus ja aknaklaasid tirisesid, ma värisesin üle keha, pugesin tekkide vahele, hoidsin kätega kõrvu kinni, aga midagi ei aita... Mul oli väga tark koer, üks ministriproua välismaalt tõi, see kartis nii, et puges mulle niuksudes põue... Vanamees hull käis õues vahtimas, kutsus mind ka, tule vaata, valge nagu päevaajal, ..jõulupuid" taevaalune täis! Ei mina julgenud välja minna, saad veel pommiga pähe! Pärast pommitamist oli mitu päeva seest lahti ja kere valutas, käisin isegi arsti juures."

Nende tõestisündinud juttude kuulamisest sai isu kurguni, tõusen istmelt ja asutan minekule. Mul pole endast neile midagi põnevat ega huvitavat rääkida. Rinde raskused ja vangipõli on täpe nende murede kõrval, mis mahajäänud

majade, mööbli, lauahõbeda ja vaipade pärast tuntakse ja kantakse...

Tuttav saadab välistrepini, kutsub teine kord tagasi. Nagu vabandades viitab peaga toa suunas - nägid isegi, tuba võõraid täis, ei saanud omi asju rääkidagi. Mis sa teed, siin palju mitmesuguseid inimesi koos. Paned ukse kinni või ütled neile tõtt näkku - siis oled kõmmude käsilane või natside sabarakk. Parem pea suu ja ohka kaasa suuremate hädaliste hädadele ja rikkamate kaotatud rikkusele - siis oled vähemalt oma mees...

Seadsin sammud teise tuttava, endise eesti politseikonstaabli poole. Varemini asusid meie korterite uksed paar aastat vastakuti.

Kui tuppa astun, istub kogu pere laua ääres mingi raamatu ümber ninapidi koos.

„Eks praegu lähe eesti rahva vanasõna täide: tuleb mäe- ja meretagune, jääb tulemata maa-alune," sõnab konstaabel vastu tulles mulle kätt ulatades.

„Mida sa uurid ja puurid kogu perega kirjatähtede juures? Koostad vist mahajäänud varanduse - naise kulpide, kausside, laste mänguhobuste ja oma esindusmõõga kohta protokolli?" küsin vastuseks.

„Ah tühja varandusest! Mis hundi suus, see hundi keres, olgugi et hunt on venelase kohta liiga õrn sõimusõna," lööb tuttav käega. „Tuupisin siin koos perega inglise keelt, vahest läheb elus vaja, nagu kuulda, lubavad peatselt kõik riigid oma piiriväravad meiesugustele hulgustele avada. Häda mul perega, kasvavad üle pea, muti kah tüdrukutega ühes nõus ja norivad, et isal kõva pea nagu ränikivi, aga kas sa oled kuulnud, et kalliskivi sammaldab?" ja just nagu küsimuse tõenduseks tõmbab käega üle palja läikiva pealae.

„Omal ajal sai neid keeli õpitud ja need kõlbavad veelgi kasutada," jätkab keeleküsimust, „aga inglise keel on nagu ristsõnamõistatus. Eks vaata ise siia," ja keerab raamatu mulle ette. „Laudlina, raamatu kaas, pudeli kork, päevatekk, veksel, püstoli teisele nina alla torkamine ja veel rida asju - kirjutatakse kõik ühtemoodi!... Siin teine kummaline kolmetäheline sõna „bay", ja see tähendab loorberipärga, merelahte, seinatühemikku, koera haukumist, enesekaitset ja kõrbi hobust! Aga pea meeles, välja loetakse seda sõna nagu türgi paruni tiitlit! Kui eksikombel seda sõna kõva p-ga kirjutad - siis tähendab juba puhtas rahas maksmist. Mutt lorab, et kui kõva p-ga välja räägid, siis tähendab koguni harakat ja õunakooki, isegi head päeva saab selle sõnaga ütelda, aga ma ei tea, kuidas. Kui loogiliselt võtta, peaks eesti keeles kirjutama oinasarv ja välja lugema hobuseraud. Ühed kõverikud mõlemad... Paabeli torni ehitamise mõtte algatajad oleks pidanud kõik Siberisse küüti tarna, oleks vähemalt maamunal üks keel valitsenud, olgugi juudi keel, mis vasakukäelistel kergem õppida. Omal ajal vene keele õppimine lõhkus hambaid oma susina ja põrinaga, nüüd inglise keel jahvatab oma keerukusega viimased ajurakud tolmuks... Jätame nüüd tänaseks keeleküsimuse, lapsed, pange kodinad ümber ja välja mängima. Muti, pane pann sooja ja viska kirves patta! Mul endal siin koikujala taga tige pudel, pole üksinda julgenud kallale asuda, eks proovime vana sõbraga, kas saame jagu, ja ajame suutäie mõnusat juttu."

Jutu suutäis ei tahagi lõppeda. Oleme läbi kõndinud kõik lahuselatud ajarajad ja lisaks endisi ühiseid meenutanud. Pudeli sisu on keele määrimiseks ära tarvitatud ja uuski teise koikujala tagant lauale ilmunud. Kirves on „pehmeks" keedetud ja pudelite sisule kiiluks kõrvale lisatud, aga jutud veel ei lõpe. Muti aitab muidugi jutule ja klaasitõstmisele jõudumööda kaasa, eriti kui teema kaldub põgenike naissoo rindele.

Jutuga selle koha peale jõudes paneb käe kinnituseks südamele, kui ma uskuda ei taha, et ühes laagris sündinud blondil eesti naisel poiss - ja must nagu pitsatipulk!...

„Siin pole midagi imestada ega uskumatut. Vabariigi ajal käis neeger Siki Eestis maadlemas ja sellest ühest mehest tekkis juba musta suguvõsa idu. Siin on neid „maadlejaid" tuhandeid ja naine jääb nõrgemaks pooleks, tal on juba loomu, poolest nõrkus kõige uue vastu, juba riietusmoodidega alates…" õigustab muti naissoo eksimusi.

„Kaua sinu arvates säärane põgenike elu niimoodi kestab ja kuhu me lõpuks välja jõuame?" pöördun küsimusega sõbra poole.

„Ainult kaks meile vastuvõetavat teed viivad siit laagrist välja. Esimene ja kõige soodsam, kui puhkeb sõda. Kes selles ellu jääb, pääseb kodumaale oma koju, sest lääneliitlaste aatompommidele vanka vastu ei saa. Muidugi on enamikul kodud hävitatud, piirid ja pered segamini ja elu tuleb peagu otsast alata. Aga me oleme oma kodumaa pinnal ja oma rahvas ümber. Teiseks, nagu kuulda on, teevad ülemereriigid piiriväravad lahti ja lasevad põgenikud sisse - tuleb jälle elu täiesti uuesti otsast alata, pealegi võõra rahva hulgas, võõra keele

ja kommetega. Siin sõjast purustatud Saksamaal, pealegi venelaste jalus, vaevalt meile võimalust antakse endale mingisugust rahuldavat kodu luua. Mida kauemini meie rahvas tegevuseta on ja armuleiba süües laagrites istub, seda rohkem ta vaimselt alla käib. Juba praegu on tihti märgata väiklast saagiahnust tasuta jagatavaile esemeile ja elamispinnale. Sageli on jagatavad esemed ja toanurgad kasutamiseks kõlbmatud, aga kadeduse ja tüli tekitajaks küllalt head.

Juba see annab inimese siseelu muudatusest küllaldase tõendi, et enamik ilustab kodumaale mahajäänud isikliku elu

mitmekordselt paremaks. Peipsiäärsel sibulakasvatajal jäi „kusagile“ maha vägev talu tõukarja, traktorite ja sulastega. Majateenijal oli endal teenija ees ja taga, autojuhi naine on siin muutunud transportfirma direktori prouaks, jala ei vantsinud keegi, linnas käidi sisseoste tegemas taksoga või vähemalt voorimehega...

Kooliharidust ära puuduta, tunnistused põgenemisel kadunud, ja kui vaja, neid saab kahe tunnistaja juuresolekul saksa notari juures väikese tasu eest teha. Algkooliga lepivad vähesed, vähemalt keskkool või mõni klass selles käimist teeb põgeniku haritlaseks. Siin alumisel korral elab üks selline keskkooli lõpetanud „preili“, kirjutas toidusappa minnes toakaaslasele ukse külge kinnitatud paberitükile: „Võdi on madi aal. Ma isse õlle soki saapas." Niisugust emakeelt meie keskkoolis küll ei kirjutatud!

Õieti on minu arvates need eksimused ja valed oma tõelise mina vastu alguse saanud juba okupatsioonide ajastul, kui inimene oli sunnitud enda kaitseks välja mõtlema igasuguseid valesid. Okupandid isegi õhutasid nuhkimist, kaebusi ja valet... Kui inimesed jälle saaksid vastavalt oma võimetele ausat tööd teha, kui kaoksid skriinimised ja küsitlused, kus tungitakse peensusteni su eraellu kolm inimpõlve tagasi - siis kindlasti kaoksid need väärnähted, mis siin kitsastes oludes üksteise seljas elades aina rohkem võsusid ajavad," lõpetab sõber pagulaste hingeelu varjukülgede valgustamise.

Kell näitab hilist tundi, aeg on magama minna. Ka tühjendatud pudelid oleksid nagu endale silmalaugudel koha leidnud. Palju klaasi tõstnud inimese jutus tõtt ja õigust leidub, selles on vist igaüks kogenud...

Väljas karge jõulupühade eelne öö, sügavmust tähistaevas kummub üle linna. Pagulaste majablokkide akende read säravad tuledes - tegevuseta inimestel on magama minekuga aega küllalt...

Jalutan pikkamööda öökorteri poole, karge õhk elustab mõtteid, kuid nad mingit kindlat pidepunkti ei leia ja hüppavad nagu rändlinnud raagus puul... Just nagu ma isegi pean pidevalt rändama ja ei tohi ühessegi laagrisse ega ühessegi tuppa sisse astuda selle mõttega, et sinna eluaset soetada... Vabadust on, kuid rahu pole. Küsitav on, kas meie põlvkond teda üldse leiab? See hingepõllu umbrohu seeme hakkas juba kodumaalt lahkumisega idanema ja ta kasvud sirguvad päev-päevalt tugevamaks...

Öömaja ukse taha jõudes tulin otsusele: homme sõidan esimese rongiga Geislingeni Aleksit vaatama.

Hommikul keelati ärasõitu kombekohaselt, aga see oli enesestmõistetav, et siin pikemalt pole mõtet peatuda, sest kaua sa teiste armuleivast armuleiba sööd...

Päev loksumist külmas katkiste akendega vagunis, aga see päev ei tundunud pikk olevat, sest kõik laagris kuuldu-nähtu võis veel kord läbi mõtelda... Jõulu reede õhtul jõuan videvikus pärale. Koputan uksele, sõber Aleks on õnneks kodus.

Üllatust ja tõsist jällenägemise südamerõõmu on väike tuba seinast seinani täis. Jutuga öömaja küsimuseni jõudes jääb Aleks mõttesse.

„Kuidas sa mind üles leidsid, kas küsisid kustki juhatust või käisid selle maja ülaltubades?"

„Tulin jaamast otse su ukse taha, Augsburgist anti nii täpne kirjeldus, ja mul on vist isegi plaan taskus, eksimine oli võimatu."

„See on hea, et võõrad sinu tulekut ei tea. Siin on meil niisugune seadus, et DP laagritest väljavisatud sõdureid ei tohi öömajale võtta, vastasel korral lendad koos ööbijaga laagrist välja. Eks sa tea, et õelaid inimesi on maailmas rohkem kui häid... Siin keldriurkas küll palju inimesi ei käi, ja ega sul väljas pole vaja ütelda, kelle juures peatud. Ma ise olin varemalt majavanem, aga mulle ei meeldinud see alaline naiste pliidiaukude sõnasõja lahendamine. Praegu käin laagrile metsas puid lõikamas, vabas looduses peletab töö muremõtted ja antakse ka lisanorme. Uus majavanem on arusaaja mees, ma lähen ta jutule sinu asjas, selgitan igaks juhuks olukorra ära. Ega sa õieti kuulugi selle karmi seaduse alla, sest sind pole ju kustki DP laagrist välja visatud ja vangilaagrist väljaviskamist pole seaduses nimetatud," õigustab Aleks rahustavalt minu ööbimise küsimust.

Jälle hoop näkku, pealegi paremalt sõbralt, kes selleks kuriteoks on pimeda leivaisa seaduse poolt sunnitud... Lindpriil inimesel ei ole liiga suure vabaduse tõttu isegi ööbimiskohtal...

Aleksil on kaasüüriline, kena ja arusaaja noormees. Tema meid ei tülita, on kogu öö ametis sama keldrikorra pesuköögis, kus tilgutab jõulumärga „hingeülendamiseks", nagu ise tähendab. Toob esimesest saagist meilegi proovida - pole laita kraam, poiss seda ametit mõistab...

Põrandale saab magamisase ja viskume pikali. Uinumisest ei tule midagi välja, kõik eelmiste ja viimaste aastate sündmused ohtudega sõelutakse läbi, isegi oletusi ja lootusi tuleviku kohta kerkib üles. Sellest kõigest ei ole me põrmugi targemaks saanud, kui juba aovalgust aknast sisse nõrgub ja me uinume...

Aleksil jäi Järvamaale talu, naine ja kolm last maha. Ise oli veel enne Tartu alla minekut jõudnud kodunt läbi käia. Naine lubanud vene rinde lähenemisel hobuse rakendada ja lastega Tallinna poole põgeneda. Rootsist ja Saksamaalt otsinud - asjata... On nad merepõhjas või venelaste küüsis? - need kaks küsimust kumisevad ööd kui päevad kõrvus...

Teadmatus on isegi raskem hingel kanda kui õnnetus. Õnnetusega sa harjud ja ta vananeb, teadmatust hoiavad kahtlus, oletus ja lootus alati valus-värskena... Aleks sikutab kasti koiku alt välja ja toob sellest rätikusse mässitud musta mügeriku esile.

„Vaata, see on naise küpsetatud ja minu käega külvatud rukkist leiva kannikas. Selle pani ta oma käega mulle seljakotti, kui viimast korda kodunt lahkusin. Leib oli veel kuum, tundsin seda läbi koti oma seljal... Rohkem ei ole mul varandust kodumaalt kaasa toodud, kahju, et peotäit mulda ei võtnud, oleks kogu elu algus - maa ja leib kaasas olnud..."

Jõululaupäeva õhtul oli linnas saksa kirikus eestlaste jumalateenistus. Olin sunnitud koju jääma, sest kehakate, püksid ja saapad osutusid kirikusse minekuks liiga närusteks. Aleks pakkus omi, aga need olid mulle väikesed. Sellega ei lõppenud hoolitsus, ta käis tuttavatelt laenamas, kuni kehakate käes, ja mul ei tarvitsenud palja reisi jumalakotta minna. Kirikuesisel kohtas Aleks tuttavaid, läksime lahku, kellalöögid kuulutasid juba sisseminekut.

Avar kirik rahvast tulvil täis, kõik hardalt tõsised pühaliku toimingu ootel. Leian ukselähedasel vabal pingiotsal istekoha. Rahvas tõuseb kahinal püsti, pastor avab üle kiriku kõlavate sõnadega teenistuse:

„Ja ingel ütles: Au olgu Jumalale kõrges, rahu maa peal ja inimestest hea meeli..."

Järgnevaid sõnu ma peagu ei kuulegi, juba need esimesed sõnad ei pääse mõtteringist välja, nagu harilikult suuremal osal inimestel läheb kõne ühest kõrvast sisse, teisest välja, kui nad kombe täiteks peavad midagi kuulama.

Au olgu Jumalale kõrges! Palju seda tõsist austust leidub? Esmalt riputab inimene endale medaleid ja riste kaela, et oma au teistele näha oleks. Milleks peab pastori kaelarist kullast olema? Kas Jumal näiteks kena puuristiga ei lepiks?... Rahu!... Kuidas saab rahu maa peal olla, kui seda isegi inimeste südametes ei leidu, ja palju on neid, kellel teistest inimestest tõeliselt hea meel oleks? Kuidas saab mul venelasest hea meel olla ja kas on seda ühelgi kirikus viibijal, nagu ingel käsib? Ei iialgi! See oleks üleloomulik nõue loomulikult inimeselt... Ma ei saa ilma usuta siin usutemplis viibida, tõusen pingilt ja väljun vaikselt.

Öömaja poole sammudes tunnen endas sisemist rahulolu tagasi tulevat. Kõik inimkonna hingepiinad ja südamevalud, ka minu omad kaasa arvatud, on universumi vaatevinklist vaadatuna tähtsuseta. Niisama rikkus ja võim, kuulsus kaasa arvatud, mis võrdub sisuta koorele koputusega, kust vastu kostab õõnes kõmin, nagu pastori sõnadele kirikuvõlvidelt...

Jah, sõda, rinne ja neist tingitud normaalse elu kõrvalmurrangud mõjutavad sageli sõduri sisemaailma tundmatuseni. Üks, kes varemalt oli kelm, petis ja üldse püstipagan, saab korraga ausaks ja usklikuks. Teine, kes alati härdalt oma õhtu- ja söögipalve luges, tormab ühel päeval rünnakule, vandesõnad suus... Ta oleks nagu kaeviku ees lamavasse laipade hunnikusse kaotanud oma usu ja Jumala...

Ka mina uskusin, õigemini kartsin taevast ja põrgut mõlemaid. See oli minu lakaga pükste kandmise ajastul, kui taludes seinu ehtisid trükkpildid: ülal pilveserval tigedailmeline halli habemega vanamees, välgud peos. Teda ümbritsesid prisked punnis põskedega inglid, kes pikki pasunaid puhusid. Pildi allserval, leegitseval tulel suur tõrvapada - alasti patuseid ääreni täisi Mustad sarvikud, sabad püsti, lõid paja ümber tantsu ja torkisid enda lõbuks harkidega pajas vaevlevaid patuseid. Põrgu eeskoja ukse alla oli suur must madu endale kerratõmbamise paiga leidnud, pikk kaheharuline ja punane keel suust väljas...

Kartsin väga äikest, sest sel ajal just ajas Jumal patuseid välkudega taga, ja missugusel poisikesel pattudest puudus oli? Ka kaevu kartsin, sest sinna ei lubatud vahtida, sülitada, kive loopida ega raketele ronida. Kuulu järgi ei pidanud põrgu väravad kaevu põhjast väga kaugel olema, ja mine tea, millal sarvik patuse poisi tutist kinni haarab ja katlasse veab. Kui pikse ajal ema kodus oli, siis välguhirmu peagu ei olnudki. Ema istus toas, käed ristatud, ja mina kõrval, seelikusaba peos. Veel kindlam tunne oli, kui pea said põlle alla pista... Mõne heledama sähvatuse ja kõvema käraka puhul ohkas ka ema ja nimetas Jumala nime. Sellest järeldasin, et temalgi oli veel tüdrukupõlve patte südamel, sest emana oli ta minu silmis alati eksimatu.

Häda oli tõsine, kui pikse ajal kedagi kodus ei juhtunud olema ja seelikusaba töötas heinamaal või kaugel põllul. Aga pole häda, kus abi ei leidu. Ka mina avastasin välgukindla varjendi. Õieti leiutas selle kindla paiga mu truu sõber Muri. Nii kui must pilverüngas silmapiirile kerkis ja vaevalt kõminat kuulda võis, puges Muri kiiresti suurde reheahju. Mis mul üle jäi, ega paremat paika olnud kuski. Vedasin vana tühja viljakoti ahju põrandale mugavuseks, ja seal me kaks vaest patust värisesime, kuni pikseilm üle läks.

Ega Muril minu arvates palju patte olnud, ainult üks, aga suur, sest ta käis kanapesades munavargil, ja varas oli meie pere arvates, vähemalt inimeste suhtes, kindel põrgu kandidaat. Isa küll puhus korra muna tühjaks ja valas tärpentiini asemele, toppis võltsmuna Murile hammaste vahele ning sealjuures kloppis püksirihma pandlapoolse otsaga sabapoolsest otsast varga kombeid välja. Kisa ja kiunumist oli õu täis ja mul oli kahju haledusega pooleks seda nuhtlust vaadates. Endamisi lootsin salaja, et Murile vargusemood alles jääks, siis pole mul ainsa patusena vaja üksi reheahjus

väriseda, kui süütu Muri Jumalat kartmata õues ringi kargab. Mu soov läks täide, munade vargus kestis edasi, ainult seda toimetati salaja, täpselt nagu inimesed varastavad. Alles siis pääses ema vargust süüdistav kisa lahti, kui Muri nurga tagant saba Uputades tuppa tuli, endal vuntsid ja habe munakollasega koos...

Teine pahategu oli viljaorastesse aukude kraapimine - see ju lausa jumalavilja hävitamine! Aga Muri hävitas sealjuures hiiri ja need olid omakorda Jumala nuhtlus. Nii et pahateoga võis peagu pahategijat hävitada - selle patu piirjooned jäid mulle ähmaseks.

Enda patte ei maksa kirjeldada, neid tuli järjest juurde, koorem kasvas, olgugi et paljud vanad ilma karistamata aegusid.

Kord küsisin emalt: Miks koeri kirikusse ei viida? Las paluvad oma patud andeks, siis saab sellest alalisest välgu ja müristamise hirmust lahti. Kodu nad oskavad päris viisakalt sitsida, käppa tõsta ja leiba paluda...

Ema sai vihaseks ja käratas: „Poiss, suu kinni! Kui sa veel niisugust patulora välja ajad, siis otsin luua seest selle vastu rohtu. Katsu veel müristamise ajal mulle põlle alla pugeda."

Vaat sulle lops, mine koera hinge patuhirmust päästma - saad endale patu kaela ja põllealune varjend kah läinud...

Välguasjandus selgis, kui juba Jakobsoni lugemiseraamatust piksevarda leiutamist oskasin lugeda. Sellest saadik, kui füüsika õpperaamatud olid õpitud ja vastatud, istun meeleldi äikese ajal akna all, vaadeldes ilusat ja võimsat looduse mängu.

Aleks astub tuppa. Imestab, kuidas ma enne koju jõudsin? Seletan midagi ukse lähedal istumisest ja kiirest tulekust. Ei taha lihtsalt temale oma lapsepõlve kinolinti uuesti vändata ega sisemuse paljastamisega kallil õhtul tülitada.

Küsin muu seas, kuidas talle jutlus meeldis?

„Ma ei kuulnud, eks ta olnud nagu tavaliselt jõuluõhtul. Mulle tulid endised jõulud meelde - juba lapsepõlvest alates. Ega nad kõik olegi meeles, aga üksikud. Nagu tead, kasvasin talus, edasi sõjaväeteenistus ja pärast seda naisevõtt, jõulupühade ajal olidki meie pulmad. Pere kasvas, juba otsi poisipõnnidele kingitusi ja mängi jõuluvana... Mis sellest rõõmust ja kõigest järel on? Istu siin võõramaa kirikus ihuüksi nagu hulkuv surematu juut. Kurat, süda kargas ääreni täis. Kelle süü pärast? Va täitanud haiseva venelase kommunismi pärast, nagu oleks tal Siberis vähe ruumi, et trügib meie väikese rahva maalapile. Ei jõudnud oma mõtetega lõpuni, kui jutlus lõppes ja kirikust välja tulin," lõpetab Aleks.

Meil pole aega edasiseks mõtete arutluseks. Sama maja ülakorrale on kutsutud jõuluküünlaid põletama. Jätame kuued oma tuppa, sest minu lapitud näruga ei julge tule lähedalegi minna, arvab Aleks.

Ülal toas on jõululaud vangisilmadega vaadates rikkalikult kaetud. Mitmemõõdulised pudelid valvavad roogadest vaba lauaruumi. Aleks asetab oma kolmetärnilise eelmistele lisaks. On märgata pererahva maitsekust, kogu olemises on toonitatud kodumaa omapära, niipalju kui see võõrastes oludes võimalik.

Külalisi koguneb tosina ümber lauda, naissugu näib olevat ülekaalus. Meie Aleksiga saame mõlemad endale neitsikud lauanaabriks. Minu blond naabrinna sosistab informatsiooni:

„Ega igal pool nii jõukalt pühi peeta, siitpere mees on ameeriklaste juures Nellingenis tööl - sellepärast."

Mõnus olemine kestis hiliste hommikutundideni. Lauldi jõulu- ja lõpuks ka ilmalikke laule, söödi ja tõsteti klaasi pühade terviseks nagu tavaliselt. Just kui kokkuräägitult ei puudutanud keegi möödunud pühade häid ega halbu mälestusi. Oli nagu hirm, et ärkame hetkelisest unustusest homsesse halli pagulase tulevikku...

Meil Aleksiga jätkub und esimese püha keskpäevani. Ta soovitab mul õhtul koolimajja invaliidide jõulupuule minna, kuuldavasti jagatavat seal väikesi kinkepakke, ja ega see mullegi liiga tee, sest olen ametlikult invaliidiks tunnistatud. Kindlasti kohtan seal ka tuttavaid relvavendi. Peamiselt viimasel põhjusel nõustun ja Aleks läheb peolisele kuube laenuks otsima.

Jõuan veidi vara koolimajja. Annan üleriided hoiule, rahvast on veel vähe, kavatsen enne saali minekut koridoris sigaretti tõmmata. Saali uks avatakse ja sellest väljub tol ajal kompaniis kantavas mustas vormis ltn. Pruus. Ka tema on äratundmisele jõudnud ja hüüab mulle kätt ulatades:

„Oo, tere! Tore, et elus ja terve oled. Sinust mitmel korral rääkimist olnud, aga keegi ei teadnud, kuhu kapitulatsiooni ajal kadusid. Arvasime, üks kahest: kas Siberis või lõid tšehhid su mättasse."

Selgitan mõne sõnaga seda kadumist, olemist ja pääsemist. Tema omalt poolt lisab:

„Seda ma arvasin, et kustki välja ilmud, aga neid on vähe, kes Tšehhi põrgust eluga pääsesid. Küsitav, kas minagi seekord oma naisega Ausiggist oleksin nii kergesti välja pääsenud, kui sa mitte seda rahapeotäit poleks andnud... Aga kuidas kavatsed nüüd oma elamist seada? Laagrisse sa kindlasti selle kirju minevikuga ei pääse. Tahad sa tööd teha või oled seda juba kustki leidnud?"

„Tahaksin küll, kui tööd oleks, aga selle mõne päeva jooksul, mis Saksamaal viibitud, pole kuulnud, et kuski tööd pakutakse."

„Küll ma tööd muretsen, saad esialgu Schwabachi ameeriklaste toidulattu laotööliseks. Ise sain laokompaniisse vahirühma ülemaks, sõitsin just sel põhjusel siia, et endisi sõdureid sinna sokutada, aga tulijaid on enne uut aastat vähe, tahavad pühad enne ära pidada. Pealegi on terved mehed laagritest laiali pekstud ja invaliidid pole raskemaks tööks võimelised."

„Millal peab ära sõitma ja kas seal on ka mingi võimalus kehakatte saamiseks?"

„Rong väljub Nürnbergi poole mõne tunni pärast. Kui selleks ajaks saad jaama tulla - sõidame minema.. Tööriided antakse kompanii poolt."

„Tänan väga, oleme rääkinud - tulen kaasa..."

Pruusi vahendusel antakse mullegi kingituspakike - paar pakki sigarette ja lisaks šokolaadi. Ärasõidu aeg läheneb. Ruttan Aleksi poole. Pean oma aega jagama linna tornikellade järgi, sest endal seda haruldast masinavärki pole. Tänades jätan laenatud „suled" toolikorjule, luban kohe kirjutada ja Aleksi parimate soovide saatel siirdun jaama. Millalgi ei tea inimene, kus õnn võib naeratada... Alles paari tunni eest ei teadnud, kuhu homme oma pea pista, aga praegu mõõdavad nälginud säärekondid samme ameeriklaste lihapottide poole...

TEELAHKMEL

Jaamas ja rongil püüan leitnandist eemale hoida, sest mu närune välimus pole ohvitserimundrile kuigi ilusaks trabandiks. Pruus pärib varsti mu eraldumise põhjust ja seda teada saades läheb päris kurjaks.

„Oled sa hull või? Millest sa arvad, et sinu närusid häbenen?... Ma võtaksin praegu omamaalase kaltsudes sandi sülle, kui tal istet pole, aga Churchill saaks jalaga, ja venelane väärib ainult tina. Kas need meie närud on, mida kanname?"

Mul oli sisemiselt soe, et niisuguse arvamisega mehi veel pagulaste hulgas oli.

Aeg möödub jutuajamisel kiiresti. Rong peatub Nürnbergi jaamas. Istume ümber trammile, sest tööliste vastuvõtmine ameeriklaste poolt ja arstlik kontroll toimub „Valga" nimelises DP laagris. Ühte tühja barakiruumi sisse astudes näib trobikond töötahtjaid ees olevat. Ahju ees istub ameerika kapteni vormis mees ja topib sellele hoolega puid sisse...

„See ongi kapten Mocksley, sinu tööle värbaja ja suur eestlaste sõber," sosistab ltn. Pruus.

Kaptenit oleks välimuselt ennemini kapraliks võinud pidada kui võrrelda teda eesti või saksa ohvitseriga, aga mõnikord võib ka kehvas kestas hea tuum peituda - venelane välja arvatud...

Mehi vist rohkem pole juurde tulemas, meid kästakse ritta asuda ja kapten teatab, et oleme tänasest päevast arvates ameeriklaste toidulao töölisteks arvatud.

Arst käskis veel ühes toanurgas püksinööbid lahti teha ja säärevarjud põlvini lasta - sellega oli ka tervise kõlblikkus kindlaks tehtud ja võisime Schwabachi töökohale sõita. Ei mingit küsimust mineviku, nime, dokumentide ega eluloo kohta. Ma lihtsalt ei uskunud, et nii lihtsalt ja ameerikalikult saab asju ajada... Aga sai, ja häda polnud midagi.

Sõitsime trammiga tagasi Nürnbergi jaama ja sealt umbes tunnilise sõidu järele jõuame kohale. Elamine ja olemine algab linnakese keskel, tänavate ristlemise kohal asuvas majas. Tänaseni ma ei tea, milleks sakslased seda maja varemini kasutasid.. Koolimajaks ja kõrtsiks ta ei sobinud, sest puudusid saalid, korterimajaks ka mitte, sest köögid puudusid. Tõenäoliselt võis ta mõne heategeva asutise poolt pakutav öömaja olla, sest väikesi tube oli rikkalikult, ja ka ümberehitust meie tarbeks ei olnud märgata.

Nelja mehega sattusime tuppa, mis meile päris paras. Riietekapid, linaga kaetud laud ja pehme põhjaga voodi puhta pesuga oli nii, nagu olema peab. Ainult köök ja söögisaal asus mõneminutilise käigu kaugusel. Aga toit, ei oska kiitaI Arvan, et vist Eesti minister iga päev niisugust toidulauda endale ei võinud lubada. Seda toidulaua kiituse laulu ei laula ma mitte ussisupi kausi juurest tuleku mõjutusel, vaid ameeriklaste (laovalitsejate) arvamisel, et hiir ei tohi viljasalve ära surra. Meil arvati teisiti vanasõna alusel, et sureb...

Tööliste üldülemaks on lätlane, eestlaste osas käsutab omamaalane kapten Lipping - ja mitte kurjalt. Pruus valvab muidugi lao väravas oma meestega, et keegi vargust ei harrasta. Muidugi seda olukorda kirjeldades võiks ütelda, et laos töötasid eestlased ja lätlased ja väravas valvasid nende elukombeid (varguse suhtes) ka lätlased ja eestlased. Eks seal väravas ja ka laos panime oma vanasõna maksma: käsi peseb kätt...

Samal kohalejõudmise päeval saan tööriided ja järgmisel päeval on tööle minek. Töökoht asus viieminutilise rivimarsi kaugusel, endises saksa vilja hoiu- ja puhastuslaos. Maja lühemas osas paiknes riidevarustus ja pikemas toit, kust varustati ümmarguselt kuuskümmend tuhat inimest. Seal leidus kõike, mida ameeriklasel sünnib hamba alla panna, lisaks haiglate eritoidud ja pühadeaegsed delikatessid. Tühja kõhuga põgenik võis selles kohas õnnelik olla - ja

oligi...

Töö raskuse üle nuriseda ei võinud. Mõnikord rongide tühjendamise ajal tõusis tempo siiski küllalt kõrgele. Neegrist ülemused olid tagasundijad, aga nad ei tasunud meile millalgi seda kätte, mis valge mees nende isaisadele tegi... Isegi mõistsid paremini, kes me oleme, ja „väiksemad vennad" kasutasid meie abi teepaki vargusel, mida saksa naissoo tutvus nõudis neilt küllatulekul...

Minule isiklikult tundus küll töö esialgu raske olevat, sest pikk tšehhi nälgimisperiood oli kehalise jõu sedavõrd välja imenud, et viiekümnenaelalist kartulikotti kergitades tundus, nagu oleks ta juurtega maa külge kinni kasvanud. Aga mõne nädala möödumisel loopisin samu kotte juba autokasti ühe käega.

Päevane töömure ja tugev toit mõjusid algul nälginud kehale ja ka segipaisatud mõtteviisile väsitavalt, õhtul vajusid voodile ja uinusid, olgugi et toakaaslased oma üritustele kaasa tegema avatlesid.

Oma toakaaslastest võin ainult kiitvalt rääkida. Neid ei huvitanud minu minevik, välja arvatud Tšehhi vangipõli. Kaks olid vallalised ja vennaksed. Vanem neist julge elu- ja ärimees, eriti naiste käest õunte ostmisel. Nooremal aga olid alles Erlangeni ülikoolis õpingud pooleli ja palka pidi nende jätkamiseks säästma. Kolmas voodinaaber oli abielus. Kuski laagris elas tal kena noor naine väikese tütrega, need ootasid igal laupäeval isa, kes tuli külla laost varastatud rosinapaki või pekiribaga. Teda ei huvitanud õhtuti maja ümber jalutavad sakslannad, kes igatsevalt meie akendesse vahtisid, ise üks ilusam kui teine...

Selles üksmeelses toas pidin jutu täienduseks oma perekonnadraamalt veidi katet tõstma ja muidugi abielutruuduse negatiivsest küljest. Vendadest vanem peagu käratas mulle juttu korraga katkestades:

„Mis sa vingud oma truuduseta naise pärast, ena asja, mille järele mehel tasub leinata... Kui naisest tõesti puudust tunned, tahad, ma toon täna õhtul kolm naist, kahekümnest aastast kuni neljakümneni? Ega nad ei ole niisugused - tänavalt, nendega võib igaühega abielluda, kui soovid...“

Olin toakaaslaste hulka omamehena vastu võetud, ka töökaaslaste hulgas süvenes sõprus iga päevaga. Mõnepäevase tööloleku järele kirjutasin sellest kõigest (ainult mitte naiste pakkumisest) täditütrele. Andsin aadressi ja arvasin, et sellega on lubadus täidetud.

Iga inimene rabeleb igapäevases elus selleks, et järjest esilekerkivatest muredest vabaneda - või vähemalt neid vähendada. Kui neid üldse pole, siis hakkab inimene ise neid endale otsima... Mul hakkas king selle koha pealt pigistama, et kinga üldse ei olnud. Töölkäimiseks olid riided seljas, niisama jalanõud, aga õhtuti ja pühapäeval linnas jalutamiseks ei tihanud neid kasutada, eriti veel seda arvestades, et teistel kõigil olid korralikud ülikonnad muretsetud. Kes koju jäi, pakkus oma ülikonda lahkesti laenuks, aga kaua sa võõraste tiibadega lendad?... Tihti ei saa lahket pakkumist juba sellepärast kasutada, et kasvult ulatub tuttav vaevalt sinu õlani.

Ma ei lähegi esialgu toast rohkem välja kui tööle, tröostisin ennast. Ümbruse vaatamisväärsed maastikud, Nürnbergi ajaloolised kirikud ja muuseumid, mis veel sõjast säilinud, ega need selle ajaga muutu, kuni ülikonna saan. Ja naised - need muutuvad alati targemaks ja ilusamaks, mida vanemaks nad lähevad, olgugi et naisel vanust polegi...

Ootamatult naeratas õnn mõne päeva pärast ka kehakattemurele, ja isegi nii, et see oli mitmeks ajaks kadunud.

Vana-aasta õhtul sõitis suurem osa töölisi laagritesse tuttavaid ja sugulasi külastama. Uus-aastal töö seisis ja ka selleks päevaks võis ära jääda. Uus-aasta hommikul toodi äkki laoülemalt kiire käsk: „Kõik kohalolevad mehed ..vabatahtlikult" tööle, sest riidevarustuse rong on ootamatult saabunud ja see tuleb kohe tühjaks teha." Ei mäleta, kas lubati isegi lisatasu või tulevikus vaba päev, aga mingit soodustust lubati.

Tuttav riietelao tööline Jakobson jookseb minu tuppa:

„Täna paneme sulle pealaest jalatallani uued „suled" selga! Kõik liigsed närud jäta koju, ainult tööriided selga ja suur sonimüts pähe. Ma toon keldrist vanad saapalabad varvaste otsa...“

Töökohale jõudes oli näha, et rongi tühjendamise valve lasus ainult ühe neegri õlgadel. Ega seal midagi valvata ega käsutada olnud, mehed teadsid ise, millisele majakorrale mingi ese kuulus, ja tassisid varustusekotte nagu sipelgad rongilt lattu. Neeger istus mugavasti pehmes toolis lao ukse juures ja rüüpas termospudelist teed, mis teatavasti viskivärviline, ja meie töövanem kinnitas, et aroomid levinud sealtkandist nagu meie küla saunast, kui seal torust „metsakohinat“ tilgutati... Täna oli ju uus-aasta!...

Kolmekordse lao jaotuse ja esemete paigutamisega oli Jakobson täiesti tuttav. Sõitsime liftiga ühelt korralt teisele ja passisime mulle parajad esemed selga, pesust alates ja saabastega lõpetades. Lõunale tulles panin avarad kummibotikud saabastele otsa ja nahkkindad kaelasidemega mahtusid sonimütsi. Lõunaajal tegin end kodus jälle saledaks ja õhtupoolikul tuli laost välja päevasärke, käterätte, müts ja kingad.

Igakordsel laost väljatulekul otsiti töölised läbi. Libistati lihtsalt kätega üle keha, nööpe ei avatud ja ka saapapaelad jäeti rahule. Kui seljas silmapaistvat küüru ei olnud ja otsija käe alla erilist muhku ei sattunud - tulid puhtalt läbi...

Väraval läbiotsijad tunnimehed olid eestlased ja lätlased vaheldumisi, ja eks mõlemat rahvust töötas ka laos, sellepärast oli otsijate ja varaste vahekord nii sõbralik kui teenistuskohustused lubasid...

Laost kraami väljatoomist omavahel varguseks ei peetud. Oli umbes nagu riigimetsast luuaokste toomine, kui endal kaasik puudus, aga kui kurja metsavahi kätte sattusid, olid juba varaste nimekirjas... Meile oli see vargus vaese põgenik-töölise esmaabi, pealegi oli Ameerika tohutu rikas riik ja meil äraproovitud kogemused rindelt ning vangilaagritest... Kui mõnikord tunnimehe või ameeriklase poolt niisugune isevarustaja tabati, siis karistust ega kohut ei järgnenud, tõmmati lihtsalt lattu pääsemise kaart puruks - sellega jäid töö ja leivata...

Sel uus-aasta õhtul olin kehakatte murest vaba, tänu peamiselt tuttava Jakobsoni sõbralikule kaasaaitamisele. Ega teist pääseteed sel ajal endisel eesti rindesõduril olnud, olgugi et seda mõni autuks kaabakluseks nimetab. Aga kui palju ausust jääb kellelgi tõsiselt hädas oleval inimesel järele?... Seda leidub vähe isegi rikastel miljonäridel ja võimsatel riigimeestel...

Riided sain selga, aga taskud tühjad. Eriti kellatasku kogus murepuru endale põhja. Ajanäitaja on tunnitöölisele niisama tarvilik nagu pimedale kepp. Ainukese väärtasja, laulatussõrmuse, vahetasin taskukella vastu. Sõrmus oma lõputu ringiga ja armastuse sümbolina oli oma tähtsuse kaotanud, kuna ajaringe mõõtvad kellaosutid olid mulle tarvilikumad...

Umbes paar nädalat pärast uus-aastat, ühel laupäeva õhtul lõpetati töö varakult, lihtsalt ei olnud midagi teha ja ameeriklased arvestavad laupäeva peagu poolpühaks. Toakaaslased ruttasid enne õhtusööki rongile, jäin üksinda tuppa, riietusin oma uude „uniformi" ja ootasin õhtusööki, et pärast seda kinno minna. Korrapidaja torkab pea ukse vahelt sisse ja kutsub:

„Tule kohe, keegi daam tahab sinuga kokku saada, ootab praegu minu laua juures."

Daam, ei usu, vist mõni eksitus. Mind tunneb nimeliselt ainult pesunaine, kes paar korda nädalas siin käib, mõtlen korrapidaja laua juurde minnes.

Tõesti istub ta laua juures naisterahvas ja meie tulekut märgates astub vastu. Siis alles märkan, et see on mu oma naine!... Korrapidaja on kohustuse täitnud ja siirdub mujale. Me ulatame naisega teineteisele tervituseks käe ja samal hetkel tahaks teda südamlikult embusse haarata. Ka temal on vist sama mõte, kuid see jääb meil teostamata. Pilk peatub huultel ja mõtteekraanile ilmub lause: neid huuli on venelane viimasena suudelnud...

Siirdume tuppa. Me ei jõua veel mingit kõnelust alustada, kui korrapidaja vile annab märku õhtusöögile minekuks. Laoülema loaga võisime oma rahvusest külalised alati sööma kaasa kutsuda, mõnel pühapäeval oli söögisaal külastajate arvu poolest peagu töölistega pooleks.

Käe alt toetades läksime kahekesi. Ta imestas rikkalikku roogade rohkust laual, kiitis nende maitset, ja kui enam kõigele sellele heale ruumi ei jätkunud, tulime koju.

Toas süütan ahju valmis pandud puud, asetan toolid tulepaistele mugavaks istumiseks ja küsin jutu alustuseks, kuidas ta mind siit oskas üles leida?

„Oh, see oli lihtne, sain Memmingenist kirja, selles oli su aadress, ja ma sõitsin kohe." Sealjuures avab kaasasoleva kohvrikese, pakub paar pakki sigarette kingituseks, lisaks paar minu Eestist saadud hõbedast laskeauhinda ja mu ema vanaaegne siidist sall. Tänan kogu annetuse eest, sigaretid annan tagasi, sest ta mainis, et on kirglikuks suitsumeheks hakanud...

Istume külmalt sooja ahju paistel, just nagu juhuslikud võõrad kohtajad. Vahetame mõttetuid tähtsuseta sõnu asjadest, mis meisse üldse ei puutu. Tekib juba vaikus, ja ma küsin selle katkestamiseks:

„Milleks sa mulle külla sõitsid?"

„Ma tulin, et su otsust teada saada."

„Otsust?... Millist? Mis on minul enam ütelda, kui sa ise oled juba otsuse teinud, mida muuta ei saa omavahel ega ka ametlikult."

„Ei, ma ei räägi sellest, mis juba tehtud ja paratamatuks osutub, aga ma tahan teada, mida sa kavatsed tulevikus minu suhtes ette võtta?"

„Sinu olevik ja tulevik on ivani käes, ta on sinu seaduslik mees, hooldaja ja armastaja, või tulid sa selleks, et mind oma armukeseks kaubelda?"

„Sa, Juhan, ei taha minust aru saada, ütled mulle juba lausa teravusi, või pole sa teadlik, millisesse olukorda sattusin sinu tagasiilmumisega? Mida sa ette võtad mulle kättetasumiseks, selles tahtsin otsust teada. Kui minu viimase abiellumise saksa seaduse ees ametlikult üles võtad, siis võin kahe mehe pidajana viis aastat vangistust saada. Muidugi kuulatakse minu tuttavad, kes sinu langemist tõendasid, uuesti üle ja see toob teistele inimestele minu pärast palju ebameeldivusi... Ivan, nagu sa mu praegust meest nimetad, on teadlik sellest kõigest, kuid tema pole süüdlane kohtu ees.

Ta teab, kuhu ma sõitsin, ja ta ütles mulle, kui ma paari päeva pärast tagasi ei tule - siis ma üldse ei tule. Ta lubas leppida oma saatusega ja kogu sellest asjast tüliküsimust ei tee."

„Mis on minul tegemist ivani saatusega, tema saatus on Siber, aga mitte Eesti maa ja eesti naise vallutamine. Kui ivan tahab tüli teha-siis seda tüli lahendab tõsine eestlane alati tina kaasabil. Sina muidugi arvad, et ta on õnnetu abielu märter, aga mina tean, see on temale täiesti ükskõik, kas tuled tagasi või mitte. Juba vanal tsaariajal ei tehtud oma perekonnas vahet ega tüliküsimust sellest, kas oli see oma naine, poja naine või vennanaine, peaasi, et keegi emane inimene perekonnas oli, kes naise kohuseid täitis. Seda oled sa vist isegi vene kirjandusest lugenud? Kas mäletad Šolohhovi „Vaikset Doni", teistest kirjanduse suurustest rääkimata? Uue punase usu, kommunismi vaatevinklist vaadatuna pole abielul ja armastusel üldse mingit tähtsust, tähtis on, et isane ja emane inimene sigitaksid massiliselt lapsi, kelledest riik kasvatusmajades vormib käsutäitjaid tööorje ja demokraatlikult mõtlevatele peadele kuklalasu andjaid... Milleks ma seda kõike sulle räägin, mida juba peaksid teadma? Tahan ainult küsida: milleks oli sul tarvidus abielu nii kiiresti sõlmida ja pealegi venelasega?"

„Ma ei tea isegi, ei oska vastata, kui ka tahaksin... Kõik tulid tagasi sõja lõpul, kes ellu jäid, sina olid kuulu järgi langenud... Olin ääretult kurb, küsisin ja otsisin sind kõikjalt - ei midagi...Ta trööstis ja lohutas mind, et ka suurem kurbus ja lein ei ärata surnut ellu, aga elu tuleb edasi elada elavatel. Ta aitas ühest barakist teise kolimisel pakke kanda, muretses ja lõhkus puid. Üldse oli hea inimene ja tundis mu õnnetusele kaasa... Lisaks oli mul alaline hirm, sest liikus kuuldusi, et eesti sõdurite perekonnad, kellel perekonna hooldaja kadunud, antakse venelastele välja. Kartsin Siberisse saatmist ja lootsin, et abielu säästab kõigist neist raskustest." .

„Kuidas sa saad ütelda, et kõik tulid tagasi?" sain pahaseks. „Neid on veel sajad tuhanded tänaseni tagasi tulemata ja paljud ei tule iialgi, aga ikka oodatakse... Ka üksindust ei tohi sa süüdistada, sul oli siin õde, samuti lesk, kas sina, õnnetu, õnnetute hulka ei passinud?... See on lapsik väide, et puunoti lõhkumise ja kohvri kandmise tasuks keegi naine abiellub kandjaga. Kas selle venelase lohutus ei sihtinud rohkem kehalisi kui su hingelisi haavu? Ma saan ka sellest aru, sest keegi mees pole munk - peale munkade, ja nemadki sageli pole, eriti on see mõistetav sõja ja selle järgsel ajal, aga oma kirge summutav inimene ei jookse selle veerandtunnikese pärast kohe pastori juurde..."

„Oh ei!... Kuidas sa tohid minust nii rumalasti arvata?... Mitte iialgi pole see abielu sellest tingitud...

Sa peaksid ometi mind ja meie abielu sellest küljest mäletama ja tundma... See mees on pealegi sinust palju vanem, välimuselt, tunnetelt ja olekult kõigiti viletsam..."

„Jah, sa oled ja jääd mulle mõistatuseks - nagu naine alati. Ka see ei aita, et arvasin kümme aastat iga su ihu- ja mõttesoppi tundvat... Ma ei saa enam sinna midagi parata, et elan ja tagasi tulin. Mis olnud, ei saa olematuks teha, kuigi praegu me mõlemad minu arusaamise järgi seda soovime..."

„Tõesti elu on raske, ma ei tea, mis edasi saab. Ma kartsin, kui selle maja uksest sisse astusin. Mu põlved värisesid hirmu pärast, kuidas sa mind kohtled. Kas peksad mind ja viskad tänavale või kutsud politsei, kes mind areteerib, aga sõda ei ole sind teiseks muutnud - oled sama mees, kellega abiellusin. Alles täna õhtul, siin ahju ees istudes sai mulle selgeks, miks sa vabatahtlikult rindele läksid. Alles täna õhtul mõistan, miks sa vihkad venelast kui meie rahvale alalise õnnetuse toojat. Ma arvestasin seni iga rahvuse üksikisikuga, võib-olla sellepärast, et ma olen naine ja sina sõdur. Arvesta seda, et naisel ei ole rahvusküsimus esimese järgu tähtsusega, sest nad ei lähe millalgi vabatahtlikult rindele, jättes oma mehe koju, kuna mees saab seda teha... Aga kuidas jääb meie seaduspärane vahekord, see vaevab veel südant."

„Seda ära karda, et sind kohtuga tülitan, sest sa oled mulle kümme aastat väga hea naine olnud. Kui sa aga soovid, et me uuesti abielu otsast algaksime - ja see on siin maal võimalik valepaberite kaasabil, nagu kuulnud olen - aga mis tuleb sellest abielust välja?

Sa oled hea hariduse saanud, ka ajalugu õppinud ja tead küll seda lauset: kust šeremetjev üle käis, seal ei kasvanud rohigi. Usun, sa mäletad kodumaal ühishaudu, kus sinugi süütuid omakseid sees oli. Kas ma pole sulle küllalt rääkinud hädaohust, mis meid venelase näol idast ärvardab ja praegugi Kesk-Euroopasse on välja roninud?... Kas Tartu tütarlaste gümnaasiumis soovitati rahvustunne unustada ja venelasega abielluda? Kui sa tahad tõendada, et su ivan pole kommunist, nagu tädi mulle Memmingenis kinnitas, aga venelaseks jääb ta alati. Kust tuleb kommunism? Arvad sa, et Paradiisi ingleid käsutab massimõrvaks grusiinlane? Keda ta käsutab, ikka venelasi, kes alati valmis musta tööd tegema. Kui kord see timukas grusiinlane maha lüüakse või ise kärvab - on iga venelane valmis tema asemele astuma...

Iga rahvas annab enda hulgast oma juhid, ja rahvast enesest oleneb, kas need juhid on head või halvad. Venelane on isegi juhte võõrsilt laenanud, sest tal ei leidunud üht ega teist, ainult leidus rumalust ja vägivalda.

Kui sa, naine, arvad, et armastuse puudusel läksin tapmisekirest aetuna Hitleri kaitseks vabatahtlikult rindele, siis sa eksid... Ma pole mingi kangelane, täitsin vaid oma mehekohust kodu ja kodumaa vastu, sest jällegi ründasid meie väikest

maad venelased vallutamise eesmärgil, aga neil endil haigutavad Siberi lagendikud tühjusest.

Jätame selle, mis meisse ei puutu. Milleks kujuneks meie abielu tulevikus? Ka seda võib umbkaudselt praegu ette näha. Oletame, et valitsen oma suud ja vaikin, aga pidevalt ajus närivat mõtet ei saa vaigistada. Sa oled kui alatine süüdistus mu silme ees - venelane on sind käperdanud, ja sa oled sellega ise nõustunud... Oleks ta sind vägistanud, ma oleks sind sauna viinud ja puhtaks pesnud ja selle saunavee oma vihakarikasse valanud, sa oleks mu silmis eesti naiskangelane olnud. Aga nüüd - mul on häbi...

Kuidas saan ma sinuga abieluvoodit jagada, kui venelase räpane vari magab alaliselt meie vahel, ja mis aitaks sinu õrnus ja armastus, kui sa sellega mu hinge lähedale ei pääse?... Oleks su praegune mees ükskõik mis rahvusest, siis annaksin sulle selle keerdsõlme lahenduse eesõiguse. Nüüd kahjuks lahendan mina, sest olen seda idarindel õppinud..

Naine istub sõnatult. Jämedad pisarad nagu pärlid kukuvad rüppe. Ma ei saa neid pühkida, sest leegioni laulus pole sõnagi venelase naise pisarate pühkimisest... Vahest on see isegi parem, et ma nutjat ei tröösti, sest sellega on ka mu oma valu varjutatud...

Mul pole enam midagi ütelda, süütan sigareti ja ulatan ka temale. Veidi rahunenult sõnab ohates:

„Ma teadsin seda kõike ette, sest tunnen siiski su tõekspidamisi, ka seda, et sa neist ei tagane. Aga milleks sa seda rasket süüdistavat kõnet mulle pidasid? Arvasin siia tulles, et rinne ja Tšehhis veedetud vangiaastad on sind maha murdnud ja vajad mu hoolitsevat abi, aga sa oled samade raudsete tõekspidamistega kui varemalt ja mina olen süüpingil... Lähen tagasi, kust tulin, ja kuhu mul mujale minna olekski? Pean tühjendama selle karika, mille ise olen kergekäeliselt täis kallanud... Palun ära jää kõigest hoolimata mulle võõraks. Luba, et kirjutad alati. Tahan teada, kuidas sul elu läheb. Kui sa oled elus õnne leidnud, ka seda kirjuta. Mina vist küll oma elus õnne ja rahu ei leia..

Luban need väikesed nõudmised täita ega ka mingit vihkamist tema vastu endas kanda. Meie vahekord on selge, midagi rohkemat ei ole võimalik teha. Mis aitaks või parandaks siin riid ja etteheited, ammugi mitte andekspalumine, mida kõige rohkem kartsin. Olin endamisi isegi uhke oma naise iseloomule, mis ei laskunud roomava endaalanduse tasapinnale. Me lahkume pead püsti igaüks oma rada...

Ma ei tea, mitmendat korda viskan puid ahju. Jutt jätkub edasi igapäevsuse radadel, peamiselt laagrite oludest, millest mul suuremat aimu pole. Ka ühised tuttavad on kõne all, aga neist on naisel teadmised kesised minu vaevalt mõnenädalase Saksamaal viibimise kõrval. Sellest järeldasin, et ta on end juba venelaste laagriellu sisse lülitanud. Pärast selgus, et ka seda mitte. Ta jutustas oma ivani raskustest venelaste laagris, kus ollakse pahased, et ta endale võõrast rahvusest naise võtnud. Alati antakse ümberpaigutuse korral viletsam toanurk elamiseks, kolimise korral oleme meie esimesed, aga varustuse saamisel alati viimased. Ümbruse rahvas tahab elada räpaselt, ja kui sa oma viimasena saadud haiseva nurgakese oled puhtaks küürinud ning mõtled vaeva üle rahuldust tundes pakk-kastile istuda, siis poeb läbi vaheriide prao su juurde naabri nurga hallipäine vene „baabuška“ ja hakkab etteheitvaid õpetusi lugema.

Mida sa siin, estonka, rabeled ja küürid, ise oskad küll vene keelt ja kuuma veega toa nurki kõrvetada, aga õigeuskliku risti, mis sind õnnistaks, vot seda ei oska ette lüüa. Milleks sa nühid puhtaks Hitleri kasarmu nurki? Oleks vene kasaTm - teine asi. Ka mina oskan nuhtust pidada, olen tsaari ajal Moskvas ja Peterburis käinud. Ka praegu oleme siin välismaal kõige puhtam demokraatia kõnts kommunismi sõnnikuhunniku äärel... Ma mõistan, sina, estonka, oled kah küllalt elus valupäevi näinud ja kannatanud. Sinu rahva pursuid kuulutasid sõja suurele Venemaale ja tegid endale väikese popsiriigi, sest Venemaal ei olnud keisrit ega võimu. Kas tead, miks ma kommunismi vihkan?... Nad tapsid tsaari ja sellepärast oleme praegu siin Saksamaa haiseva kasarmu nurgas. Aga ma ütlen: Prantsusmaal on veel tsaari sugulasi elus ja sealt tuleb ükskord mees, kes suurt, laia ja rikast Venemaad valitseb... Vot siis teeme suure praasniku, mis on praasnik!... Sa saad siis õnnelikuks, sest sul on vene mees ja pole vaja oma pursuisid karta ega mul kommuniste. Siis oleme kõik üks suur Venemaa, üks rahvas ja üks tsaar, kes valitseb, ja sa võid kartuseta oma pattude lunastuseks küünla pühakuju ees süüdata...

Kannatame veel veidi, senikaua kuni see kõik tuleb, elame koos ja ilma mureta. Milleks küürida sakslase kasarmu nurka, kui see sinu oma pole ega sa siia igavesti elama jää? Sul pole vene kombeid ega oska sellepärast elada. Vot meie Venemaal venisime nagu täid kolhoosi põllul - milleks rabelda, kui see oma pole? Ja Stalin - kas see mõni tsaar on? Hall gimnasjorka seljas, ei kuldpaguneid ega midagi, paastuaega ei pea, ikoonat ei musuta ega luba kirikusse oma nimele, küünalt süüdata... Ainult miitingud, aga mis on üks miiting praasniku kõrval?... Nüüd sa, estonka, tead, et ka meil olid oma raskused Venemaal kommunistide ajal, ja võta sellest õpetust...

„Nii on mu praegune elu laagris, niisugused on üldjoontes mu sõbrannad... Isegi mehega sellepärast mitu korda sõnavahetust tulnud, aga või see elu parandab või paremaks teeb,“ lõpetab naine oma elumurede kirjelduse.

Aeg on hiline. Päevane töö kehaliselt ja hingeline torm vaimselt on meid mõlemaid väsitanud, vajame puhkust. Valmistan temale magamiskoha oma voodisse, ise heidan vastasseina äärde toakaaslase asemele.

Kustutan valguse, sulen silmad, aga und pole võtta kusagilt. Sama häda on vist temalgi, nagu kuuldub ohkamistest ja küljevahetamisest. Kõnelust me enam ei alusta ja lõpuks uinun vastu hommikut...

Pärast hommikust äratust käime kohvil ja jalutame linnas, kus midagi erilist vaadata pole. Mingi nimetu külm vahesein eraldab meie sisemist südamesoojust...

Kõneluses ei puuduta me kumbki ühiseid armsaid mälestusi, mis loomulikult meeleolu veel kurvemaks teeksid kui see juba on...

Tema teada väljub rong enne lõunat, varakult siirdume selleks ajaks jaama. Seisame vaikides perroonil, kas on sõnad otsas või ei taha keegi esimesena neid välja ütelda. Rongi ootamine ja saabumine näib meile olevat ülimalt tähtis, olgugi et vist kumbki oma sisemuses seda ei soovi... Terve igaviku ootame, lõpuks peatub rong jaama ees ja me vabaneme pingest...

„Ärasõit!" Ulatame ainult teineteisele käe...

„Head õnnel"

„Head tervistl"

Kiiresti astub ta juba veeremist alustava viimase vaguni trepile. Rong kaugeneb, trepil seisvad inimkontuurid sulavad peagi vormita koguks. Ainsaks eredaks punktiks jääb käes lehviv valge taskurätik, mis tihti silmi katab ja jällegi lehvitamist jätkab, kuni teekäänaku taha kaob...

Seisan tühjal perroonil. Ootan ma rongi tagasi või tahan talle järele joosta?... Järele joosta kõigile neile õnnelikkude aastate ilusatele hetkedele ja mälestustele, mis iialgi enam tagasi ei tule, ja kui nad tuleksid, nendega pole midagi peale hakata...

Esimesel üksinduse silmapilgul näis kaasaeg ja tulevik olevat mõttetu, eriti mineviku perspektiivist vaadatuna. Enda lohutuseks mälestuste purunenud kilde läbi ajukurna nõrguda lastes märkad neis helkivaid vääriskive, mis siiski kahjuks sinu Eluturul kaasaja ostjate silmis on oma väärtuse kaotanud...

Ei tahaks nagu uskuda, et tee, mida aastaid oli käsi-käes koos sammutud, hargnes korraga kaheks võõra maa raudteejaama perroonil. Olen ma tõesti üksi ja ainuke õnnetu, kelle saatuse venelase käsi on juhtinud lootusetuse valedele rööbastele?...

Jah, ma olen praegu üksi, aga ma ei tohi üksi olla - kui ka tahaksin, sest mul on kohustus kanda esivanemate, kodumaa ja elu vastu.

Tuhanded eestlased küüditati Siberisse ja perekonnad lõhuti venelase poolt armuta. Tuhanded inimesed nagu herned veeresid laiali üle maa ja mere, venelaste hirmul oma armsaid kodusid maha jättes... Tuhanded eesti mehed magavad kangelasund sõjatandreil ja teised kuklalasu ohvritena nimeta ühishaudades. Tuhandete viimset puhkepaika ei tea ega saa teada iialgi keegi, kas on ta Balti mere teravate voogude varjus või Tšehhi põllupeenral... Neid siiski oodatakse, ja üksikud tulevad. Ma tulin, aga mind ei oodatud... Kuhu ma lähen? Ja kuhu ma kuulun?... Kõikjale venelaste poolt laiali paisatud eestlaste juurde, et ühiselt sajatada meie koduröövlit venelast, ja ka selle eest peab praegune ja tulevased sugupõlved hea seisma, et ei kolletaks kõigil aegadel Eesti eest langenute haudadel mõttepärja lehed...

Siis me püsime rahvana vabade rahvaste peres kaua, kaua...

Port Arthuris, 1960